

Zapiski
KUJAWSKO-DOBRYŃSKIE

Zapiski

KUJAWSKO-DOBRZYŃSKIE

R o c z n i k

Tom 36

Środowisko przyrodnicze
Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.
Ekologia i ochrona środowiska

Wrocław 2023

Rada Naukowa

Prof. ucz. dr hab. Marek Delong
Ks. prof. dr hab. Wojciech Góralski
Prof. dr hab. Włodzimierz Jastrzębski
Prof. ucz. dr hab. Łukasz Jureńczyk
Prof. ucz. dr hab. Andrzej Kansy
Prof. dr hab. Jacek Knopek
Ks. prof. ucz. dr hab. Lech Król
Prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski
Prof. dr hab. dr h.c. Zdzisław Mach

Prof. ucz. dr hab. Patryk Pleskot
Prof. ucz. dr hab. Tomasz Scheffler
Prof. ucz. dr hab. Sebastian Skuza
Prof. ucz. dr hab. Marek Smoliński
Prof. ucz. dr hab. Bożena Stawoska-Jundziłł
Prof. ucz. dr hab. Anna Szylar
Prof. ucz. dr hab. Andrzej Zawistowski
Prof. ucz. dr hab. Leszek Zygnier

Komitet Redakcyjny

Prof. dr dr n. prawnych hab. Witold Stankowski (redaktor naczelny)
Dr Grzegorz Kuba (sekretarz redakcji)

Recenzenci

Prof. ucz. dr hab. Agnieszka Baran, Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Dr hab. Mateusz Kaczmarek, Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka w Sanoku
Prof. ucz. dr hab. Krzysztof Koźbiół, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Prof. ucz. dr hab. Tomasz Chinciński, Instytut Pileckiego w Warszawie/WSAiB w Gdyni

Korekta

Ilona Wilińska

Skład i łamanie

Maciej Kolanowski

Wydano z pomocą finansową:

Gminy Miasta Włocławek
w ramach umowy
Nr KSP.K.526.30.2023

Fundacji Anwil w ramach projektu
„Budujemy mosty 2023”
umowa Nr 22/BM/2023

oraz ze środków otrzymanych przez WTN w ramach 1,5% OPP

ISSN 1426-7136

Wydawca: Włocławskie Towarzystwo Naukowe
87-800 Włocławek, pl. Wolności 20
tel. 690 314 184
www.wtnwloclawek.pl; e-mail: biuro@wtnwloclawek.pl

Druk i oprawa:

EXDRUK Spółka Cywilna Wojciech Żuchowski Adam Filipiak
ul. Rysia 6
87-800 Włocławek
www.exdruk.com

Spis treści

Od Redakcji (*Witold Stankowski*)..... 13

Z żałobnej karty

Ks. Wojciech Hanc (1941–2021). Członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego (1981–2021), wieloletni rektor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
(*Ks. Zdzisław Pawlak*)..... 15

Dr inż. Edward Czubakowski (1941–2021). Członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, prezes zarządu w latach 2007–2008 (*Władysław Kubiak*)..... 17

Andrzej Szczepański (1946–2021). Krajoznawca, przewodnik turystyczny, regionalista, muzealnik, publicysta, autor opracowań dotyczących historii i kultury regionu, twórca i redaktor „Biuletynu Przewodnickiego” (*Henryk Wasilewski*)..... 19

Ks. Witold Konstanty Kujawski (1938–2021). Wieloletni członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, członek rady naukowej Włocławskiego Słownika Biograficznego, profesor Wydziału Teologii UMK w Toruniu
(*Ks. Antoni Poniński*)..... 21

Artykuły

Witold Lenart, Zarys predykcji przemian klimatycznych na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej..... 25

Zygmunt Babiński, Michał Habel, Zaniechanie budowy Kaskady Dolnej Wisły a problem ekologii i gospodarki na erozyjnym odcinku poniżej Zbiornika Włocławskiego..... 53

Maria Palińska, Edukacja ekologiczna w obliczu wyzwań XXI wieku..... 73

Jerzy K. Garbacz, Mariusz Kozakiewicz, Ewa Kopkowska, Adsorpcja — fizykochemiczny fundament zjawisk powierzchniowych i międzyfazowych..... 89

Źródła i materiały

Jakub Szachewicz, Miejsca upamiętnienia walk obronnych 1920 r. na terenie Włocławka..... 129

Grzegorz Gołębiewski, Józef Falkowski z Zadusznik — bohater wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku i jego późniejsze losy..... 149

<i>Jadwiga Wiśniewska</i> , Działalność Ligi Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku na rzecz środowiska naturalnego Włocławka i regionu	177
<i>Jarosław Koltuniak</i> , Społeczeństwo Piotrkowa Kujawskiego w świetle zachowanych ksiąg metrykalnych z lat 1826–1850	193
M i s c e l l a n e a	
<i>Anna Batorczak</i> , Edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju do 2030 roku	229
<i>Karol Jankowski</i> , Ocena potencjału bezpieczeństwa energetycznego Polski w zakresie paliwa gazowego i ropy naftowej w kontekście ich dywersyfikacji	241
R e c e n z j e i o m ó w i e n i a	
Stanisław Burmistrz, Znamię epoki. Ludzki los utrwalony w historii Kujaw Leśnych i Borowych (<i>Henryk Wasilewski</i>).....	259
Był tu wśród nas...: wspomnienia o ks. dr. hab. Józefie Dębińskim, pod redakcją Władysława Stawickiego (<i>Ks. Krzysztof Konecki</i>)	263
Władysław Kubiak, Słownik Biograficzny Oni tworzyli historię gminy Wielgie (<i>Stanisław Kunikowski</i>)	265
Józef Nowakowski, Łowiczek. Dzieje wsi, parafii i kościoła pod wezwaniem Świętego Krzyża (<i>Stanisław Kunikowski</i>)	267
Tomasz Łaszkiwicz, Brześć Kujawski 1918–1939. Problemy społeczne małego miasta w Drugiej Rzeczypospolitej (<i>Michał Raczkowski</i>)	270
Jerzy Lewandowski, Księga Pamiątkowa wydana z okazji 70. rocznicy urodzin Jerzego Ludwika Lewandowskiego (<i>Adam Wróbel</i>)	275
Lubraniec i okolice. Historia, kultura, sztuka, t. 1, pod redakcją dk. Waldemara Rozyńskiego (<i>Michał Raczkowski</i>).....	281
Z ż y c i a W ł o c ł a w s k i e g o T o w a r z y s t w a N a u k o w e g o	
Sprawozdanie zarządu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego z działalności za rok 2020 (<i>Dorota Szklarska</i>).....	287
Sprawozdania z działalności sekcji naukowych Włocławskiego Towarzystwa Naukowego za rok 2020	293
Sekcja Filologiczno-Artystyczna (<i>Adam Wróbel</i>)	293
Sekcja Nauk Historycznych (<i>Agnieszka Galczak-Froch</i>).....	297
Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej z działalności za rok 2020 (<i>Jerzy Lewandowski</i>)	298
Sprawozdanie Sądu Koleżeńskiego z działalności za rok 2020 (<i>Zygmunt Gdaniec</i>).....	300

Sprawozdanie zarządu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego z działalności za rok 2021 (<i>Dorota Szklarska</i>).....	301
Sprawozdania z działalności sekcji naukowych Włocławskiego Towarzystwa Naukowego za rok 2021	308
Sekcja Filologiczno-Artystyczna (<i>Adam Wróbel</i>)	308
Sekcja Nauk Historycznych (<i>Agnieszka Galczak-Froch</i>).....	315
Sekcja Nauk Technicznych i Przyrodniczych (<i>Maria Palińska</i>)	319
Sekcja Pedagogiki, Psychologii i Socjologii (<i>Stanisław Kunikowski</i>)	321
Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej z działalności za rok 2021 (<i>Jerzy Lewandowski</i>)	322
Sprawozdanie Sądu Koleżeńskiego z działalności za rok 2021 (<i>Zygmunt Gdaniec</i>).....	326
Sprawozdanie zarządu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego z działalności za rok 2022 (<i>Dorota Szklarska</i>).....	327
 Bibliografia	
Bibliografia Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej za rok 2020 (wybór) (opracowała <i>Elżbieta Zaborowska</i>).....	333
Bibliografia Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej za rok 2021 (wybór) (opracowała <i>Elżbieta Zaborowska</i>).....	339
 Kalendarium	
Kalendarium Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej za rok 2020 (opracowała <i>Elżbieta Zaborowska</i>).....	343
Kalendarium Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej za rok 2021 (opracowała <i>Elżbieta Zaborowska</i>).....	349

Table of Contents

From the Editor (<i>Witold Stankowski</i>)	13
--	----

In Memoriam

Rev. Wojciech Hanc (1941–2021). Member of the Włocławek Scientific Society from 1981 to 2021, the long-term Rector of the Higher Theological Seminary in Włocławek, Professor at the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (<i>Rev. Zdzisław Pawlak</i>).....	15
Edward Czubakowski, DSc, Eng. (1941–2021). Member of the Włocławek Scientific Society from 1999 to 2010. President of the Management Board of the Włocławek Scientific Society in the years 2007–2008 (<i>Władysław Kubiak</i>).....	17
Andrzej Szczepański (1946–2021). A local history expert, tourist guide, regional lore expert, museum curator, political commentator, the author of studies on the history and culture of the region, the founder and editor of <i>Biuletyn Przewodnicki</i> [The Tour Guide's Bulletin] (<i>Henryk Wasilewski</i>)	19
Rev. Witold Kujawski (1938–2021). Longtime member of the Włocławek Scientific Society, member of the Scientific Council of the Włocławek Bibliographic Dictionary, Professor at the Faculty of Theology of the Nicolaus Copernicus University in Toruń (<i>Rev. Antoni Poniński</i>).....	21

Articles

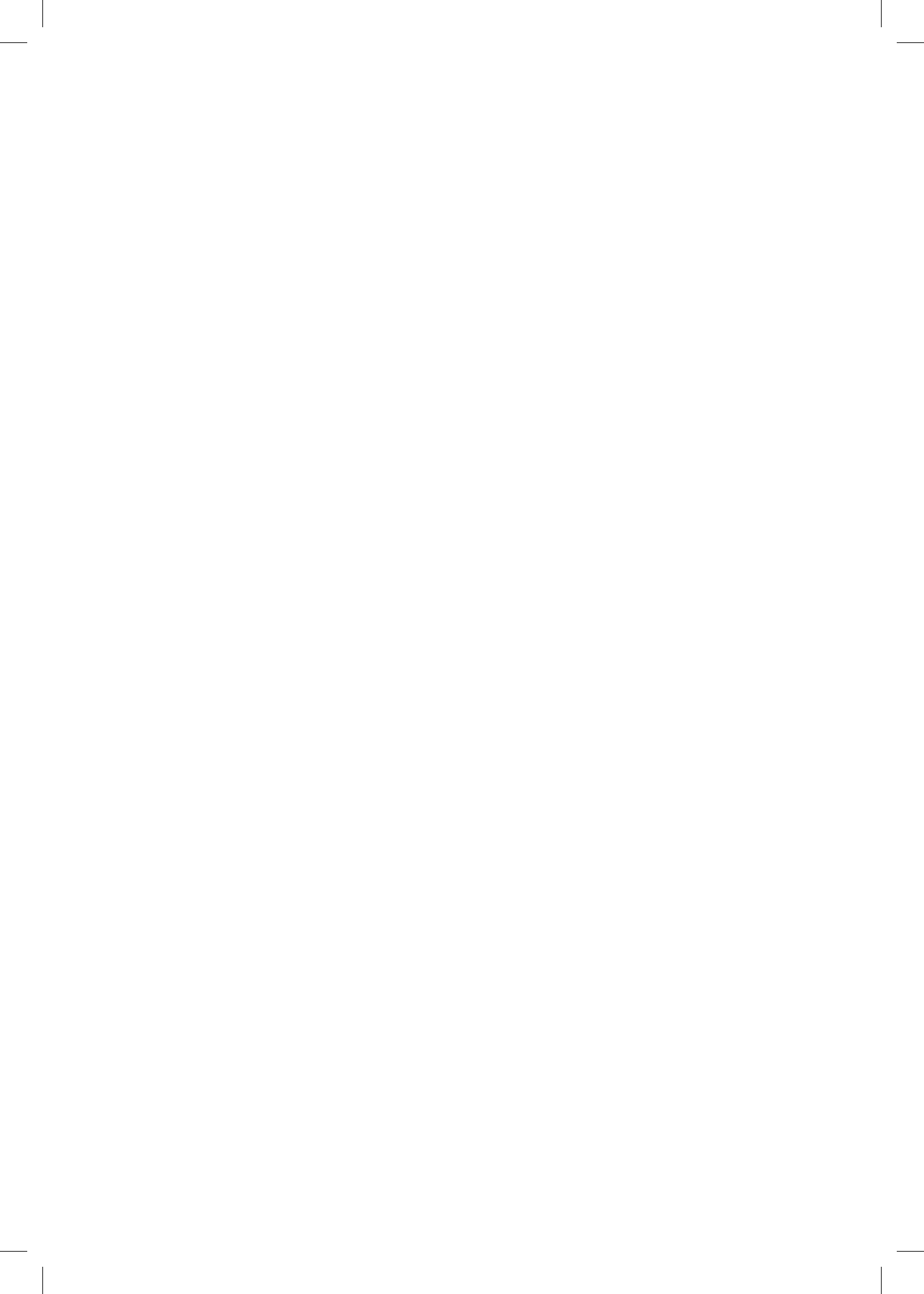
<i>Witold Lenart</i> , Climate change prediction in Kuyavia and Dobrzyń Land.....	25
<i>Zygmunt Babiński, Michał Habel</i> , Abandonment of the Lower Vistula Cascade Project and the issues of ecology and economy at the erosive section below the Włocławek Reservoir	53
<i>Maria Palińska</i> , Environmental education in the face of the challenges of the 21 st century	73
<i>Jerzy K. Garbacz, Mariusz Kozakiewicz, Ewa Kopkowska</i> , Adsorption: the physicochemical basis of surface and interfacial phenomena.....	89

Resources and materials

<i>Jakub Szachewicz</i> , 1920 defence battle memorial sites in Włocławek.....	129
<i>Grzegorz Gołębiewski, Józef Falkowski</i> of Zaduszniki: a hero of the 1920 Polish-Soviet War and his further fate.....	149

<i>Jadwiga Wiśniewska</i> , Activities of the Włocławek District of the Nature Protection League [Liga Ochrony Przyrody] for the natural environment of Włocławek and its region.....	177
<i>Jarosław Kotuniak</i> , The community of Piotrków Kujawski in the light of the surviving registers of births, deaths and marriages from the years 1826–1850	193
Miscellanea	
<i>Anna Batorczak</i> , Education for sustainable development by 2030.....	229
<i>Karol Jankowski</i> , An evaluation of Poland’s energy security potential regarding gas fuel and petroleum in the context of its diversification.....	241
Reviews and overviews	
Stanisław Burmistrz, The mark of the times. Human fate as recorded in the history of the Forest and the Pine Forest regions of Kuyavia (<i>Henryk Wasilewski</i>).....	259
He was here among us... Remembering Rev. Dr. Józef Dębiński, edited by Władysław Stawicki (<i>Rev. Krzysztof Konecki</i>).....	263
Władysław Kubiak, Those who created the history of the Commune of Wielgie (<i>Stanisław Kunikowski</i>).....	265
Józef Nowakowski, Łowiczek. A history of the village, the parish, and the Holy Cross Church (<i>Stanisław Kunikowski</i>).....	267
Tomasz Łaszkiwicz, Brześć Kujawski 1918–1939. The social issues of a small town in the Second Polish Republic (<i>Michał Raczkowski</i>)	270
Jerzy Lewandowski, The Commemorative Book published to honour the 70 th birthday of Jerzy Ludwik Lewandowski (<i>Adam Wróbel</i>)	275
Lubraniec and its neighbourhood. History, culture, art. vol. 1, edited by Waldemar Rozynekowski (<i>Michał Raczkowski</i>).....	281
Our Reports	
The Włocławek Scientific Society Management Report for 2020 (<i>Dorota Szklarska</i>).....	287
Reports on the Activities of our Scientific Sections for 2020	293
Philology and Arts Section (<i>Adam Wróbel</i>)	293
Historical Studies Section (<i>Agnieszka Galczak-Froch</i>)	297
Report on the Activities of the Audit Committee for the Year 2020 (<i>Jerzy Lewandowski</i>).....	298
Report on the Activities of the Peer Tribunal for the Year 2020 (<i>Zygmunt Gdaniec</i>).....	300

The Włocławek Scientific Society Management Report for 2021 (<i>Dorota Szklarska</i>)	301
Reports on the Activities of our Scientific Sections for 2021	308
Philology and Arts Section (<i>Adam Wróbel</i>)	308
Historical Studies Section (<i>Agnieszka Galczak-Froch</i>)	315
Technical and Natural Sciences Section (<i>Maria Palińska</i>).....	319
Pedagogy, Psychology and Sociology Section (<i>Stanisław Kunikowski</i>).....	321
Report on the Activities of the Audit Committee for the Year 2021 (<i>Jerzy Lewandowski</i>)	322
Report on the Activities of the Peer Tribunal for the Year 2021 (<i>Zygmunt Gdaniec</i>).....	326
The Włocławek Scientific Society Management Report for 2022 (<i>Dorota Szklarska</i>)	327
 P u b l i c a t i o n s	
Publications on Eastern Kuyavia and Dobrzyn Land, 2020 (selection) (edited by <i>Elżbieta Zaborowska</i>).....	333
Publications on Eastern Kuyavia and Dobrzyn Land, 2021 (selection) (edited by <i>Elżbieta Zaborowska</i>).....	339
 I m p o r t a n t D a t e s	
Important Dates in Eastern Kuyavia and Dobrzyn Land, 2020 (selection) (edited by <i>Elżbieta Zaborowska</i>).....	343
Important Dates in Eastern Kuyavia and Dobrzyn Land, 2021 (selection) (edited by <i>Elżbieta Zaborowska</i>).....	349

OD REDAKCJI

Do rąk Czytelnika trafia już 36. tom czasopisma „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”. To niebywałe osiągnięcie naukowego środowiska Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Udało się stworzyć łamy ważnego czasopisma nie tylko regionalnego, ale także znanego w skali ogólnopolskiej. W dotychczas wydanych tomach znalazło się miejsce nie tylko dla artykułów z zakresu historii, politologii, ale także socjologii, ekonomii, ochrony środowiska, kultury, oświaty, rolnictwa. Tak szeroka problematyka pozwoliła na skupienie wokół czasopisma wielu cenionych badaczy, naukowców, regionalistów, pasjonatów wielu dziedzin nauki.

Prezentowany tom „Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich” poświęcony jest ekologii, ochronie środowiska, szeroko rozumianemu środowisku przyrodniczemu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Niestety tom otwierają cztery wspomnienia o zmarłych osobach, wieloletnich, zasłużonych działaczach Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, postaciach związanych z Włocławkiem i regionem Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Dział zatytułowany *Z żalobnej karty* przedstawia sylwetki zmarłych: ks. prof. Wojciecha Hanca, dr. inż. Edwarda Czubakowskiego, Andrzeja Szczepańskiego i ks. prof. Witolda Kujawskiego.

Na zawartość obecnego tomu składają się interesujące artykuły, które dotyczą predykcji zmian klimatycznych na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej (autor Witold Lenart), zagadnienia zaniechania budowy kaskady dolnej Wisły i skutków z tego wynikających (autorzy: Z. Babiński, M. Habel), edukacji ekologicznej w XXI w. (autor M. Palińska), problemu adsorpcji w zjawiskach powierzchniowych i międzyfazowych (autorzy: J.K. Garbacz, M. Kozakiewicz, E. Kopkowska). W kolejnym dziale zatytułowanym *Źródła i materiały* znalazły się ważne z punktu widzenia źródeł jako materiału pierwotnego artykuły J. Szachewicza o walkach obronnych w 1920 r. na ziemi dobrzyńskiej; G. Gołębiewskiego o losach Józefa Falkowskiego z Zadusznik; J. Wiśniewskiej o działalności Ligi Obrony Przyrody Okręg Włocławski; J. Kołtuniaka o społeczności Piotrkowa Kujawskiego w świetle ksiąg metrykalnych. Na dział *Miscellanea* składają się artykuły A. Batorczak o edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju do 2030 r. i K. Jankowskiego o problemie bezpieczeństwa energetycznego Polski i dywersyfikacji źródeł zaopatrzenia. W czasopiśmie możemy

zapoznać się z siedmioma recenzjami, sprawozdaniami Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, bibliografią i kalendarium.

Zapewne Czytelnicy zauważą zmianę dotyczącą redaktora naczelnego. Pierwszym redaktorem czasopisma, począwszy od 1980 r. był prof. Marian Kallas, nauczyciel akademicki Wydziału Prawa i Administracji UMK w Toruniu. Profesor M. Kallas zmarł w 2020 r. Następnym redaktorem był mgr Marek Zapędowski, współzałożyciel WTN, wieloletni dyrektor Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, dyrektor Oficyny Wydawniczej „Lega” Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Zmarł w 2013 r. Przez wiele lat, nieprzerwanie do 2018 r. funkcję redaktora sprawował prof. dr hab. Mieczysław Wojciechowski, również członek założyciel WTN, Członek Honorowy Towarzystwa, wieloletni wiceprezes Zarządu WTN. Profesor M. Wojciechowski zmarł w 2023 r.

Wołą Zarządu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego w wyniku podjętej uchwały nr 25 z dnia 24 listopada 2022 r. powierzono mi funkcję przewodniczącego Rady Redakcyjnej i redaktora Komitetu Redakcyjnego „Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich”. To dla mnie wielki zaszczyt sprawować funkcję redaktora naczelnego tego czasopisma. Moja droga do „Zapisek” wiodła przez naukę i kontakt z Włocławskim Towarzystwem Naukowym w latach osiemdziesiątych XX w. Wówczas to jeszcze jako student miałem okazję poznać prof. Stanisława Kunikowskiego, który jako pierwszy dobrym, przyjaznym słowem zachęcił mnie do współpracy z WTN-em. Ten gest był niezwykle ważny w moim życiu. I tak to pozostało do dzisiaj.

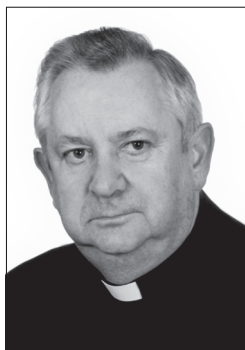
Celem redakcji Włocławskiego Towarzystwa Naukowego jest poszerzenie kręgu osób, badaczy, naukowców do publikowania na łamach „Zapisek”. Naszym celem jest ciągle podnoszenie prestiżu tego tytułu i wpisanie go na listę czasopism punktowanych. Mamy nadzieję, że uda się to osiągnąć w najbliższym czasie.

„Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” odgrywają istotną rolę w rozwoju życia naukowego na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej. Czasopismo przyczynia się do pomnażania tak ważnego dorobku intelektualnego różnych środowisk, elit oraz inteligencji Włocławka, Kujaw, ziemi dobrzyńskiej. Wpływa na kształtowanie i obraz tożsamości lokalnej, regionalnej istotnej dla podkreślenia wartości miejsca, w którym znajdują się i mieszkają ludzie od pokoleń. Czasopismo stwarza możliwość artykułowania, przedstawiania dokonań, zainteresowań wśród osób, dla których tożsamość lokalna jest dobrem najwyższym. Jest też płaszczyzną dla tych badaczy, którzy patrzą na różne zjawiska historyczno-społeczne szerzej, sytuując to wszystko w kontekście pięknego regionu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

*prof. dr dr n. pr. hab. Witold Stankowski
redaktor naczelny „Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich”*

Z ŻAŁOBNEJ KARTY

**KS. WOJCIECH HANC (1941–2021).
CZŁONEK WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO
(1981–2021), WIELOLETNI REKTOR WYŻSZEGO SEMINARIUM
DUCHOWNEGO WE WŁOCŁAWKU, PROFESOR UNIWERSYTETU
KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE**

Ks. prof. dr hab. Wojciech Hanc urodził się 5 V 1941 r. w Wilczynie (pow. koniński) w rodzinie Jana i Janiny z d. Rosińskiej. Studia filozoficzno-teologiczne odbył w latach 1959–1965 w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. Po święceniach kapłańskich, które przyjął w 1965 r. we Włocławku, został skierowany do pracy duszpasterskiej, jako wikariusz do parafii Lipno. W 1966 r. oddelegowano go na studia specjalistyczne z teologii dogmatycznej na Katolicki Uniwersytet Lubelski. Tam, pod kierunkiem ks. prof. Wincentego Granata, uzyskał w 1969 r. tytuł magistra i równocześnie licencjata na podstawie pracy *Pojęcie ekumenizmu w dekrete Soboru Watykańskiego II „De oecumenismo”*. W 1971 r. odbył się jego przewód doktorski, w wyniku którego uzyskał stopień doktora nauk teologicznych na podstawie dysertacji pt. *Teologiczne podstawy ekumenizmu w świetle współczesnej teologii katolickiej [od Soboru Watykańskiego II]*. Promotorem rozprawy doktorskiej był ks. prof. A.L. Szafranski.

Od 1971 r. ks. Wojciech Hanc był wykładowcą teologii dogmatycznej i ekumenizmu w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku, zaś w latach 1992–2001 jego rektorem. W latach 1978–1988 kierował Studium Teologiczno-Pastoralnym (od 1983 Instytutem Teologiczno-Pastoralnym) we Włocławku. Pełnił także funkcję dyrektora Instytutu Wyższej Kultury Religijnej dla świeckich (1983–1989). Był również wykładowcą teologii dogmatycznej w nowo powstałym Wyższym Seminarium Duchownym w Toruniu (1993–1996). Od 1994 r. podjął współpracę z Akademią Teologii Katolickiej w Warszawie, najpierw w ramach zajęć zleconych, a następnie jako adiunkt na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego (2000–2003). W 2003 r. uzyskał stopień doktora habilitowanego w oparciu o rozprawę

Ekumeniczny wymiar sakramentów chrześcijańskiej inicjacji w świetle międzywyznaniowych dialogów doktrynalnych. Studium ekumeniczne (licząca przeszło 900 stron) i dorobek naukowy. Wówczas też objął stanowisko kierownika Katedry Teologii Ekumenicznej na UKSW w Warszawie, a od 2005 r. stanowisko kierownika Sekcji Teologii Ekumenicznej na Wydziale Teologicznym UKSW. W 2005 r. powołano go na stanowisko profesora nadzwyczajnego UKSW.

W latach 1985–2008 pełnił funkcję przewodniczącego Ekumenicznej Sekcji Profesorów i Wykładowców przy Komisji (obecnie Radzie) ds. Nauki Konferencji Episkopatu Polski. Od 1995 r. do śmierci był konsultorem Rady ds. Ekumenizmu Konferencji Episkopatu Polski. Od 1973 r. współpracował z *Encyklopedią katolicką* (KUL). Przez 29 lat (1975–2004) był członkiem redakcji „Ateneum Kapłańskiego”, w tym w latach 1997–2004 redaktorem naczelnym pisma.

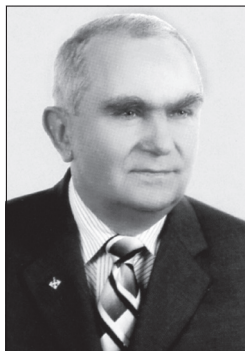
Od 1969 r. współpracował z Polskim Studium Józefologicznym w Kaliszu, gdzie w latach 1983–1991 pełnił funkcję przewodniczącego. W tym czasie zorganizował IV Międzynarodowy Kongres Józefologiczny w Kaliszu (1985), a także osiem kolejnych krajowych sympozjów józefologicznych. Reprezentował Polskie Studium Józefologiczne podczas międzynarodowych sympozjów józefologicznych w Meksyku (1989) i na Malcie (1997). Wchodził w skład Komitetu Organizacyjnego X Międzynarodowego Kongresu Józefologicznego w Kaliszu (2009), będąc odpowiedzialnym za jego stronę doktrynalną. Do śmierci pełnił funkcję honorowego przewodniczącego Polskiego Studium Józefologicznego. Zmarł 5 IV 2021 r. w szpitalu w Poznaniu i 10 kwietnia został pochowany w grobowcu rodzinnym na cmentarzu w Słupcy.

Pozostawił po sobie bogaty dorobek piśmienniczy (książki, artykuły naukowe i popularne, naukowe recenzje, biogramy, sprawozdania, przemówienia) liczący kilka tysięcy stron druku. Ks. prof. Wojciecha Hanca będzie nam bardzo brakowało nie tylko we Włocławku.

Ks. Zdzisław Pawlak

**DR INŻ. EDWARD CZUBAKOWSKI (1941–2021).
CZŁONEK WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO,
PREZES ZARZĄDU W LATACH 2007–2008**

W dniu 3 V 2021 r. zmarł dr inż. Edward Czubakowski, członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, prezes zarządu w latach 2007–2008.

Urodził się 5 VI 1941 r. we wsi Lubrańczyk (gmina Lubraniec w powiecie włocławskim). Naukę rozpoczął w 1948 r. w Szkole Podstawowej w Lubrańcu. Również w Lubrańcu ukończył Liceum Ogólnokształcące (1960). Tytuł magistra inżyniera uzyskał w 1966 r. na Wydziale Technologii Żywności i Mleczarstwa w Wyższej Szkole Rolniczej w Olsztynie. Studia doktoranckie ukończył na Wydziale Technologii Żywności Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie, uzyskując stopień naukowy doktora nauk technicznych (1986).

Przez ponad 40 lat pracował w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego oraz organizacjach spółdzielczych, zajmujących się produkcją żywności. Kierował i zarządzał przedsiębiorstwami, spółdzielniami, związkami gospodarczymi oraz spółkami prawa handlowego Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

Pracując w przemyśle, podjął pracę (2002 r.) w Wyższej Szkole Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku jako adiunkt, a następnie objął funkcję dziekana Wydziału Ochrony Środowiska tej Uczelni, którą pełnił w okresie 2002–2007.

W swoim dorobku naukowym posiadał kilkanaście publikacji naukowych, w tym dwa opracowania książkowe z zakresu gospodarki żywnościowej, ochrony środowiska, dwa patenty z zakresu przechowalnictwa żywności oraz termodynamiki stosowanej.

W latach 1999–2010 był członkiem Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, należał do Sekcji Nauk Ekonomicznych i Sekcji Nauk Technicznych. W okresie od 20 XII 2007 r. do 30 IX 2008 r. pełnił funkcję prezesa Zarządu WTN.

Przez wiele lat (od 1991 r.) działał w Kujawskiej Izbie Przemysłowo-Handlowej we Włocławku, pełniąc funkcję Prezydenta Izby.

Za wybitne zasługi dla rozwoju gospodarki, w tym przemysłu spożywczego oraz Samorządu Gospodarczego, odznaczony został m.in.:

- Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (2001),
- Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1986),
- Srebrnym Krzyżem Zasługi (1978).

Był ekspertem gospodarczym, który wniósł wybitne zasługi w rozwoju gospodarki państwa i służbie społecznej. Szczególne dokonania odnotowano w gospodarce żywnościowej kraju i regionu kujawsko-dobrzyńskiego województwa kujawsko-pomorskiego. Ponad 40 lat kierował i zarządzał dużymi i średnimi podmiotami gospodarczymi przemysłu spożywczego.

Z działalnością społeczną związany był od czasów studiów. Był aktywnym i zaangażowanym członkiem Zrzeszenia Studentów Polskich. Pełnił m.in. funkcje Przewodniczącego Komisji Problemowych oraz Członka Zarządu Zrzeszenia Okręgu Olsztyńskiego. Po ukończeniu studiów, gdy rozpoczął pracę zawodową we Włocławku, wstąpił do Naczelnej Organizacji Technicznej, Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Spożywczego, której członkiem był do końca swoich dni.

Był członkiem PZPR, w której pełnił szereg funkcji z wyboru, w tym m.in. członka Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego we Włocławku.

Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Lubrańcu, w grobowcu rodzinnym obok swej żony.

Władysław Kubiak

**ANDRZEJ SZCZEPAŃSKI (1946–2021).
KRAJOZNAWCA, PRZEWODNIK TURYSTYCZNY, REGIONALISTA,
MUZEALNIK, PUBLICYSTA, AUTOR OPRACOWAŃ DOTYCZĄCYCH
HISTORII I KULTURY REGIONU, TWÓRCA I REDAKTOR
„BIULETYNU PRZEWODNICKIEGO”**

28 I 2021 r. zmarł Andrzej Szczepański — wieloletni członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, regionalista, krajoznawca, zasłużony przewodnik PTTK, działacz Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, były pracownik Urzędu Wojewódzkiego, a następnie Starostwa Powiatowego we Włocławku, kustosz Muzeum Diecezjalnego; autor i współautor wielu publikacji dotyczących Włocławka i regionu, programu wielu wycieczek po Polsce, krasomówca, juror konkursów dla młodzieży, twórca i redaktor „Biuletynu Przewodnickiego”.

Urodził się 10 IX 1946 r. w Lipnie, w rodzinnym mieście uczęszczał do szkoły podstawowej i średniej — do Liceum Ogólnokształcącego im. Romualda Traugutta, w którym w 1964 r. zdał maturę. Rozpoczął studia na Politechnice Łódzkiej, jednak już wkrótce okazało się, że wybór kierunku (chemia) jest zupełnie nietrafny, niezgodny z jego zainteresowaniami, więc po roku zrezygnował ze studiów. Interesowały go historia, kultura, zabytki. Myślał o studiowaniu etnografii, jednak sytuacja rodzinna zniweczyła te plany. Owocem zainteresowań sprawami kultury była pierwsza praca zawodowa. W 1967 r., po odbyciu zasadniczej służby wojskowej, został instruktorem w lipnowskim Powiatowym Domu Kultury. Z powodów finansowych (większe potrzeby wynikające z założenia rodziny, narodzin dziecka) był zmuszony porzucić pracę w kulturze i został inspektorem w Powiatowym Sztapie Wojskowym w Lipnie, a od 1975 r. — po reformie administracyjnej, zniesieniu powiatów i powstaniu nowych województw — w Wojskowej Komendzie Uzuppełnień we Włocławku. W 1978 r. zamieszkał we Włocławku. W latach 1985–1998 pracował w Urzędzie Wojewódzkim we Włocławku jako inspektor do spraw komunikacji, a po kolejnej reformie administracyjnej, likwidacji województwa włocławskiego, przywróceniu powiatów — jako naczelnik Wydziału Komunikacji w Starostwie Powiatowym, do przejścia na emeryturę w 2008 r. Dopiero na emeryturze, jak mawiał, w pełni zrealizował swoje marzenia dotyczące bliższego obcowania ze sztuką. W 2008 r. powierzono Mu funkcję kustosa w Muzeum Diecezjalnym we Włocławku. Pracę w muzeum musiał na początku 2016 r. przerwać z powodu pogarszającego się stanu zdrowia.

Należał do Włocławskiego Towarzystwa Naukowego od 1989 r., działał przede wszystkim w Sekcji Historii Kultury Materialnej i Zbiorów Historycznych (sekcja o tej nazwie obecnie nie istnieje). Owocem współpracy z Towarzystwem były przede wszystkim materiały zamieszczane w wydawanych przez WTN książkach. Napisał trzy rozdziały do wydanego w 2000 r. pod redakcją Stanisława Kunikowskiego przewodnika *Włocławek i okolice*, był też zastępcą przewodniczącego zespołu redagującego tę publikację. Współtworzył także przewodnik *Ciechocinek i okolice* (Włocławek 2002). Z publikacji wydanych poza WTN należy wymienić przewodnik turystyczny *Włocławek*, który ukazał się pod Jego redakcją w 1989 r., z okazji 650-lecia drugiej lokacji miasta (w publikacji tej znalazły się cztery rozdziały autorstwa Andrzeja Szczepańskiego i jeden napisany przez Jego żonę Krystynę Kuczyńską), a także album *Impresje z dawnego Włocławka* (współautor — Janusz Nowierski, Włocławek 2013). Nie można też pominąć wielu Jego artykułów zamieszczonych w „Biuletynie Przewodnickim”, którego był twórcą i redaktorem (od roku 1978 do 2020 ukazało się 120 numerów „Biuletynu”). Szczególnie interesował się dziejami diecezji włocławskiej (nazwa diecezji zmieniała się w ciągu wieków), zwłaszcza sylwetkami biskupów. Biogramy pasterzy włocławskiego kościoła zamieścił we wszystkich dotychczas wydanych tomach *Włocławskiego Słownika Biograficznego*. Uczestniczył w organizowanych przez WTN konferencjach naukowych, prelekcjach, spotkaniach.

Mimo problemów ze zdrowiem, pozostał aktywny niemal do końca, planował opracowanie kolejnych publikacji. Żył 74 lata, jak napisano w nekrologu — „zbyt krótko”. Był osobą znaną, cenioną, przez wielu podziwianą i lubianą, ujmującym swoją kulturą osobistą człowiekiem. Na pogrzeb, który odbył się 1 II 2021 r. na włocławskim cmentarzu komunalnym przy ul. Chopina, licznie przybyli Jego bliscy, przyjaciele i znajomi, przedstawiciele organizacji, w których działał. Wśród nich byli również reprezentanci Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Pozostanie w swoich dokonaniach i w naszej pamięci.

Henryk Wasilewski

**KS. WITOLD KONSTANTY KUJAWSKI (1938–2021).
WIELOLETNI CZŁONEK WŁOCŁAWSKIEGO
TOWARZYSTWA NAUKOWEGO, CZŁONEK RADY NAUKOWEJ
WŁOCŁAWSKIEGO SŁOWNIKA BIOGRAFICZNEGO,
PROFESOR WYDZIAŁU TEOLOGII UMK W TORUNIU**

Ksiądz Witold Kujawski urodził się 27 VI 1938 r. w Kłodawie, w rodzinie Konstantego, z wykształcenia geometry, i Antoniny z d. Brzezińskiej. Tam też został ochrzczony. Ale już w następnym roku rodzina przeniosła się do Cieplin, miejscowości w sąsiedniej parafii Modzerowo i sąsiedniej także gminie — Izbica Kujawska. Tam mieszkał do pełnoletności — kształcąc się intelektualnie i dojrzewając duchowo. Zaraz po zakończeniu wojny podjął naukę w szkole podstawowej w Mieczysławowie (1945–1952). Do szkoły średniej — liceum ogólnokształcącego w siedzibie rodzinnej gminy w Izbicy Kujawskiej — uczęszczał przez następne cztery lata (1952–1956). Być może dziejąca się na jego oczach trudna historia Polski tych lat — lat stalinizmu i pierwszego zrywu patriotycznego (maturę zdawał w dniach Poznańskiego Czerwca 1956) — uwrażliwiła go na przeszłość ojczyzny. O ile bowiem z historii miał na świadectwie dojrzałości ocenę dobrą, to z obowiązkowego wtedy przedmiotu „Wiedza o konstytucji”, tylko dostateczną. Liceum, do którego uczęszczał, było spadkobiercą pomysłów wychowawczych, uczącego tam wcześniej późniejszego członka władz naczelnych Towarzystwa Szkoły Świeckiej, a jeszcze później marszałka Sejmu kontraktowego, Mikołaja Kozakiewicza. Ale też w bardzo bliskim sąsiedztwie było lokalne, acz wiekowe sanktuarium maryjne w Błennej. Mimo zderzenia tak odmiennych wektorów światopoglądowych i duchowych, maturzysta rocznika 1956 odczytał w sobie głos powołania kapłańskiego.

Znamienna jest uwaga, jaką poczynił oceniający na tekście jego egzaminu pisemnego do Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku: „ma zdolność syntetycznego ujmowania zagadnień”. Mimo pozytywnej oceny, studia seminaryjne, z powodu problemów zdrowotnych, zaczął jednak dopiero w roku następnym. Ale niemal od początku studiów objawiła się jego predylekcja do historii. Trafiła, a może i została także rozbudzona wykładami, jakie wtedy prowadził w seminarium historyk Kościoła rangi ogólnopolskiej, a szczególny autorytet w zakresie archiwistyki i nauk pomocniczych historii, ks. prof. Stanisław Librowski. U nieskorego

do wysokich ocen, wtedy już także i wykładowcy na KUL-u, alumn Kujawski miał z każdym semestrem coraz to lepsze oceny.

Święcenia kapłańskie dla służby w diecezji włocławskiej otrzymał 16 VI 1963 r. Posługa kapłańska w najszerszym tego słowa znaczeniu stała się odtąd na wiele lat jego pierwszym polem działalności. Był wikariuszem w parafiach: Kościelec Kaliski, Klonowa, Kleczew. To właśnie w Kleczewie skrytalizowała się chęć i możliwość studiów specjalistycznych z zakresu historii Kościoła. Zaczął je jesienią 1968 r. na Wydziale Teologii Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Wiodącym dla jego studiów stał się o. prof. Eugeniusz Wyczawski z zakonu bernardynów. Chociaż z założenia były to studia stacjonarne, to palące problemy duszpasterskie diecezji powodowały, iż co jakiś czas kierowano go na zastępstwa w parafiach. W styczniu 1972 r. obronił na ATK pracę magisterską *Sieć parafialna diecezji włocławskiej od czasów najdawniejszych do końca XV wieku*, treścią swą zapowiadającą główny nurt przyszłych zainteresowań naukowych autora.

Na okres od sierpnia 1974 r. do czerwca 1975 r. otrzymał urlop naukowy na pracę nad dysertacją doktorską. Ówczesny dyrektor włocławskiego archiwum diecezjalnego, ks. prof. Librowski, coraz bardziej związany pracą na KUL-u, prosił biskupa włocławskiego o skierowanie ks. Kujawskiego do pracy w archiwum. Podjął tę pracę jeszcze przed zwolnieniem z wikariatu we Włocławku, 1 VI 1976 r. Na dobre rozpoczął się wtedy, trwający prawie do końca życia, nurt pracy naukowo-archiwistycznej. Człon „archiwistyczna” zaczął się od kilkuletniego zwożenia z terenu diecezji, wtedy obejmującej teren od przedmieść Torunia po krańce ziemi sieradzkiej i kaliskiej, swoim prywatnym samochodem akt parafialnych wytworzonych tam do 1918 r. Praca, mierzona przejechanymi kilometrami i kilogramami zwożonych ksiąg, najdosłowniej fizyczna, była bezcenna naukowo. Równocześnie, pod kierunkiem o. prof. Wyczawskiego kończył pracę doktorską, również tematycznie związaną z diecezją włocławską *Krzysztof z Kurozwęk jako wielki kanclerz koronny i biskup włocławski*. Obronił ją w listopadzie 1977 r.

Od czerwca 1979 r. praca naukowa i archiwistyczna musiała ustąpić nowym proporcjom ze zleconą ponownie przez biskupa włocławskiego Jana Zarębę, pracą duszpasterską. Tym razem już w charakterze proboszcza podwłocławskiej parafii Smólnik. Pojawiła się konieczność wybudowania, na zupełnym krańcu dość rozległej terytorialnie parafii, kaplicy w miejsce używanego dotąd na sprawowanie liturgii mieszkania. Wyzwoliły się w ks. Kujawskim zdolności organizacyjne, budowlane a wręcz i rzemieślnicze. W przeciągu kilkunastu miesięcy, od czerwca 1983 r. do września 1984 r., pracując fizycznie wspólnie z parafianami zbudował w miejscowości Skoki, kilkadziesiąt metrów od granicy z diecezją płocką, kaplicę z prawdziwego zdarzenia. Jak przystało na historyka, losy społeczności parafialnej ukazał w książkach *Z dziejów parafii Wistka Szlachecka — Smólnik* wydanej w 1996 r.

i bogatszej od poprzedniej o ujęcie lat późniejszych *Parafia Wistka Szlachecka — Smólnik*, z roku 2010. Nic więc dziwnego, że w 2017 r. został uhonorowany tytułem „Zasłużonego dla Gminy Włocławek”.

Przez 23 lata, tyle bowiem pełnił urząd proboszcza w Smólniku, przytulna, położona na skraju lasu plebania była równocześnie siedzibą warsztatu intensywnej pracy historycznej. Zgromadził tam fachowy księgozbiór liczący ok. 3 tys. tytułów. Tam też pracował nad dokumentami diecezjalnymi, którymi zarządzał w archiwum. Po sześciu latach bycia formalnie tylko jego pracownikiem, od lipca 1982 r. objął nad nim pełne kierownictwo, dojeżdżając ze Smólnika niemal w każdy dzień powszedni. Sprawował je przez 31 lat, do lipca 2013 r. Właśnie w okresie pracy parafialnej powstało wydane w 1998 r. dzieło *Kościelne dzieje Sieradza*, które w rok później stało się podstawą habilitacji. Efektem aktywności badawczej podczas pobytu na parafii stały się, z chyba najbliższych jego sercu rodzajów prac historycznych, liczące w sumie kilkaset stron, wydawnictwa źródłowe: repertoria ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej. Było to także nawiązanie do nurtów naukowych wielkich poprzedników z diecezji włocławskiej — ks. Stanisława Chodyńskiego i ks. Stanisława Librowskiego. Jeszcze w latach osiemdziesiątych XX w. zaczął, w oparciu o akta wizytacyjne, publikować opracowania ukazujące dzieje parafii na Kujawach. Najpierw na łamach „Ładu Bożego”, z konieczności w skondensowanej formie, ale ze świadomością, że trafiały do szerokiego grona czytelników parafialnych. A po latach, już w drugiej dekadzie XXI w., w należytej naukowej formie: *Diecezja kujawsko-kaliska*, jako pierwsze, a po nim trzyczęściowe *Parafie diecezji włocławskiej*. Były to kolejno: *Archidiakonaty: kruszewicki i włocławski*, *Archidiakonat pomorski*, *Okres kujawsko-kaliski 1818–1925*. Łącznie ponad 3 tys. stron, w zasadzie niemające odpowiedników w pozostałych diecezjach polskich.

Zakończenie w 2002 r. pracy parafialnej, ale nie duszpasterskiej w ogóle, wiązało się także z coraz bardziej wymagającą czasu działalnością dydaktyczną. Przez wiele lat (1980–2001) była to głównie funkcja wykładowcy „Historii Kościoła” w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. Ale kiedy po habilitacji wszedł do grona samodzielnych pracowników i został zaangażowany na uczelniach uniwersyteckich, trzeba było wybierać. Jeszcze w roku akademickim 2000/2001 dojeżdżał z parafii do Warszawy, gdzie na UKSW kierował Katedrą Nauk Pomocniczych Historii, ale w roku następnym, przeszedł, na wspólną prośbę biskupa włocławskiego Bronisława Dembowskiego i nowo utworzonego, głównie siłami naukowymi środowiska włocławskiego, Wydziału Teologicznego, na toruński UMK, gdzie objął Katedrę Historii Kościoła Starożytnego. Pracował tam do 2009 r. Wypromował troje doktorów, ponad pięćdziesięciu magistrów, był recenzentem kilku prac doktorskich. Niepodliczona jeszcze ilość publikacji — od artykułów publicystycznych po monumentalne dzieła oscyluje około liczby dwustu pięćdziesięciu tytułów.

Uczestniczył też w gremiach naukowych. W latach 1989–2016 był członkiem Włocławskiego Towarzystwa Naukowego i z jego ramienia należał do Rady Naukowej Włocławskiego Słownika Biograficznego. Teksty jego autorstwa drukowane były w publikacjach WTN: *Zastużeni dla Włocławka*, *Włocławski Słownik Biograficzny*, *Włocławek: dzieje miasta*. Od 1984 r. był członkiem włocławskiego Teologicznego Towarzystwa Naukowego. W 2004 roku został wiceprzewodniczącym ogólnopolskiego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich.

W 2015 r. zamieszkał w Modzerowie, na terenie swojej dawnej parafii Smólnik, trzy lata później przeniósł się do Płocka. I tam właśnie, chociaż w kilometrach licząc niedaleko od Włocławka, on znawca dziejów diecezji włocławskiej, już w innej diecezji, przeszedł nagle, w przedostatni dzień 2021 r. przez próg śmierci do wieczności.

W testamencie zawarł nieśmiałą prośbę — jeśli parafianie Smólnika tego będą sobie życzyć, to pragnie być pochowany na ich cmentarzu. I tak się stało. Po liturgii żałobnej, której przewodniczył bp Stanisław Gębicki, spoczął na cmentarzu w Smólniku 5 I 2022 r.

Bibliografia

- Frątczak W., *Ks. dr hab. Witold Kujawski, profesor UMK, archiwista, historyk, duszpasterz*, „Studia Włocławskie” 2005, t. 8, s. 9–23.
- Hamryszczyk A., *Ks. Witold Konstanty Kujawski (1938–2021)*, „Archiwa, biblioteki i muzea kościelne” 2022, t. 118, s. 547–550.
- Mering W., *Słowo Biskupa Włocławskiego*, „Studia Włocławskie” 2005, t. 8, s. 7–8.
- Polak G., *Kto jest kim w Kościele*, Warszawa 1999, s. 198.
- Poniński A., *Wspomnienie o śp. ks. profesorze prał. Witoldzie, Konstantym Kujawskim*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” 2022, t. 105, nr 4, s. 459–470.
- Walkusz J., *Selekcja Historii Kościoła w Polsce 1964–2014*, Wydawnictwo Bernardinum, Lublin–Pelplin 2016, s. 188–189.

ks. Antoni Poniński

Witold Lenart

Uniwersytet Warszawski

ZARYS PREDYKCJI PRZEMIAN KLIMATYCZNYCH NA KUJAWACH I ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ

Słowa kluczowe: mezoklimatologia, zmiany klimatu, globalne ocieplenie, antropopresja, klimat Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, melioracja i adaptacja klimatu, planowanie przestrzenne, rozwój zrównoważony

CLIMATE CHANGE PREDICTION IN KUYAVIA AND DOBRZYŃ LAND

Keywords: mesoclimatology, climate change, global warming, man's impact on environment, climatic resources of Kujawy and Dobrzyń Region in Poland, climate amelioration and adaptation, spatial planning, sustainable development

Antropogenne zmiany klimatu, wyzwanie badawcze

Współczesna klimatologia, jako dział nauk fizycznogeograficznych i jednocześnie ważne ogniwo wiedzy o atmosferze, niezmiennie koncentruje się na dwóch nurtach badawczych, obarczonych fundamentalnymi wyzwaniami poznawczymi. Pierwszym jest klimatografia statystyczna, czyli wiedza o stanie klimatu (planety, regionów, wydzielonych przestrzeni). Źródłem wiedzy dla niej są przede wszystkim wyniki obserwacji meteorologicznych i skojarzonych, odpowiednio zweryfikowane i statystycznie opracowane. Zakłada się dostępność długich serii jednorodnych obserwacji, wykonywanych w niebudzący wątpliwości mierniczych sposób. Zalecane okresy w zasadzie obejmują trzydziestolecia, pięćdziesięciolecia oraz ciągi dłuższe. Wykorzystywanie krótszych serii może być uzasadnione w przypadku analizy parametrów specjalnych lub przy porównaniach przestrzennych. Na znacznej części Ziemi nie dysponujemy jeszcze odpowiednimi seriami pomiarów nawet podstawowych komponentów klimatu (termicznych, wilgotnościowych, opadowych, anemometrycznych), nie mówiąc o specjalistycznych.

Drugim nurtem jest klimatologia fizyczno-systemowa budująca swe teorie na podstawie rozpoznawania procesów klimatogenezy. Wykorzystuje warsztat algorytmiczny jako multiplikację modeli funkcjonowania atmosfery z ewentualnym aparatem weryfikacji wykorzystującym dostępne dane statystyczne. Tu także osiągnięcia naukowe dokonywane są powoli. Uniwersalny globalny model klimatu jest wciąż odległą ideą. Podstawowymi przyczynami są braki w fizycznym opisie szeregu procesów wewnątrzatmosferycznych (np. cyrkulacyjnych, radiacyjnych i konwersyjnych) oraz interaktywnych (atmosfera–hydrosfera i kriosfera, atmosfera–biosfera, atmosfera–antroposfera itd.).

Nauki o atmosferze, takie jak fizyka atmosfery, meteorologia i klimatologia, a także ich liczne branże aplikacyjne, znajdują fachowe rozwinięcia w monografiach i podręcznikach akademickich. W Polsce sygnują je bezpośrednio lub poprzez afiliację: uniwersytety (kierunek fizyka i geografia), uczelnie techniczne (inżynieria środowiska), szkoły rolnicze i morskie, a także PAN i PAU. Liczba takich wydawnictw jest na świecie znacząca, sięgać należy po pozycje związane (wydawniczo lub autorско) z wiodącymi ośrodkami takich nauk, zwłaszcza współpracujących z organizacjami międzynarodowymi jak WMO¹ i IPCC². Polecamy tu przykładowo następujące pozycje³.

Przy obu nurtach badawczych rozwiązywanie bardzo złożonych problemów związków przyczynowo-skutkowych staje się zdecydowanie trudniejsze, granicząc z nieosiągalnością. W klimatologii klasycznej mamy do czynienia z barierą metodologiczną paradoksu relatywnego skracania cykli zmian w stosunku do oczekiwanej długości serii obserwacyjnych. W przypadku podejścia modelowego, antropopresja stała się skrajnie skomplikowanym czynnikiem klimatotwórczym, a ponadto okazała się czynnikiem zmiennym jakościowo (oczywiście ilościowo także), co praktycznie wyklucza nadążanie za kolejnymi wyzwaniem badawczymi. W obu przypadkach pojawia się znany w wielu naukach przyrodniczych efekt „ucieczki” przedmiotu badań przed czasem potrzebnym nawet na wstępne rozpoznanie. Sytuacja ta prowadzi do zastąpienia dociekań badawczych analizami o charakterze konsyliacyjnym, przy świadomym kategoryzowaniu procesów o parametrach wiarygodnie rozpoznanych od rozpoznanych na poziomie prawdopodobnych hipotez, hipotez o niższych

¹ *World Meteorological Organization* (dalej WMO) — Światowa Organizacja Meteorologiczna. Agenda ONZ zajmująca się współpracą służb pogody i klimatu.

² *Intergovernmental Panel on Climate Change* (dalej IPCC) — Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu.

³ P.R. Crowe, *Concepts in climatology*, Longmann, London 1971; M. Popkiewicz, A. Kardaś, Sz. Malinowski, *Nauka o klimacie*, Sonia Draga, Warszawa 2018; W. Lenart, *Klimat — przyroda — człowiek. Globalne ocieplenie — wyzwanie dla społeczeństw XXI stulecia*, Fundacja na rzecz Zrównoważonego Rozwoju, Warszawa 2010; t e n ż e, *Pod kloszem, czyli prognoza pogody. Kontynuacja*, NFOŚiGW, Warszawa 2010.

wskaźnikach prawdopodobieństwa wystąpienia oraz hipotez na razie nieuzasadnianych. I oczywiście odrzucaniu koncepcji fałszywych.

Ten stan, bliski postawie agnostycyzmu poznawczego, powoduje wyraźne zmniejszenie się monograficznych opracowań klimatu globalnego, a także akademickich podręczników klimatologii ogólnej⁴. Z kolei prace dotyczące zmian klimatu są coraz liczniejsze, ale koncentrują się na podejściu multikomponentalnym oraz praktycznym⁵. Ogólniejsze mają zarówno charakter naukowy, jak i popularnonaukowy⁶. Teoria zmian klimatu uwarunkowanych przyrodniczo i antropogenicznie ogranicza się do wybranych aspektów, raczej nie terenów. W zasadzie zaprzestano projektów wymagających organizacji sieci badań terenowych na obszarach o interesujących warunkach klimatycznych. W obliczu szybkich przekształceń klimatu takie programy budzą obawy o osiągnięcie celu poznawczego. Oznacza to, że klimat, jako bardzo ważny komponent środowiska, będzie znacznie gorzej niż dotychczas rozpoznawany w większych skalach (tzn. na obszarach o mniejszej powierzchni). Stawia to trudne wyzwania przed administracją, która oczekuje rozpoznania warunków atmosferycznych na terenach o ustalonym profilu funkcjonalnym. Przykładem może być także obszar ziemi kujawsko-dobrzyńskiej, gdzie swoiste warunki klimatyczne mają istotne znaczenie dla gospodarki przestrzennej. Dostarczanie kompetentnej informacji klimatycznej dla mniejszych obszarów wymaga obecnie większego zaangażowania autentycznych fachowców, niż miało to miejsce w czasach, gdy opracowania klimatograficzne miały walor stabilności. To także wy tłumaczenie podjęcia niniejszego tematu.

Wbrew obiegowym opiniom, węzłowe problemy predykcyjne współczesnych procesów antropoklimatycznych zostały trafnie opisane w ostatnich stu kilkudziesięciu latach, że wspomniemy tylko o odkryciach Arheniusa, Callendara⁷, ale też

---

⁴ M. I. B u d y k o, *Klimat i życie*, PWN, Warszawa 1975; P. R. C r o w e, dz. cyt.; J. F i r o r, *Zmieniająca się atmosfera*, WSiP, Warszawa 1995; K. K o r z u c h o w s k i, R. P r z y b y l a k, *Efekt cieplarniany*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1995; Z. W. K u n d z e w i c z, P. K o w a l c z a k, *Zmiany klimatu i ich skutki*, Wyd. Kurpisz, Poznań 2008; M. P o p k i e w i c z, A. K a r d a ś, S z. M a l i n o w s k i, dz. cyt.

⁵ *Energy Security and Climate Change*, red. A. G r a d z i u k, E. W y c i s z k i e w i c z, PISM, Warszawa 2022.

⁶ D. A r c h e r, *Globalne ocieplenie*, PWN, Warszawa 2011; *Climatic change 1978*, red. J. G r i b b i n, Cambridge University Press, Cambridge; A. G o r e, *Niewygodna prawda*, Sonia Draga, Katowice 2006; J. H o u g h t o n, *Global Warming*, A Lion Book, Oxford 1994; W. L e n a r t, *Antropogeniczne zmiany klimatu*, w: *Wybrane zagadnienia z ekologii i ochrony środowiska*, UW, UCBnSP, Warszawa 1992; t e n ż e, *Zmiany klimatu*, Fundacja na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju, Warszawa 2008; t e n ż e, *Klimat — przyroda — człowiek...*; t e n ż e, *Pod kloszem, czyli prognoza pogody...*; R. P r z y b y l a k, *Zmiany klimatu Polski i Europy w ostatnich stuleciach*, „Kosmos” 2008, t. 57.

⁷ Por. *Inadvertent Climate Modification*, Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts 1971.

spełniających się prognozach⁸ czy liderów pierwszych raportów IPCC⁹ oraz Światowej Organizacji Meteorologicznej¹⁰. Należy tu wyraźnie zaznaczyć, że wszystkie (a było ich pięć) raporty IPCC zawierające modele prognostyczne zmian klimatu pod wpływem emisji GHG¹¹ od 1990 r. okazały się stosunkowo bliskie odnotowanej już rzeczywistości (pierwsze sięgały 2020 r.). Zatem sugerowanie, że były one, i są, fantazją manipulatorów jest niedopuszczalne. Wszyscy zajmujący się oceną zmian klimatycznych, zwłaszcza na obszarach o skąpej informacji naukowej, powinni obowiązkowo korzystać z ostatnich danych na ten temat¹². Dobrym wsparciem naukowego nurtu opisu klimatycznej antropopresji jest też niechlubna historia licznych niedawno, dziś już rejterujących pseudobadaczy lekceważących postępy nauk o atmosferze. Okazało się, że praktycznie nie ma wśród nich specjalistów z zakresu tych nauk, choć, niestety bywają wybitni naukowcy z odległych dziedzin. Ta uwaga ma istotne znaczenie w warunkach rozpoznania regionalnych i lokalnych warunków klimatycznych, gdzie często odczuwa się niedostatek fachowców przy jednoczesnej tendencji do nadmiernego rozszerzania kompetencji przedstawicieli cenzusowanej nauki.

W tym miejscu, mając przed sobą mapę regionu, nie można nie wtrącić akapitu dotyczącego fundamentalnego znaczenia opisywanego terenu dla obiektywnej rekonstrukcji historii klimatu. Mowa tu o europejskim ewenemencie laminarnej sedymentacji osadów zdeponowanych na dnie jeziora Gościąg na Jazach na Pojezierzu Gostynińskim. Zapis zmian klimatycznych z ostatnich 12 tys. lat po ustąpieniu lądolodu to wciąż nie do końca wykorzystana okazja do badań naukowych, ale i edukacji ekologicznej na wysokim poziomie. I oczywiście szansa na stworzenie ośrodka muzealno-szkoleniowego dotyczącego zmian klimatu i krajobrazu. Co najmniej w skali kontynentalnej.

---

⁸ M.I. B u d y k o, dz. cyt.

⁹ *Climate Change: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, red. V.P. M a s s o n - D e l m o t t e i in., IPCC — Cambridge University Press, Geneve—Cambridge 2021.

¹⁰ *WMO Weather report from the year 2050*, World Meteorological Organization, Geneve 2015.

¹¹ *Greenhouse Gases* (dalej GHG) — gazy szklarniowe. Grupa substancji gazowych w atmosferze wspomagająca efekt cieplarniany.

¹² *Sixth Assessment Report, Climate Change 2021. The Physical Science Basis, the Working Group I contribution to the Sixth Assessment Report*, 14th Session of Working Group I and 54th Session of the IPCC, Geneve 2021; *WMO Weather report from the year 2050*, dz. cyt.

Podczas kolejnych szczytów klimatycznych (COP UNFCCC¹³) gromadzących przeciętnie kilka tysięcy zainteresowanych, procent uznających antropopresję za główną przyczynę obecnych przemian klimatycznych wzrósł z około 1/3 do 92% (COP 21 Glasgow 2020). Wśród naukowych i popularnonaukowych instytucji zajmujących się na świecie zmianami klimatu nie ma takiej, która podawałaby w wątpliwość związek zmian klimatu z antropopresją. Tym samym nie ma też żadnej publikacji naukowej przygotowywanej przez wiarygodnych specjalistów, gdzie pojawiałyby się wymienione wątpliwości. Mimo powyższego, można dość łatwo wydzielić fakty oczywiste, procesy rozpoznane w stopniu wysokim, hipotezy o wysokim prawdopodobieństwie spełnienia, hipotezy robocze oraz uprawnione i nieuprawnione domysły. W tym ostatnim przypadku zalecana jest surowa weryfikacja doniesień poprzez „krzyżową” naukową lekturę pochodzącą z paru wiodących ośrodków. Ponadto mamy obszerne, wciąż nieprzebadane pole. Brakuje też „regionalizacji” procesów przekształcania klimatu z uwzględnieniem różnego przecież tempa przekształcania poszczególnych rodzajów procesów, a więc także mierzonych i obliczanych parametrów, wskaźników i zależności. Poważnym utrudnieniem jest presja społeczna oraz „zwyczaje medialne” oczekujące ostrych przekazów (groźby lub uspokajanie). W przypadku zmian klimatu, czyli globalnego ocieplenia, mało jest niestety bezpośrednich i jednoznacznych skutków, które byłyby motorem powszechnego ruchu wspierającego ograniczanie przyczyn klimatycznego kryzysu. Nie można ich także „wynajdywać”, należy objaśniać naukowo te, które prowadzą do strat i zagrożeń, nawet jeśli pozornie nie wydają się szkodliwe. To poważne zadanie operacjonalizacji strategii działań proklimatycznych, przy czym największe problemy pojawiają się w skali regionalnej i lokalnej, gdzie wyekstrahowanie takich następstw jest znacznie trudniejsze, niż w skali globalnej czy kontynentalnej¹⁴.

Rekapitulacja naukowych ocen współczesnych zmian klimatu

W sierpniu 2021 r. podczas 54. Sesji IPCC, ogłoszono raport „Zmiany klimatu 2021: podstawy fizyczne”. Jest on największą aktualizacją stanu wiedzy w dziedzinie nauk o klimacie od roku 2014. Raport wykorzystał kilkanaście tysięcy publikacji naukowych z obszaru nauk przyrodniczych. Pracowało 751 naukowców z kilkudziesięciu

---

¹³ *United Nations Framework Convention on Climate Change* — Ramowa Konwencja Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zmian Klimatu. Praktycznie funkcjonuje, prowadząc regularne, coroczne Konferencje Stron (Konwencji) czyli COP (*Conferences of the Parties*).

¹⁴ W. Lenart, *Czule miejsca*, „Problemy” 1971, 3; W. Lenart, M. Roge-Wiśniewska, *Merytoryczne i społeczne podstawy operacjonalizacji strategii ochrony klimatu*, w: *Globalna odpowiedzialność człowieka*, Wyd. APS, Warszawa 2020.

krajów oraz reprezentanci 195 rządów. Przedstawiono wnioski, które powinny stać się podstawą do podejmowania działań oddalających katastrofę klimatyczną w każdej skali, także regionalnej. Powinny być zatem dobrze znane decydom administracji. Kluczowa konkluzja mówi, że nie ma już wątpliwości co do tego, że Ziemia ogrzewa się pod wpływem działalności człowieka. Zmiany klimatyczne zachodzą gwałtowniej i są coraz rozleglejsze, dotyczą każdego zakątka globu, niektóre ze skutków są już nieodwracalne. Dzięki odwiertom lodowym wiemy, że stężenie dwutlenku węgla w ziemskiej atmosferze jest najwyższe od co najmniej 2 mln lat. Wzrost poziomu oceanów jest najszybszy od co najmniej 3 tys. lat, a zasięg lodu arktycznego najmniejszy od co najmniej tysiąca. Cofanie się większości lodowców przyspiesza od co najmniej 2 tys. lat. Scenariusze, które przedstawiają naukowcy, zakładają nieunikniony wzrost temperatur na Ziemi o $1,5^{\circ}\text{C}$, a niektóre rysują jeszcze bardziej negatywne prognozy wzrostu o ponad 2°C , nawet do $+3,5^{\circ}\text{C}$ w końcu stulecia. Już niedługo mogą wyczerpać się możliwości pochłaniania CO_2 przez gleby i oceany. Jeśli mamy utrzymać wzrost temperatur do $1,5^{\circ}\text{C}$, to wolno nam uwolnić jeszcze tylko 400 mld ton CO_2 . Tyle obecnie emitujemy w ciągu dekady¹⁵.

Naukowcy są pewni, aby móc realnie wprowadzać zmiany, które pomogą naszemu gatunkowi przetrwać, w najbliższym czasie należy ograniczyć emisję nie tylko CO_2 , ale i innych gazów cieplarnianych. Niepokój wzbudza coraz większa emisja metanu, którego złoża uwalniają się pod wpływem topnienia lodowców i wiecznej zmarzliny na Syberii czy w Arktyce. Redukcja emisji i osiągnięcie neutralności klimatycznej są dziś absolutnym priorytetem. Odpowiednio duża redukcja może ustabilizować sytuację w ciągu 20–30 lat. Właściwą odpowiedzią na ryzyko przegrzania Ziemi jest zwiększenie efektywności energetycznej (np. poprzez termomodernizację budynków), rezygnacja z paliw kopalnych w produkcji energii, a także rozwój systemów jej magazynowania. Niedocenianym problemem jest nadmierna emisja ciepła sztucznego, także drogą zbytecznie wspomaganych przemian fazowych. Mniej zauważane jest, związane z planowaniem przestrzennym, sterowanie albedem, czyli zdolnością odbijania promieniowania przez powierzchnie czynne oraz pochłanianiem CO_2 przez biosferę, co prowadzi do redukcji ocieplenia. Te kwestie powinny znaleźć się w orbicie działań samorządów, gdyż mają lokalny wymiar.

Ważniejsze cechy i następstwa globalnego ocieplenia.

Fakty bezsporne:

1. Wzrost temperatury średniej Ziemi o co najmniej $0,1^{\circ}\text{C}/10$ lat od prawie stulecia; ocenia się, że jej antropogenny wzrost osiągnął już $1,1\text{--}1,3^{\circ}\text{C}$ (2020).

¹⁵ Nauka o klimacie, <https://naukaoklimacie.pl>

2. Coraz wyższa koncentracja gazów szklarniowych od kilkadziesiąt lat. Globalnie przekroczony został poziom 400 ppm¹⁶, w Polsce 404 ppm (2020).

3. Spadek albedo powierzchni Ziemi i nieustanna dostawa sztucznego ciepła.

4. Fizyczny (nie tylko korelacyjny) związek pomiędzy wzrostem stężenia GHG, a wzrostem temperatury powietrza oraz temperatur innych środowisk (wód, gleby, biosfery).

5. Wywołane topnieniem kriosfery oraz rozszerzaniem wody podnoszenie się poziomu oceanów z prognozą +1 m do końca stulecia; wzrost zasięgu abrazji oraz zmiany sedimentacji.

6. Zakwaszanie powierzchniowych wód oceanicznych.

7. Kurczenie się zasięgu morskich lodów arktycznych; ich letni zanik za dwie dekady.

Fakty z elementami wysoko prawdopodobnych hipotez:

1. Wyraźny zanik (cofanie się) lodowców górskich, nierównomierny i z wyjątkami w regionach wykazujących wzrost akumulacji śniegu.

2. Intensyfikacja gwałtownych zjawisk atmosferycznych oraz związanych z atmosferą, wzrost ich liczby, natężenia i zasięgu (burze, gradobicia, ulewy, śnieżyce, gwałtowne wiatry, tornada, trąby, cyklony tropikalne, głębokie niższe pozazwrotnikowe, hydrogeniczne ruchy masowe, zanik wiecznej zmarzliny, pożary lasów i innych zbiorowisk roślinnych).

3. Rozległe przemiany ilościowe, jakościowe i przestrzenne w biosferze, w tym inwazje szkodników.

4. Większe, czyli głębsze i dłuższe, upały; wyższe temperatury nocą, gorsze warunki odczuwalne (stres klimatyczny).

5. Różne, nie zawsze rozpoznawalne, deformacje cyrkulacji atmosferycznej we wszystkich skalach; w tym zaburzenia cyrkulacji monsunowo-pasatowej, pseudomonsonowej szerokości umiarkowanych oraz typu „El Nino” wraz z deformacją prądów powietrza oraz ruchu wód oceanicznych w strefie okołorównikowej, zaburzenia oscylacji północnoatlantyckiej, wzmocnienie i rozszerzenie stref mezocyrculacji cyklonalnej.

6. Zmiany intensywności „wtargnięć” południkowych w Ameryce Północnej i Europie.

7. Rozszerzające się strefy występowania susz.

8. Likwidacja zimowej pokrywy śnieżnej i dostawy wody z retencji śnieżnej.

9. Rozliczne następstwa zmian termicznych i jakościowych wód.

---

¹⁶ ppm — część milionowa (objętościowo).

10. Trudności z utrzymaniem obszarów cennych przyrodniczo i przyspieszenie procesów utraty różnorodności biologicznej, także utrata gatunków słabo mobilnych.

11. Rozrastanie się wysp ciepła i pogorszenie warunków aerosanitarnych w miastach.

Zmiany hipotetyczne (wybrane):

1. Zmiana albedo planetarnego wraz z przebudową systemu zachmurzenia.
2. Przemiany cyrkulacji oceanicznej, zwłaszcza głębinowej oraz down i upwellingowej.
3. Zmiany termiczne w dolnej stratosferze, w tym w ozonosferze.
4. Zwiększenie miąższości troposfery, wychłodzenie jej stropu i deformacja prądów strumieniowych, zwłaszcza niskotroposferycznych, zmiany składu troposfery.
5. Zmiana pola elektromagnetycznego Ziemi.
6. Zmiany procesów sedymentologicznych w akwenach.
7. Przyspieszenie obiegu wody w systemie atmosfera–litosfera.

Prawie wszystkie wyżej wymienione obserwowane i spodziewane zmiany należy odczytywać jako zagrożenia. Pozorne korzyści z niektórymi związane (cieplej, większa moc silowni wiatrowych, wolna żegluga w Arktyce) szybko okazują się mniejsze od strat. Konieczna interpretacja powinna odbywać się z wiodącą rolą specjalistów nauk o atmosferze i środowisku. Na szczęście ziemia kujawsko-dobrzyńska jest pod tym względem w lepszej sytuacji niż szereg innych regionów, gdyż posiada aż trzy niekwestionowane poważne ośrodki akademickie zajmujące się tą problematyką oraz naukami pokrewnymi. Zatem prawie wszystkie z wyżej wymienionych zagrożeń mogą i powinny być przeanalizowane z punktu widzenia bezpośrednich lub pośrednich skutków dla regionu.

Ziemia kujawsko-dobrzyńska jako region klimatyczny

Sugerowana w tytule problematyka ma dwa aspekty. Pierwszy, czysto akademicki, to analiza warunków klimatycznych. Z możliwie szerokim wyjaśnieniem wpływu tych specyficznych krajobrazów na klimat, związków klimatycznych pomiędzy nimi, tendencjami zmian i następstwami przyrodniczymi, społecznymi i gospodarczymi. Także z możliwościami świadomych zmian klimatu miejscowego, zwłaszcza bioklimatu oraz z meteorologicznymi aspektami sytuacji aerosanitarniej. Drugi aspekt to dyskusja nad perspektywami regionu w obliczu zachodzących zmian klimatycznych i zmian z nimi skojarzonych.

Omawiane tu tereny nie mają pomiarowych stacji o charakterze klimatologicznym, dysponujących długą serią obserwacji, zlokalizowanych tak, by dobrze reprezentowały warunki równin Kujaw, pradoliny oraz wysoczyzn prawobrzeżnych. Wymogi te w pewnej części spełnia posterunek pomiarowy w Dobiegniewie na lewym brzegu Wisły, prowadzony przez Zakład Zasobów Środowiska i Geozagrożeń PAN w Toruniu. Na prawym brzegu, powyżej skarpy pracuje od 1978 r. stacja meteorologiczna Mazowieckiego Ośrodka Geograficznego Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych UW w Murzynowie k. Płocka¹⁷. Sieć pomiarowa IMGW jest obecnie reprezentowana przez stację synoptyczną w Płocku–Trzepowie. Istniał także posterunek klimatologiczny we Włocławku, a także w Ciechocinku. Cenne dane pochodzą z Torunia (pomiaru prowadzone przez UMK). Sieć posterunków pluwiometrycznych też nie jest gęsta. Dane z powyższych stacji, uzupełnione porównaniami ze stacjami sąsiednimi (Niepokalanów, Łowicz, Topola Królewska k. Łęczycy, Koło) posłużyły do określenia wieloletnich charakterystyk klimatologicznych za różne okresy (wielolecia). Jako okres podstawowy do porównań przyjmuje się standardowe (wg Zaleceń Światowej Organizacji Meteorologicznej) trzydziestolecie 1931–1960. Zakłada się, że jest to okres bez znaczących symptomów globalnego ocieplenia. Ostatnim dziesięcioleciem o stosunkowo umiarkowanym wpływie tego ocieplenia był okres 1981–1990. Następne dekady były już zdecydowanie cieplejsze. Prace badawcze dotyczące kształtowania się klimatu na omawianym terenie prowadzą obecnie: wymieniona placówka PAN w Toruniu, Katedra Meteorologii i Klimatologii Wydziału Nauk o Ziemi UMK w Toruniu oraz Mazowiecki Ośrodek Geograficzny Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych UW w Murzynowie. W ostatnim kwartale ubiegłego stulecia badania meteorologiczne i klimatologiczne prowadził tu także Uniwersytet Łódzki oraz IMGW.

Odrębności oraz osobliwości klimatyczne tej części pogranicza mazowiecko-kujawsko-dobrzyńskiego wynikają przede wszystkim z głównych rysów młodoglacjalnej i fluwialnej rzeźby. Bardzo istotnym elementem tej rzeźby jest dolina Wisły ze spiętrzeniem (Jezioro Włocławskim) oraz wysoka skarpa prawobrzeżna. Akwen spiętrzenia jest drugim, co do wielkości w Polsce, zatem można spodziewać się jego istotnych wpływów na klimat. Dane z wielolecia 1931–1960 przedstawia tabela 1¹⁸. Trzeba zauważyć, że przytoczone dane różnią się od notowanych na terenach sąsiadujących (wysoczyzny i równiny Niżu Polskiego po obu stronach Wisły) redukcją amplitud temperatury, wzrostem wilgotności oraz zmniejszeniem zachmurzenia,

¹⁷ *Biuletyn meteorologiczny 1981–1990*, red. D. Daniela, W. Lenart, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Mazowieckie Obserwatorium Geograficzne w Murzynowie k. Płocka, Murzynowo 1992.

¹⁸ W. Lenart, W. Nowicki, *Środowisko przyrodnicze ziemi gostyńskiej*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostyńskiej*, red. M. Chudzyński, Towarzystwo Naukowe Płockie, Płock 1990.

Tabela 1. Podstawowe charakterystyki klimatologiczne odniesione do tarasu nadzalewowego na lewym brzegu Wisły

	Miesiąc												Rok
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
U	1,4	2,1	4,0	5,3	5,4	7,7	7,0	6,4	5,5	3,5	1,1	0,8	4,3
T	-2,5	-2,9	0,7	7,6	12,6	17,3	18,4	17,5	13,5	8,4	3,1	0,6	7,6
F	-5,4	-6,5	-2,8	3,0	6,9	11,0	12,4	12,5	8,6	4,1	0,7	-2,9	3,6
Ṫ	0,1	0,1	4,7	12,7	18,0	22,7	23,7	23,4	19,6	13,1	5,6	1,7	12,0
W	87	87	81	78	73	73	75	77	80	83	89	89	81
Z	75	72	61	60	59	55	59	55	53	63	80	80	66
●	16	13	12	10	9	7	9	7	7	11	19	19	139
○	2	3	5	4	3	3	3	2	6	3	2	2	38
∅	31	31	25	28	48	61	92	61	44	25	40	41	527
♣	11	12	10	9	11	11	12	11	9	9	11	12	128
V	4,0	3,5	3,2	3,1	3,0	2,5	2,5	2,5	3,5	2,5	3,0	3,1	3,1
B	-	-	-	2	4	4	5	4	1	-	-	-	20

Objaśnienia: U — usłonecznienie rzeczywiste w godzinach; T — średnia dobowa temperatura powietrza w °C; F — średnia minimalna temperatura powietrza w °C; Ṫ — średnia maksymalna temperatura powietrza w °C; W — wilgotność względna powietrza w %; Z — zachmurzenie w %; ● — liczba dni pochmurnych; ○ — liczba dni pogodnych; ∅ — suma opadu; ♣ — liczba dni z opadem; V — średnia prędkość wiatru w m/s; B — liczba dni z burzą. Opad mierzony jest niższy od rzeczywistego o około 19%, dzień z opadem powyżej 0,0 mm.

Źródło: analizy własne

co oznacza także wzrost usłonecznienia, potwierdzony pomiarami krótkookresowymi.

W tabeli 2. przedstawiono uproszczony, bo zgeneralizowany rozrzuceniem przypadków z ciszą, rozkład kierunków napływu powietrza. Obraz ten ma parę aspektów interpretacyjnych. Przewaga sektora zachodniego jest wyraźna, ale istotną rolę ma także napływ z SE. W ten sposób kierunki generalnie zgodne z osią doliny Wisły mają decydującą przewagę w stosunku do poprzecznych, co wpływa na warunki wiatrowe. Innym istotnym zagadnieniem jest proces „klimatyzacji” sąsiadujących z doliną dużych miast. Płock jest korzystnie przewietrzany (50% dni). Włocławek mniej korzysta z tego dobrodziejstwa, ale należy stwierdzić, że jego położenie aerosanitarne jest „przyjazne”. Dolina Wisły na tym odcinku z akwenem i jednym z największych w Polsce parkiem krajobrazowym jest lepszym klimatyzatorem dla obu miast niż Kampinos dla Warszawy.

Tabele 1. i 2., a także rozkłady przestrzenne parametrów klimatologicznych zamieszczone w atlasach klimatu Polski i monografiach regionalnych¹⁹ wskazują na przejściowy charakter klimatu regionu od odmiany oceanicznej do kontynentalnej klimatu strefy umiarkowanej. Należy zauważyć, że pomiędzy Kujawami i Równiną Kutnowską, a ziemią dobrzyńską i Mazowszem Płockim zmiany charakteru klimatu następują szybciej niż w innych częściach kraju. Występuje większy kontrast pomiędzy terenami na zachód i wschód od Wisły. Nie należy tego wiązać z obecnością doliny, raczej z faktem odmienności morfologicznych terenów równinnych oraz wysoczyzn młodoglacjalnych z wybitnymi garbami Warmii. Omawiany region położony jest w sąsiedztwie izoamplitudy rocznej temperatury 21°C, którą niektórzy badacze uważają za granicę pomiędzy klimatem odmiany oceanicznej (niższe wartości) i kontynentalnej (wyższe).

Tabela 2. Rozkład kierunków napływu powietrza przy powierzchni ziemi do centrum analizowanego regionu

Kierunek (róża 8)	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW
Udział (%)	6	5	10	15	9	14	27	14

Źródło: analizy własne

¹⁹ B. Kicińska, K. Olszewski, *Klimat*, w: *Przyroda województwa mazowieckiego i jej antropogeniczne przekształcenia*, red. A. Richling, E. Malinowska, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa 2017; K. Korzuchowski, *Klimat*, w: *Województwo płockie. Monografia regionalna*, Uniwersytet Łódzki, Łódź–Płock 1984; W. Lenart, *Osobliwości lokalnej cyrkulacji atmosferycznej w okolicy Płocka*, TNP, „Notatki Płockie” 1977, nr 1; J. Paszyński, S. Zych, H. Boniecka-Żółcick, *Klimat Włocławka i Płocka*, „Wiadomości Służby Hydrologicznej i Meteorologicznej” 1965, z. 5; M. Tarajkowska, *Klimat*, w: *Województwo włocławskie. Monografia regionalna*, Uniwersytet Łódzki, Łódź–Włocławek 1982.

Region znajduje się w tzw. cieniu opadowym wywołanym intensyfikacją opadogenezy na Pomorzu, pod wpływem garbów pojeziernych. Efekt zawdzięczamy przewadze napływu wilgotnego, deszczonośnego powietrza z NW, zwłaszcza latem. Mniej znany jest fakt pojawiania się także „cienia” przy napływie mas powietrza z NE. Przy rozbudowanych niżach przesuwających się przez Polskę na wschód coraz częściej obserwujemy znaczący napływ wilgotnych mas z tego kierunku, co powoduje wypadnięcie opadu na wzgórzach Mazur i Warmii, a pojawienie się strefy bezopadowej na Kujawach i północnym Mazowszu, więc też na ziemi dobrzyńskiej. Proces ten należy zaliczyć już do efektów globalnego ocieplenia, tzn. wzmożenia intensywności depresji atlantyckich.

Już wiele lat temu klimatolodzy opracowujący regionalizację klimatyczną Polski wydzielali jednostkę zwaną strefą Dolnej Wisły. Dobrze tu użyć terminu „bruzda”. To obszar położony od Kotliny Płockiej w dół rzeki. Warunki klimatyczne po stronie wschodniej i zachodniej są zdecydowanie różne. Jest to specyfika regionu, nie notowana zarówno w strefie równoleżnikowej na północy, jak i na odcinku Wisły Środkowej.

W skali mezoklimatycznej mamy jednostki nieautonomiczne (klimat miasta, otoczenia jeziora, kompleksu leśnego, krawędzi wysoczyzny itd.). W przypadku analizy mezoklimatycznej na konkretnym obszarze, zwykle mamy na myśli określone miasto, jezioro (pojezierze), leśny kompleks. Przede wszystkim zdecydowanie wyróżniają się mezoklimaty związane z rzeką i doliną. Można wydzielić i analizować klimat samego wrocławskiego akwenu o znaczącej przecież powierzchni i bardzo swoistych cechach aktywnometrycznych (osobliwe albedo), termicznych, wilgotnościowych, anemometrycznych (gładź wodna). Odmienne warunki atmosferyczne panujące nad tym akwenem silnie się zaznaczają w cieplej porze roku, choć w ostatnich latach, w związku z coraz rzadszym zamarzaniem rzeki, także zimą jest to mezoklimat odrębny.

Od strony prawej wytworzył się swoisty mezoklimat skarpy wiślanej, która jest formą rozciągniętą na około sto kilometrów, przy znacznej wysokości względnej (do ponad 40 m) i przy bogactwie drugorzędnych form rzeźby dolinnej (ujściowe odcinki cieków prawobrzeżnych, wcięte zakola, tarasy akumulacyjne doczepione do skarpy oraz tarasy i półki erozyjne, wreszcie formy korytowe często przylegające do prawego brzegu). Lokalny klimat tej formacji mezoklimatycznej jest więc zróżnicowany, kontrastowy i wykazujący istotny wpływ na miejscowe warunki uwilgocenia, ekosystemy i warunki wykorzystania terenów. W Polsce jest to największy obszar tego rodzaju, przy czym szczególnie ważną jego cechą jest generalne położenie adretacyjne, tzn. z przewagą ekspozycji południowej i z nachyleniami zboczy stwarzającymi możliwość pojawiania się stoków o okresowo prostopadłym zwrocie promieniowania bezpośredniego. Rozległość tych quasi-płaszczyzn jest

większa niż na terenach górskich, co stwarza możliwość powstawania stref wzmożonej konwekcji termicznej i rozdzielania lokalnych porcji powietrza. Układ ten modyfikuje dzienną cyrkulację bryzową, zwiększając jej zasięg ponad krawędź skarpy.

Warunki mezoklimatyczne skarpy i jej sąsiedztwa sprzyjają rozdzielaniu powietrza w warstwie tarciowej przy adwekcji ostro-skośnej, więc z kierunków zachodnich i wschodnich. Prowadzi to do częstego różnicowania lokalnej pogody po obu stronach doliny. Najczęściej objawia się różną intensywnością hydrometeorów (osady, mgły), odmiennymi fluktuacjami temperatury (zwłaszcza temperatur ekstremalnych), a nawet różnicami zachmurzenia i opadów. Oczywiście są także deformacje kierunku wiatru w warstwie tarciowej oraz zwiększony udział stref z podwyższonymi pionowymi składowymi ruchu powietrza. Zauważyć należy także obecność, choć znacznie rzadszą, stref i przestrzeni o charakterze ubac, czyli o przewadze tendencji do spływu chłodniejszego powietrza. Takie zjawiska obserwujemy w ujściowych odcinkach głęboko wciętych w skarpe cieków prawobrzeżnych.

Efekty topoklimatyczne rzeźby młodoglacjalnej na Pojezierzu Dobrzyńskim są mniej widoczne, ale obecne. Przede wszystkim należy zauważyć skutki przewagi form morenowych oraz glacyfluwialnych i większy udział form wydmowych, mniejszą i mniej zwartą szatę leśną oraz brak głębokich mis jeziornych. Jest to klimat bardzo czuły na proces ocieplenia z powodu możliwości szybkiego wykorzystywania nadwyżek energii do parowania z wolnej powierzchni wody. Rzeźba polodowcowa i eoliczna wyraźnie wzbogaca mozaikę odmienności topoklimatycznych wywołanych różnym albedo oraz ekspozycją, a także występowaniem licznych zagłębień z wysokim poziomem wód gruntowych (np. deflacyjnych). Wszystkie to odmienności powodują wzmocnienie atrakcyjności balneoklimatycznej krajobrazu. Także na lewym brzegu pojawiają się zbliżone cechy, choć parkowe akweny mają inny charakter.

Odrębną kwestią jest sam wpływ jezior na warunki klimatyczne. W granicach GWPK znajduje się kilka jezior, które trwale oddziałują na warunki klimatu miejscowego węższej lub szerszej strefy przybrzeżnej. Zasięg termicznego oddziaływania zależy od rozmiarów jeziora (powierzchni, ale też pojemności decydującej o magazynowaniu energii cieplnej) charakteru brzegów, otoczenia (tereny leśne lub otwarte) oraz od mezoskalowej cyrkulacji powietrza w sąsiedztwie jeziora. Jeziora o rozmiarach zbliżonych do największych (powierzchnia około 200 ha i objętość wód powyżej 10 mln m³) wykazują pozytywny wpływ na warunki termiczne w strefie paruset metrów od brzegu, przy czym średniorocznie jest to wpływ dodatni, ocieplający. Dzieje się to dlatego, że w sezonie jesiennym i podczas większości zim występuje wyraźny efekt ocieplający, a efekt ochładzający wiosną jest relatywnie mniejszy. Na liście jezior o takim oddziaływaniu znajdują się: Białskie, Lucieńskie, Przytomno, Rakutowskie, Wikaryjskie, Zdworskie. Drugim aspektem

jest wpływ całego pojezierza na klimat. Pojezierze Gostynińskie ma niższą jeziorność niż typowe pojezierza Pomorza, Warmii i Mazur. Ale wpływ ten występuje, choć łączy się z obserwowaną modyfikacją klimatu wywołaną obecnością rozległych powierzchni leśnych oraz terenów hydrogenicnych. Ten łączny skutek to zmniejszenie dobowych i rocznych amplitud temperatury powietrza, zwiększenie wilgotności i łagodzenie szybkich zmian tych parametrów.

Spiętrzenie włocławskie, akwen o powierzchni około 75 km², wpływa termicznie na tereny sąsiadujące na lewym brzegu do odległości co najmniej kilometra, miejscami dalej. Potwierdziły to badania transektowe prowadzone przez IMGW, UW oraz UMK. Zasięg jest dalszy na terenach o mniejszym zalesieniu. Na prawym brzegu wpływ akwenu na warunki termiczne „gubi” się w zmianach atmosferycznych na skarpie.

Wymienione wyżej cechy mezoklimatyczne łączą się w zespół swoistego charakteru klimatu regionu korzystnego dla prozdrowotnej rekreacji, nawet leczenia uzdrowiskowego. Zauważono to już prawie sto lat temu, sugerując utworzenie obiektów przyrodoleczniczych w okolicy Gostynina oraz Włocławka. Tak pojawiły się na mapach bioklimatycznych Kruk k. Gostynina oraz Wieniec Zdrój, przedmieście Włocławka i jedyne formalnie uzdrowisko. Można wskazać inne miejsca o korzystnych cechach bioklimatu, że przywołamy dolinę Skrzy Lewej powyżej Soczewki, otoczenie jezior Wójtowskich czy zagłębienia jeziorne na Kujawach. Ocieplanie się klimatu może zwiększyć atrakcyjność Pojezierza Dobrzyńskiego.

Na prawym brzegu Wisły używa się określenia „kujawa” na uporczywe porywy wiatru z zachodu, czyli pędzące znad Kujaw. Wiele jest, często śmiesznych lub dosadnych określeń na lokalne wiry pyłowe, piaskowe lub wodne pojawiające się w miejscach bliskiego sąsiedztwa terenów piaszczystych i wilgotnych (np. torfowisk). Takie miejsca są liczne w tym krajobrazie, ale też w zatorfionych zagłębieniach sąsiadujących z płaskimi wydhami na prawym brzegu. Wymieńmy szczególnie trafną nazwę wiru pyłowego: „diable wesele”.

Wizualnie ciekawe są wały chmurowe ciągnące się nad brzegiem spiętrzenia. Zbudowane z chmur konwekcyjnych o umiarkowanych rozmiarach pionowych (*Cumulus mediocris*). Zwykle po jakimś czasie przekształcają się w wyciągnięty wzdłuż brzegu płat niskiej chmury warstwowo-kłębiastej *Stratocumulus cumulogenitus castellanus*. Konfiguracje chmur nad doliną Wisły mogą jeszcze w inny sposób nawiązywać do charakteru rzeźby i podłoża. Rozległy *Stratocumulus cumulogenitus*, zwykle prześwitujący (*translucidus* lub *perlucidus*) może przykrywać całą pradolinę, gdy w tym samym czasie prawobrzeżne wysoczyzny są bezchmurne. Sytuacje odwrotne (bez chmur Kujawy i Równina Kutnowska) także są odnotowywane. Dopasowywanie się chmur Sc do granic pokrycia jest zjawiskiem znanym na Niżu Polskim, w tym przypadku wpływa na pogłębianie korzystnych odrębności termicznych.

„Kołdra” chmurowa zatrzymując promieniowanie zwrotne Ziemi (długofalowe), sprzyja utrzymywaniu się nocą wyższych, przyjaznych człowiekowi temperatur²⁰.

Niektórzy mieszkańcy są przekonani, że burze „niechętnie” przekraczają Wisłę, zwykle się od doliny „odbijają”, czasem zatrzymują przy brzegu, by dłużej nękać jedną tylko stronę. Określenia te nie są trafne naukowo, ale zawierają ziarno prawdy fizycznej. Prądy wstępujące na granicach pokrycia terenu oraz w sąsiedztwie skarp adretacyjnych mogą być intensyfikowane i podcinane, co prowadzi do modyfikacji trajektorii burzy, jako wielogniazdowej strefy konwekcyjnej. Zjawisko to jest bardziej prawdopodobne nad prawym brzegiem. Warto tu dodać, że wydajność opadów burzowych w różnych miejscach nad skarpą prawobrzeżną jest bardzo różna, w skrajnych przypadkach zaskakująca. Dowodzą tego porównania pomiędzy Murzynowem i Płockiem (15 km odległości z zachodu na wschód). Różnice w tej samej sekwencji burzowej wynoszą nawet kilkadziesiąt mm deszczu.

Kwestia formowania się bryzy jeziornej dotyczy tylko spiętrzenia włocławskiego, choć lokalnie wiatr od jeziora podczas spokojnych i ciepłych dni pojawia się także na brzegach jeziora Zdwojskiego. Obszarem, gdzie bryza jest najczęściej wyczuwalna są okolice Modzerowa, w mniejszym stopniu Skoków. Na prawym brzegu bryzę trudno wyróżnić wśród wielu innych deformacji ruchu powietrza wywołanych skarpą i złożoną rzeźbą ujściowych odcinków cieków. Obserwowano ruch powietrza w górę estuarium Skrzy Prawej.

Spodziewane zmiany klimatu w dobie globalnego ocieplenia obejmują skutki związane z przebudową cyrkulacji atmosferycznej w tej części Europy i na Niżu Polskim oraz możliwe modyfikacje mezoklimatyczne. W obu przypadkach niezbędne jest korzystanie z bazowych danych porównawczych. Polecamy informacje dostarczane regularnie przez portal Obserwatorium Meteorologicznego Toruń–Wrzosek Katedry Meteorologii i Klimatologii UMK. Wykresy z ostatnich lat jednoznacznie wskazują na ciągły wzrost temperatur we wszystkich porach roku na tle wielolecia 1951–2000. Dane te ilustrują także możliwe różnice związane z lokalizacją stacji. Najwyższe wartości letnie odnotowano tu w 2015 r. (5°C powyżej średniej wieloletniej), gdy np. w Murzynowie wyższe różnice notowano w 2003 r. Zamieszczamy dane z Murzynowa (tab. 3). Należy zwrócić szczególną uwagę na temperatury chłodnej pory roku oraz temperatury minimalne.

W sensie cyrkulacyjnym, analizowany region już okazał się czułym na zachodzące zmiany. Spodziewać się należy szybkich kolejnych. Paradoksalnie, efekty związane z przebudową cyrkulacji nie zawsze będą odbierane jako „ocieplenie”. W wielu sytuacjach owa przebudowa prowadzi i prowadzić może do szybkiego

²⁰ W. L e n a r t, *Mesoclimatic cartography of cloudiness*, „Geographia Polonica” 1976, 33; t e n ż e, *Osobliwości lokalnej cyrkulacji atmosferycznej...*; t e n ż e, *Wpływ obszarów pradolinnych na zachmurzenie*, „Czasopismo Geograficzne” 1978, z. 3.

Tabela 3. Podstawowe charakterystyki klimatologiczne, Murzynowo 1981–1990

	Miesiąc												Rok
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
U	1,1	2,3	3,4	5,5	6,3	5,1	5,8	6,0	4,2	3,6	1,5	0,8	3,8
T	-1,9	-1,6	2,7	7,8	14,2	16,0	18,2	17,6	13,3	9,1	3,0	0,1	8,2
F	-4,1	-4,0	0,0	3,9	9,4	11,6	13,3	13,1	9,8	6,0	1,0	-1,6	4,9
Ĥ	0,3	1,3	6,3	12,7	19,2	20,8	23,1	22,9	17,8	13,1	5,6	2,0	12,1
W	88	85	80	74	71	76	75	75	82	83	89	89	81
Z	81	72	68	64	53	61	58	55	67	60	78	86	67
●	20,0	14,6	15,4	10,2	6,7	8,7	6,7	7,0	11,4	9,5	18,3	21,9	150,4
○	1,0	2,4	3,2	2,8	5,1	2,6	3,7	4,3	3,0	4,4	1,4	0,7	34,7
Ø	30,3	24,0	29,4	23,3	40,2	72,9	67,2	51,1	42,2	30,2	37,7	43,8	492,3
♣	14,3	11,9	10,1	9,7	9,6	11,4	11,5	10,5	11,0	8,5	10,2	13,2	131,9
V	4,0	3,5	3,7	3,7	2,9	2,8	2,7	2,6	3,1	3,4	3,5	3,7	3,3
B	-	-	0,2	0,9	2,4	2,3	2,3	1,3	0,5	0,3	0,1	-	10,3

Objaśnienia: U — usłonecznienie rzeczywiste w godzinach; T — średnia dobowa temperatura powietrza w °C; F — średnia minimalna temperatura powietrza w °C; Ĥ — średnia maksymalna temperatura powietrza w °C; W — wilgotność względna powietrza w %; Z — zachmurzenie w %; ● — liczba dni pochmurnych; ○ — liczba dni pogodnych; Ø — suma opadu; ♣ — liczba dni z opadem; V — średnia prędkość wiatru w m/s; B — liczba dni z burzą. Opad mierzony jest niższy od rzeczywistego o około 19%, dzień z opadem powyżej 0,0 mm.

Źródło: analizy własne.

wzrostu opadów, w tym opadów śnieżnych, a nawet do zwiększenia częstości inwazji chłodu, np. po wschodniej stronie rozbudowujących się antycyklonów blokujących cyrkulację strefową w szerokościach umiarkowanych. Wszystkie te możliwe przemiany mają fundamentalne znaczenie w strefie przewagi adwekcji atlantyckich, słabszych lub silniejszych, zależnie od głębokości niżów islandzkich. Ma to oczywiście przełożenie na dostawę wilgoci oraz możliwość pojawiania się gwałtownych zjawisk atmosferycznych.

Znajdujemy się na obszarze o bardzo skromnych zasobach wodnych, a więc zmiany są tu zawsze niepokojące. Także w kwestii dynamizowania się hydrometeorów, a więc burz, opadów nawalnych i gradu, wzrostu średnich i maksymalnych prędkości wiatru, rejon jest bardzo czuły na takie zmiany. Kilkadziesiąt lat temu panował tu klimat łagodny, z w miarę równomiernie rozłożonymi opadami o charakterze rozlewnym i rzadkimi upałami. W naszych warunkach przyrodniczych (Europa Środkowa) wzrost temperatury spowoduje intensyfikację parowania, co będzie szczególnie niekorzystne. Ocenia się, że opad atmosferyczny w tej części Europy Środkowej może przejściowo ulec podwyższeniu, w dalszej, ale niedługiej perspektywie obniżeniu. To ostatnie wiąże się ze zmniejszaniem się frekwencji napływu powietrza z zachodu wobec zmniejszania się termicznej kontrastowości strefowej. W ten sposób osłabia się penetracja powietrza atlantyckiego będącego głównym źródłem wilgoci generującej opady w Polsce nizinnej. Obserwowaliśmy taki proces także na początku 2013 r. i w latach 2016–2017. Szczególne znaczenie tych wyzwań na analizowanym obszarze uzasadnia obraz tzw. klimatycznego bilansu wodnego. To różnica pomiędzy opadem i parowaniem potencjalnym. Analizowany region znajduje się w jedynej w Polsce strefie obwiedzionej izolinia 0, czyli leży w polu trwale deficytowym. Świadomie alarmistycznie powtarza ten fakt tabela 4., gdzie

Tabela 4. Bilans wodny Polski, Niżu Polskiego oraz Kujaw (w milimetrach rocznie)

Parametr	Polska	Niż Polski	Kujawy
Opad mierzony, mm/r	665	603	532
Odpływ, mm/r	165	133	104
Parowanie terenowe, mm/r	500	470	428

Źródło: analiza własna

zestawiono uśrednione dane o rzeczywistym bilansie wodnym. Wartości parowania terenowego są tu w relacji do opadu skrajnie wysokie, przy najniższym w Polsce średnim odpływie, korespondującym z także najniższym odpływem jednostkowym, który spada miejscami do 3 l/km² sec. Taka wartość lokuje obszar wśród nielicznych

w Europie ogniwn sieci rzecznej zasobowo ledwie wykształconych. To około dziesięciokrotnie mniej niż na atlantyckich rubieżach zachodniej Europy²¹.

Powyższe konstatacje jednoznacznie skłaniają do uważnego traktowania problematyki agroklimatologicznej. Wykorzystanie różnorodności warunków solarnych, termicznych, wilgotnościowych i anemometrycznych to atrakcyjne wyzwanie dla samorządów i ruchów społecznych. Zalecać należy powrót do badań i obserwacji fenologicznych. Mamy szereg praktycznych pomysłów dotyczących rolnictwa w krajobrazie o specyficznych i zmieniających się warunkach klimatycznych. Nie chodzi tylko o winnice na wiślanej skarpie, ale o pomysły o aquakulturach, wprowadzaniu roślin ciepłolubnych i odporniejszych na suszę, powracania do odmian znanych z cieplejszych dawnych polskich kresów. Szukania sposobów na obniżenie parowania i lokalną retencję wód opadowych — także poprzez roztropne zabiegi w zbiorowiskach roślinnych.

Wymieńmy tylko niektóre z następstw wymagających szerszej analizy:

— pogłębiająca się tendencja do wzrostu albedo zimą na powierzchniach wyniesionych (także dachy) związana z kurczeniem się zasięgu i czasu trwania pokrywy śnieżnej; to dodatkowe źródło ciepła — klasyczny przykład sprzężenia zwrotnego,

— skutki hydrologiczne i morfologiczne wzmoczenia opadów nawałnych i częstszych powodzi błyskawicznych na obszarach niżowych z typowymi zlewniami rzeźby polodowcowej mogą być daleko groźniejsze niż nawet w obszarach górskich,

— podczas możliwych długich okresów pogody wyżowej pojawiają się susze hydrologiczne. Na obszarach pozbawionych trwałej pokrywy leśnej mogą być szczególnie dotkliwe i pilnie wymuszają działania na rzecz zwiększania retencji, zwłaszcza glebowej i podziemnej. Potężnym wyzwaniem jest budowa zespołu narzędzi antyewaporacyjnych,

— zmiana składu chemicznego wód pod wpływem intensywnego parowania też powinna być brana pod uwagę,

— kres upraw ozimych jest już faktem, pogłębia się problem z wykorzystaniem nagich pól w okresie chłodnym. Wyzwaniem jest zmiana stosunków wodnych gleb w tym okresie,

— problemem stanie się woda dla rolnictwa. Mowa np. o ograniczeniu bezkarnego poboru wód do indywidualnych celów irygacyjnych,

— możliwe są nowe usługi w cieplejszym klimacie, świadome zmiany w charakterze zabudowy i technikach budowlanych, nowy asortyment materiałów, odmienna

---

²¹ Por. W. L e n a r t, *L'humidité atmosphérique Au-dessus du territoire de la Pologne*, „Miscellanea Geographica” 1986, 2.

zieleń izolacyjna, miejska i przydomowa, organizacja życia, transportu i wypoczynku (np. sjesty),

— sterowanie klimatem w centrach miast, powrót mody na miasta-ogrody.

Można zaryzykować twierdzenie, że wyzwania związane z globalnym ociepleniem są także szansą na uporanie się z odwiecznymi problemami ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju. Bo ochrona klimatu służy jednoznacznie ochronie Ziemi.

Relacje ogólnoośrodkowe

Ostatnia myśl każe przywołać, choćby hasłowo, inspirujące związki wyzwań klimatycznych z 17. Celami Zrównoważonego Rozwoju ONZ z 2015 r. Należy spodziewać się wyróżnienia działań łączących naukę o ziemskiej atmosferze z tymi wyzwaniami, wykorzystując bogactwo nowych paradygmatów. Cele należy rozumieć globalnie, regionalnie i lokalnie. Używamy nazw oryginalnych, dla uniknięcia błędów nieprecyzyjnej translacji.

1. *Poverty*: nierówność w dostępie do miejsc i warunków różnie podatnych na skutki zmian klimatycznych.

2. *Hunger and food security*: dyferencjacja potencjalnych plonów z tendencją do niekorzystnych zmian na obszarach głodu i nadwyżek.

3. *Health*: nowe choroby w cieplejszym klimacie i dyskomfort termiczny i sanitarny.

4. *Education*: rzetelna wiedza o przyczynach, skutkach i adaptacji do zmian klimatu, nowa metodyka nauczania o klimacie, bogata interpretacja naukowa warunków miejscowych.

5. *Gender equality and women's empowerment*: zmiany klimatu a życie w rodzinie oraz decyzje prokreacyjne.

6. *Water and Sanitation*: wyzwania sanitacyjne w obliczu przebudowy obiegu energii i wody.

7. *Energy*: bezpośrednia zależność opcji energetycznych i postępu ocieplenia.

8. *Economic Growth*: obiektywne scenariusze rozwoju, także w mezoskali.

9. *Infrastructure, industrialization*: regionalne oblicze nowej gospodarki.

10. *Inequality*: zmiany klimatu zwiększające nierówności we wszystkich skalach; sposoby oddalania takich zagrożeń.

11. *Cities*: miasta adaptujące się do „nowego” klimatu, melioracja i ochrona klimatu.

12. *Sustainable consumption and production*: adekwatna reakcja na zmiany w podaży żywności.

13. *Climate Change*: interdyscyplinarna dziedzina nauk przyrodniczych i społecznych.

14. *Oceans*: zagadka związana ze zmianami klimatu wymagająca pilnego rozwiązywania.

15. *Biodiversity, forests, desertification*: potężna sieć powiązań ze zmianami klimatu, przeważnie powiązań generujących zagrożenia i straty; pole dla działań regionalnych i lokalnych.

16. *Peace and justice*: konflikty „klimatyczne”, prawne, społeczne i filozoficzne.

17. *Partnerships*: konieczność współpracy na wszystkich poziomach.

Zawarte powyżej objaśnienia naprowadzają na kierunek analiz dotyczących Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, a także mogą uruchamiać takie analizy na innych obszarach.

Dyskusja terminologiczna, jako podsumowanie

Poruszana tematyka, jako wciąż jeszcze nowa i sięgająca do wielu działów nauk (nie tylko przyrodniczych) oczekuje na uporządkowania terminologiczne. Polem wyjściowym powinna być obiektywna środowiskowa ocena działalności człowieka, jako istotna przyczyna przeróżnych deformacji systemu klimatycznego. Kwestia przyczyn tych zmian, wciąż bardzo trudna do jednoznacznego przesądzenia, jest tu wtórna. Nie trzeba kategorycznie zakładać, że globalne ocieplenie jest wywołane procesami, u źródeł których znajduje się aktywność cywilizacyjna. Wystarczy stosowanie następującego ciągu rozumowego: oceniany projekt złożony został w dobie wyraźnego, szybkiego ocieplenia, które obejmuje całą Ziemię prawie równomiernie — następstwa tego ocieplenia są w zdecydowanej większości negatywne dla środowiska i człowieka — należy zatem wyeliminować te zagrożenia (emisje, zczyerpywanie zasobów, zmiany podłoża, obiegu energii i materii), które mogą przyczynić się do pogłębienia procesu ocieplenia. Tak więc badający relacje cywilizacja–klimat ekspert nie musi powoływać się na światowy konsensus w sprawie odpowiedzialności cywilizacji za globalne ocieplenie — wystarczy, że udowodni lub uprawdopodobni taki związek w ramach ocenianego przedsięwzięcia. Postępowanie takie nazwiemy separatyzmem obiektywnym. Na tym tle rodzi się podstawowy paradygmat na styku nauki i praktyki: w obliczu niedostatecznego rozpoznania bazy deterministycznej, obserwowane zjawisko oceniamy na podstawie udowodnianych skutków. W sferze terminologicznej powinniśmy zatem posługiwać się określeniem „zmiany klimatu” w najszerszym rozumieniu, to znaczy bez ograniczenia przyczyn, okresu oraz skał przestrzennych i czasowych. Należy tu zwrócić uwagę, że klimatologia fizyczna jeszcze pół wieku temu kojarzyła ten termin z badaniem historycznej ewolucji klimatu i predykcją jego naturalnych zmian.

Z powyższego wynika także drugi termin — mitygacja. Tu nieporozumienia dotyczą zarówno procedury lokalizacyjnej i planistycznej, jak i analizy zalecanych działań proklimatycznych lub prośrodowiskowych. Mitygacja to zbiór wynegocjowanych, a więc *a priori* postulowanych zabiegów wszelkiego rodzaju (nie tylko technicznych) umożliwiających łagodzenie, czasami nawet usuwanie niekorzystnych działań wywoływanych działalnością człowieka. Mitygacja nie obejmuje więc posunięć zagwarantowanych przez obowiązujące prawo, w tym miejscowe i kazuistyczne. Z określnikiem klimatycznym, oznacza listę działań, które powinny przyczynić się do złagodzenia niekorzystnych zmian klimatu i/lub pogłębiania się szkodliwych następstw tych zmian, przy czym na liście tej winny znaleźć się pozycje „nowe”, wykraczające jakościowo lub/i ilościowo poza obowiązujący formalnie standard. Środki mitygujące spodziewane antropogenne zmiany klimatu wymagają dogłębnego rozpoznania wykorzystywanych i uruchamianych procesów, przede wszystkim fizycznych, chemicznych i biologicznych, ale też społecznych w najszerszym rozumieniu. Należy także pamiętać o tym, że mitygacja wymaga organizacji systemów monitorowania efektów i zagrożeń wtórnych. Mitygacje winny być twardo związane z warunkami lokalnymi.

Trzecim aspektem rodzącym potrzebę czystości terminologicznej jest transmisja zmian globalnych i regionalnych klimatu do mezoskali i skal lokalnych. Zajmując się klimatem lokalnym i miejscowym należy pamiętać, że klimat globalny jest kompozycją klimatów w większych skalach (mamy na myśli skalę topograficzną). Wskazanie zjawisk, procesów oraz sposobów użytkowania zasobów i przestrzeni, które mogą przyczynić się do zmian klimatu w różnych skalach, w tym do zmian o określonych kierunkach, jest zadaniem, które wykonywano na długo przed światowym otwarciem na globalne ocieplenie.

Właściwe rozpoznanie tej kwestii wymaga rekomendowania środków mogących regulować oddziaływanie na klimat, a więc zmniejszających deformację lokalnego i regionalnego bilansu radiacyjnego, i szerzej cieplnego, bilansu wodnego, cyrkulacji lokalnej i regionalnej, warunków odczuwalnych (bioklimatycznych), parametrów wpływających na sytuację aerosanitarną itd. Tu pojawia się więc stary termin „melioracja klimatu”, ale i nowy „adaptacja” do (zmian) klimatu. W obu przypadkach mamy do czynienia z działaniami zamierzonymi i o charakterze imisyjnym, tzn. z ograniczeniem przestrzennym, uwarunkowanym parametrami energetycznymi podjętego wysiłku. Melioracja ma założenia i zasięg bardziej uniwersalny, adaptacja, raczej funkcjonalny. Zdecydowanie trafniej jest używać określenia melioracja i adaptacja klimatyczna, gdyż bardzo trudno przedsięwziąć prace pozwalające na dostosowanie się do postępujących zmian, których zasięgu przecież nie znamy i prędko nie poznamy. Zatem melioracja i adaptacja to działania z kręgu przyrodniczych podstaw planowania przestrzennego, szczególnie pożądana

w stosunku do miast, obszarów rekreacyjnych, agrocenoz, terenów przebudowy stosunków wodnych.

W tym kontekście należy lepiej usadowić bardzo popularny dziś termin „gospodarka/polityka niskoemisyjna” oraz „neutralna klimatycznie”. W tym pierwszym przypadku zastrzeżenie budzi człon „emisyjna”, gdyż pożądanym efektów oczekujemy w rozumieniu imisyjnym (klimat reaguje na imisję, a nie na emisję, która może kończyć się np. procesami konwersji, dyssypacji lub bezpiecznego pochłaniania). Co do neutralności klimatycznej chodzi po prostu o „ochronę klimatu”, termin który pewnie byłby przyjmowany niechętnie, gdyż jest zachowawczy, ale jest prosty i zrozumiały. Działania proklimatyczne mają przywrócić warunki, do których cywilizacja się przystosowała, znane sprzed epoki industrialnej.

Z powyższym wiąże się, wcale nie prosta, kwestia rozdzielenia skutków negatywnych od obojętnych lub nawet pozytywnych. W przypadku klimatu należy rozdzielić je według poszczególnych cech, bądź grup cech. Wszak nie można uniwersalnie zadekretować całości zmian klimatu jako pozytywnych lub negatywnych. Globalne ocieplenie jest w dłuższej perspektywie niebezpieczne, ale i tak niektórym regionom przyniesie przez najbliższe dziesięciolecia więcej korzyści niż strat. Ponadto nie ma sensu odnoszenia się do klimatu optymalnego, bo nawet jeśli da się określić jego parametry, to znajdziemy go w bardzo specjalnych miejscach, gdy reszta nie ma szans na ich osiągnięcie. W sytuacji niedostatku lub nadmiaru jednej grupy zasobów (ciepła, wilgoci, ruchu powietrza, komfortu atmosferycznego) niemożliwe jest wskazanie, jakie zmiany parametrów są korzystne lub nie. Elementy klimatu są ponadto pozbawione obiektywnych skal oceny wartości, gdyż ludzie nie kojarzą sobie takiej wartości z procesami w rodzaju: parowanie, transport pary wodnej, cyrkulacja lokalna, wodność chmur itd. Nie ma także estetycznych standardów zjawisk meteorologicznych. Szron może być piękny, choć groźny, chmury wewnątrzmasowe rzadko bywają brzydkie itd.

I jeszcze ważny dla skali regionalnej aspekt. Planowane działanie należy umieścić w zmienionych warunkach, które powstają w miarę pogłębiania się globalnego ocieplenia, ale też w miarę stopniowo narastających reakcji na to ocieplenie. Należy spodziewać się że za 10–15 lat będziemy odmiennie oceniali różne rozwiązania techniczne i technologiczne, w szczególności w zakresie energetyki, transportu, gospodarki wodnej. Trzeba to umieć przewidzieć. Z drugiej strony potrzebne będzie także zauważenie odmienności warunków przyrodniczych zmienionych przez ocieplenie i związane z nim deformacje innych parametrów meteorologicznych.

Specyfiką zmian klimatu, w stosunku do przeobrażeń innych komponentów (litosfera, hydrosfera, pedosfera, biosfera) jest stosunkowo konsekwentny fizycznie łańcuch przyczynowo-skutkowy, a więc wyraźnie węższy niż np. przy analizie następstw melioracji wodnych czy deforestacji. Zmiany klimatu mają bowiem, nie

do końca poznany, ale twardy deterministycznie obraz, tak jak prognoza pogody jest osiągalna w doskonałości pełnej, choć skrajnie trudna ze względu na ogrom niezbędnych danych i zastosowanych algorytmów. Dlatego pisząc o możliwych następstwach globalnego ocieplenia wiemy, że poruszamy się po wielowymiarowym polu ograniczonym strefami niemożności. Podobnie jak nieskończona różnorodność kształtów śnieżynek jest uwięziona w ich heksagonalnym schemacie. W tym sensie ocenianie następstw ocieplenia jest prostsze niż prognozowanie skutków budowy kopalni odkrywkowej. Jest tak także dlatego, że w przypadku klimatu czynniki antropogenne są „pochodzenia naturalnego”, wszak naturalne jest promieniowanie i ciepło, najważniejsze gazy szklarniowe, zdolności absorpcyjne podłoża, ruchy powietrza, parowanie i transpiracja.

Kolejną sferą źródłową dla terminologii związanej ze zmianami klimatu jest, zgodnie z tym, co napisano wyżej, problematyka topoklimatyczna. W obecnej dobie większość studiów dotyczących klimatu w dużej skali (w sensie topograficznym) obraca się w dziedzinie wpływów cywilizacyjnych, w zasadzie ustaleń podstawowe, mające na celu rozpoznawanie klimatów nieautonomicznych, może z wyjątkiem klimatu zbiorowisk leśnych oraz naturalnych zbiorników wodnych. Inne badane przestrzenie nieautonomiczne to obiekty sztuczne lub zmienione przez człowieka. Można tu używać terminu antropotopoklimatologia. Zwrócić należy uwagę na to, że zakres badawczy dobrze wyodrębnionych działów nauk o atmosferze dotyczących związków (obustronnych) z sektorami działalności cywilizacyjnej w ostatnich latach silnie się rozszerza, obejmując oprócz kwestii przyrodniczo-aplikacyjnych, także studia nad ewolucją obustronnych związków, a nawet elementy melioracji i adaptacji. Bardzo istotnym ogniwem takich badań jest metodologia i praktyka predykcji, zarówno uniwersalna, jak i regionalna, rzadziej globalna. Mowa tu o takich, dawno wykształconych działach, jak agroklimatologia, bioklimatologia szczegółowa i medyczna, klimatologia techniczna, klimatologia urbanistyczna, hydroklimatologia praktyczna, klimatologia transportu, a nawet militarna. We wszystkich wymienionych, ale też w innych jeszcze węższych i nowo rodzących się działach, aspekt szybko postępujących zmian klimatu planetarnego oraz w większych skalach, staje się obecnie wiodący. Ustanawiane kiedyś związki warunków atmosferycznych z funkcjonowaniem gospodarki zależnej od klimatu (praktycznie zatem każdej) szybko tracą aktualność, a w wielu przypadkach następuje całkowita przebudowa fundamentów wiedzy o tych związkach. Przykładem jest gospodarka wodna, rolnictwo i generalnie, gospodarka przestrzenna.

W podobnym kierunku rozbudowują się tradycyjne działy nauk o atmosferze, szybko wchłaniające spojrzenie prognostyczne i uwzględniające zmiany antropogenne oraz wtórne zmiany wywołane przemianami środowiska. Oprócz wymienionej wyżej hydroklimatologii, inna jest dziś aeroklimatologia, krioklimatologia, itd.

Odrębną dziedziną o wyraźnie rosnącym znaczeniu w obliczu szybkich zmian klimatycznych jest klimatologia interpretująca sytuacje aerosanitarnie, można powiedzieć klimatologia zanieczyszczeń atmosfery. Chodzi tu zarówno o skalę globalną i regionalną, jak i skale większe (od mezo- do topo-). Spodziewać się należy wyodrębnienia się tego działu i ustanowienie stosownej nazwy.

W podsumowaniu wypada rekomendować stosowanie uniwersalnej nazwy działu klimatologii „zmiany klimatu” bez konieczności wyróżniania zmian naturalnych, w tym historycznych oraz antropogennych. Aplikacyjnymi aspektami tak rozumianego zgromadzenia wiedzy są melioracje i adaptacje klimatu, także monitoring klimatyczny. Działania zmierzające do stabilizacji korzystnych warunków klimatycznych powinno się określać terminem „ochrona klimatu”. Aplikacyjne i komponentalne działy klimatologii zyskują aspekt antropogennej predykcji, co na razie nie prowadzi do zmian terminologicznych. Przy czym takie działy, jak klimat miasta, klimatologia aerosanitarna czy bioklimatologia ewolucyjna stają się ważnymi elementami nauk o atmosferze i środowisku.

W konkluzji trzeba wyrazić nadzieję, że wyjątkowo ciekawa klimatologicznie ziemia dobrzyńska i Kujawy pospieszą w pracy nad studiami i aplikacją zmierzającą do predykcyjnego rozpoznania regionalnych warunków atmosferycznych i ustanawiania zestawów działań adekwatnych do postępującego zagrożenia.

STRESZCZENIE

Artykuł ma charakter przeglądu i dyskusji dotyczących wybranych kwestii przyrodniczo-planistycznych, ale też terminologicznych, w obliczu poważnego zainteresowania naukowego i praktycznego tematyką zmian klimatu, w tym zmian antropogennych. Problemy te zostały zilustrowane spodziewanymi zmianami na obszarze Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, jako wyodrębnionego regionu Niżu Polskiego i jednocześnie jako mozaiki konkretnych, fizycznie uwarunkowanych mezoklimatów.

Tezą wyjściową, wywodzoną z konstatacji postępującego ocieplenia, przebudowy cyrkulacji, obiegu wilgoci oraz wzrostu frekwencji gwałtownych zjawisk atmosferycznych, jest wskazanie tego obszaru, jako szczególnie wrażliwego. Wynika to z „czułości” tutejszych mezoklimatów na te zmiany, położenia w obszarze deficytu wody opadowej oraz w strefie przejściowej od klimatu o cechach oceanicznych i kontynentalnych.

W treści znajdują się generalne oceny zachodzących zmian, ich przestrzenna delimitacja, ogólne rekomendacje dotyczące zabiegów mitygacyjnych. Szczególna uwaga zwrócona jest na kierunki przemian w obrębie wydzielanych na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej mezoklimatów, w tym związanych z bogactwem krajobrazowym regionu. Poruszone są także problemy zagrożeń agroklimatu, zwłaszcza zaś potrzeba ochrony przeciwevaporacyjnej.

Tekst uzupełniony jest dyskusją terminologiczną, zwłaszcza dotyczącą sfery przeciwdziałania ociepleniu. Zaprezentowany będzie podstawowy paradygmat na styku nauki i praktyki w obliczu niedostatecznego rozpoznania bazy deterministycznej. Zmieniający się klimat na konkretnym terenie oceniać powinniśmy na podstawie udowodnianych skutków. W sferze terminologicznej powinniśmy posługiwać się określeniem „zmiany klimatu” w najszerszym

rozumieniu, tzn. bez ograniczenia przyczyn, okresu oraz skal przestrzennych i czasowych. Umieszczone zostały także odniesienia problematyki klimatycznej do wyzwań zrównoważonego rozwoju — także w aspekcie regionalnym.

SUMMARY

Selected problems involved by linkage between climate change and natural and spatial structure of Polish Lowland are interpreted and discussed. As the case study, Author shows the territory of Kujawy and Dobrzyń Regions, located on both sides of Vistula valley about 200 km down from Warsaw. Using climatographical data and general physico-geographical considerations some important differentiations and tendencies are shown. Some of them are due to observed and forecasted climate changes, especially because of creation of new structure of local atmospheric circulation and reconstruction of heat and water balance. As the introduction some pages contain short information about actual knowledge state of anthropogenic climate change. Author tries to do simply list of qualification of causes and effects observed and calculated inside the climate change area using the level of possibility. Some methodological paradoxes are also presented. Part of paper expressed regional and local climatological problems concentrated on water vapour exchange, cloudiness developing and practical aspects of climate near ground (e.g. agroclimatology, bioclimatology, air pollution). Dedicated region is known as the driest in country because of precipitation shelter of Pomerania postglacial highlands. There are also mixing zone from Atlantic and continental type of climate. The last part of paper contains terminological discussion on newly used terms in applied climatology. Among others Author tries to make it easier such explanation as amelioration of climate, adaptation to climate change and climate protection. Closing element of paper is bringing into apposition selected sustainable development challenges and targets with regional climate change problems and effects.

Bibliografia

- Archer D., *Globalne ocieplenie*, PWN, Warszawa 2011.
- Biuletyn meteorologiczny 1981–1990*, red. D. Danielak, W. Lenart, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Mazowieckie Obserwatorium Geograficzne w Murzynowie k. Płocka, Murzynowo 1992.
- Budyko M.I., *Klimat i życie*, PWN, Warszawa 1975.
- Climatic change*, red. J. Gribbin, Cambridge University Press, Cambridge 1978.
- Climate Change. The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, red. V. P. Masson-Delmotte i in., IPCC — Cambridge University Press. Geneva–Cambridge 2021.
- Crowe P.R., *Concepts in climatology*, Longmann, London 1971.
- Energy Security and Climate Change*, red. A. Gradziuk, E. Wyciszkiewicz, PISM, Warszawa 2022.
- Firor J., *Zmieniająca się atmosfera*, WSiP, Warszawa 1995.
- Gore A., *Niewygodna prawda*, Sonia Draga, Katowice 2006.
- Houghton J., *Global Warming*, A Lion Book, Oxford 1994.

- Inadvertent Climate Modification*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts 1971.
- IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5 °C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*, red. V. Masson-Delmotte i in., IPCC, Geneva 2021.
- Sixth Assessment Report, Climate Change 2021. The Physical Science Basic, the Working Group I contribution to the Sixth Assessment Report*, 14th Session of Working Group I and 54th Session of the IPCC, Geneva 2021.
- Kicińska B., Olszewski K., *Klimat*, w: *Przyroda województwa mazowieckiego i jej antropogeniczne przekształcenia*, red. A. Richling i E. Malinowska, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa 2017.
- Korzuchowski K., *Klimat*, w: *Województwo płockie. Monografia regionalna*, Uniwersytet Łódzki, Łódź–Płock 1984.
- Korzuchowski K., Przybylak R., *Efekt cieplarniany*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1995.
- Kundzewicz Z.W., Kowalczak P., *Zmiany klimatu i ich skutki*, Wyd. Kurpisz, Poznań 2008.
- Lenart W., *Antropogeniczne zmiany klimatu*, w: *Wybrane zagadnienia z ekologii i ochrony środowiska*, UW, UCBnŚP, Warszawa 1992.
- Lenart W., *Czułe miejsca*, „Problemy” 1971, 3.
- Lenart W., *Klimat — przyroda — człowiek. Globalne ocieplenie — wyzwanie dla społeczeństw XXI stulecia*, Fundacja na rzecz Zrównoważonego Rozwoju, Warszawa 2010.
- Lenart W., *L’humidite atmosferique Au-dessus du territoire de la Pologne*, „Miscellanea Geographica” 1986, 2.
- Lenart W., *Mesoclimatic cartography of cloudiness*, „Geographia Polonica” 1976, 33.
- Lenart W., *Osobliwości lokalnej cyrkulacji atmosferycznej w okolicy Płocka*, TNP, „Notatki Płockie” 1977, nr 1.
- Lenart W., *Pod kloszem, czyli prognoza pogody. Kontynuacja*, NFOŚiGW, Warszawa 2010.
- Lenart W., *Wpływ obszarów pradolinnych na zachmurzenie*, „Czasopismo Geograficzne” 1978, z. 3.
- Lenart W., *Zagrożenia środowiska*, w: *Przyroda województwa mazowieckiego i jej antropogeniczne przekształcenia*, red. A. Richling, E. Malinowska, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa 2017.
- Lenart W., *Zmiany klimatu*, Fundacja na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju, Warszawa 2008.
- Lenart W., Nowicki W., *Środowisko przyrodnicze ziemi gostynińskiej*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Towarzystwo Naukowe Płockie, Płock 1990.
- Lenart W., Roge-Wiśniewska M., *Merytoryczne i społeczne podstawy operacjonalizacji strategii ochrony klimatu*, w: *Globalna odpowiedzialność człowieka*, Wyd. APS, Warszawa 2020.
- Paszyński J., Zych S., Boniecka-Żółcik H., *Klimat Włocławka i Płocka*, „Wiadomości Służby Hydrologicznej i Meteorologicznej” 1965, z. 5.
- Popkiewicz M. Kardaś A. Malinowski Sz., *Nauka o klimacie*, Sonia Draga, Warszawa 2018.
- Przybylak R., *Zmiany klimatu Polski i Europy w ostatnich stuleciach*, „Kosmos” 2008, t. 57.
- Tarajkowska M., *Klimat*, w: *Województwo włocławskie. Monografia regionalna*, Uniwersytet Łódzki, Łódź–Włocławek 1982.

WMO Statement on the Status of the Global Climate in 2015, World Meteorological Organization, Geneva 2016.

WMO Weather report from the year 2050, World Meteorological Organization, Geneva 2015.

Wybrane ważniejsze adresy internetowe

Dyrektoriat Generalny ds. Klimatu KE <https://ec.europa.eu/info/departments/climate-action>

Europejska Agencja (Ochrony) Środowiska <https://www.eea.europa.eu>

Międzypaństwowy Panel ds. Zmian Klimatu, IPCC <http://www.ipcc.ch>

IPCC tzw. atlas <https://interactive-atlas.ipcc.ch/>

Sekretariat Konwencji Klimatycznej <https://unfccc.int>

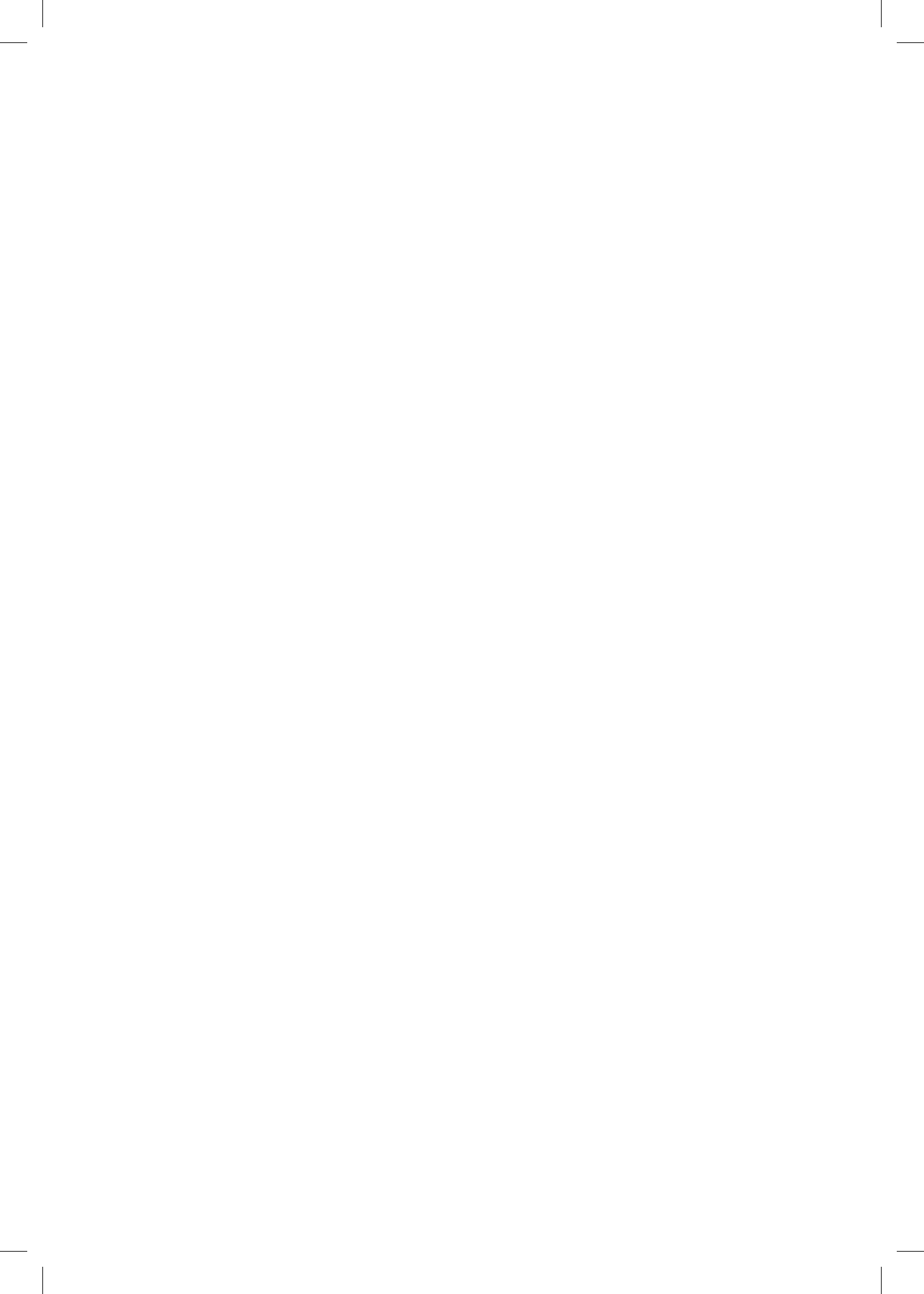
World Resources Institute <http://www.wri.org>

World Meteorological Organization <https://public.wmo.int>

Nauka o klimacie (najlepszy portal społecznościowy w Polsce) <https://naukaoklimacie.pl>

Nota o autorze

Dr Witold Lenart — emerytowany nauczyciel akademicki. Klimatolog, sozolog. Absolwent i pracownik naukowo-dydaktyczny Uniwersytetu Warszawskiego. Organizator i wieloletni kierownik Mazowieckiego Ośrodka Geograficznego w Murzynowie k. Płocka, współorganizator i wieloletni wicedyrektor Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym i Zrównoważonym Rozwojem. Członek i sekretarz naukowy Komitetów Naukowych PAN, komisji związanych z ochroną środowiska, towarzystw naukowych i regionalnych. Wykładowca na kilku innych uczelniach. Popularyzator nauki o klimacie, rozwoju zrównoważonego i ochrony krajobrazu (np. współinicjator utworzenia GWPK i BPK). Autor książek, filmów, artykułów, poradników oraz licznych ekspertyz, planów i koncepcji z zakresu przyrodniczych podstaw planowania przestrzennego, hydroklimatologii, zmian klimatu, ocen oddziaływania na środowisko, w skali regionalnej, krajowej i międzynarodowej. Uczestnik wypraw polarnych i na obszary suche. Fotograf chmur. Miłośnik doliny Wisły.

Zygmunt Babiński, Michał Habel

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ZANIECHANIE BUDOWY KASKADY DOLNEJ WISŁY A PROBLEM EKOLOGII I GOSPODARKI NA EROZYJNYM ODCINKU PONIŻEJ ZBIORNIKA WŁOCLAWSKIEGO

Słowa kluczowe: Dolna Wisła, Zbiornik Włocławski, erozja denną, degradacja koryta, ekologia, gospodarka

ABANDONMENT OF THE LOWER VISTULA CASCADE PROJECT AND THE ISSUES OF ECOLOGY AND ECONOMY AT THE EROSION SECTION BELOW THE WŁOCLAWEK RESERVOIR

Keywords: Lower Vistula, Włocławek Reservoir, bottom erosion, riverbed degradation, ecology, economy

Wprowadzenie

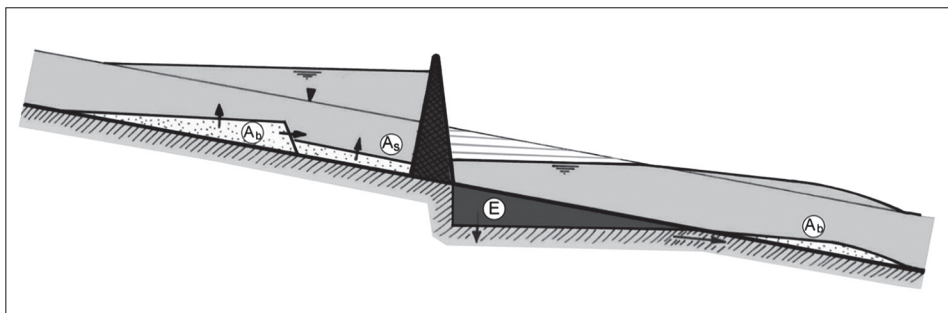
Wpływ człowieka na system rzeczny poprzez budowę pojedynczych zapór lub ich wielokrotności w układzie kaskadowym trwa od prawie pięciu tysięcy lat¹. Jest najbardziej jaskrawym przejawem ingerencji człowieka w środowisko fluwialne. Każde bowiem przegrodzenie koryta rzecznej zaporą wywołuje określone zmiany środowiska przyrodniczego zarówno w jego obrębie (wpływ bezpośredni i najczęściej nieodwracalny), jak i poza nim (wpływ bezpośredni i pośredni)².

Powstanie sztucznego zbiornika przyczynia się przede wszystkim do zmian reżimu hydrologicznego rzeki. Przekształcenia te dotyczą zmniejszenia spadku zwierciadła wody w obszarze akwenu i przemiany procesów typowych dla rzek

---

¹ E. Wohl, *Rivers in the Landscape*, John Wiley & Sons, 2020.

² M. Habel, K. Mechkin, K. Podgórska, M. Sanes, Z. Babiński, S. Chalov, D. Absalon, Z. Podgórski, K. Obolowski, *Dam and reservoir removal projects — a mix of social-ecological trends and cost-cutting attitudes*, „Scientific Reports” 2020, 10, art. 19210.

Ryc. 1. Schemat przebiegu procesów korytowych w warunkach oddziaływania stopnia wodnego na rzece aluwialnej/nizinnej: A_b — strefa akumulacji rumowiska wleczonego zarówno w zbiorniku jak i poniżej strefy erozyjnej, A_s — strefa akumulacji rumowiska unoszonego, E — strefa erozji; wektory oznaczają kierunki rozwoju procesu korytowego

Źródło: Z. B a b i ń s k i, *Wpływ zapór na procesy korytowe rzek aluwialnych*, Wyd. Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2002

— w jeziorne (ryc. 1). Fakt ten z kolei ma swe odzwierciedlenie w zmianie warunków transportu rumowiska rzeczno — klastycznego³. W cofce zbiornika następuje bowiem spowolnienie ruchu wody do wartości krytycznej transportu rumowiska wleczonego, a następnie zrzut materiału w postaci piaszczysto-żwirowej formy deltowej (ryc. 1A_b), zaś w jego dolnej czaszy istnieją warunki sprzyjające do przynajmniej częściowej dekantacji transportowanej zawiesiny (ryc. 1A_s). Deficyt w transporcie rumowiska klastycznego jest uzupełniany poniżej zaporu w wyniku erozji wgłębnej, często też bocznej (ryc. 1E). Erozja wgłębna poniżej zapór wodnych najbardziej uwidacznia się w bezpośrednim sąsiedztwie budowli i występuje na pewnym odcinku. Przemieszcza się w miarę upływu czasu w różnym tempie w dół rzeki w formie fali erozyjnej. Prędkość przemieszczania się czoła tej strefy jest ściśle związana z dynamiką wód wypływających ze zbiorników, topografią i budową geologiczną dna koryta⁴, a także funkcją czasu trwania tego zjawiska⁵. W odniesieniu do tempa przemieszczania się czoła strefy erozyjnej, proces erozji jest ograniczony w głąb do momentu osiągnięcia bazy erozyjnej (poziom morza, jeziora itp., dopływu do większej rzeki) lub dna odpornego na erozję. Zanim to jednak nastąpi, a więc do momentu osiągnięcia bazy erozyjnej, poniżej czoła strefy erozyjnej tworzy się

³ M. Habel, D. Szatten, Z. Babiński, G. Nadolny, *Sediment Management in River Basins: An Essential Element of the River Basin Management Plans*, w: *Quality of Water Resources in Poland*. Springer Water, red. M. Zelenáková, K. Kubiak-Wójcicka, A.M. Negm, Springer Cham, 2021.

⁴ G.M. Kondolf, *Hungry water: Effects of dams and gravel mining on river channel*, „Environmental Management” 1997, t. 21(4).

⁵ Z. Babiński, *Współczesne procesy korytowe dolnej Wisły*, „Prace Geograficzne” 1992, nr 157; t e n ż e, *Wpływ zapór na procesy korytowe rzek aluwialnych*, Wyd. Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2022.

dynamiczna strefa akumulacyjna (ryc. 1A_b), która wskazuje moment „nasylenia” się rzeki rumowiskiem wleczonym, wyerodowanym z dna koryta. O ile wszelkie zmiany środowiska przyrodniczego związane z przegrodzeniem koryta zaporą i przejściem procesów rzecznych w jeziorne w sąsiedztwie zbiornika po pewnym czasie „dostosowują” się do nowych warunków i wygasają (w przypadku Zbiornika Włocławskiego dotyczy to m.in. prawobrzeżnych osuwisk, platformy abrazyjnej i wykluczenia erozji bocznej koryta czy stabilizacji wód w lewobrzeżnym obszarze depresyjnym) po upływie około 12–15 lat od powstania akwenu, o tyle przerwanie przez zbiornik transportu rumowiska, głównie wlezonego, ma wymiar procesu stałego, ciągłego w czasie i przestrzeni. Dlatego proces ten ma ogromne znaczenie w kształtowaniu środowiska przyrodniczego, jest najważniejszy przy rozpatrywaniu problemu ekologii dna koryta rzeki poniżej zapory. Jego wyeliminowanie może nastąpić wyłącznie przez zabudowę kaskadową rzeki bądź częściowo (lokalnie) poprzez zastosowanie tzw. „dokarmiania” rzeki rumowiskiem, tj. pobierania rumowiska akumulowanego w górnej czaszy zbiornika i jego zrzutu poniżej zapory⁶.

Ze względu na ponad półwiekową samodzielną pracę Zbiornika Włocławskiego i jednocześnie brak perspektyw na kontynuację zabudowy kaskadowej Dolnej Wisły, przy stale wzrastającym wpływie procesu erozji w dół rzeki do Bałtyku, w artykule, oprócz opisu samego zjawiska, starano się przedstawić jego katastrofalne skutki na środowisko przyrodnicze i gospodarkę człowieka. Poza głównym celem sygnalizowano również nieodwracalność skutków tej katastrofy przyrodniczej w przypadku tzw. „0” opcji zabudowy hydrotechnicznej Dolnej Wisły, tj. pozostawienia rozwoju hydrodynamiki koryta w obecnym stanie. Analizę przeprowadzono na bazie ponad 50 lat badań procesów erozyjnych i ich skutków w obrębie dna doliny Wisły poniżej Zbiornika Włocławskiego, zawartych m.in. w pracach Z. Babińskiego⁷

⁶ M. H a b e l, Z. B a b i ń s k i, D. S z a t t e n, *Problem odnowy rumowiska wlezonego poniżej zapór. Ocena możliwości sztucznego uzupełnienia rumowiska poniżej stopnia wodnego we Włocławku*, „Gospodarka Wodna” 2017, nr 11, s. 356–360.

⁷ Z. B a b i ń s k i, *Procesy korytowe Wisły poniżej zapory wodnej we Włocławku*, „Dokumentacja Geograficzna” 1982, z. 1/2, ss. 92; t e n ż e, *The Effects of Human Activity on Changes in the Lower Vistula Channel*, „Geogr. Polon.” 1984, 50, s. 271–282; t e n ż e, *Reżim hydrologiczny Wisły a proces erozji wglębnej poniżej stopnia wodnego „Włocławek”*, Ogólnopolska Konferencja Hydrograficzna UAM, Poznań 1986, s. 21–27; t e n ż e, *Współczesne procesy korytowe...*; t e n ż e, *Stopień wodny Ciechocinek i jego zbiornik Nieszawa — prognoza zmian środowiska geograficznego na tle przekształceń otoczenia stopnia Włocławek*, „Zeszyty IGiPZ PAN” 1993, nr 12, s. 5–27; t e n ż e, *Procesy erozyjno-akumulacyjne poniżej stopnia wodnego Włocławek, ich konsekwencje i wpływ na morfodynamikę planowanego zbiornika „Nieszawa”*, IGiPZ PAN, Toruń 1997, s. 46; t e n ż e, *Wpływ zapór na procesy korytowe...*; t e n ż e, *Aktualny stan dolnej Wisły i perspektywy jej zagospodarowania*, w: *Studia regionalne i lokalne polski południowo-wschodniej*, t. 11: *Drogi wodne Europy środkowo-wschodniej*, Dzierżkówka–Kraków 2013, s. 67–79; Z. B a b i ń s k i, M. H a b e l, *Dynamika strefy akumulacyjnej poniżej czoła odcinka o wymuszonej erozji wglębnej Zbiornika Włocławskiego*, w: *Przeobrażenia stosunków wodnych w warunkach zmieniającego się środowiska*, UŚ, PTG, RZGW Gliwice, Sosnowiec 2009, s. 35–43.

i M. Habla⁸. Łącznie w pracach tych znajduje się pełna literatura na temat procesów fluwialnych Wisły.

Badania określające proces erozji wgłębnej poniżej Zbiornika Włocławskiego

Badania dotyczące rozwoju procesów korytowych Dolnej Wisły rozpoczęto w 1972 r. na około 12-kilometrowym odcinku poniżej stopnia wodnego „Włocławek”⁹. Poprzedzały je, wykonane przez Hydroprojekt O/Włocławek jeszcze przed piętrzeniem zbiornika, bo w 1967 r., powtarzalne kilkakrotnie w ciągu roku, pomiary przekrojów poprzecznych koryta¹⁰. Na bazie tych materiałów, metodą planimetryczną, określono dla poszczególnych przekrojów odcinki koryta z tendencją w obniżaniu się dna (ryc. 1E) i jego spływania (ryc. 1A_b). Odcinek przejściowy między tymi skrajnymi przypadkami procesu korytowego oznacza jednocześnie położenie czoła strefy erozyjnej, które w ujęciu czasowym charakteryzuje tempo przemieszczania się jej w dół rzeki. Zjawisko to wraz z pomiarami „ubytku” materiału dennego w poszczególnych przekrojach poprzecznych w czasie, pozwoliło na określenie tempa obniżania się dna wraz z wartościami maksymalnymi w postaci plos. Metoda ta została opisana w pracach Z. Babińskiego¹¹.

Jak wynika z 19-letnich analiz przekrojów poprzecznych koryta (1968–1987)¹², rozwój procesów korytowych poniżej zapory we Włocławku nie przebiegał jednostajnie i, jak pierwotnie przypuszczano¹³, ze stałą tendencją do wygasania. Przeciwnie, cechował się zróżnicowanym tempem przemieszczania się czoła strefy erozyjnej w dół rzeki i zmiennym ubytkiem materiału dennego (obniżanie dna koryta). Jak się w kolejnych badaniach okazało, to zróżnicowanie procesu erozji wgłębnej wynikało i nadal ma miejsce, na skutek zmiennych warunków:

---

⁸ Z. Babiński, M. Habel, *Value of bedload movement in alluvial rivers using analysis of sand bar migration*, red. K. Van Landeghem, T. Garland, J.H. Baas, Marid, Fifth International Conference on Marine and River Dune Dynamics, Caernarfon, North Wales, UK, Bangor University and SHOM 2016.

⁹ Z. Babiński, *Procesy korytowe Wisły...*

¹⁰ A. Łajczak, Z. Babiński, T. Falkowski, P. Gierszewski, M. Habel, J. Plit, R. Soja, J. Szmańda, *Współczesne przemiany rzeźby koryta i równiny zalewowej Wisły*, w: *Współczesne przemiany rzeźby Polski*, red. A. Kostrzewski, K. Krzemień, P. Migoń, L. Starkl, M. Winowski, Z. Zwoliński, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2021.

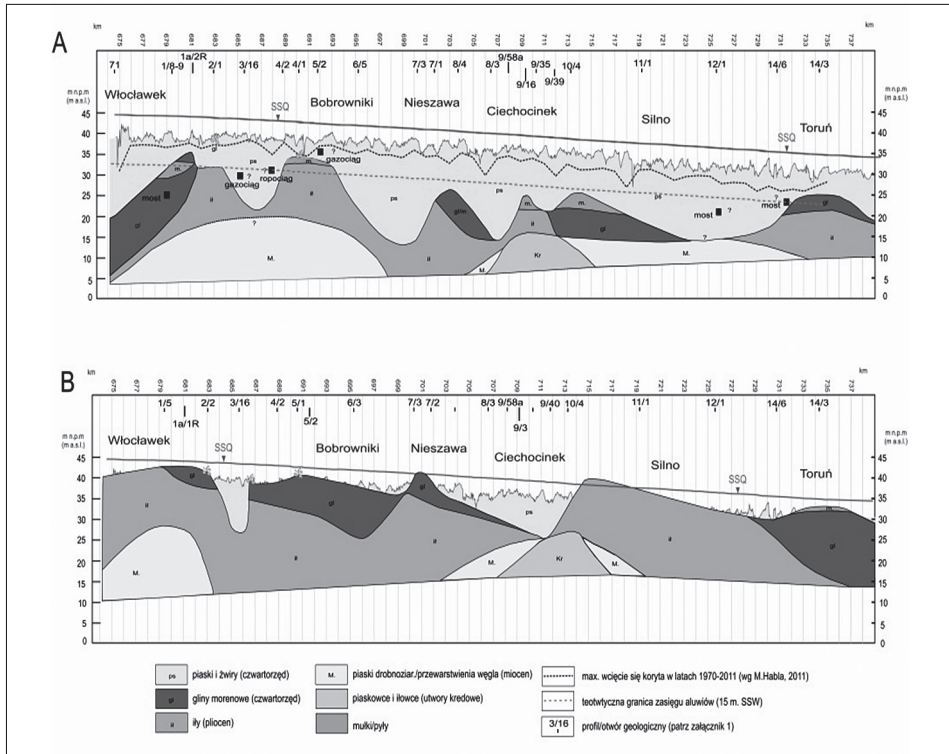
¹¹ Z. Babiński, *Procesy korytowe Wisły...*; t e n ż e, *Reżim hydrologiczny Wisły...*; t e n ż e, *Współczesne procesy korytowe...*

¹² Z. Babiński, *Współczesne procesy korytowe...*

¹³ Z. Babiński, *Procesy korytowe Wisły...*

- hydrologicznych (lata suche, wilgotne, zrzuty wód ze zbiornika),
- morfologicznych koryta (szeroki odcinek nieuregulowany, dwukrotnie zwężony, uregulowany w XIX w. i zróżnicowany m.in. tzw. ciechociński odcinek akumulacyjny),
- budowy geologicznej dna koryta (ryc. 2).

Ryc. 2. Podłużne profile geologiczne podłoża strefy dna doliny Wisły na odcinku od Włocławka do Torunia w przebiegu maksymalnego (A) i minimalnego (B) wcięcia się holocenijskiego dna koryta rzeki, na podstawie wierceń zlokalizowanych na szerokości równiny zalewowej i koryta

Źródło: Z. Babiński, M. Habel, S.R. Chalov, *Prediction of the Vistula Channel development between Włocławek and Toruń: evaluation with regard to the new geological survey*, „Quaestiones Geographicae” 2014, nr 33(3), s. 5–15

Generalnie wzrost tempa przemieszczania się czoła strefy erozyjnej jest następstwem wzrostu dynamiki wód (wezbrania, zrzuty), zwężenia koryta np. w wyniku jego regulacji czy dotarcia erozji do odpornych na ten proces dennych utworów ilasto-gliniastych, często pokrytych głazami (brak aluwów). W przeciwieństwie obniżenie tempa przemieszczania się czoła strefy erozyjnej wynika z przebiegu

procesów korytowych podczas suszy hydrologicznej, wkroczenia w strefę akumulacyjną (odcinek podparcia wód powyżej koryta uregulowanego od Nieszawy do Silna o dużej dostawie rumowiska) czy na odcinkach synklin aluwialnych dna o ułatwionych warunkach dostawy rumowiska i szybkiej jego alimentacji w transporcie rzeczonym (ryc. 2 — utwory piaszczyste).

Na podstawie analiz profili poprzecznych koryta, wykonanych w latach 1968–1987 przez Hydroprojekt O/Włocławek¹⁴ i późniejszych badań trwających do dziś (około 40 prac wydrukowanych po 1992 r. z współautorami), określono, że dla Dolnej Wisły wartością graniczną między erozją (stała tendencja w obniżaniu się dna koryta) a akumulacją rumowiska wlezonego (strefa występowania łach piaszczysto-żwirowych o powierzchni około 0,4–0,6 m wyższej od poprzednich sytuacji), jest przeciętna wieloletnia ilość „odzyskanego” materiału pochodzącego z erozji dna w ilości około **1,0 mln ton rocznie**. W zależności od zjawisk hydrologicznych, może ona wahać się od minimum **0,72 mln ton** w roku suchym do maksimum **1,26 mln ton rocznie** w roku wilgotnym. Wartości te stanowią punkt wyjścia do określenia tempa przemieszczania się czoła strefy erozyjnej w czasie i przestrzeni wraz z prognozą do momentu jego dotarcia do Bałtyku.

W początkowym okresie działalności stopnia wodnego, podobnie jak w przypadku rzeki Ter w Wielkiej Brytanii¹⁵, nastąpiło nasilenie procesu erozji wgłębnej koryta¹⁶. Już po czterech latach strefa erozyjna przemieściła się na odległość ponad 9 km poniżej zapory, przy ubytku materiału dennego wynoszącym ponad 4 mln m³. Wartości te dają przeciętną prędkość przesuwania się czoła odcinka erozyjnego 2 km rocznie, z ubytkiem utworów dennych około 1,0 mln m³ × rok⁻¹. W tym samym czasie, w bliskim sąsiedztwie zapory, dno koryta obniżyło się o ponad 2,5 m, z lokalnym, 10 m głębokości plosem.

W kolejnych okresach badawczych stwierdzono zmienny ruch czoła strefy erozyjnej (od 0,6 km × rok⁻¹ w latach 1972–1984 do 2,7 km × rok⁻¹ w latach 1984–1987), co było związane ze zróżnicowanymi warunkami geologicznymi podłoża koryta (ryc. 2) i warunkami hydrologicznymi¹⁷. Dalsza analiza hydrodynamiczna wykazała, że w roku 2007, tj. po 38 latach od przegrodzenia koryta Wisły zaporą, erozja wkroczyła w odcinek uregulowany pod Silnem (ryc. 3)¹⁸. Oznacza to, że łącznie na tym

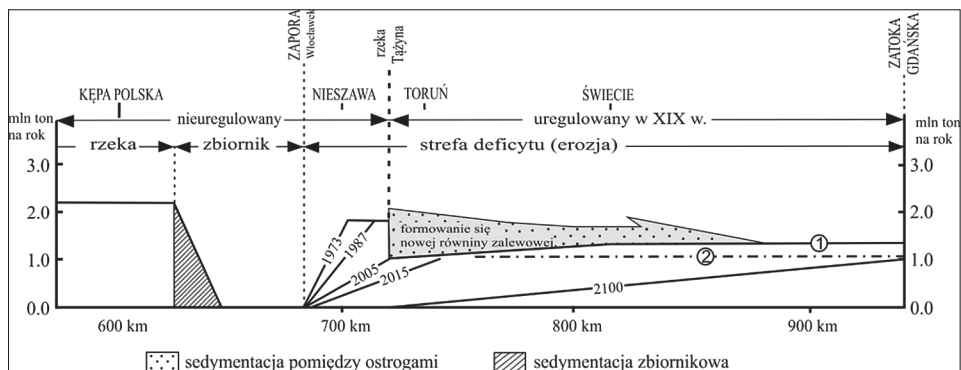
¹⁴ Tamże; tenże, *Reżim hydrologiczny Wisły...*; tenże, *Współczesne procesy korytowe...*

¹⁵ G.E. Peets, J.D. Pratts, *Channel changes following reservoir construction on a lowland English rivers*, „Catena” 1983, 10, s. 77–85.

¹⁶ Z. Babiński, *Współczesne procesy korytowe...*

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Z. Babiński, M. Habel, *Impact of a single dam on sediment transport continuity in large lowland rivers*, w: *River Sedimentation*, red. S. Wieprecht, S. Haun, K. Weber, M. Noack, K. Terheiden, Taylor & Francis Group, London 2017, s. 975–982.

Ryc. 3. Przeciętny roczny transport rumowiska wleczonego Wisły na odcinku od ujścia rzeki Narwi do Morza Bałtyckiego, 1 — przed wybudowaniem stopnia wodnego, 2 — z wielolecia 1971–1995, wraz z lokalizacją i tempem przemieszczania się w poszczególnych latach do 2100 r. strefy erozyjnej. Formowanie się nowej równiny zalewowej oznacza proces kształtowania się tego poziomu na skutek prac regulacyjnych

Źródło: Z. Babiński, M. Habel, *Impact of a single dam on sediment transport continuity in large lowland rivers*, w: *River Sedimentation*, red. S. Wieprecht, S. Haun, K. Weber, M. Noack, K. Terheiden, Taylor & Francis Group, London 2017, s. 975–982.

nieuregulowanym odcinku roztokowo-anastomozującym strefa erozyjna przemieszczała się z przeciętnym tempem $1,1 \text{ km} \times \text{rok}^{-1}$ i zarazem obniżonym przekroju poprzecznym koryta do 3,5 m w odległości około 1 km poniżej zapory, z maksymalnym plosem 12 m głębokości w sąsiedztwie prawobrzeżnego jazu¹⁹.

Z momentem wkroczenia czoła strefy erozyjnej w około dwukrotnie (z ok. 776 m na 427 m) zwężony odcinek koryta uregulowanego w II połowie XIX w. (ryc. 3 — formowanie się nowej równiny zalewowej) jej tempo wzrosło dwukrotnie do około $2,2 \text{ km} \times \text{rok}^{-1}$. Należy jednak dodać, że wraz z wkroczeniem w uregulowany odcinek Wisły, tj. 2005 r. (ryc. 3) jej prędkość rozprzestrzeniania się w dół rzeki chwilowo wzrosła prawie pięciokrotnie (do $5,2 \text{ km} \times \text{rok}^{-1}$)²⁰. Później, ze względu na bardziej aluwialny charakter dna koryta (ryc. 2A) i niemal równoległe do siebie brzozy uregulowanego koryta (do ujścia Drwęcy szerokość rozstawu ostróg 350 m, poniżej do Bałtyku 370 m), tempo ustabilizowało się na poziomie $2,2 \text{ km}$ w ciągu przeciętnego roku i należy tę wartość uznać za reprezentatywną dla tego całego odcinka Dolnej Wisły do Bałtyku. Biorąc te fakty pod uwagę, a także późniejsze sporadyczne pomiary morfologii dna koryta stwierdza się, że na początku lat dwudziestych XXI w., strefa erozyjna zaznaczyła swoją obecność już poniżej Torunia, czyli przeszło 60 km od zapory, przy czym do zakola w Torunia dotarła w roku

¹⁹ Z. Babiński, *Współczesne procesy korytowe...*

²⁰ Z. Babiński, M. Habel, *Impact of a single dam on sediment transport...*

2015 (ryc. 3). Zachowując to tempo, cały odcinek erozyjny Dolnej Wisły, z przeciętnym transportem około 1,0 mln ton rocznie i uwzględniając fakt aluwialnego charakteru dna, osiągnie Morze Bałtyckie w roku około 2100 (ryc. 3, p-t 2). Oznacza to, że od tego momentu Dolna Wisła poniżej zapory we Włocławku nie osiągnie już obecnej wartości transportu rumowiska wleczonego wynoszącej po regulacji koryta 1,25 mln ton rocznie (ryc. 3, p-t 1), a tym bardziej wielkości transportu rumowiska powyżej zbiornika, czyli 2,23 mln ton rocznie (ryc. 3). Ponadto, od początku XXII w. cały odcinek Wisły poniżej Zbiornika Włocławskiego będzie miał wyłącznie charakter erozyjny, a jej dno będzie systematycznie podlegało obniżaniu się do osiągnięcia trudno rozmywalnego stropu kopalnej doliny (ryc. 2).

Efekt środowiskowy procesu erozji wgłębnej poniżej zapory we Włocławku

Wraz z przemieszczaniem się fali erozyjnej następuje przebudowa koryta. W latach 1969–1996 obserwowano dwukierunkowy rozwój koryta. Z jednej strony pogłębianiu podlegało aktywne koryto, a z drugiej akumulowane było rumowisko w strefie brzegowej (szczególnie na 10 km odcinku poniżej — w korytach bocznych i między ostrogami). Obecnie na tym odcinku stwierdza się jednokierunkowy proces, zarówno pogłębiania się strefy aktywnego koryta na coraz dalej położonym odcinku, jak i jednoczesne zwężanie się jego szerokości. We Włocławku koryto zmniejszyło swoją szerokość o 40% w okresie przeszło 40 lat (średnio o 221 m)²¹. W odcinku przypadającym na przelomowy fragment doliny Wisły (od Włocławka do Nieszawy), koryto pogłębiało się aż do momentu osiągnięcia trudno rozmywalnego stropu kopalnej doliny (ryc. 2). W tym samym czasie następowało nadbudowywanie strefy poza aktywnym korytem i tworzyła się nowa równia zalewowa (ryc. 3). Aktualnie proces erozji dennej jest kontynuowany, a dodatkowo erodowany jest materiał wcześniej zakumulowany w strefie pozakorytowej. Proces ten jest bardzo niebezpieczny dla środowiska fluwialnego i biologicznego, bowiem w wyniku jego jednokierunkowego przebiegu następuje bezpowrotny ubytek materiału dennego — aluwiiów piaszczysto-żwirowych na rzecz odsłaniania odpornych na erozję utworów ilasto-gliniastych. Te ostatnie, zawierające głazy, w wyniku ich erozji pozostawiają na powierzchni dna koryta warstwę kamieni, która uniemożliwia transport rzeczny. Dotyczy to w szczególności odcinka długości około 1 km od zapory czołowej w dół rzeki (fot. 1). Początkowo powstała na skutek prac pogłębiarskich na lewobrzeżnej terasie nadzalewowej, przeznaczonej pod budowę elektrowni, jazów i śluzy, a następnie, po zamknięciu aktywnego prawobrzeżnego koryta aluwialnego (13 X 1968 r.),

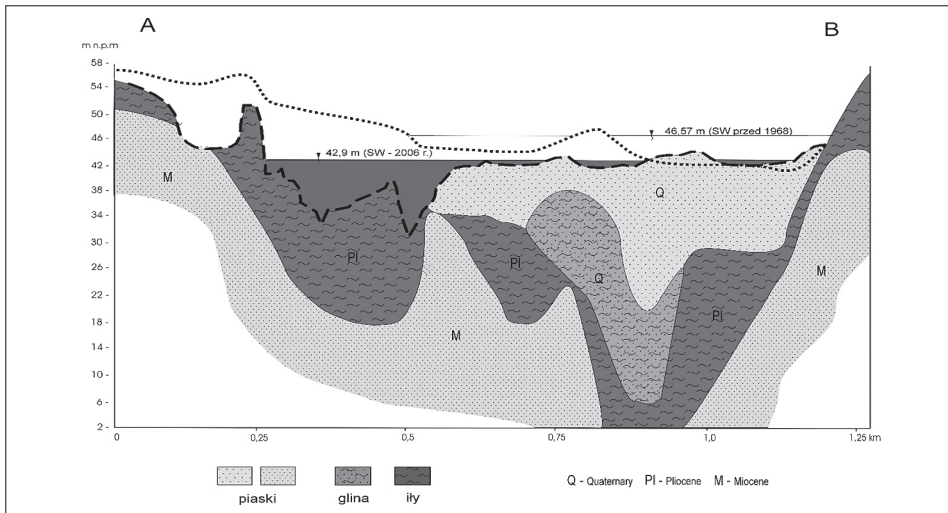
²¹ Tamże.

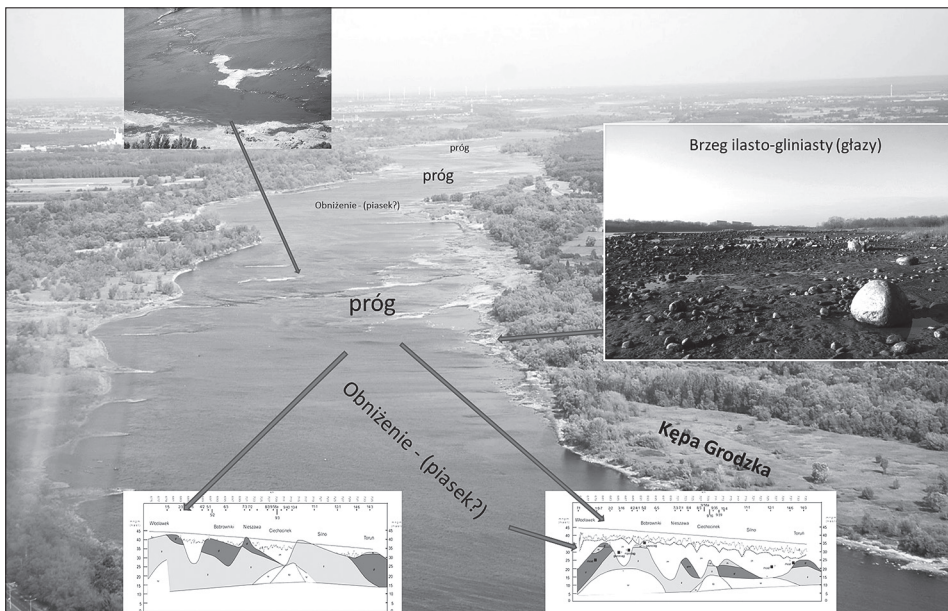
Fot. 1. Erozyjne dno koryta Wisły poniżej zapory czołowej we Włocławku, zbudowane z ilu pokrytego głazami, pochodzącymi z wymycia gliny morenowej, fot. z zapory 8 VI 2007 r.

naturalnego procesu erozji wgłębnej. Efekty wpływu tych zjawisk są widoczne na ryc. 4, oznaczone zmianami w przebiegu przekroju poprzecznego przed 1968 r. (na szerokości aluwiów Q), w 2006 r. i latach późniejszych. Nie mniej w tym względzie już dziś budzi pewne zastrzeżenia wcięcie się koryta w linii prawobrzeżnego jazu w utwory czwartorzędowe Q (aluwia) i miocénskie M (przewarstwienia utworów piaszczystych, węgla brunatnego i mułku), nieodporne na ten proces (ryc. 4).

Analizując proces erozji wgłębnej, po ponad półwiekowej działalności stopnia wodnego we Włocławku, w ujęciu warunków fizjograficznych koryta na tle budowy geologicznej (zondulowana glacijotektonicznie powierzchnia utworów odpornych na erozję — ryc. 2), stwierdza się naprzemianległy układ progów z obniżeniami wypełnionymi (jeszcze) aluwiami (ryc. 5). Z biegiem lat będzie następowało sukcesywne wymywanie z obniżień paleokoryta utworów piaszczystych do momentu osiągnięcia ich stropu (ryc. 2). Zanim to jednak nastąpi, z roku na rok będą pojawiały się coraz dłuższe i wynurzone już podczas średnich przepływów progi (ryc. 5), aż do dotarcia do Tezewa w około 2085–90 r., do aluwialnego czoła stożka delty Wisły. Temu procesowi erozji towarzyszyć będzie niżej położony odcinek akumulacyjny z łachami, głównie centralnymi — naprzemianległymi, o wyższej o około 0,4–0,6 m powierzchni w stosunku do aktualnie występujących na odcinku uregulowanym

Ryc. 4. Przekrój geologiczny przez dolinę Wisły w linii zapory wodnej we Włocławku według B. Fąferka (1960) (uproszczony) z profilem dna koryta po 40 latach działalności zbiornika
 Źródło: B. Fąferka, *Inżynierskie badania geologiczne dla stopnia wodnego we Włocławku*, „Przegląd Geologiczny” 1960, nr 8(2), s. 84

Ryc. 5. Naprzemianległy układ progów i obniżień aluwialnych w odcinku erozyjnym koryta Wisły od linii mostu drogowego we Włocławku w dół rzeki na tle budowy geologicznej (ryc. 2) po 47 latach działalności zbiornika, fot. lotnicza 17 VIII 2015 r.

łach skośnych²², a który obecnie znajduje się pomiędzy Toruniem i Solcem Kujawskim (fot. 2).

Ta prognoza zmian fizjograficznych dna koryta Wisły poniżej Zbiornika Włocławskiego będzie „zakłócana” chwilową dostawą materiału piaszczysto-żwirowego pochodzącą z erozji:

— kęp (wysp) występujących na silnie przekształcanym odcinku nieuregulowanym od zapory do Silna (ryc. 5 — brzeg ilasto-gliniasty Kępy Grodzkiej) i chwilowej akumulacji materiału pochodzącego wcześniej z erozji dna koryta,

— erozji nowo tworzonego poziomu zalewowego na odcinku uregulowanym (ryc. 3).

Dodatkowo, prognozę zmian koryta powodowanych procesem erozji wgłębnej, utrudnia fakt nagromadzenia się łach centralnych przed ich wkroczeniem w odcinek uregulowany w II połowie XIX w. (fot. 3). Łachy te, z chwilą dotarcia do nich czoła strefy erozyjnej po roku 1987 (ryc. 3), były nadbudowywane utworami piaszczystymi pochodzącymi ze strefy akumulacyjnej, później sukcesywnie erodowane. W ten sposób, na tym ponad 10-km odcinku ciechocińskim, tworzyła się nowa

Fot. 2. Uregulowany w II poł XIX w. odcinek Wisły poniżej Torunia z licznymi łachami centralnymi — naprzemianległymi (wcześniej skośnymi²³), które aktualnie w tym miejscu stanowią końcowy fragment odcinka akumulacyjnego (ryc. 1 Ab), fot. 17 VIII 2015 r.

²² Z. Babiński, *Współczesne procesy korytowe...*; Z. Babiński, M. Habel, *Dynamika strefy akumulacyjnej poniżej czoła odcinka o wymuszonej erozji wgłębnej Zbiornika Włocławskiego*, w: *Środowisko przyrodnicze w badaniach geografii fizycznej*, red. M. Więclaw, „Promotio Geographica Bydgosiensia” 2012, t. 9, s. 9–19; c i ż., *Kaskada Dolnej Wisły — niezbędna czy bezużyteczna*, „Gospodarka Wodna” 2016, nr 8, s. 233–235.

²³ Z. Babiński, *Współczesne procesy korytowe...*

Fot. 3. Nieuregulowany, silnie przekształcony odcinek Wisły przed wkroczeniem w odcinek uregulowany w II poł XIX w. z licznymi łachami centralnymi, które aktualnie są alimentatorem rumowiska wlezonego, fot. 17 VIII 2015 r.

strefa pogłębiającego się nurtu, z drugiej zaś, następowała i trwa nadal, erozja powierzchni łach, co łącznie powoduje wynoszenie materiału do odcinka uregulowanego. To z kolei powodowało i nadal ma miejsce, że chwilowo w odcinku o intensywnej erozji wgłębnej, pojawiają się samotne łachy — co utrudnia śledzenie tego transgresyjnego procesu.

Efekty gospodarcze procesu erozji wgłębnej poniżej zapory we Włocławku

Wraz z przemieszczaniem się w dół rzeki strefy erozyjnej następuje sukcesywne usuwanie z jej koryta aluwów, z jednoczesnym obniżaniem strefy dennej. Zanik utworów piaszczysto-żwirowych na korzyść przyrostu odcinków ilasto-gliniastych, zubaża środowisko, które dotychczas było korzystne dla rozwoju zwierząt wodnych, nadrzecznych, ptaków. Dogodne warunki dla zwierząt dotyczyły, a obecnie mają jeszcze miejsce na odcinku poniżej czoła strefy erozyjnej i są związane z wynurzonymi fragmentami łach (fot. 2, 3), na powierzchniach których, odbywa się proces lęgowy ptaków, w tym podlegających ochronie, np. siewczki rzecznej czy obrączkowanej. Aby kilkumiesięczny proces lęgowy mógł przebiegać prawidłowo, w tym przypadku musi być spełniony warunek braku zalewu powierzchni przez fale wezbraniowe, do niedawna związane także z szczytowo-pompową pracą elektrowni i zrzutami

interwencyjnymi dla żeglugi. Jeszcze gorsze są warunki dla rozwoju ryb. Brak na dnie koryta utworów ziarnistych utrudnia, wręcz uniemożliwia składanie ikry na powierzchni ilasto-gliniastej. Dlatego dla uniknięcia tego szkodliwego zjawiska, poniżej ostatnich zbiorników kaskad bądź ich form pojedynczych, stosuje się metodę tzw. dokarmiania rzeki rumowiskiem wleczonym²⁴.

Drugim, równie ważnym i do tego negatywnym zjawiskiem wpływającym na rozwój świata zwierząt, jest stały wzrost zmętnienia wody i tym samym ubytku tlenu, powodowany dostawą zawiesiny, pochodzącą z erozji dna lub abrazji brzegów podczas falowania wiatrowego, a zbudowanych z utworów ilasto-gliniastych (ryc. 5, fot. 1). W tym miejscu należy zauważyć, że każdy zbiornik wpływa pozytywnie na zmniejszanie się transportu zawiesiny poniżej zapór²⁵. W przypadku Zbiornika Włocławskiego dotyczy to około 40–50% transportu rumowiska zawieszonoego, akumulowanego w dolnej czaszy akwenu. Niestety, samodzielne funkcjonowanie zbiornika nie tylko nie eliminuje tego negatywnego zjawiska, ale potęguje na drodze jego odnowy na odcinku erozyjnym, zwłaszcza w warunkach sprzyjającej budowy dna koryta. Jedynie chwilowa dostawa aluwii z erodowanych kęp i brzegów koryta w odcinku nieuregulowanym, a także fragmentów nowo powstałej równiny poregulacyjnej²⁶ oraz obniżen kopalnego koryta (ryc. 2, 5), może tylko sporadycznie i lokalnie polepszyć te warunki ekologiczne. Generalnie jest to jednak proces nieunikniony, z tendencją do pogłębiania się w czasie i rozprzestrzeniania w dół rzeki na całym odcinku do momentu wkroczenia fali erozyjnej w stożek delty Wisły.

Samodzielna praca stopni wodnych, po wieloletnim okresie ich działalności, w efekcie prowadzi do destabilizacji budowli hydrotechnicznych znajdujących się w strefie koryta, a nawet do sytuacji grożących katastrofą budowlaną. W celu zabezpieczenia ich przed podmyciem i zniszczeniem, na odcinkach poniżej zbiorników retencyjnych wykonuje się dodatkowe prace uzupełniające, polegające głównie na budowie minizapór (progów korekcyjnych) bądź utwardzaniu dna koryta betonem czy kamieniem narzutowym. Takim przykładem jest dolne stanowisko zapory we Włocławku. Dlatego dla uzyskania właściwych warunków pracy stopnia wodnego we Włocławku, w tym w szczególności elektrowni, konieczne było podpiętrzenie zwierciadła wody dolnej do poziomu 44,5 m n.p.m. — jest to także wielkość graniczna dla utrzymania stateczności zapory. W tym celu w latach 1997–2000, w odległości 506 m poniżej jazu i elektrowni, zbudowano tymczasowy próg piętrzący, który doraźnie zapewni właściwe warunki funkcjonowania tych obiektów (fot. 1).

²⁴ Z. Babiński, M. Habel, *Value of bedload movement in alluvial rivers...*

²⁵ Z. Babiński, *Współczesne procesy korytowe...*

²⁶ Tamże.

Utrzymanie tymczasowego progu piętrzącego wymaga jednak ciągłego prowadzenia prac remontowych i zabezpieczających.

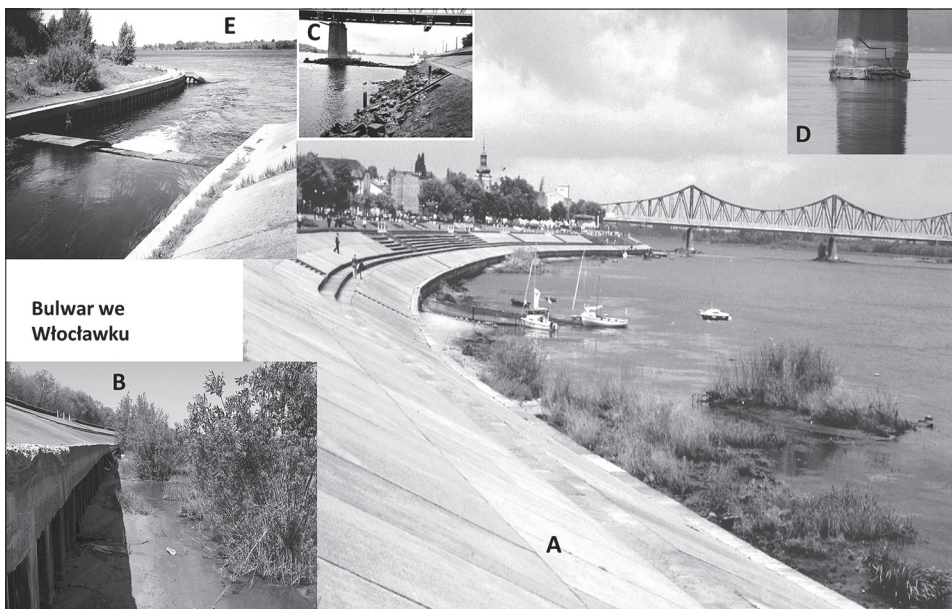
Kolejnymi obiektami podlegającymi niszczyielskiej działalności procesu erozji dna na odcinku 1–5 km poniżej zapory (do ujścia Zgłowiączki) (fot. 4) są:

— lewobrzeżny Bulwar we Włocławku (A) — tracący znaczenie jako miejsce do cumowania np. żaglówek itp., ze stałą tendencją zaniku kontaktu z dnem koryta (B, C),

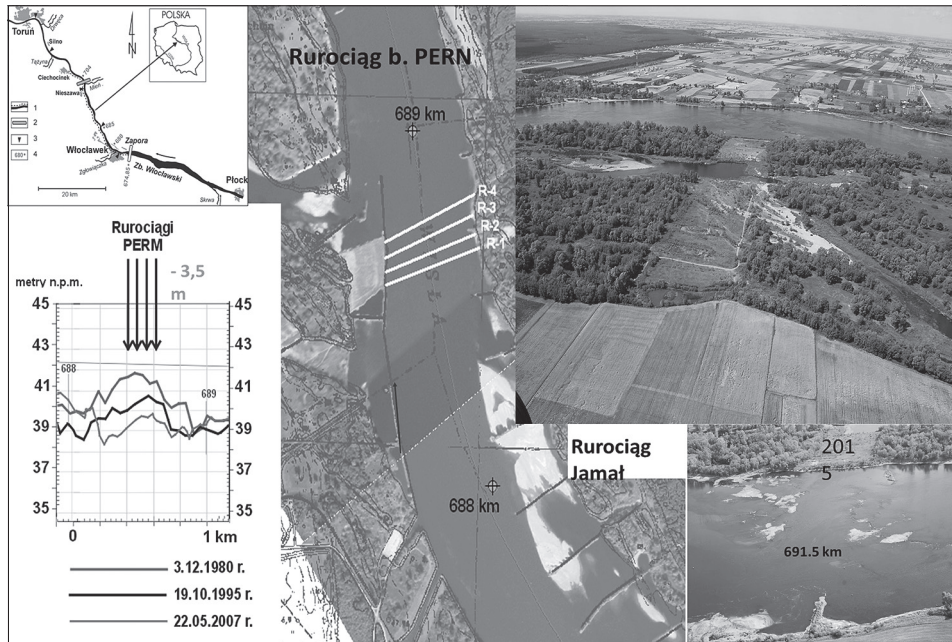
— most drogowy, na skutek podmycia filarów II i III uległa deformacji jego stalowa konstrukcja, osiągając amplitudę zniekształceń pionowych wynoszącą 22–37 cm (D), co zostało wyeliminowane w latach 2009–2010 pracami remontowymi,

— zabudowa hydrotechniczna ujściowego odcinka Zgłowiączki, podlegająca procesowi erozji wstecznej (E).

Poniżej odcinka włocławskiego Wisły, w ciągu całego okresu działalności Zbiornika Włocławskiego, proces erozji wgłębnej zaznaczył się w sposób negatywny w przypadku gazociągu z etylenem (uszkodzenie pokrycia) oraz ropociągu b. PERN (przerwanie), zlokalizowanych pomiędzy 688,6 a 691,5 km (13,8 a 16,7 km poniżej stopnia wodnego) (ryc. 2A, 6). Przyczyną katastrofy dwukrotnego rozszczelnienia ropociągu PERN w grudniu 2007 r. było obniżenie się strefy dennej

Fot. 4. Efekty erozji wgłębnej poniżej zapory na odcinku włocławskim w obrębie bulwaru (A, B, C), filara mostu drogowego (D) i w ujściowym odcinku Zgłowiączki (E), fot. 2007/9 r.

Ryc. 6. Położenie rurociągów: (a) PERN wraz ze zmieniającym się przekrojem poprzecznym koryta i (b) Jamał, na tle mapy Polski i warunków fizjograficznych w formie fotografii.

koryta o około 3,5 m (ryc. 6). Dalszy przebieg erozji wgłębnej na tym odcinku Wisły i bezpieczeństwo instalacji rurociągowych uzależnione są od funkcjonowania progów na 686 km i 690 km (ryc. 2A, 5). Prognozuje się, że z czasem, już obecnie płytko zalegające w dnie zabezpieczenia rurociągów (materace z faszyny pokryte narzutem kamiennym), będą stanowiły sztuczne progi w dnie koryta. Obecnie podczas niskich przepływów Wisły wynurzają się one częściowo ponad zwierciadło wody (ryc. 6). Obydwa rurociągi, ze względu na ich usytuowanie w utworach aluwialnych znajdujących się w obniżeniu paleokoryta (ryc. 2A, 7) nie są, przy obecnym systemie ochronnym, wystarczająco zabezpieczone przed ich przerwaniem, z tendencją nasilania się zagrożenia w czasie.

Aktualnie negatywny wpływ procesu erozji wgłębnej na infrastrukturę techniczną sięga Torunia, gdzie podobnie jak w przypadku Bulwaru we Włocławku (fot. 4), następuje „obnażanie” umocnionego betonem brzegu Bulwaru Filadelfijskiego. Zjawisko to dotyczy również innych odcinków uregulowanych brzegów koryta Wisły, np. w Nieszawie. Należy mieć na uwadze fakt, że proces ten będzie ulegał nasileniu w czasie i przestrzeni, stanowiąc zagrożenie dla wszystkich obiektów hydrotechnicznych (kable, rurociągi, przystanie wodne, porty itp.), znajdujących się w korycie Wisły poniżej Zbiornika Włocławskiego.

Wnioski końcowe

1. Samodzielne funkcjonowanie stopnia wodnego, pomimo jego pozytywnych cech polegających na: retencji wód i tym samym regulacji przepływu rzeki, zabezpieczeniu wód dla obszarów deficytowych (Kujawy), produkcji czystej ekologicznie energii elektrycznej, sprzyjaniu rozwojowi turystyki wodnej, przejściu drogowemu przez rzekę, rozwojowi świata zwierząt wodnych (ryby, ptaki itp.), których szacuje się 3–5-krotny przyrost w obrębie Zbiornika Włocławskiego w stosunku do pozostałej części obszaru NATURA 2000 (poza niektórymi wyjątkami), ma ujemny wpływ, powodowany przerwą transportu rumowiska klastycznego, głównie wleczonego.

2. Całkowita akumulacja rumowiska wleczonego i około 50% zawieszono w zbiorniku sprawia, że wypływające z niego wody są ich pozbawione, dlatego muszą je „odnowić” na drodze erozji wgłębnej i bocznej koryta. Intensywność tych procesów zależy od dynamiki wód i możliwości pozyskania z dna aluwów rzecznych. O ile w pierwszym przypadku dotyczy to zmienności przepływu rzeki (susze–wezbrania, zrzuty wód ze zbiornika), o tyle uzupełnienie deficytu rumowiska zależy od budowy geologicznej strefy dennej koryta.

3. Silne zondulowanie powierzchni paleokoryta Wisły sprawia, że w profilu podłużnym dna zawartość aluwów jest zróżnicowana głębokościowo i przestrzennie. To z kolei wpływa na zmienny — naprzemianległy przebieg procesu erozji wgłębnej, w wyniku którego w jednym miejscu pojawiają się wyerodowane progi gliniasto-ilaste, często pokryte głazami, w innym zaś, jeszcze pozostałe w synklinach utwory piaszczysto-żwirowe, ze stałą tendencją do wydłużania się tych pierwszych w dół rzeki.

4. Nakreślony wyżej scenariusz przebiegu procesu erozji dna poniżej zapory sprawia, że jak wynika z ponad 50-letnich badań, strefa silnie zdegradowanego dna sięga Nieszawy, zaś czoło strefy erozyjnej przekroczyło Toruń. Z prognoz wynika, że po roku 2100 strefa erozyjna, przemieszczając się aktualnie z przeciętną prędkością 2,2 km w ciągu roku, wcześniej do wkroczenia w odcinek uregulowany 1,1 km $\times$ rok⁻¹, osiągnie Bałtyk.

5. W ciągu półwiecznej działalności zbiornika, w wyniku erozji uległo zniszczeniu, awarii czy uszkodzeniu wiele budowli hydrotechnicznych w obrębie dna koryta (wpływ na stateczność zapory uzupełniona dodatkowym progiem korekcyjnym, filar mostu drogowego we Włocławku, uszkodzenie nabrzeży itp.), a także nastąpiło pogorszenie warunków ekologicznych dla ryb i ptaków.

6. Pozostawienie do roku 2100 i dłużej samodzielnie funkcjonującego Zbiornika Włocławskiego doprowadzi ten poniżej niego usytuowany odcinek Wisły do pełnej i nieodwracalnej degradacji, zmieniając ten fragment rzeki na mało użyteczny dla gospodarki i środowiska.

7. Zapobieżenie tej katastrofie ekologicznej może nastąpić częściowo na skutek uzupełniania rzeki w aluwia pochodzące np. z cofki zbiornika, na drodze tzw. „dokarmiania rzeki” bądź kontynuacja kaskadowej zabudowy Dolnej Wisły (KDW). O ile w pierwszym przypadku będzie to jedynie częściowe zażegnanie katastrofy, wymagające stałego monitoringu, o tyle w przypadku budowy KDW przyniesie to określone w punkcie 1. korzyści społeczno-gospodarcze, a właściwie zagospodarowane obszary zawala zbiorników — odnowę warunków ekologicznych.

STRESZCZENIE

Samodzielne funkcjonowanie Zbiornika Włocławskiego w systemie rzeczonym Wisły, obok pozytywnych efektów gospodarczych w jego otoczeniu, przyczyniło się do negatywnego oddziaływania w dolnym stanowisku zarówno dla gospodarki, jak i warunków ekologicznych. Ma to związek z rozwojem w czasie i nieodwracalnego w przestrzeni, procesu erozji wgłębnej, będącego następstwem przerwania przez zbiornik transportu rumowiska klastycznego, głównie wlezonego i z jego odnową poniżej zapory. Efektem tego jest ubytek ze strefy dennej koryta aluwiiów do momentu osiągnięcia odpornych na erozję utworów ilasto-gliniastych, często pokrytych głazami. Ten jednokierunkowy proces komplikuje zondulowana powierzchnia paleokoryta Wisły, dzięki czemu tworzy się w korycie naprzemianległy układ progów i synklin (obniżeń) wypełnionych jeszcze aluwiami. Aktualnie, po półwieczu działalności zbiornika, taki układ erozyjnego dna sięga Nieszawy, zaś czoło tej strefy przekroczyło Toruń. Z prognoz wynika, że strefa erozyjna, przemieszczając się aktualnie z przeciętną prędkością 2,2 km w ciągu roku, wcześniej do wkroczenia w odcinek uregulowany 1,1 km × rok⁻¹, osiągnie Bałtyk po roku 2100, co jest równoznaczne z tym, że dojdzie w tym czasie do pełnej i nieodwracalnej jej degradacji, zmieniając ten fragment rzeki na mało użyteczny dla gospodarki i środowiska. Zapobieżenie tej katastrofie ekologicznej może nastąpić wyłącznie poprzez kontynuację kaskadowej zabudowy Dolnej Wisły. Zabudowa ta przyniesie korzyści społeczno-gospodarcze określone w punkcie 1. Wniosków, a właściwie zagospodarowane obszary za wałami nowo powstałych zbiorników — odnowę warunków ekologicznych.

SUMMARY

The independent functioning of the Wloclawek Reservoir in the Vistula river system, apart from the positive economic effects in its surroundings, contributed to a negative impact in the lower position, both for the economy and ecological conditions. This is related to the development in time and the irreversible process of deep erosion in space, resulting from the breakdown by the reservoir of clastic sediment transport, mainly dragged, and its renewal below the dam. The result is a loss from the bottom zone of the alluvial bed until the erosion-resistant clay-clay deposits, often covered with boulders, are reached. This unidirectional process is complicated by the degraded surface of the Vistula palaeochannel, thanks to which an alternating system of thresholds and synclines (depressions) still filled with alluvia is formed in the riverbed. Currently, after half a century of the reservoir's activity, such an erosive bottom system reaches Nieszawa, and Torun has crossed the front of this zone. The forecasts show that the erosion zone, will reach the Baltic after 2100, which is equivalent to

the fact that during this time, its complete and irreversible degradation will take place, making this part of the river of little use for the economy and the environment. This ecological catastrophe can only be prevented by continuing the cascade development of the Lower Vistula. The development will bring the socio-economic benefits specified in point 1 of the Applications, and the properly developed areas behind the embankments of newly created reservoir — the renewal of ecological conditions.

Bibliografia

- Babiński Z., *Aktualny stan dolnej Wisły i perspektywy jej zagospodarowania*, w: *Studia regionalne i lokalne polski południowo-wschodniej*, t. 11: *Drogi wodne Europy środkowo-wschodniej*, Dzierżkówka–Kraków 2013, s. 67–79.
- Babiński Z., *Procesy erozyjno-akumulacyjne poniżej stopnia wodnego Włocławek, ich konsekwencje i wpływ na morfodynamikę planowanego zbiornika „Nieszawa”*, IGiPZ PAN, Toruń 1997, s. 46.
- Babiński Z., *Procesy korytowe Wisły poniżej zapory wodnej we Włocławku*, „Dokumentacja Geograficzna” 1982, z. 1/2, s. 92.
- Babiński Z., *Reżim hydrologiczny Wisły a proces erozji wgłębnej poniżej stopnia wodnego „Włocławek”*, Ogólnopolska Konferencja Hydrograficzna 1986, UAM, Poznań, s. 21–27.
- Babiński Z., *Stopień wodny Ciechocinek i jego zbiornik Nieszawa — prognoza zmian środowiska geograficznego na tle przekształceń otoczenia stopnia Włocławek*, „Zeszyty IGiPZ PAN” 1993, nr 12, s. 5–27.
- Babiński Z., *The Effects of Human Activity on Changes in the Lower Vistula Channel*, „Geogr. Polon.” 1984, 50, s. 271–282.
- Babiński Z., *Wpływ zapór na procesy korytowe rzek aluwialnych*, Wyd. Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2002.
- Babiński Z., *Współczesne procesy korytowe dolnej Wisły*, „Prace Geograficzne” 1992, nr 157.
- Babiński Z., Habel M., *Dynamika strefy akumulacyjnej poniżej czoła odcinka o wymuszonej erozji wgłębnej Zbiornika Włocławskiego*, w: *Przeobrażenia stosunków wodnych w warunkach zmieniającego się środowiska*, UŚ, PTG, RZGW Gliwice, Sosnowiec 2009, s. 35–43.
- Babiński Z., Habel M., *Dynamika strefy akumulacyjnej poniżej czoła odcinka o wymuszonej erozji wgłębnej Zbiornika Włocławskiego*, w: *Środowisko przyrodnicze w badaniach geografii fizycznej*, red. M. Więclaw, „Promotio Geographica Bydgosiensia” 2012, t. 9, s. 9–19.
- Babiński Z., Habel M., *Impact of a single dam on sediment transport continuity in large lowland rivers*, w: *River Sedimentation*, red. S. Wieprecht, S. Haun, K. Weber, M. Noack, K. Terheiden, Taylor & Francis Group, London 2017, s. 975–982.
- Babiński Z., Habel M., *Kaskada Dolnej Wisły — niezbędna czy bezużyteczna*, „Gospodarka Wodna” 2016, nr 8, s. 233–235.
- Babiński Z., Habel M., *Value of bedload movement in alluvial rivers using analysis of sand bar migration*, red. K. Van Landeghem, T. Garlan, J.H. Baas, Marid, Fifth International Conference on Marine and River Dune Dynamics, Caernarfon, North Wales, UK, Bangor University and SHOM 2016.
- Babiński Z., Habel M., Chalov S.R., *Prediction of the Vistula Channel development between Włocławek and Toruń: evaluation with regard to the new geological survey*, „Quaestiones Geographicae” 2014, nr 33(3), s. 5–15.

- Habel M., Babiński Z., Szatten D., *Problem odnowy rumowiska wlezonego poniżej zapór. Ocena możliwości sztucznego uzupełnienia rumowiska poniżej stopnia wodnego we Włocławku*, „GospodarkaWodna” 2017, nr 11, s. 356–360.
- Habel M., Mechkin K., Podgórska K., Sanes M., Babiński Z., Chalov S., Absalon D., Podgórski Z., Obolewski K., *Dam and reservoir removal projects — a mix of social-ecological trends and cost-cutting attitudes*, „Scientific Reports” 2020, 10, art. 19210.
- Habel M., Szatten D., Babiński Z., Nadolny G., *Sediment Management in River Basins: An Essential Element of the River Basin Management Plans*, w: *Quality of Water Resources in Poland*. Springer Water, red. M. Zelenáková, K. Kubiak-Wójcicka, A.M. Negm, Springer Cham, 2021.
- Kondolf G.M., *Hungry water: Effects of dams and gravel mining on river channel*, „Environmental Management” 1997, t. 21 (4).
- Łajczak A., Babiński Z., Falkowski T., Gierszewski P., Habel M., Plit J., Soja R., Szmańda J., *Współczesne przemiany rzeźby koryta i równiny zalewowej Wisły*, w: *Współczesne przemiany rzeźby Polski*, red. A. Kostrzewski, K. Krzemień, P. Migoń, L. Starkl, M. Winowski, Z. Zwołański, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, 2021.
- Peets G.E., Pratts J.D., *Channel changes following reservoir construction on a lowland English rivers*, „Catena” 1983, 10, s.77–85.
- Wohl E., *Rivers in the Landscape*, John Wiley & Sons, 2020.

Nota o autorach

Prof. dr hab. Zygmunt Babiński — wieloletni dyrektor Instytutu Geografii Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Dziekan Wydziału Kultury Fizycznej, Zdrowia i Turystyki UKW, kierownik Katedry Rewitalizacji Dróg Wodnych. Autor prawie 250 prac naukowych, opublikowanych głównie w Polsce, a także w Rosji, Mongolii, Czechach, Szwecji, Szwajcarii i Wielkiej Brytanii. Uczestnik trzech wypraw fizyczno-geograficznych PAN do Mongolii w latach siedemdziesiątych, kierownik trzech wypraw w latach dziewięćdziesiątych i w roku 2005. Główne zainteresowania badawcze to współczesne procesy korytowe rzek, wpływ prac regulacyjnych i zapór na zmiany koryt rzecznych, transport rumowiska wlezonego i zawiesiny, obieg wody w strefie występowania wieloletniej zmarzliny, występowanie i sezonowa degradacja wieloletniej zmarzliny, formy zmarzlinowe ze szczególnym uwzględnieniem form typu pingo. Obiekty badawcze: dno doliny dolnej Wisły — Zbiornik Włocławski, Mongolia — Góry Changaj. Zaangażowany w badania z zakresu rewitalizacji dróg wodnych, czego efektem była organizacja siedmiu międzynarodowych konferencji i trzech zwartych publikacji; referaty m.in. na forum Unii Europejskiej, w Senacie RP, Sejmiku woj. kuj-pom. Twórca unikatowego w skali europejskiej kierunku inżynierskiego, pomysłodawca utworzenia Centrum Rewitalizacji Dróg Wodnych w Bydgoszczy. Posiadacz licznych nagród i odznaczeń, w tym Krzyża Oficerskiego Orderu Odrodzenia Polski.

Dr hab. Michał Habel — ekspert ds. hydrologii w kluczowych projektach dla rozwoju dróg wodnych w Polsce. Od 17 lat pracownik badawczo-dydaktyczny Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Wychowanek i współpracownik prof. Zygmunta Babińskiego. Pełni obowiązki kierownika Katedry Rewitalizacji Dróg Wodnych, którą współtworzył. W latach 2016–2019 był prodziekanem ds. Nauki. Obecnie wiceprzewodniczący Rady Naukowej Instytutu Geografii. Pracę doktorską na temat dynamiki zmian koryta Wisły poniżej Zbiornika Włocławskiego obronił z wyróżnieniem przed Radą Naukową Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Jest autorem ponad 120 prac naukowych opublikowanych w Polsce i zagranicą, w tym autorem artykułów w czasopismach naukowych, monografii poświęconej zmianom koryta Wisły spowodowanej pracą stopnia wodnego we Włocławku oraz monografii poświęconej hydrologiczno-nawigacyjnym uwarunkowaniom rozwoju drogi wodnej E-70.

Maria Palińska

Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku
Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej

EDUKACJA EKOLOGICZNA W OBLICZU WYZWAŃ XXI WIEKU

Słowa kluczowe: edukacja ekologiczna, edukacja dla zrównoważonego rozwoju, Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej, Liga Ochrony Przyrody

ENVIRONMENTAL EDUCATION IN THE FACE OF THE CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY

Keywords: ecological education, education for sustainable development, Włocławek Center for Ecological Education, League of Nature Conservation

This we know, the Earth does not belong to Humanity, People belong to the Earth. This we know. All things are connected. What ever befalls the Earth, befalls the people of the Earth. We did not weave the web of life, we are merely a part of it. What ever we do to the web, we do to ourselves¹.

Chief Seattle, leader of the Squamish Nation 1854

To wiemy, Ziemia nie należy do Ludzkości, Ludzie należą do Ziemi. To wiemy. Wszystkie rzeczy są połączone. Cokolwiek spotyka Ziemię, spotyka ludzi na Ziemi. Nie utkaliśmy sieci życia, jesteśmy tylko jego częścią. Cokolwiek robimy w sieci, robimy sobie samym.

Wódz Seattle, przywódca Squamish Nation 1854

Wprowadzenie

XXI w. według kalendarza gregoriańskiego rozpoczął się 1 I 2000 r., czyli trwa już jego trzecia dekada. Co zmieniło się w postrzeganiu świata zewnętrznego, jak ewaluowała edukacja ekologiczna i jakie wyzwania ją czekają w obliczu narastającej degradacji środowiska, zmiany klimatu nie tylko w Europie, ale na całej

---

¹ Funkiefoodie [blog], Blogger, <https://powderate.blogspot.com/2009/10/chief-seattle-leader-of-squamish-nation.html>

planecie? Warto w tym miejscu przytoczyć słowa nieżyjącego już profesora Henryka Skolimowskiego: „Wiek XXI będzie wiekiem ekologicznym albo nie będzie go wcale”, który wyraźnie wskazuje na to, że ekologiczne spojrzenie na świat winno dominować we wszystkich aspektach naszego życia. Podkreśla również, że pominięcie tego aspektu zagraża istnieniu ludzkości i Ziemi. Po ponad dwudziestu latach XXI w., zauważamy pogłębiający się kryzys ekonomiczny, klimatyczny, a także zdrowotny naznaczony pandemią Covid-19. Ludzkość stanęła przed ogólnoswiatowymi zagrożeniami związanymi z degradacją środowiska. Jeszcze trudniej rozmawiać na temat ekologii w obliczu największej tragedii XXI w., czyli rozpoczętej inwazji wojsk rosyjskich na Ukrainę, gdzie giną niewinni ludzie, a tragedia dotyka także szeroko pojęte środowisko naturalne i dotyczy skażenia wód, powietrza, zniszczeń gleby.

Podstawowe definicje i pojęcia (ekologia, edukacja ekologiczna, edukacja środowiskowa, ekorozwój, rozwój zrównoważony)

Zgodnie z Encyklopedią PWN

ekologia [gr. *οἶκος oikos* — ‘mieszkanie’, ‘gospodarstwo’, ‘środowisko’, *λόγος lógos* — ‘słowo’, ‘umysł’, ‘rozprawa’, ‘wiedza’], nauka o strukturze i funkcjonowaniu przyrody na różnych poziomach organizacji, ekonomika przyrody².

Ekologia w potocznym rozumieniu kojarzona jest przede wszystkim z ochroną środowiska, tym samym przedrostek eko używany jest jako synonim pojęcia „nie-szkodzący środowisku i przyrodzie”, bardzo często przedrostek eko jest nadużywany i wykorzystywany do opisywania działalności, niemającej nic wspólnego z ekologią, bo czyż może być pralnia ekologiczna, czy ekologiczna farba, ekologiczna torba. Czy te wszystkie rzeczy mają właściwe nazwy? Czy spotykając przedmioty, rzeczy z przedrostkiem eko możemy być pewni, że są ekologiczne? A może powinno się powrócić do znaczenia słowa ekologia, jako nauki o domu wszystkich organizmów żyjących na Ziemi, w tym także człowieka. Można wtedy powiedzieć, zgodnie z definicją, że ekologia to nauka o domu, szeroko rozumianym jako środowisko życia wszystkich organizmów, w tym również ludzi. Wobec tego winniśmy to środowisko znać, kochać i szanować.

Kolejnym pojęciem, które należy wyjaśnić jest edukacja ekologiczna. Należy je definiować jako edukację, czyli proces kształcenia na temat ekologii, rozumianej jako zależności między organizmami, organizmami a środowiskiem, organizmami

² Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/ekologia;3896979.html>

a człowiekiem, jego wpływem na środowisko i otaczające organizmy. Ważnym elementem tak rozumianej edukacji jest to, aby była ciągła, trwająca przez całe życie, aby dotyczyła zagadnień związanych z otaczającym nas środowiskiem i pokazywała zależności występujące w środowisku. Musi być realizowana właśnie w tym środowisku, na jego rzecz i ogółu społeczności zamieszkujących dany obszar. Dzisiaj wydaje się, że edukacja ekologiczna w zakresie swoich treści winna zawierać zagadnienia związane z edukacją dla zrównoważonego rozwoju i zmianami klimatu a szczególnie z szeroko pojętym wpływem człowieka na środowisko.

Edukacja dla zrównoważonego rozwoju (EZR) oznacza o wiele więcej niż tylko edukację ekologiczną. Obejmuje także prawa człowieka, rozwiązywanie konfliktów, dobre rządy, gospodarkę, kulturę i sztukę. EZR to multidyscyplinarne podejście do reformy edukacji, oferujące wszystkim ludziom w każdym aspekcie edukacyjnym i we wszystkich fazach życia okazję do nauki takiego stylu życia, który zapewni im trwałą rozwój. EZR wykracza daleko poza formalne systemy edukacyjne, natomiast powinna wywierać na nie wpływ, znajdując odzwierciedlenie w podręcznikach, programach i metodach nauczania.

Edukację dla zrównoważonego rozwoju określa się jako:

— edukację, która umożliwi uczącemu się zdobywanie umiejętności, wiedzy i przymiotów zapewniających mu trwałą rozwój,

— edukację jednakowo dostępną na wszystkich szczeblach i we wszelkich społecznych kontekstach (rodzinnym, szkolnym, zawodowym, w lokalnej społeczności),

— edukację budującą odpowiedzialność obywatelską i promującą demokrację poprzez uświadomienie jednostce jej praw i obowiązków,

— edukację opartą na zasadzie nauki przez całe życie,

— edukację wspierającą równomierny rozwój jednostki³.

Tak rozumiana edukacja wymaga współpracy i partnerstwa wielu zainteresowanych podmiotów. Wśród nich wymienić należy rządy, władze lokalne, sektory kształcenia i nauki, sektor zdrowia, sektor prywatny, przemysł, transport, rolnictwo, związki zawodowe i pracownicze, środki masowego przekazu, różnorodne wspólnoty, społeczności lokalne oraz organizacje międzynarodowe. Edukacja dla zrównoważonego rozwoju prowadzona jest formalnie przez przedszkola i szkoły na wszystkich etapach kształcenia oraz nieformalnie przez różnego rodzaju organizacje pozarządowe, media. Nieformalna edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju odgrywa szczególną rolę, jest zorientowana na uczącego, promuje kształcenie uczestniczące i kształcenie przez całe życie (*life long learning*). Edukacja dla ZR powinna być kierowana na dwa sposoby, poprzez włączanie tematów zrównoważonego

---

³ Polski Komitet ds. UNESCO, <https://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony>

rozwoju do wszystkich przedmiotów, programów czy kursów oraz poprzez dostarczenie specyficznych tematycznych programów i kursów przedmiotowych. Edukacja będzie skuteczna, jeśli będzie prowadzona metodami aktywnymi oraz będzie odwoływała się do współpracy, zaangażowania społeczności lokalnych, sektora prywatnego i przemysłu. Ważnym elementem jest bliski związek procesu kształcenia ze społeczeństwem, dzięki czemu edukacja wzbogacona jest o praktykę. W edukacji dla zrównoważonego rozwoju wszystkie grupy zawodowe powinny wzbogacać swoją wiedzę i umiejętności, ponieważ w praktyce wszyscy podejmują decyzje dotyczące realizacji zasad zrównoważonego rozwoju. Istnieje potrzeba zwiększonej współpracy i partnerstwa pomiędzy zainteresowanymi podmiotami w prowadzeniu działalności badawczej i rozwojowej, poczynając od określania zagadnień przez pracę w oparciu o nową wiedzę, po udostępnianie jej i zastosowanie. Wyniki badań i dokonania w zakresie rozwoju powinny być udostępniane wszystkim zainteresowanym na poziomie lokalnym, regionalnym i globalnym. W programach edukacji nieformalnej powinny znaleźć się wzorce zmian trendów konsumpcji, promocja innych niż konsumpcyjne wartości i innego niż konsumpcyjny styl życia. W tę formę edukacji powinien włączyć się Kościół oraz media, a także organizacje pozarządowe.

Edukacja formalna, nieformalna i pozaformalna. Kryteria podziału

Kryterium odróżniającym uczenie się nieformalne od edukacji formalnej i pozaformalnej jest podmiot organizujący proces uczenia się.

— Edukacja formalna (*formal learning*) związana z formalnymi procesami uczenia się. Ma miejsce w instytucjach tworzących ustrój szkolny, także w szkołach i placówkach kształcenia zawodowego. Jest to proces skorelowanej wszechstronnej edukacji, która obejmuje zarówno szkołę podstawową, szkołę ponadpodstawową, jak i szkolnictwo wyższe. Wynikiem takiej edukacji jest uzyskanie formalnych kwalifikacji potwierdzonych odpowiednim świadectwem lub dyplomem.

— Edukacja pozaformalna (*nonformal learning*) związana z procesami uczenia się, które mają miejsce poza instytucjami edukacyjnymi i nie zawsze efektem takiej edukacji jest uzyskanie formalnie uznawanego świadectwa lub dyplomu, jednakże czasem uczący otrzymują pewien rodzaj certyfikatu. Taka aktywność edukacyjna może odbywać się w miejscu pracy lub poza nim, w różnego rodzaju organizacjach i stowarzyszeniach, klubach i związkach.

— Edukacja nieformalna (*informal learning*) związana z codzienną aktywnością człowieka. Ten rodzaj edukacji nie musi być ani intencjonalny, ani celowy. Może przydarzać się naturalnie człowiekowi w ciągu całego życia i często nie być przez niego uznany za edukacyjny. Edukację nieformalną można określić mianem „nauki

poprzez praktykę”. Edukacja w tym wypadku polega na interakcji pomiędzy uczniami i konkretnymi sytuacjami, których doświadczają. Zwykle nie ma nauczycieli ani wykładowców dostarczających wiedzy *ex-cathedra*, a uczniowie i facylitatorzy dostarczają sobie nawzajem wiedzy i umiejętności w relacji poziomej. Edukator lub facylitator może być bardziej lub mniej aktywny w organizowaniu doświadczeń edukacyjnych. Możliwa jest maksymalizacja korzyści płynących z edukacji nieformalnej poprzez wykorzystanie różnych metod, takich jak edukacja rówieśnicza, praca nad projektem, projekty mobilne i inne. Uczniowie znajdują się w centrum własnego procesu edukacyjnego, a pracownicy młodzieżowi wspierają ich w tym procesie. Niestety obecnie rzadko wydaje się certyfikaty kompetencji nabytych przez uczniów w procesie edukacji nieformalnej⁴. Edukacja pozaformalna i nieformalna stanowi wsparcie dla szkół na różnych etapach.

— Edukacja incydentalna to według W. Okonia „trwający przez całe życie niezorganizowany i niesystematyczny proces nabywania przez człowieka wiadomości, sprawności, przekonań i postaw na podstawie codziennego doświadczenia oraz wpływów wychowawczych otoczenia”. Taka edukacja jest spontaniczna, ma miejsce w codziennym życiu.

Miejsce „nowej edukacji ekologicznej” i jej rola w kształtowaniu zachowań i postaw społeczeństwa XXI wieku

Zanim zastanowimy się nad rolą i miejscem edukacji ekologicznej w kształtowaniu społeczeństwa przyszłości warto przypomnieć słowa Jiddu Krishnamurti — indyjskiego filozofa, mówcy i pisarza, który o edukacji mówił: „Edukacja nigdy się nie kończy. To nie jest tak, że czytasz książkę, zdajesz egzamin i kończysz naukę. Całe życie, od momentu narodzin aż do śmierci, to proces uczenia się”. Taki sposób rozumienia edukacji jest bardzo bliski edukacji ekologicznej, która ma być realizowana w środowisku, dla środowiska i o środowisku. Edukacja trwająca przez całe życie człowieka — „nowa edukacja ekologiczna” winna łączyć ze sobą wszystkie elementy edukacji ekologicznej, środowiskowej, edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju oraz edukacji dla klimatu.

Tak rozumiana edukacja powinna skupiać się wokół czterech aspektów kształcenia, które przez całe życie będą niejako dla każdej jednostki filarami jej wiedzy:

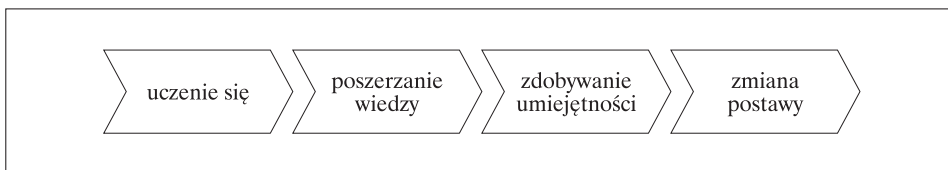
- uczyć się, aby wiedzieć,
- uczyć się, aby działać,

---

⁴ https://pjp-eucoe.int/documents/42128013/47261404/5_education.pdf/8fa5ad83-c029-469b-baf-1-afc55c1fd95f

- uczyć się, aby żyć wspólnie,
- uczyć się, aby być.

Raport Delorsa podkreśla, że każdy człowiek powinien być zdolny dzięki otrzymanej w młodości wiedzy kształtować samodzielne i krytyczne myślenie, wypracowywać niezależność sądów, aby samemu decydować o słuszności podejmowanych działań w różnych okolicznościach swojego życia. XXI w. potrzebuje nie tylko różnorodności talentów poszczególnych jednostek, ich osobowości, potrzebuje przede wszystkim takiego myślenia i rozumienia świata, aby znać zależności pomiędzy działaniami człowieka a tym co dzieje się w środowisku i to na skalę światową. Zmieniający się na naszych oczach świat wymaga innego podejścia do edukacji, rozwijania własnych zainteresowań, nabywania ważnych dla przyszłego życia kompetencji, w tym kompetencji uczenia się. Przy czym „Uczenie się zawiera w sobie zmianę. Wiąże się ono z przyswajaniem sobie nawyków, wiedzy i postaw. Umożliwia ono jednostce dostosowanie się zarówno osobiste, jak i społeczne. Ponieważ koncepcja zmiany jest zawarta w koncepcji uczenia się, jakkolwiek zmiana w zachowaniu oznacza, że uczenie się trwa lub już się skończyło. Uczenie się, które występuje podczas procesu zmiany, może być określane jako «proces uczenia się»”⁵. W tak rozumiany proces uczenia się wpisuje się „nowa edukacja ekologiczna” — nazwana tak, aby wykazać jej ścisły związek z człowiekiem, środowiskiem, otaczającym światem. Uczenie się w „nowej edukacji ekologicznej” niesie za sobą zmianę, ponieważ nowa wiedza, umiejętności i postawy modyfikują, wzbogacają te, które do tej pory mieliśmy.

Proces zmiany w „nowej edukacji ekologicznej”

Źródło: opracowanie własne

Szczególnie ważna dla przyszłości świata jest zmiana postawy każdego z nas w stosunku do środowiska, w stosunku do gospodarki odpadami, w stosunku do gospodarowania energią. Ta zmiana postawy jest konieczna dla zachowania świata dla przyszłych pokoleń.

⁵ M.S. Knowles, E.F. Holton III, R.A. Swanson, *Edukacja dorosłych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 23 za: *Readings in human learning*, red. L.D. Crow, A. Crow, David McKay Co., New York 1963.

Pozaformalne uczenie się nie jest obowiązkiem, lecz przyjemnością. Uczestnicy wspólnie realizują projekty, uczestniczą aktywnie w różnego rodzaju warsztatach i pracach zespołowych. Uczenie się poza szkołą jest efektywne, ponieważ zaangażowanie uczestnika aktywuje jego proces poznawczy. W ten sposób uczestnicy odkrywają swoje talenty, są zadowoleni z osiągniętych celów, budują więzi społeczne, kształtują poglądy i aktywnie spędzają czas. Kształtowane są pożądane postawy obywatelskie, takie jak odpowiedzialność społeczna, umiejętność porozumiewania się w grupie, szacunek dla innych osób, umiejętność szybkiego podejmowania decyzji, odwaga i upór w dążeniu do realizacji swoich celów i najważniejsze: potrzeba wzbogacania wiedzy⁶.

Nowa edukacja ekologiczna jest edukacją pozaformalną albo wręcz incydentalną, trwającą nieprzerwanie przez całe życie człowieka. Prowadzona jest przez różnego rodzaju instytucje, w tym przez organizacje pozarządowe ekologiczne. To właśnie one w znaczący sposób uzupełniają edukację formalną.

Edukacja ekologiczna realizowana przez organizacje pozarządowe na przykładzie Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej (WCEE)

WCEE jest organizacją pozarządową, związkiem stowarzyszeń działającym na rzecz szeroko pojętego środowiska przyrodniczego oraz edukacji społeczeństwa od 14 VII 1997 r. Członkami-założycielami byli: Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Liga Ochrony Przyrody — Zarząd Okręgowy we Włocławku, Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej we Włocławku. Obecnie członkami stowarzyszenia jest 22 osób prawnych. Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej zostało zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym pod numerem 0000086304. Misją stowarzyszenia jest budowanie społeczeństwa przyszłości, świadomego swych wyborów, postaw oraz zachowań proekologicznych, dzięki któremu ocalimy planetę dla przyszłych pokoleń. Edukacja ekologiczna realizowana jest poprzez programy i projekty, które prowadzone są od 1998 r. W roku 2022 mija 25 lat od powstania stowarzyszenia. Przez lata zmieniały się wdrażane programy edukacyjne oraz metody i formy prowadzonej przez stowarzyszenie edukacji ekologicznej. Należy podkreślić, że stowarzyszenie pozyskiwało fundusze na realizację swoich programów edukacyjnych. Programy, kampanie, konkursy oraz różne działania edukacyjne mogły być realizowane dzięki wsparciu finansowemu z różnych źródeł w tym: Narodowego Funduszu

---

⁶ I. Stalóńczyk, *Edukacja formalna i pozaformalna w procesie kształtowania społeczeństwa wiedzy*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, nr 37.

Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie, Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Toruniu, samorządów: województwa kujawsko-pomorskiego, powiatu włocławskiego, Gminy Miasta Włocławek i samorządów gminnych, Biura Organizacji Narodów Zjednoczonych — UNDP-GEF, a także z darowizn, składek członkowskich oraz środków zebranych z 1% podatku. Edukacja prowadzona przez stowarzyszenie jest skierowana do różnych grup wiekowych, począwszy od przedszkolaków poprzez wszystkie poziomy edukacji a skończywszy na osobach dorosłych (nauczycielach, leśnikach, przedstawicielach organizacji pozarządowych, a nawet seniorach). Mając na uwadze grupy wiekowe można już stwierdzić, iż realizowana jest edukacja *live long time*.

W pierwszych latach działalności zaczynano od programów dla nauczycieli, był to Polsko-Amerykański Program Krąg, bardzo innowacyjny w tamtym okresie (1998–2000), prowadzony metodami aktywizującymi w formie warsztatów, inspirowany do opracowywania przez nauczycieli własnych programów edukacyjnych i scenariuszy. Podczas jednej z edycji warsztatów został opracowany autorski program „Ecosurvival — edukacja ekologiczna w rekreacji i turystyce”. Program stanowił innowacyjną ofertę edukacyjną realizowaną podczas spływu kajakowego, skierowaną do dzieci, młodzieży i dorosłych. W różnej formie program prowadzony jest nieprzerwanie od 25 lat. Większość programów była programami szkoleniowymi dla nauczycieli („Dualna i selektywna zbiórka odpadów”, „Racjonalne gospodarowanie odpadami szansą dla środowiska”, „Mówimy Nie Bezmyślnym zakupom — budujemy społeczeństwo recyklingu”), pracowników parków krajozabrazowych („Ekoanimatorka w rekreacji i turystyce” I i II edycja), leśników („Lasy dla zrównoważonego rozwoju”). We wszystkich programach zauważyć można kaskadowość procesu edukacji: dorosły, nauczyciel, trener, studenci, młodzież, dzieci. Programy edukacyjne angażowały do działania różne grupy wiekowe, które przy realizacji wspólnego celu wypracowywały zasady współpracy. Proces edukacji w większości prowadzony był metodami aktywizującymi w oparciu o teren, ze szczególnym uwzględnieniem „doświadczania przyrody i świata wszelkimi zmysłami”. Celem programów miała być widoczna zmiana postaw i zachowań w stosunku do środowiska. Programy w znacznym stopniu ukierunkowane były na zmiany w środowisku, wzbogacały otoczenie w nowe zielone miejsca („Zazieleniamy Eko-Włocławek”, „Kieszonkowe Ogrody dziełem seniora”).

Oferta edukacyjna i programowa w ciągu 25 lat zmieniała się i wzbogaciła o nowe narzędzia edukacyjne, np. w programie „Ucz się poznawaj i badaj środowisko wokół nas” I i II edycja oraz „Wiedza, Ciekawość, Edukacja, Ekologia” (2022) znalazła się Wirtualna ścieżka edukacyjna (2020, 2021, 2022), w której edukacja terenowa jest łączona z nowoczesnymi technologiami cyfrowymi. Wirtualna ścieżka edukacyjna to nie tylko możliwość poznawania zasobów przyrodniczych

Kieszonkowy ogród w Domu Pomocy Społecznej przy ul. Brzeskiej we Włocławku
Źródło: zbiory prywatne

Prace w ramach projektu „Kieszonkowe ogrody dziełem seniora” — Dom Pomocy Społecznej Na Skarpie przy ul. Dobrzyńskiej we Włocławku
Źródło: zbiory prywatne

miasta poprzez Internet, to połączenie nowoczesnych środków przekazu jakim są smartfony wyposażone w aplikacje do działań wirtualnych z tradycyjnym wyjściem w teren. Podczas zwiedzania można korzystać z zamieszczonych opisów wykorzystując zlokalizowane na słupkach kody QR, jak również korzystać z aplikacji Mindripper Lite pochodzącej ze sklepu Play.

Mapa ścieżki edukacyjnej Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej

Źródło: Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej, <http://wcee-ekospacery.pl/>; OSM OpenCycle-Map "OpenCycleMap" - map data © OpenStreetMap contributors under ODbL

Ścieżka obejmuje 10 punktów edukacyjnych. Można rozpocząć od Zespołu Szkół Chemicznych we Włocławku przy Ławeczce M. Skłodowskiej-Curie, podziwiając panoramę nizinnej naturalnej doliny rzeki. Następnym punktem jest Ryby rzeki Wisły. W tym miejscu warto przypomnieć tradycyjne wykorzystanie rzeki Wisły i zwrócić uwagę na organizmy żyjące w rzece i ich znaczenie dla człowieka. Kolejnym punktem ścieżki jest przystanek usytuowany na wprost mostu im. Edwarda Śmigłego-Rydza we Włocławku (kratownicowy most stalowy na Wiśle). Na odcinku przylegającym do Bulwarów im. Marszałka Józefa Piłsudskiego we Włocławku i doliny rzeki Zgłowiączki występują dwa obszary Natura 2000: obszar siedliskowy — Włocławska Dolina Wisły, obszar ptasi — Dolina Dolnej Wisły. Obszary Natura 2000 to forma ochrony przyrody utworzona po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Obecnie w Polsce sieć Natura 2000 zajmuje prawie 1/5 powierzchni lądowej Polski. W jej skład wchodzi 864 obszary siedliskowe oraz 145 obszarów ptasich. Kolejny punkt na trasie ścieżki to miejsce ujścia rzeki Zgłowiączki do Wisły — zwany Zderzeniem dwóch rzek. Następnym przystankiem są drzewa, ptaki i budowla hydrotechniczna — próg piętrzący na rzece Zgłowiączce. Ścieżka

prowadzi w głąb Parku im H. Sienkiewicza i dalej aż do Parku na Słodowie. Wyodróżniono więc następujące punkty: Pan Sienkiewicz i różany ogród, Dolina rzeki Zgłowiączki — przyroda rzeki i skarpy, Zgłowiączka, Kwietna łąka. Ostatnim punktem edukacyjnym jest Śmieszny staw.

Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej w obliczu pandemii Covid-19 uruchomiło również platformę edukacyjną (<https://wcee.moodle.org.pl/>), dzięki której możliwa jest edukacja zdalna. Platforma pozwala na realizację kursów i konkursów edukacyjnych dla dzieci i młodzieży.

Wybrane działania edukacyjne Ligi Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku

Liga Ochrony Przyrody jest najstarszą organizacją ekologiczną działającą w Polsce, od 9 I 1946 r. ponownie była pełnoprawnym stowarzyszeniem. Działalność opiera o terenowe Okręgi.

Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku działa od 1976 r., gdy został utworzony Oddział Wojewódzki Ligi Ochrony Przyrody. Włocławska Liga przez pewien okres miała swoją siedzibę w Kowalu, a następnie w 2005 r. powróciła do Włocławka, do budynku przy ul. Komunalnej 4. Gdyby nie praca społeczna (szczególnie w czasie przekształceń ustrojowych w Polsce) dyrektora i pracowników Zarządu Parku Krajobrazowego w Kowalu, Zarządu i pracowników Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej prawdopodobnie Okręg Włocławski już by nie istniał. Obecnie Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku posiada osobowość prawną, została zarejestrowana w KRS 11 XII 2019 r. Działalność Ligi jest możliwa dzięki pracy społecznej jej członków. Większość realizowanych programów edukacyjnych skierowanych jest do dzieci i młodzieży, jednak są również projekty skierowane do osób dorosłych.

Ciekawym projektem Ligi Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku był projekt „Aktywni włocławianie razem dla zdrowia i przyrody”, który został zrealizowany w ramach LSR na lata 2016–2023 LGD Miasto Włocławek, w ramach RPO Województwa Kujawsko Pomorskiego na lata 2014–2020, Oś priorytetowa 11 Rozwój Lokalny kierowany przez społeczność 11.1 Włączenie społeczne na obszarach objętych LSR Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko Pomorskiego na lata 2014–2020. Głównym celem projektu była integracja mieszkańców Włocławka z ich otoczeniem przy wykorzystaniu zasobów przyrodniczych. Uczestnicy zostali zaangażowani w działania społeczne na rzecz miasta poprzez tworzenie ogrodu — miejsca, w którym będą mogli spędzać czas. Przyczyniło się to do ich aktywizacji społecznej, szczególnie dla grupy zagrożonej wykluczeniem. Ogród stał się odpowiedzią na potrzeby mieszkańców zachęcając ich do wyjścia

z domów i spędzenia czasu w otoczeniu kolorowych i pachnących kwiatów. Ideą ogrodu jest to, żeby mieszkańcy mogli poczuć się w nim jak w prywatnym ogrodzie. Wspólnymi siłami stworzyli miejsce rekreacji i wypoczynku, które jednocześnie jest przyjazne środowisku, a także zyskali wiedzę ekologiczną i przyrodniczą, która może zapoczątkować w nich nowe pasje. Projekt przewidywał organizację warsztatów proekologicznych, które przeprowadzone zostały w formie teoretycznej i zajęć praktycznych. Przeprowadzono sześć spotkań w okresie pięciu miesięcy — od kwietnia do września. Warsztaty odbywały się w salach dydaktycznych Kujawskiej Szkoły Wyższej i na terenie KSW przy ul. Wyszyńskiego we Włocławku. Sale były dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych, a władze uczelni wyraziły zgodę na założenie ogrodu na terenie szkoły. Zajęcia przeprowadzono w mniejszych grupach z zachowaniem reżimu sanitarnego. W projekcie wzięło udział 15 uczestników, pięć osób z otoczenia oraz wolontariusze.

Część spotkań miała charakter indywidualny, a ich bazą były rozmowy z psychologiem oraz ćwiczenia z fizjoterapeutą. Zadaniem psychologa było przeprowadzenie diagnozy uczestników przed rozpoczęciem i po zakończeniu projektu, a także wsparcie psychiczne podczas całego trwania przedsięwzięcia. Natomiast fizjoterapeuta zajmował się ćwiczeniami, które mają pomóc w codziennym życiu — m.in. wzmacniają kręgosłup i inne części ciała. Poza warsztatami indywidualnymi

Ogród na terenie Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku

Źródło: zbiory prywatne

odbywały się także spotkania grupowe, które obejmowały warsztaty przyrodnicze — tematami były m.in. bioróżnorodność, rozpoznawanie ziół i roślin w ogrodach. Jedne z zajęć odbyły się w Parku im. Henryka Sienkiewicza z wykorzystaniem Wirtualnej ścieżki edukacyjnej Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej, a ich tematem były ptaki i owady terenów zielonych. Dzięki zrealizowanym warsztatom na terenie Kujawskiej Szkoły Wyższej powstał ogród przyjazny ludziom i owadom, dzięki posadzeniu w nim roślin miododajnych.

Wyzwania edukacyjne przyszłości (nowa edukacja ekologiczna)

Na podstawie doświadczeń Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej i Ligi Ochrony Przyrody we Włocławku w realizacji projektów edukacyjnych można wyciągnąć wnioski dotyczące metod, form oraz kształtu edukacji ekologicznej. Wydaje się, że najbardziej cenne są projekty edukacyjne włączające społeczności lokalne do działań na rzecz szeroko pojętego środowiska przyrodniczego, w tym prowadzące do zmiany w otoczeniu. Bardzo ważne, aby programy edukacyjne były prowadzone metodami aktywnymi, warsztatowymi, angażującymi całą grupę uczestniczącą w zajęciach. „Nowa edukacja ekologiczna” winna być prowadzona metodami aktywizującymi, w których najważniejsze jest uczenie poprzez działanie połączone z przeżywaniem. Głównym jej celem jest doskonalenie umiejętności ważnych w codziennym życiu a wpływających na środowisko. Edukacja powinna rozwijać myślenie, dawać okazję do rozmów, wymiany doświadczeń. Tak rozumianą edukację ekologiczną należy prowadzić przez odpowiedzialnych i przygotowanych merytorycznie edukatorów na wszystkich poziomach edukacji, od przedszkola, poprzez szkoły podstawowe, ponadpodstawowe, kształcenie zawodowe i szkoły wyższe, ale również wśród osób dorosłych i seniorów. Powinna zawierać elementy edukacji dla zrównoważonego rozwoju, klimatu i prowadzić w efekcie do wzrostu świadomości ekologicznej społeczeństwa. Tylko tak rozumiana edukacja jest warunkiem wdrożenia zasad zrównoważonego rozwoju. Ważne jest, aby nie ograniczała się do funkcji dydaktycznej, lecz aby zdobyte w jej toku informacje i wiedza znalazły zastosowanie w codziennym życiu. Świadomość ekologiczna to nie tylko wiedza o środowisku, ale dostrzeganie problemów środowiskowych, umiejętność ich rozwiązywania oraz prezentowanie postawy pro środowiskowej. Niebagatelną rolę w realizowaniu tak rozumianej edukacji mają do spełnienia organizacje ekologiczne, np. Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej i Liga Ochrony Przyrody.

STRESZCZENIE

Edukacja ekologiczna jest niezmiernie ważnym elementem edukacji społeczeństwa. Może być prowadzona jako edukacja formalna oraz jako edukacja nieformalna przez różnego rodzaju organizacje pozarządowe. Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej oraz Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku są przykładem organizacji, które prowadzą taką edukację opartą o aktywne metody, angażując w działania na rzecz środowiska społeczności lokalne. Dzięki temu „nowa edukacja ekologiczna” prowadzi zmiany świadomości a przez to codziennych nawyków w stosunku do środowiska.

SUMMARY

Environmental education is an extremely important element of public education. It can be conducted as formal education and as informal education by various types of non-governmental organizations. The Włocławek Center for Ecological Education and the League of Nature Conservation District in Włocławek are examples of organizations that conduct such education based on active methods, involving local communities in activities for the environment. Thanks to this, „new ecological education” leads to changes in awareness and thus in everyday habits in relation to the environment.

Bibliografia

Źródła drukowane

Knowles M.S., Holton III E.F., Swanson R.A., *Edukacja dorosłych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Stalończyk I., *Edukacja formalna i pozaformalna w procesie kształtowania społeczeństwa wiedzy*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, nr 37.

Strony internetowe

Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/ekologia;3896979.html>

Funkiefoodie [blog], Blogger, <https://powderate.blogspot.com/2009/10/chief-seattle-leader-of-squamish-nation>

https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261404/5_education.pdf/8fa5ad83-c029-469b-baf1-afc55c1fd95f

Polski Komitet ds. UNESCO, <https://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/unesco-a-zrownowazony>

Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej, <http://wcee-ekospacery.pl/>

Nota o autorce

Maria Palińska — doktor nauk biologicznych, dyrektor działającego od 1997 r. biura Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej. Do 2000 r. pełniła funkcję sekretarza Zarządu, od 2000 r. do chwili obecnej jest skarbnikiem. Prezes Ligi

Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku, członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Nauczyciel akademicki, promotor i recenzent prac licencjackich z zakresu ochrony środowiska oraz prac podyplomowych z zakresu BHP. Jest autorem i współautorem licznych programów edukacyjnych z zakresu szeroko pojętej ekologii, realizowanych we Włocławskim Centrum Edukacji Ekologicznej. Autorka wielu artykułów naukowych oraz popularnonaukowych.

Jerzy K. Garbacz

Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku

Mariusz Kozakiewicz, Ewa Kopkowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Collegium Medicum w Bydgoszczy

ADSORPCJA — FIZYKOCHEMICZNY FUNDAMENT ZJAWISK POWIERZCHNIOWYCH I MIĘDZYFAZOWYCH

Słowa kluczowe: układ adsorpcyjny, monowarstwa, izoterma adsorpcji

ADSORPTION: THE PHYSICOCHEMICAL BASIS OF SURFACE AND INTERFACIAL PHENOMENA

Keywords: adsorption system, monolayer, adsorption isotherm

Wstęp

Współczesny nam wiek XXI jest pod względem osiągnięć poznawczych oraz ich praktycznego wykorzystania godnym kontynuatorem „stulecia pary” i „wieku atomu”. Umysł ludzki zdołał w tym czasie zgłębić tajemnice przyrody w stopniu nieporównanie większym niż w całej wcześniejszej historii cywilizacji. Odkrycia naukowe i towarzyszący im rozwój technologiczny stworzyły obiektywne możliwości dla realizacji wysokich standardów zarówno materialnej, jak i duchowej działalności człowieka. Stosunkowo niedawno zdano sobie jednak sprawę z tego, jak wysoką cenę za ten postęp płaci środowisko naturalne. Wzrastające zanieczyszczenie, globalne ocieplenie, zniszczenie warstwy ozonowej, klęski żywiołowe na niespotykaną dotąd skalę to tylko niektóre przejawy „współczesnej apokalipsy”. O randze problemu świadczy zaangażowanie w działalność proekologiczną zarówno poważnych organizacji międzynarodowych, jak i wybitnych autorytetów, a przyznanie pokojowej Nagrody Nobla byłemu wiceprezydentowi USA, A. Gore’owi było szczególnie spektakularną formą uznania dla tych wysiłków. Świadomość współodpowiedzialności za los Planety nieobca jest również nauce, która obecnie nie tylko stanowczo dystansuje się od „syndromu Piłata”, ale także aktywnie angażuje się w eksplorację

teoretycznych podstaw rozmaitych technologii w celu minimalizacji ich antyeologicznego oddziaływania na środowisko. Istotną rolę w realizacji tego planu odgrywają takie nauki podstawowe jak biologia, chemia i fizyka, a także powstałe na ich styku — biochemia, biofizyka oraz fizykochemia. Każda z nich wniosła i nadal wnosi nieoceniony wkład w doskonalenie także praktycznego wymiaru ochrony i inżynierii środowiska, a razem znacząco przyczyniają się do urzeczywistnienia idei zrównoważonego rozwoju cywilizacji.

Autorzy niniejszego artykułu związani są od lat ze środowiskiem fizykochemików zjawisk powierzchniowych i międzyfazowych, a przedmiotem ich szczególnego zainteresowania jest fizyczna adsorpcja gazów i roztworów ciekłych na ciałach stałych o zróżnicowanym charakterze powierzchni. Atrakcyjność adsorpcji wynika m.in. stąd, że odgrywa ona, obok takich efektów powierzchniowych jak adhezja czy flotacja, kluczową rolę w większości procesów zachodzących w układach wielofazowych, na co dowodów dostarczają liczne zjawiska fizyko- i biochemiczne związane np. z kinetyką chemiczną, katalizą heterogenną, chromatografią, transportem metabolitów przez błony biologiczne itp. Utylitarny walor adsorpcji decyduje również o wykorzystaniu różnego rodzaju adsorbentów w wielu naukowo-technicznych oraz czysto praktycznych rozwiązaniach szerokiego *spectrum* problemów takich jak m.in. rafinacja w przemyśle chemicznym i spożywczym (farbiarstwo, cukrownictwo itp.), indywidualna ochrona dróg oddechowych (złoża aktywne w pochłaniaczach masek przeciwgazowych), ochrona powietrza atmosferycznego, oczyszczanie ścieków czy uzdatnianie wody pitnej. Już ten skrótowy katalog zastosowań adsorpcji dowodzi roli, jaką odgrywa ona w obszarach zarówno ochrony, jak i inżynierii środowiska. Doceniając rangę tych niekiedy wręcz zdumiewających osiągnięć na polu szeroko rozumianej praktyki powinniśmy równocześnie z należnym uznaniem odnieść się do ich oczywistego uwarunkowania, jakim jest gruntowna wiedza na temat teoretycznych, a w szczególności fizykochemicznych podstaw związanych z nimi procesów. Wiedza ta jest rezultatem zbiorowego, wielopokoleniowego wysiłku całej rzeszy badaczy zaangażowanych w tworzenie kolejnych modeli zjawiska i w ich konfrontację z coraz bardziej wymagającymi wynikami doświadczenia. W tym nieustannym „kliczu” — teoria vs eksperyment — kształtował się (i nadal kształtuje) obraz zjawiska stopniowo ukazujący rolę takich czynników jak grubość warstwy adsorpcyjnej (monowarstwa/wielowarstwa), stan zaadsorbowanych molekuł (lokalizacja/mobilność), oddziaływania adsorbat–adsorbat (niespecyficzne/specyficzne) czy charakter energetyczny powierzchni adsorbentu (homogeniczna/heterogeniczna). Kolejne etapy „dojrzewania” tego obrazu związane są z postaciami słusznie dzisiaj uznawanymi za ikony teorii adsorpcji, a odpowiednie formuły matematyczne znane są pod ich nazwiskami. Nie wolno jednak zapominać i o tym, że cała obecna wiedza o adsorpcji to rezultat wysiłku także i tych badaczy, którzy wprawdzie

mniej spektakularnie, ale też znacząco przyczynili się do rozwoju fizykochemii zjawisk powierzchniowych. Niniejszy artykuł jest w zamierzeniu jego autorów skromnym trybutem również dla nich.

W artykule przedstawiono te koncepcje opisu równowagi adsorpcyjnej, które można by z dzisiejszej perspektywy, uznać za „kamienie milowe” na drodze formowania się obecnego obrazu zjawiska. Prezentację ograniczono do układu ciało stałe — pojedynczy składnik gazowy, wychodząc z założenia, że właśnie ten przypadek z największą przejrzystością ukazuje zarówno subtelność i skuteczność, jak i, co najważniejsze, pełną równowagę odmiennych strategii teoretycznych prowadzących do określonego rozwiązania.

Autorzy zdając sobie sprawę z tego, że dokonany przez nich wybór zarówno treści, jak i formy artykułu charakteryzuje się znaczną arbitralnością i respektując zasadę *nemo iudex in causa sua*, pozostawiają Czytelnikowi ocenę poniższego szkicu.

Ogólna charakterystyka zjawiska adsorpcji

Adsorpcja to w ujęciu modelowym zjawisko międzyfazowe, w wyniku którego pomiędzy dwiema fazami objętościowymi tworzy się warstwa powierzchniowa (adsorbat). Zakłada się przy tym, że każda z wymienionych faz jest w sensie termodynamicznym makroskopowa, a razem tworzą układ adsorpcyjny. Chociaż z ogólnego punktu widzenia można fazy objętościowe traktować symetrycznie, to jednak w większości przypadków (zwłaszcza gdy jedna z nich jest ciałem stałym) nie sprawia trudności odróżnienie fazy adsorbującej (adsorbentu) od adsorbowanej (adsorptywu). Ze względu na naturę sił adsorpcyjnych zjawisko może mieć charakter fizyczny, chemiczny (chemisorpcja) lub mieszany. Z kolei grubość fazy adsorbentu różnicuje adsorpcję na monowarstwową i wielowarstwową (w przypadku chemisorpcji na ogół pierwsza warstwa jest związana z powierzchnią adsorbentu chemicznie, natomiast pozostałe, jeżeli istnieją — fizycznie). W interesujących nas przypadkach zakłada się, że stały adsorbent jest dla gazowego adsorptywu (chemicznie identycznego z adsorbentem) jedynie źródłem zewnętrznego potencjału i nie może być objętościowo penetrowany przez jego molekuly. Oznacza to wykluczenie z dyskusji wszelkich ciał stałych o strukturze mikrooporowatej. Dla nich bowiem powierzchnia rozdziału faz traci sens makroskopowy, a samo zjawisko nie jest już adsorpcją, lecz tworzeniem roztworu stałego czyli absorpcją, której opis nie należy do przedmiotu niniejszego artykułu.

Adsorbenty, a właściwie ich powierzchnie, dzieli się ze względów energetycznych na homogeniczne i heterogeniczne. Homogeniczną jest powierzchnia, dla której energia adsorpcji jest jednoznacznie funkcją odległości molekuly adsorbentu

od powierzchni adsorbentu lub dla ustalonej odległości molekuly adsorbentu od powierzchni adsorbentu energia adsorpcji jest periodyczną funkcją dwuwymiarowego wektora przesunięcia równoległego do tej powierzchni. Lokalne minimum energii adsorpcji określa się jako centrum adsorpcyjne, a jego bezpośrednie otoczenie — wraz z nim — nosi nazwę miejsca wiążącego.

Powierzchnia niespełniająca żadnego członu powyższej alternatywy jest, według kryteriów tego podziału, powierzchnią heterogeniczną. Wobec powyższego nie ulega wątpliwości, że powierzchnie realnych ciał stałych są w mniejszym lub większym stopniu heterogeniczne. Homogeniczność stanowi natomiast modelową idealizację, której ściśle osiągnięcie uniemożliwia sama natura. Wiadomo bowiem, że nieporządek strukturalny ciał stałych jest ich nieusuwalną właściwością, a dyslokacje lub pęknięcia cechują sieć krystaliczną w każdych warunkach (nie przypadkiem trzecie prawo termodynamiki określa się jako prawo nieosiągalności temperatury zera absolutnego). Nawet w przypadku kryształu doskonałego odmienne warunki energetyczne występują na jego płaszczyznach, krawędziach oraz narożach. Dlatego też określenie takich adsorbentów jak np. grafit czy termicznie grafityzowane sadze mianem „homogeniczne” powinno być, przynajmniej domyślnie, uzupełnione zastrzeżeniem: „z punktu widzenia dokładności metod doświadczalnych”.

Powyższy komentarz nie ma na celu jakiegokolwiek dyskredytacji badań teoretycznych nad takimi właśnie wyidealizowanymi przykładami układów adsorpcyjnych. Wręcz przeciwnie, oferowane przez nie rozwiązania to niezbędna podstawa dla opisu adsorpcji na powierzchniach o zróżnicowanym charakterze energetycznym typowym dla adsorbentów heterogenicznych.

Z punktu widzenia stanu energetycznego fazy adsorpcyjnej wyróżnia się dwa skrajne przypadki: fazę określa się jako zlokalizowaną, kiedy jej molekuly są związane z określonymi miejscami wiążącymi, natomiast jako mobilną (niezlokalizowaną) — gdy podlegają one translacji w płaszczyźnie równoległej do powierzchni adsorbentu. W rzeczywistości należy oczekiwać przypadków pośrednich, w których proporcja: lokalizacja/mobilność będzie zależna zarówno od temperatury, jak i od całkowitej koncentracji adsorbentu.

Adsorpcji towarzyszą także efekty energetyczne. Wzrost stopnia uporządkowania molekuł w trakcie procesu oznacza ujemną zmianę entropii kompensowaną przez układ wydzielaniem ciepła do otoczenia. Jest więc adsorpcja jako proces samorzutny, egzotermiczna, a to oznacza, że przy ustalonym ciśnieniu adsorpcyjnym, ze wzrostem temperatury maleje równowagowe wypełnienie powierzchni adsorbentu. Parametrem charakteryzującym energetyczny aspekt tego zjawiska jest potencjał adsorpcyjny, definiowany jako różnica energii potencjalnej pomiędzy najniższymi stanami energetycznymi molekuly w fazach, odpowiednio, gazowej i adsorpcyjnej z zastrzeżeniem, że obie fazy są nieskończenie rozcieńczone.

Zawarte w tej definicji warunki energetyczno-stężeniowe gwarantują standardowy charakter potencjału adsorpcyjnego, a w szczególności jego niezależność od temperatury, stanów kinetycznych molekuly oraz koncentracji fazy adsorpcyjnej. Umownym zerem omawianego parametru jest energia stanu podstawowego drgań, jakie zaadsorbowana molekula wykonuje w kierunku prostopadłym do powierzchni adsorbentu. Przy założeniu harmoniczności tych drgań jest to połowa iloczynu ich częstości i stałej Plancka.

Autorzy artykułu mają nadzieję, że powyższe informacje na temat podstawowych pojęć teorii adsorpcji posłużą za rodzaj przewodnika terminologiczno-interpretacyjnego i, być może, wzbudzą ciekawość, którą Czytelnik zechce zaspokoić lekturą całości tekstu.

Modele adsorpcji jednoskładnikowego gazu na homogenicznej powierzchni stałego adsorbentu

Model Langmuira

Liczącemu prawie dokładnie wiek modelowi Langmuira¹ przypada chronologiczne pierwszeństwo pośród koncepcji opartych na jednoznacznym obrazie fizycznym układu adsorpcyjnego, a proponowany opis równowagi adsorpcyjnej oparty jest na następujących założeniach:

- homogeniczna powierzchnia adsorbentu zawiera skończoną liczbę identycznych miejsc wiążących,
- adsorptyw jest gazem doskonałym,
- adsorpcja ma charakter monowarstwowy i zlokalizowany,
- każde miejsce adsorpcyjne może być w stanie równowagi puste lub obsadzone przez co najwyżej jedną molekulę adsorbentu,
- w warstwie adsorpcyjnej nie występują oddziaływania boczne adsorbat–adsorbat.

Powyższe założenia, uzupełnione warunkiem stałej temperatury, prowadzą do równania izotermy adsorpcji w postaci:

$$\theta = \frac{K_L p}{1 + K_L p}, \quad (1)$$

---

¹ I. L a n g m u i r, *The adsorption of gases on plane surfaces of glass, mica and platinum*, „Journal of the American Chemical Society” 1918, t. 40, s. 1361.

gdzie K_L jest tak zwaną stałą Langmuira, p oznacza równowagowe ciśnienie adsorptywu, natomiast bezwymiarowy stopień zapełnienia powierzchni adsorbentu θ , definiowany jest jako stosunek N/B , w którym N i B są liczbami, odpowiednio, molekuł adsorbentu oraz miejsc wiążących powierzchni adsorbentu. Na mocy założeń modelu $N \leq B$, co oznacza, że $\theta \leq 1$. Z kolei odnośnie do parametru K_L należy podkreślić, że jest on stałą izotermiczną, która w ogólności (ze względu na egzotermiczność adsorpcji) jest malejącą funkcją temperatury.

W zastosowaniach równania Langmuira do opisu danych doświadczalnych wygodnie jest zdefiniować stopień zapełnienia powierzchni adsorbentu do postaci: $\theta = \alpha/\alpha_m$, gdzie α oznacza adsorpcję bezwzględną (wyrażoną np. liczbą moli adsorbentu na jednostkę powierzchni adsorbentu), natomiast α_m jest wartością α w granicy nieskończonego ciśnienia adsorptywu. Proste przekształcenie równania (1) prowadzi do zależności:

$$\frac{p}{\alpha} = \frac{1}{\alpha_m K_L} + \frac{1}{\alpha_m} p, \quad (2)$$

zgodnie z którą p/α jest liniową funkcją ciśnienia adsorptywu, co pozwala (dla układów spełniających założenia modelu Langmuira) prostą metodą graficzną wyznaczyć wartości parametrów α_m i K_L .

Równie nieskomplikowana jak równanie (1) jest także geometria modelu Langmuira. W stałej temperaturze pochodna stopnia zapełnienia powierzchni adsorbentu względem ciśnienia adsorptywu dana jest wyrażeniem:

$$\left(\frac{\partial \theta}{\partial p} \right)_T = \frac{K_L}{(1 + K_L p)^2} \quad (3)$$

Jest ona funkcją określoną dodatnio i malejącą do zera w granicy nieskończonego ciśnienia adsorptywu. W związku z tym równanie (1) przedstawia krzywą o kształcie pseudohyperbolicznym wypukłą w kierunku osi θ , pozbawioną na półprostej $p \geq 0$ punktów osobliwych i dążącą asymptotycznie do wartości $\theta = 1$.

Dla pełnego obrazu tej geometrii rozważmy również niskociśnieniową granicę modelu Langmuira. Widzimy, że dla $K_L p \ll 1$ można równanie (1) zastąpić zależnością:

$$\theta = K_L p \quad (4)$$

Wzór ten, znany w literaturze jako równanie Henry'ego, bywa niekiedy nazywany graniczną postacią równania Langmuira (dla $p \rightarrow 0$). W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę na potoczny charakter tego utożsamienia. Jego ściśle

rozumienie oznaczałoby bowiem, że istnieje obszar (choćby nieskończenie mały), w którym funkcja (1) jest odwzorowaniem liniowym, tzn. że ma zerową krzywiznę. Tymczasem okazuje się, że obszar taki nie istnieje, a potwierdza to następujące wyrażenie na drugą pochodną:

$$\left(\frac{\partial^2 \theta}{\partial p^2}\right)_T = -\frac{2K_L^2}{(1 + K_L p)^2} < 0 \quad (5)$$

Powyższa funkcja jednoznacznie potwierdza niezerową krzywiznę izotermy Langmuira, nawet dla najbliższego otoczenia punktu $p=0$.

Modelowi Langmuira poświęcimy w niniejszym artykule więcej uwagi niż ma to na ogół miejsce w literaturze przedmiotu, gdzie podkreśla się przede wszystkim historyczne znaczenie tej koncepcji. Naszym zamiarem jest natomiast wykorzystanie modelu w charakterze swobodnego „poligonu” dla zaprezentowania różnych strategii teoretycznych w konfrontacji z jego założeniami i wykazanie ich pełnej równoważności w aspekcie końcowego wyniku.

Należy zatem zacząć od oryginalnego wyprowadzenia bazującego na formalizmie kinetyki chemicznej². Rozważa się tu dwa wzajemnie przeciwne procesy, tj. adsorpcję (1) i desorpcję (2), których szybkości v_1 i v_2 wynoszą odpowiednio:

$$v_1 = k_1 p (B - N) \quad (6)$$

oraz

$$v_2 = k_2 N, \quad (7)$$

gdzie k_1 i k_2 są izotermicznymi stałymi szybkości poszczególnych procesów.

W stanie równowagi adsorpcyjnej $v_1 = v_2$, zatem:

$$k_1 p (B - N) = k_2 N, \quad (8)$$

co po prostym przekształceniu i uwzględnieniu definicji stopnia zapełnienia powierzchni adsorbentu, daje wprost równanie (1), w którym $K_L = k_1/k_2$.

Z kolei metoda quasi-chemiczna zakłada, że równowagę adsorpcyjną można traktować analogicznie do równowagi chemicznej, a odpowiedni schemat „reakcji” zapisać następująco³:

² Tamże.

³ J. O ś c i k, *Adsorpcja*, PWN, Warszawa 1973.

gdzie „substratami” są odpowiednio: molekula fazy gazowej (M) oraz wolne miejsce wiążące na powierzchni adsorbentu (S), natomiast „produktem” — tzw. kompleks adsorpcyjny (A). Przy założeniach modelu Langmuira można jako miary koncentracji „reagentów” M, S i A przyjąć, odpowiednio, p , $(B-N)$ oraz N , wobec czego stała równowagi, K „reakcji” (9) przyjmie postać:

$$K = \frac{N}{p(B-N)} \quad (10)$$

Podzielenie przez B licznika i mianownika prawej strony powyższego równania prowadzi ponownie do izotermi Langmuira.

Obie powyższe metody mają charakter fenomenologiczny i zapewne dlatego bywają przez zwolenników bardziej rygorystycznych podejść nazywane przybliżonymi. Gdyby jednak taki pogląd był słuszny, to należałoby oczekiwać, że np. metoda statystyczna przy takich samych założeniach modelowych doprowadzi do rozwiązania niekoniecznie identycznego z równaniem (1). Należy zatem rozważyć ten dylemat wykorzystując formalizm termodynamiki statystycznej i nie ograniczając dyskusji do jednej tylko metody oferowanej przez tę teorię. W pierwszej kolejności zastosujemy, jako podstawę wyprowadzenia, zespół kanoniczny, którego suma stanów Z dana jest na mocy definicji wyrażeniem⁴:

$$Z = \sum_E \Omega(E) \exp\left(-\frac{E}{kT}\right), \quad (11)$$

w którym $\Omega(E)$ — tzw. mikrokanoniczna suma stanów — jest liczbą mikrostanów realizujących stan makroskopowy układu o energii E , natomiast k i T oznaczają odpowiednio, stałą Boltzmana i temperaturę bezwzględną.

Dla modelu Langmuira, wobec równocześnieści miejsc adsorpcyjnych, całkowita energia warstwy adsorpcyjnej ma przy ustalonej liczbie N jedną tylko wartość, tj. $E = -NE^0$, gdzie E^0 jest potencjałem adsorpcyjnym. Wobec tego⁵:

$$Z_a = \frac{B!}{N!(B-N)!} j_a^N \exp \frac{NE^0}{kT} \quad (12)$$

⁴ J. Stecki, *Termodynamika statystyczna*, PWN, Warszawa 1971.

⁵ D.M. Young, A.D. Crowell, *Physical Adsorption of Gases*, Butterworth & Co. Limited 1962.

Powyżej j_a oznacza wewnętrzną sumę stanów zaadsorbowanej molekuly, natomiast czynnik kombinatoryczny jest wspomnianą powyżej mikrokanoniczną sumą stanów dla energii $E = -NE^0$ (od tego miejsca wielkości odnoszące się do adsorbatu będą opatrzone subskrypcją „a”).

Funkcją charakterystyczną zespołu kanonicznego jest energia swobodna F_a związana z sumą stanów Z_a relacją⁶:

$$F_a = -kT \ln Z_a \quad (13)$$

i definiująca potencjał chemiczny zaadsorbowanego składnika μ_a jako:

$$\mu_a = -kT \left(\frac{\partial \ln Z_a}{\partial N} \right)_{T,B} \quad (14)$$

Stąd po uwzględnieniu równania (12) i zastosowaniu przybliżenia Stirlinga⁷ ($\ln n! = n \ln n - n$; $n \rightarrow \infty$) otrzymamy:

$$\mu_g = kT \ln \frac{p}{kT t^{-3} j_g}, \quad (15)$$

gdzie j_g oznacza wewnętrzną sumę stanów molekuł adsorptywu, natomiast termiczna długość fali t spełnia zależność:

$$t = \frac{h}{\sqrt{2\pi m k T}}, \quad (16)$$

w której h jest stałą Plancka, a m oznacza masę molekuly.

Zgodnie z warunkiem równowagi adsorpcyjnej ($\mu_a = \mu_g$):

$$p = kT t^{-3} \frac{j_g}{j_a} \exp\left(-\frac{E^0}{kT}\right) \frac{N}{B - N} \quad (17)$$

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

Po wyżej rekomendowanych przekształceniach łatwo dostrzec identyczność otrzymanego rozwiązania z równaniem (1), przy czym stała K_L uzyskuje szczególną interpretację w postaci:

$$K_L = \frac{t^3 j_a(T)}{kT j_g(T)} \exp\left(\frac{E^0}{kT}\right) \quad (18)$$

Podsumowując można stwierdzić, że rezultatem kolejnego wyprowadzenia dla ustalonej temperatury jest ponownie i w niezmienionej postaci izoterma Langmuira. Czy do podobnego wniosku doprowadzi zastosowanie bardziej ogólnego zespołu statystycznego, jakim jest zespół grandkanoniczny? Tutaj sumę stanów Ξ_a reprezentuje wyrażenie⁸:

$$\Xi_a = \sum_N Z_{a,N} \lambda_a^N; N=0,1,2, \dots, B, \quad (19)$$

w którym aktywność bezwzględna adsorbentu λ_a wyraża się, zgodnie z definicją, jako $\exp(\mu_a/kT)$, natomiast $Z_{a,N}$ jest kanoniczną sumą stanów zależną parametrycznie od N . W naszym przypadku wobec równania (11):

$$\Xi_a = \sum_{N=0}^B \binom{B}{N} \left[\lambda_a j_a \exp\left(\frac{E^0}{kT}\right) \right]^N, \quad (20)$$

co zgodnie z elementarną kombinatoryką można przedstawić jako:

$$\Xi_a = \left[\lambda_a j_a \exp\left(\frac{E^0}{kT}\right) + 1 \right]^B \quad (21)$$

Jedną z relacji spełnianych przez sumę stanów (19) jest wyrażenie na średnią liczbę molekuł adsorbentu $\bar{N}$ w postaci

$$\bar{N} = \lambda_a \left(\frac{\partial \ln \Xi_a}{\partial \lambda_a} \right)_{T,B} \quad (22)$$

⁸ J. S t e c k i, dz. cyt.

Połączenie tej zależności z sumą stanów (21) daje:

$$\frac{\bar{N}}{B} = \frac{\lambda_a j_a \exp\left(\frac{E^0}{kT}\right)}{1 + \lambda_a j_a \exp\left(\frac{E^0}{kT}\right)} \quad (23)$$

Uwzględnienie postulatu równoważności (w granicy termodynamicznej) różnych zespołów statystycznych pozwala utożsamić lewą stronę równania (23) ze stopniem zapełnienia powierzchni adsorbentu θ . Nadto przedstawienie aktywności bezwzględnej adsorbentu λ_a w zgodzie z równaniem (15) daje ostatecznie rozwiązanie identyczne z równaniem (1), czyli — podobnie jak w trzech poprzednich przypadkach — izotermę Langmuira.

Zapewne trudno byłoby obronić w sensie formalno-logicznym tezę, że skoro cztery odmienne strategie teoretyczne przy założeniach teorii Langmuira prowadzą do identycznego rezultatu końcowego, to i dla każdego innego modelu można jako pewnik taką równoważność przyjąć. Niemniej wykazana powyżej ścisła powtarzalność otrzymywanego za każdym razem wyniku stanowi, naszym zdaniem, mocną przesłankę usprawiedliwiającą przyjęcie takiego właśnie punktu widzenia. Dlatego omawiając kolejne post-langmuirskie etapy rozwoju nauki o adsorpcji weźmiemy pod uwagę przede wszystkim pogładowość metody prezentacji.

Oddziaływania adsorbat–adsorbat w monowarstwie adsorpcyjnej

Model Langmuira ignoruje w swoich założeniach oddziaływania „boczne” pomiędzy molekułami adsorbentu. Dlatego sporym zaskoczeniem może być jego niemała przydatność do opisu doświadczalnych izoterm adsorpcji w układach, gdzie takie oddziaływania są nie do pominięcia (chodzi tu np. o molekuły adsorbentu obdarzone momentem multipolowym lub zawierające polarne grupy funkcyjne). Ten swoisty dysonans poznawczy tłumaczy się inną właściwością większości nielangmuirskich układów adsorpcyjnych, jaką jest energetyczna heterogeniczność powierzchni adsorbentu, a której wpływ kompensuje (niekiedy z nadmiarem) przyciąganie adsorbat–adsorbat. Oznacza to, że poprawny opis nawet sporej liczby doświadczalnych izoterm adsorpcji za pomocą równania Langmuira nie stanowi kryterium rozstrzygającego o modelowej zgodności tej koncepcji z adsorpcyjną rzeczywistością. Ocena rzeczywistej roli oddziaływań adsorbat–adsorbat stała się możliwa dzięki udoskonaleniu metod energetycznej homogenizacji powierzchni ciał stałych,

a zwłaszcza dzięki uzyskaniu wysoko zgrafityzowanych adsorbentów węglowych (tzw. sadz grafityzowanych). Pomiary adsorpcji z zastosowaniem takich adsorbentów wykazały szereg odstępstw od przewidywań modelu Langmuira. Sigmoidalny kształt izotermy i zależność ciepła adsorpcji odapełnienia powierzchni adsorbentu okazały się najbardziej bezpośrednimi konsekwencjami tych nieuwzględnionych przez Langmuira oddziaływań międzycząsteczkowych. Te i inne, zwłaszcza kalorymetryczne, dane doświadczalne stały się źródłem inspiracji do podjęcia badań teoretycznych nad zarówno niespecyficznymi, jak i specyficznymi oddziaływaniami adsorbat–adsorbat, a także potwierdziły bezdyskusyjną celowość tych badań.

Monowarstwa zlokalizowana

Modele Fowlera

Charakterystyczne dla modelu Langmuira nieuwzględnienie oddziaływań pomiędzy zaadsorbowanymi molekułami implikuje jeszcze jedno ukryte uproszczenie. Jest nim niezależność stanu warstwy adsorpcyjnej od topografii miejsc wiążących na powierzchni adsorbentu. Natomiast każda próba uwzględnienia takich oddziaływań musi brać pod uwagę tę powierzchniową projekcję struktury ciała stałego. Autorstwo najprostszego ujęcia omawianego zagadnienia przypisuje się zazwyczaj Fowlerowi (choć w literaturze rosyjskojęzycznej wymienia się konsekwentnie Frumkina), który zakładając całkowicie chaotyczne rozmieszczenie molekuł adsorbentu i ograniczając oddziaływania adsorbat–adsorbat jedynie do par najbliższych sąsiadów, zmodyfikował odpowiedni człon eksponencjalny w wyrażeniu (12). Pełna suma stanów warstwy adsorpcyjnej po modyfikacji Fowlera ma następującą postać⁹:

$$Z_a = \frac{B!}{N!(B-N)!} j_a^N \exp \left(-\frac{NE^0 + \frac{z\omega}{2B} N^2}{kT} \right), \quad (24)$$

natomiast korespondująca z nią izoterma adsorpcji dana jest zależnością:

$$p = \frac{\theta}{K_L(1-\theta)} \exp \left(-\frac{z\omega}{kT} \right) \quad (25)$$

⁹ R.M. Fowler, *A Statistical Derivation of Langmuir's Adsorption Isotherm*, „Mathematical Proceedings of the Cambridge Philosophical Society” 1936, t. 32, s. 144.

W obu powyższych równaniach z jest liczbą koordynacyjną miejsca wiążącego (równą np. 4 dla sieci regularnej, a 6 dla heksagonalnej), natomiast ω oznacza potencjał oddziaływania adsorbat–adsorbat dla pary molekuł — najbliższych sąsiadów.

Oczywistą właściwością izotermy Fowlera jest jej czysto langmuirowska postać dla $\omega=0$. Rozszerzona analiza funkcji (25) dowodzi natomiast, że jej kształt zależy wyłącznie od wartości parametru przyciągania adsorbat–adsorbat (to jest, $z\omega/kT$), przy czym w każdym przypadku punkt $\theta=1$ stanowi asymptotę pionową tej funkcji lub równoważnie granicę wypełnienia powierzchni adsorbentu dla nieskończonego ciśnienia adsorptywu. Ponadto okazuje się, że langmuirowski, tzn. pseudohiperboliczny kształt zachowuje izoterma Fowlera dla wszystkich wartości parametru przyciągania z przedziału $(0,1)$. Z kolei dla $1 < (z\omega/kT) < 4$ ściśle monotoniczna funkcja (25) ma kształt sigmoidalny, jest w stosunku do osi p wypukła przed punktem przegięcia, natomiast wklęsła poza nim. W przypadku szczególnym, dla tzw. izotermy krytycznej, przegięcie następuje w punkcie, dla którego

$$\left(\frac{\partial p}{\partial \theta}\right)_T = 0 \quad (26)$$

oraz

$$\left(\frac{\partial^2 p}{\partial \theta^2}\right)_T = 0 \quad (27)$$

Taki punkt przegięcia nosi nazwę punktu siodłowego, a rozwiązanie powyższego układu równań daje następujące wartości krytyczne:

$$\theta_c = \frac{1}{2} \quad (28)$$

oraz

$$\left(\frac{z\omega}{kT}\right)_c = 4, \quad (29)$$

Podstawiając (28) i (29) do równania (25) znajdujemy również, że

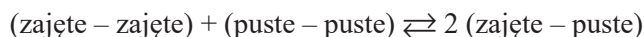
$$(pK_L)_c = \exp(-2) \approx 0,1353 \quad (30)$$

Izoterma krytyczna dzieli dodatnio–dodatnią ćwiartkę płaszczyzny (p, θ) na dwa obszary. Pierwszy z nich — nadkrytyczny ($z\omega/kT < 4$) — opisuje warstwę adsorpcyjną jako jednofazowy dwuwymiarowy gaz siatkowy. Drugi natomiast — podkrytyczny ($z\omega/kT > 4$) — interpretuje się jako obszar równowagowego współlistnienia dwuwymiarowej siatkowej „pary nasyconej” i jej również dwuwymiarowego „kondensatu”. Pewna trudność interpretacyjna wiąże się z niemonotonicznością funkcji (25) w obszarze podkrytycznym i związanym z nią quasi-sigmoidalnym kształtem izotermy tam, gdzie z fizycznego punktu widzenia powinien być odcinek linii prostej. Obecne w niektórych opracowaniach próby racjonalizacji tej cechy przypisują modelowi Fowlera właściwość przewidywania obecności w rozważanym obszarze faz metastabilnych, takich jak np. para przesycona. Z termodynamicznego punktu widzenia wydaje się to jednak być nadużyciem, gdyż w rażąco sposób łamie reguły równowagi, które model Fowlera przyjmuje w swoich założeniach. Należy raczej uznać, że ta niemonotoniczność stanowi immanentną „ułomność” opisu teoretycznego wspólną zresztą dla wszystkich modeli, które przewidując kondensację warstwy adsorpcyjnej, zakładają równocześnie skończoną objętość fazy zaadsorbowanej. Z tego powodu większe zaufanie budzi prosta metoda rozwiązania omawianego dysonansu poznawczego polegająca na zastąpieniu quasi-sinusoidy siecią prostopadłą do osi ciśnienia i dzielącą niemonotoniczny fragment izotermy na dwa obszary o jednakowej powierzchni. I choć jest to bezsprzecznie ingerencja w „czystość” modelu, to jednak po pierwsze usuwa ona wspomnianą niekonsekwencję termodynamiczną, a po drugie zapewnia zgodność kształtu krzywej teoretycznej i doświadczalnych izoterm adsorpcji wyznaczonych poniżej krytycznej temperatury dwuwymiarowej kondensacji adsorbatu.

Oceniając omawianą koncepcję należy podkreślić jej bliski związek z modelem Langmuira w przedziale słabych oddziaływań adsorbat–adsorbat, zdolność do opisu izoterm sigmoidalnych przy średnich oddziaływaniach tego typu oraz, co szczególnie ważne, przewidywanie w warunkach podkrytycznych przejścia fazowego w warstwie adsorpcyjnej. Ta ostatnia właściwość stanowi niewątpliwie nową jakość wniesioną przez model Fowlera do nauki o adsorpcji. Bezstronna ocena modelu nie może jednak pominąć jednej jego niesatysfakcjonującej cechy. Jest nią dopuszczenie możliwości kondensacji również dla jednowymiarowej sieci miejsc wiążących. Zgodnie bowiem z warunkiem (29) temperatura krytyczna tej przemiany powinna dla $z=2$ wynieść $\omega/2k$, co wobec $\omega > 0$ oznacza wartość większą od zera. Tymczasem jak wynika z dokładnego rozwiązania modelu Isinga¹⁰, w jednym wymiarze nie ma przejścia fazowego. Źródłem tego niedostatku omawianej koncepcji, nazywanej często zerowym przybliżeniem, jest założenie całkowicie chaotycznego

¹⁰ J. S t e c k i, dz. cyt.

rozmieszczenia molekuł adsorbentu na miejscach wiążących powierzchni adsorbentu. Uwzględnienie korelacji pomiędzy położeniami adnolekuł stanowi natomiast istotę kolejnej propozycji, którą Fowler i Guggenheim sformułowali, adaptując do opisu równowagi adsorpcyjnej, dwuwymiarowy model Isinga. Ze względu na przybliżony charakter rozwiązanie to bywa określane jako pierwsze przybliżenie, a ze względu na analogię do ujęcia właściwego statyce chemicznej — jako przybliżenie quasi-chemiczne. Analogię tę, zapewne całkowicie niezamierzoną przez autorów, będącą nie założeniem, a rezultatem ściśle statystycznego wnioskowania, ilustruje poniższy schemat równowagi pomiędzy trzema rodzajami par miejsc na powierzchni adsorbentu:

Pomijając żmudne (choć dla specjalistów zapewne inspirujące) wyprowadzenie odnotujmy, jako jego rezultat następujące równanie izotermy adsorpcji¹¹:

$$p = \frac{\theta}{K_L (1-\theta)} \left(\frac{2-2\theta}{\beta+1-2\theta} \right)^z, \quad (31)$$

gdzie

$$\beta = \left\{ 1 - 4\theta(1-\theta) \left[1 - \exp\left(\frac{\omega}{kT}\right) \right] \right\}^{1/2} \quad (32)$$

Współrzędne punktu krytycznego, odpowiadające równaniu (31) wynoszą odpowiednio:

$$\theta_c = \frac{1}{2}, \quad (33)$$

$$\frac{\omega}{kT_c} = 2 \ln \frac{z}{z-2} \quad (34)$$

oraz

$$(pK_L)_c = 1 \quad (35)$$

¹¹ R.M. Fowler, E.A. Guggenheim, *Statistical Thermodynamics*, Cambridge University Press, London 1949.

Przedstawione rozwiązanie, dające dla $z=2$: $\omega \rightarrow \infty$ i $T_c \rightarrow 0$, poprawnie przewiduje brak możliwości przejścia fazowego dla jednowymiarowej sieci miejsc wiążących na powierzchni adsorbentu.

Model Berezina–Kisielewa

To co dla Fowlera i Guggenheima było rezultatem, zostało przez Kisielewa przyjęte jako założenie. Według tego autora oddziaływania adsorbat–adsorbat w zlokalizowanej warstwie adsorpcyjnej mogą być rozpatrywane jako tworzenie liniowych (a więc jednowymiarowych) asocjatów, a właściwy opis równowagi tego procesu powinien opierać się na formalizmie statyki chemicznej. Wprawdzie jego pierwszą propozycję, to jest równanie w postaci:

$$p = \frac{\theta}{K_L (1 - \theta)(1 + K_n \theta)}, \quad (36)$$

gdzie K_n oznacza stałą asocjacji (szczegółowe wyjaśnienie w dalszej części tekstu), w pewnym okresie intensywnie promowaną przez samego autora i jego szkołę, trudno z istotnych powodów uważać za udaną, to druga — sformułowana wspólnie z Berezinem — zasługuje na uważną analizę. Prześledźmy zatem kolejne etapy wprowadzenia izotermi Berezina–Kisielewa, zakładając podział oddziaływań na pierwotne (langmuirskie) oraz wtórne (boczne: adsorbat–adsorbat).

Mamy zatem:

— dla oddziaływań pierwotnych:

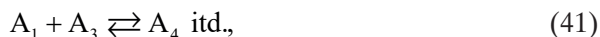
A_1 oznacza tu pojedynczy kompleks adsorpcyjny (znaczenie symboli M i S identyczne jak w modelu Langmuira), a stała równowagi tych oddziaływań (stała Langmuira) dana jest zależnością:

$$K_L = \frac{\theta_1}{p(1 - \theta)} \quad (38)$$

— dla oddziaływań wtórnych:

gdzie A_i ($i=2,3,4, \dots$) są i -krotnymi horyzontalnymi kompleksami adsorpcyjnymi, których tworzenie charakteryzują następujące stałe równowagi:

$$K_2 = \frac{\theta_2}{\theta_1 \cdot \theta_1}, \quad (42)$$

$$K_3 = \frac{\theta_3}{\theta_1 \cdot \theta_2}, \quad (43)$$

$$K_4 = \frac{\theta_4}{\theta_1 \cdot \theta_3} \text{ itd.} \quad (44)$$

Powyżej θ_i są stopniami zapełnienia powierzchni adsorbentu przez kompleksy o krotności odpowiadającej subskryptowi. Według autorów omawianego modelu istnieje uzasadnienie dla założenia, że $K_2=K_3=K_4=\dots=K_n$, a co za tym idzie:

$$\theta_2 = K_n \theta_1^2, \quad (45)$$

$$\theta_3 = K_n^2 \theta_1^3, \quad (46)$$

$$\theta_4 = K_n^3 \theta_1^4 \text{ itd.} \quad (47)$$

Uwzględniając różne liczby miejsc wiążących blokowanych przez kompleksy o różnej krotności, Berezin i Kisielew przyjęli formułę określającą całkowity stopień zapełnienia powierzchni w postaci:

$$\theta = \theta_1 + 2\theta_2 + 3\theta_3 + 4\theta_4 + \dots, \quad (48)$$

co w połączeniu z zależnościami (15)–(17) i przy założeniu zbieżności nieskończonego szeregu (48) daje:

$$\theta_1 = \theta \frac{4}{\left(\sqrt{4K_n \theta + 1} + 1\right)^2} \quad (49)$$

Końcowe równanie izotermy adsorpcji Berezina–Kisielewa wynika z połączenia zależności (49) oraz (38).

Mamy więc¹²:

$$p = \frac{\theta}{K_L(1-\theta)} \frac{4}{\left(\sqrt{4K_n\theta+1}+1\right)^2} \quad (50)$$

Równanie to spełnia oczekiwane warunki brzegowe przechodząc w izotermę Langmuira dla $K_n=0$ oraz wykazując nieciągłość dla $\theta=1$. Mając jednak inną postać niż izoterma Fowlera–Guggenheima dla $z=2$, zdaje się nie potwierdzać równoważności pomiędzy metodami statystyczną i quasi-chemiczną. Na przyczynę tego, jak się okazuje pozornego problemu wskazali dwaj współautorzy niniejszego artykułu (JKG i MK)¹³, modyfikując odpowiednio wyrażenia (42)–(44). Po tych modyfikacjach stało się jasne, że równanie Berezina–Kisielewa, wbrew przekonaniu jego autorów, nie stanowi alternatywy dla izotermy Fowlera–Guggenheima, a jest jedynie niskogęstościową granicą jej szczególnego ($z=2$) przypadku.

Monowarstwa mobilna

Uwagi ogólne

Molekuła adsorbatu zlokalizowana na miejscu wiążącym powierzchni adsorbentu nie pozostaje w spoczynku, lecz wykonuje drgania, których amplituda rośnie wraz ze wzrostem temperatury. W ujęciu modelowym przypisuje się prostej molekułe (abstrahując od jej struktury wewnętrznej) jeden oscylacyjny stopień swobody w kierunku prostopadłym do powierzchni adsorbentu oraz dwa w płaszczyźnie równoległej do tej powierzchni. Jeżeli wzrost temperatury jest wystarczający dla przekształcenia drgań horyzontalnych w dwuwymiarową translację, ale zbyt mały by spowodować desorpcję molekuły, wtedy następuje przejście warstwy zlokalizowanej w mobilną. Według Hilla¹⁴ proces ten powinien obejmować przedział temperatury od $\Delta\varepsilon/10k$ do $\Delta\varepsilon/k$, gdzie $\Delta\varepsilon$ oznacza barierę energii aktywacji oddzielającą sąsiednie miejsca wiążące. Przy wiarygodnej wartości $\Delta\varepsilon \approx 2$ kJ/mol oznacza, że już w temperaturze wrzenia ciekłego powietrza znaczna część warstwy adsorpcyjnej

¹² G.I. Berezin, A.V. Kiselev, *Adsorbate-adsorbate association on a homogenous surface of a nonspecific adsorbent*, „Journal of Colloid and Interface Science” 1972, t. 38, s. 227.

¹³ J.K. Garbacz, M. Kozakiewicz, *The equivalence of quasi-chemical and statistical description of adsorbate molecule association in a localised adsorption monolayer on a homogeneous solid Surface*, „Polish Hyperbaric Research” 2018, t. 65, s. 25.

¹⁴ T.L. Hill, *Statistical Mechanics of Multimolecular Adsorption II. Localized and Mobile Adsorption and Absorption*, „The Journal of Chemical Physics” 1946, t. 14, s. 441.

jest mobilna, a całkowita lokalizacja warstwy adsorpcyjnej możliwa jest w ekstremalnie niskich temperaturach.

W opisie adsorpcji mobilnej znalazła zastosowanie koncepcja gazu dwuwymiarowego, zgodnie z którą stan warstwy adsorpcyjnej charakteryzują obok temperatury T i liczby moli n , dwuwymiarowe analogi ciśnienia i objętości. Są nimi, odpowiednio, ciśnienie dwuwymiarowe π oraz powierzchnia adsorbentu A . W ten sposób każde równanie stanu normalnego (trójwymiarowego) gazu może zostać przekształcone w jego dwuwymiarowy analog. W fenomenologicznym wariacie omawianej koncepcji podstawową rolę odgrywa adsorpcyjne równanie Gibbsa¹⁵, które dla układu gaz/ciało stałe można przedstawić następująco:

$$\frac{1}{\tilde{A}} = \frac{p}{RT} \left(\frac{\partial \pi}{\partial p} \right)_T, \quad (51)$$

gdzie R i $\tilde{A}$ są, odpowiednio, stałą gazową oraz powierzchnią molową adsorbentu równą A/n . Scałkowanie odpowiednio przekształconej formy tego równania daje:

$$\ln p = \frac{1}{RT} \int d\tilde{A} d\pi + C(T); \quad T = \text{const} \quad (52)$$

gdzie $C(T)$ oznacza izotermiczną stałą całkowania.

Jest to ogólna postać izotermy adsorpcji, do której w celu otrzymania konkretnego rozwiązania, należy podstawić funkcję $\pi(\tilde{A})$, odpowiadającą wybranemu równaniu stanu gazu dwuwymiarowego.

Model Volmera

Założmy wstępnie, że mobilna monowarstwa adsorpcyjna jest dwuwymiarowym gazem doskonałym, a jej stan opisuje analog równania Clapeyrona w postaci:

$$\pi \tilde{A} = RT \quad (53)$$

W związku z tym równanie (52) przedstawimy następująco:

$$\ln p = -\ln \tilde{A} + C(T); \quad T = \text{const} \quad (54)$$

¹⁵ K. G u m i ń s k i, *Wykłady z Chemii Fizycznej*, PWN, Warszawa 1973.

Zauważmy, że powierzchnia molowa adsorbentu $\tilde{A}$ jest odwrotnością liczby moli adsorbentu przypadającej na jednostkę tej powierzchni, a więc odwrotnością wartości adsorpcji α . Z kolei stała całkowania $C(T)$ może być w ogólności dowolną liczbą rzeczywistą lub równoważnie logarytmem odpowiedniej liczby dodatniej. Przyjmijmy zatem, że $C(T) = -\ln K_H$, gdzie $K_H > 0$.

Wobec tego:

$$\alpha = K_H p \quad (55)$$

Widzimy więc, że założenie doskonałości mobilnej warstwy adsorpcyjnej daje w rezultacie izotermę Henry'ego (stąd odpowiedni subskrypt przy stałej K_H). Wprawdzie wcześniej również użyliśmy tego określenia (równanie (4)), ale w tym przypadku chodziło o graniczne zachowanie równania Langmuira, natomiast równanie (55) reprezentuje konkretny, choć wyidealizowany, model fizyczny. Zresztą w dalszej części artykułu wykazemy, że parametry K_L i K_H nie są identyczne.

Rozważmy obecnie sytuację, w której molekuly adsorbentu charakteryzują się, w odróżnieniu od punktowych „molekuł” gazu doskonałego, niezerową objętością własną. Oznacza to, że powierzchnia molowa szczelnie upakowanej monowarstwy nie jest równa zero, lecz ma skończoną wartość, $\tilde{A}_0$. Możliwym (choć nie jedynym) sposobem uwzględnienia tego założenia jest następująca modyfikacja równania stanu warstwy adsorpcyjnej:

$$\pi(\tilde{A} - \tilde{A}_0) = RT \quad (56)$$

Przyjmując stałą całkowania w postaci $C(T) = \ln \tilde{A}_0 - \ln K_H$, otrzymamy z równania (52):

$$\ln p = \ln \frac{\tilde{A}_0}{K_H (\tilde{A} - \tilde{A}_0)} + \frac{\tilde{A}_0}{\tilde{A} - \tilde{A}_0} \quad (57)$$

W przypadku adsorpcji mobilnej, gdzie nie występuje pojęcie miejsc wiązających, wygodnie jest zdefiniować stopień zapełnienia powierzchni adsorbentu jako iloraz $\tilde{A}_0/\tilde{A}$. Definicja ta zapewnia poprawne granice θ dając, w przypadku monowarstwy adsorpcyjnej, $\theta=0$ dla $p=0$ ($\tilde{A} \rightarrow \infty$) oraz $\theta=1$ dla $p \rightarrow \infty$ ($\tilde{A} \rightarrow \tilde{A}_0$). Odpowiednie przekształcenie wzoru (57) daje równanie izotermy adsorpcji w postaci:

$$p = \frac{\theta}{K_H (1-\theta)} \exp\left(\frac{\theta}{1-\theta}\right) \quad (58)$$

Powyższe wyrażenie znane jest jako izoterma Volmera¹⁶, którą, jak łatwo zauważyć, można dla bardzo małych wartości θ ($\theta \ll 1$) zastąpić równaniem Henry'ego.

Różnica pomiędzy równaniami Langmuira i Volmera dotyczy obecności w tym drugim czynnika eksponencjalnego, który jest miarą wzajemnego odpychania się molekuł adsorbentu na skutek ich skończonej objętości własnej. W rezultacie tego efektu, przy jednakowym zapełnieniu powierzchni adsorbentu, „langmuirowski” ciśnienie adsorpcyjne jest zawsze niższe od „volmerowskiego”, przy czym obie izotermy mają kształt pseudohyperboliczny bez punktu przegięcia.

Model Hilla–de Boera

Jednym z najpopularniejszych opisów adsorpcji na powierzchni homogenicznej jest model oparty na założeniu, że mobilna monowarstwa jest dwuwymiarowym gazem van der Waalsa. Podstawę rozważań stanowi tu równanie stanu w formie:

$$\left(\pi + \frac{\tilde{\alpha}_2}{\tilde{A}^2} \right) (\tilde{A} - \tilde{\beta}_2) = RT, \quad (59)$$

gdzie $\tilde{\alpha}_2$ i $\tilde{\beta}_2$ są dwuwymiarowymi analogami odpowiednich molowych parametrów równania van der Waalsa. Szczegółowa analiza tego równania pozwala utożsamić $\tilde{\beta}_2$ z graniczną powierzchnią molową adsorbentu $\tilde{A}_0$ i podobnie jak w modelu Volmera, stopień zapełnienia θ definiować jako $\tilde{\beta}_2/\tilde{A}$. Różniczka ciśnienia dwuwymiarowego dana jest, zgodnie z równaniem (59), zależnością:

$$d\pi = -RT \left[\frac{1}{(\tilde{A} - \tilde{\beta}_2)^2} - \frac{2\tilde{\alpha}_2}{RT\tilde{A}^3} \right] d\tilde{A} \quad (60)$$

Po podstawieniu do równania Gibbsa (52) i przyjęciu stałej całkowania $C(T) = \ln \tilde{\beta}_2 - \ln K_H$ otrzymujemy:

$$p = \frac{\theta}{K_H(1-\theta)} \exp \left(\frac{\theta}{1-\theta} - \frac{2\tilde{\alpha}_2}{RT\tilde{\beta}_2} \theta \right) \quad (61)$$

¹⁶ M. Volmer, *Thermodynamische Folgerungen aus der Zustandsgleichung für adsorbierte Stoffe*, „Zeitschrift für Physikalische Chemie“ 1925, t. 115, s. 253.

Powyższe równanie to słynna izoterma Hilla–de Boera¹⁷, w której czynnik $2\tilde{\alpha}_2/RT\tilde{\beta}_2$ jest miarą oddziaływań przyciągających pomiędzy molekułami adsorbentu, a jego wartość decyduje zarówno o kształcie izotermy, jak i o wystąpieniu (lub nie) dwuwymiarowej kondensacji warstwy adsorpcyjnej. Odnośnie tej przemiany fazowej odnotujemy, że parametry równania (61) przyjmują następujące wartości krytyczne:

$$\left(\frac{2\tilde{\alpha}_2}{RT\tilde{\beta}_2}\right)_c = \frac{27}{4} \quad (62)$$

oraz

$$\theta_c = \frac{1}{3} \quad (63)$$

(w obu przypadkach są to wartości dokładne i dlatego zostały podane w postaci ułamków).

Dodatkowo przy założeniu specjalnej postaci potencjału oddziaływań pomiędzy parą cząsteczek adsorbentu można wykazać, że temperatura krytyczna tej przemiany T_{2c} jest połową „zwykłej” temperatury krytycznej T_c adsorbowanego składnika.

Poprawność izotermy Hilla–de Boera (oczywiście w ramach jej założeń) znajduje potwierdzenie na gruncie termodynamiki statystycznej, czego dowodzi argumentacja oparta na kanonicznej sumie stanów Z_a w postaci:

$$Z_a = \frac{t^{-2N}}{N!} j_a^N (A - Nb_0)^N \exp \frac{NE^0 - U_{a-a}}{kT}, \quad (64)$$

gdzie b_0 oznacza powierzchnię efektywnie blokową przez pojedynczą molekułę adsorbentu w szczelnie upakowanej monowarstwie, U_{a-a} jest całkowitą energią przyciągania adsorbat–adsorbat, a znaczenia pozostałych symboli zostały wcześniej wyjaśnione.

Jeżeli założymy addytywność energii U_{a-a} względem par oddziałujących molekuł, których liczba wynosi $N(N-1)/2 \approx N^2/2$ to:

$$U_{a-a} = \frac{N^2}{2} \varphi, \quad (65)$$

¹⁷ T.L. Hill, *Statistical Mechanics of Adsorption. X. Thermodynamics of Adsorption on an Elastic Adsorbent*, „The Journal of Chemical Physics” 1949, t. 17, s. 520; J.M. De Boer, *The Dynamical Character of Adsorption*, Oxford University Press, Oxford 1953.

gdzie φ oznacza średnią energię oddziaływania pary molekuł (oznaczonych odpowiednio „1” i „2”) i wyraża się zależnością:

$$\varphi = \int_A \int_A \frac{1}{A^2} g(\bar{r}_1, \bar{r}_2) u(\bar{r}_1, \bar{r}_2) d\bar{r}_1, d\bar{r}_2 \quad (66)$$

Powyżej $\bar{r}_1$ i $\bar{r}_2$ oznaczają wektory położenia molekuł „1” i „2”, u jest potencjałem oddziaływania międzycząsteczkowego, $A^{-2} d\bar{r}_1 d\bar{r}_2$ wyraża prawdopodobieństwo równoczesnego znalezienia molekuły „1” w punkcie $\bar{r}_1$ i molekuły „2” w punkcie $\bar{r}_2$ przy założeniu całkowitej niezależności tych molekuł, natomiast funkcja g uwzględnia ewentualne korelacje położzeń obu molekuł.

Dla molekuł sferycznie symetrycznych zarówno u , jak i g zależą jedynie od względnej odległości r pomiędzy ich środkami, zatem:

$$\varphi = \frac{2\pi}{A} \int_0^\infty r u(r) g(r) dr \quad (67)$$

Jeżeli dodatkowo uwzględnimy, że dla sztywnych kul

$$g(r) = \begin{cases} 0; & 0 \leq r \leq d_0 \\ 1; & r > d_0 \end{cases} \quad (68)$$

gdzie d_0 jest średnicą kuli (albo jej dwuwymiarowej projekcji na powierzchnię adsorbentu, czyli dysku), to:

$$\varphi = -\frac{2}{A} \alpha_2, \quad (69)$$

przy czym

$$\alpha_2 = -\pi \int_{d_0}^\infty r u(r) dr \quad (70)$$

Podstawienie rezultatu (69) do sumy stanów (64) daje, po standardowych przekształceniach, wyrażenie na potencjał chemiczny warstwy adsorpcyjnej μ_a w postaci:

$$\mu_a = kT \ln \left[\frac{t^2}{j_a} \exp \frac{N}{A - Nb_0} \exp \left(\frac{Nb_0}{A - Nb_0} - \frac{2\alpha_2 N}{kT A} \right) \right] \quad (71)$$

Uwzględnienie oczywistej relacji: $R = k \cdot N_A$, gdzie N_A jest liczbą Avogadry i oznaczenia: $N_A b_0 = \tilde{\beta}_2$ oraz $N_A a_2 = \tilde{\alpha}_2$ prowadzą, na mocy warunku równowagi, $\mu_a = \mu_g$, do równania izotermy Hilla–de Boera w postaci (61), gdzie

$$K_H = \frac{t b_0 j_a}{k T j_g} \exp\left(\frac{E^0}{kT}\right) \quad (72)$$

Ostatnie wyrażenie stanowi ścisłą termodynamiczną interpretację stałej Henry’go potwierdzając równocześnie, co zostało wcześniej zasygnalizowane, nieidentyczność tego parametru i stałej Langmuira, K_L .

Warto też podkreślić, że powyższa analiza modelu Hilla–de Boera raz jeszcze dowiodła pełnej równoważności metod statystycznych i fenomenologicznych.

Adsorpcja wielowarstwowa

Model Brunauera–Emmetta i Tellera

Przyjrzyjmy się obecnie założeniu o monowarstwowym charakterze fazy adsorpcyjnej. Kontestacja tego postulatu była bowiem najwcześniejszą próbą udoskonalenia pierwotnej, langmuirowskiej koncepcji, i to próbą podjętą przez samego Langmuira, który zdawał sobie sprawę z tego, że ze wzrostem ciśnienia adsorptywu musi rosnąć prawdopodobieństwo adsorpcji kolejnych molekuł na molekułach wcześniej zaadsorbowanych oraz że faza adsorpcyjna staje się przez to wielowarstwowa. Wysiłki Langmuira nie zostały jednak zwieńczone spektakularnym sukcesem. Wybitnemu fizykochemikowi nie udało się sformułować zależności pomiędzy adsorpcją a ciśnieniem równie jednoznacznej jak w przypadku monowarstwowym.

Pomimo teoretycznej doniosłości problemu i pełnego niecierpliwości oczekiwania badaczy-eksperymentatorów trzeba było aż dwudziestu lat, by ukazała się nareszcie publikacja autorstwa Brunauera, Emmetta i Tellera prezentująca równanie znane dziś powszechnie jako izoterma BET¹⁸. Skończoną w sensie matematycznym postać tego równania osiągnięto przyjmując następujące założenia:

- faza adsorpcyjna ma charakter wielowarstwowy,
- pierwsza warstwa adsorpcyjna formuje się, podobnie jak w modelu Langmuira, na miejscach wiążących powierzchni adsorbentu,

¹⁸ S. Brunauer, P.H. Emmett, E. Teller, *Adsorption of Gases in Multimolecular Layers*, „Journal of the American Chemical Society” 1938, t. 60, s. 309.

— miejscami wiążącymi dla molekuł każdej z warstw dalszych (począwszy od drugiej) są molekuly warstwy bezpośrednio niższej,

— adsorpcja w warstwach dalszych jest, w sensie termodynamicznym, zwykłą kondensacją adsorptywu,

— model uwzględnia jedynie „pionowe” oddziaływania adsorbat–adsorbat,

— powyższe założenia dotyczą każdej warstwy dalszej niezależnie od jej numeru.

BET-owską „wielowarstwę” można zatem postrzegać jako superpozycję warstw langmuirskich z wyraźną dyferencjacją właściwości pomiędzy warstwą pierwszą oraz wzajemnie identycznymi warstwami dalszymi. Oryginalne wyprowadzenie izotermy BET ma charakter kinetyczny i, choć formalnie poprawne, jest ono raczej dość zawile. Dlatego w niniejszym artykule proponujemy bardziej poglądową metodę opartą na prawach statyki chemicznej. W tym celu rozważmy następujący szereg równowag:

— oddziaływania pierwotne

gdzie M i S mają takie same znaczenia jak w przypadku wcześniej przedstawionego wyprowadzenia równania Langmuira, natomiast A_1 jest tzw. pojedynczym kompleksem adsorpcyjnym.

— oddziaływania wtórne

⋮

Tu z kolei, A_i ($i=2,3, \dots, n, \dots$) oznacza i -krotny wertykalny kompleks adsorpcyjny.

Przyjmując jako miarę stężenia poszczególnych kompleksów adsorpcyjnych odpowiadające im stopnie zapełnienia powierzchni adsorbentu, θ_j ($j=1,2,3, \dots$), można następująco przedstawić stałe tworzenia tych kompleksów:

— dla oddziaływań pierwotnych:

$$K_1 = \frac{\theta_1}{p(1-\theta')}, \quad (77)$$

gdzie θ' oznacza stopień zapełnienia powierzchni adsorbentu warstwą pierwszą (zauważmy, że jedynie w przypadku monowarstwy $\theta_1 = \theta' = \theta$).

— dla oddziaływań wtórnych:

$$K_2 = \frac{\theta_2}{p\theta_1}, \quad (78)$$

$$K_3 = \frac{\theta_3}{p\theta_2}, \quad (79)$$

⋮

$$K_n = \frac{\theta_n}{p\theta_{n-1}} \text{ itd.} \quad (80)$$

Kondensacyjny z założenia mechanizm adsorpcji w warstwach dalszych oznacza, że każdą stałą K_i należy zastąpić stałą kondensacji, czyli odwrotnością ciśnienia pary nasyconej adsorptywu, p_s ($K_i = 1/p_s$; $i=2,3, \dots$).

W tej sytuacji:

$$\theta_2 = h\theta_1 \quad (81)$$

$$\theta_3 = h^2\theta_1 \quad (82)$$

⋮

$$\theta_n = h^{n-1}\theta_1 \text{ itd.}, \quad (83)$$

gdzie $h(=p/p_s)$ jest równowagowym ciśnieniem względnym adsorptywu ($0 \leq h \leq 1$).

Teraz już bez trudu można określić zależności pomiędzy θ_1 oraz θ' a całkowitym stopniem zapełnienia powierzchni adsorbentu θ . Zgodnie bowiem z modelem:

$$\theta = \theta_1 + 2\theta_2 + 3\theta_3 + \dots + n\theta_n + \dots \quad (84)$$

oraz

$$\theta' = \theta_1 + \theta_2 + \theta_3 + \dots + \theta_n + \dots \quad (85)$$

Dla n -warstwowej fazy adsorpcyjnej równania (84) oraz (85) wraz z wyrażeniami (78)–(83) prowadzą do następujących funkcji $\theta_1(\theta)$ oraz $\theta'(\theta)$:

$$\theta_1 = \theta \frac{(1-h)^2}{1 - (n+1)h^n + nh^{n+1}} \quad (86)$$

oraz

$$\theta' = \theta \frac{(1-h)(1-h^n)}{1-(n+1)h^n + nh^{n+1}} \quad (87)$$

Podstawienie dwóch ostatnich zależności do równania (77) daje:

$$\theta = \frac{Ch[1-(n+1)h^n + nh^{n+1}]}{(1-h)[1+(C-1)h - Ch^{n+1}]}, \quad (88)$$

gdzie stała C jest iloczynem $K_1 p_s$.

Otrzymaliśmy w ten sposób równanie izotermy BET dla skończonej liczby warstw adsorpcyjnych określane w literaturze jako równanie BET(n). Łatwo dowieść, że dla $n=1$ sprowadza się ono do izotermy Langmuira, przy czym $K_L = K_1$.

Matematycznie prostszy wariant analizowanego modelu traktuje wyrażenia (84) i (85) jako szeregi nieskończone, nie ograniczając tym samym liczby warstw adsorpcyjnych. Zbieżność tych szeregów jest oczywista ze względu na nierówność $h \leq 1$, a odpowiadająca temu wariantowi izoterma BET(∞) dana jest równaniem:

$$\theta = \frac{Ch}{(1-h)[1+(C-1)h]} \quad (89)$$

Analiza rozwiązań (84) oraz (85) wskazuje na nieoczywiste, a przez to interesujące właściwości brzegowe modelu dla $h=1$ oraz $C \rightarrow \infty$. Otóż o ile w przypadku BET(∞) dla każdego $C > 0$ i $h=1$ całkowity stopień wypełnienia powierzchni adsorbentu θ dąży do nieskończoności, o tyle wariant BET(n) przy $h=1$ spełnia zależność:

$$\theta(h=1) = \frac{n(n+1)C}{2(1+nC)} \quad (90)$$

Oznacza to w przypadku pary nasyconej adsorptywu ($p=p_s$) niecałkowite (z wyjątkiem $n=1$) wypełnienie założonej liczby warstw adsorpcyjnych nawet w granicy $C \rightarrow \infty$, gdzie

$$\theta(h=1, C \rightarrow \infty) = \frac{n+1}{2} \quad (91)$$

Jeżeli więc założymy przykładowo, że adsorpcja zachodzi w dziesięciu warstwach, to na podstawie ostatniej zależności stwierdzimy, że dla $n=10$ i $C \rightarrow \infty$ całkowity stopień zapełnienia powierzchni adsorbentu θ wynosi zaledwie 5,5, przy czym na każdą warstwę przypada średnio $\theta_i=0,55$.

Opis danych doświadczalnych za pomocą jakiegokolwiek modelu teoretycznego wymaga przede wszystkim optymalizacji jego parametrów. W przypadku modelu BET są to, przy założonej liczbie warstw adsorpcyjnych, stała C oraz adsorpcja maksymalna α_m (przypomnijmy, że podobnie jak w modelu Langmuira $\theta = \alpha/\alpha_m$). Dogodnym sposobem określenia ich wartości jest sprowadzenie równań (88) i (89) do postaci liniowej, czyli odpowiednio:

— dla BET(n):

$$\frac{h[1 - (n+1)h^n + nh^{n+1}]}{\alpha(1-h)^2} = \frac{1}{\alpha_m C} + \frac{1}{\alpha_m} \frac{h(1-h^n)}{1-h} \quad (92)$$

oraz

— dla BET(∞):

$$\frac{h}{\alpha(1-h)} = \frac{1}{\alpha_m C} + \frac{C-1}{\alpha_m C} h, \quad (93)$$

a następnie na podstawie danych doświadczalnych określenie metodą graficzną (w odpowiednim układzie współrzędnych) wartości wyrazu wolnego i współczynnika kierunkowego funkcji (92) lub/i (93). Praktyka wykazuje, że zgodność modelu BET z doświadczeniem jest w większości przypadków zadowalająca w przedziale wartości ciśnienia względnego pomiędzy 0,05 i 0,35. Poniżej dolnej granicy tego przedziału model przewiduje zbyt niską adsorpcję, natomiast powyżej górnej granicy — zbyt wysoką. Okoliczność ta stanowi od dawna metodologiczny warunek wykorzystania modelu BET w jego najbardziej spektakularnej roli, jaką jest oznaczanie powierzchni właściwej adsorbentów na podstawie doświadczalnej izotermy adsorpcji (np. adsorpcji azotu w temperaturze wrzenia ciekłego powietrza). Właśnie to zastosowanie, pomimo upływu ponad ośmiu dekad, czyni koncepcję Brunauera, Emmetta i Tellera nadal najbardziej popularnym (co nie oznacza, że najlepszym) opisem adsorpcji wielowarstwowej. Nie można tu jednak nie wspomnieć o głosach krytyki odnośnie do zarówno założeń modelu, jak i do postaci jego rozwiązania. Pierwszy z tych aspektów, niewnoszący do dyskusji znacząco wartościowych elementów, miał raczej charakter epigońskiego resentymentu, bowiem autorzy omawianej teorii dobrze wiedzieli, jaka jest cena matematycznie kompletnego

rezultatu i przystali na nią całkowicie świadomie. Nie sposób natomiast zignorować wysiłków tych badaczy, którzy zachowując wszystkie założenia modelu BET dochodzili do rezultatów innych niż równania (88) i (89). Należy tu wspomnieć przede wszystkim Hütiga, którego równanie¹⁹ stało się, przynajmniej na jakiś czas, poważną alternatywą dla izotermi BET. Ten niewątpliwie twórczy aspekt dyskusji nad adsorpcją wielowarstwową znalazł swój epilog w publikacji Hilla²⁰, który wykazał, że jedynym poprawnym rezultatem założeń modelu BET jest właśnie równanie BET, a wszystkie odmienne rozwiązania są obarczone mniej lub bardziej ukrytymi błędami. Efektowny dowód Hilla łączy w sobie rygor termodynamiki statystycznej z matematyczną elegancją, a punkt wyjścia stanowi dla niego kanoniczna suma stanów całej fazy adsorpcyjnej Z_a definiowana iloczynem:

$$Z_a = \prod_i Z_i; \quad i = 1, 2, \dots, \quad (94)$$

gdzie Z_i są funkcjami rozdziału dla poszczególnych warstw adsorpcyjnych, przy czym

$$Z_1 = \frac{B!}{N_1!(B - N_1)!} f_1^{N_1} \exp \frac{N_1 E_1}{kT} \quad (95)$$

natomiast dla $i \geq 2$

$$Z_i = \frac{N_{i-1}!}{N_1!(N_{i-1} - N_1)!} f_c^{N_i} \exp \frac{N_i E_c}{kT} \quad (96)$$

Powyżej N_i jest liczbą molekuł adsorbentu w warstwie oznaczonej subskryptem, natomiast f_1 i E_1 oraz f_c i E_c oznaczają wewnętrzną sumę stanów i potencjał działający na molekułę adsorbentu w warstwie, odpowiednio, pierwszej oraz każdej dalszej (subskrypt „c” wskazuje na stan ciekły), co jest zgodne z założeniem o kondensacyjnym charakterze adsorpcji w warstwach dalszych. Według Hilla (i w zgodzie z termodynamiką) najbardziej prawdopodobnym rozkładem całkowitej liczby molekuł adsorbentu N pomiędzy poszczególne warstwy adsorpcyjne jest ten, któremu odpowiada minimum energii swobodnej $F_a = -kT \ln Z_a$. Należy przy tym pamiętać, że chodzi tu o minimum względne, ponieważ poszczególne N_i związane są warunkiem stałości całkowitej liczby zaadsorbowanych molekuł. Jeżeli zatem

¹⁹ G.F. Hüttig, *Zur Auswertung der Adsorptions-Isothermen*, „Monatshefte für Chemie“ 1948, t. 78, s. 177.

²⁰ T.L. Hill, *Theory of Physical Adsorption*, „Advances in Catalysis” 1952, t. 4, s. 211.

$N = \sum_i N_i = \text{const}$, to zgodnie z metodą Lagrange'a, współrzędne szukanego minimum energii swobodnej F_a są takie same jak dla bezwzględnego maksimum funkcji $\chi = \ln Z_a + \kappa \sum_i N_i$, gdzie κ jest odpowiednim mnożnikiem nieoznaczonym. Pamiętając o tym, że logarytm iloczynu jest sumą logarytmów jego czynników, a od dowolnego N_i zależą zawsze tylko dwie funkcje rozdziału, tj. Z_i i Z_{i+1} otrzymamy następujące wyrażenia na różniczkę zupełną funkcji χ :

$$d\chi = \sum_i \left[\left(\frac{\partial \ln Z_i}{\partial N_i} \right)_{T,B,N_{j \neq i}} + \left(\frac{\partial \ln Z_{i+1}}{\partial N_i} \right)_{T,B,N_{j \neq i}} + \kappa \right] dN_i \quad (97)$$

W maksimum funkcji χ mamy:

$$\left(\frac{\partial \chi}{\partial N} \right)_{T,B} = 0 \quad (98)$$

oraz dla każdego i :

$$\left(\frac{\partial \ln Z_i}{\partial N_i} \right)_{T,B,N_{i \neq j}} + \left(\frac{\partial \ln Z_{i+1}}{\partial N_i} \right)_{T,B,N_{i \neq j}} + \kappa = 0 \quad (99)$$

Uwzględniając definicję potencjału chemicznego μ^{21} , przepiszemy warunki (98) i (99) następująco:

$$\mu_a = -kT\kappa \quad (100)$$

oraz

$$\mu_i + \mu_{i,i+1} = -kT\kappa, \quad (101)$$

co oznacza, że

$$\mu_i + \mu_{i,i+1} = \mu_a \quad (102)$$

Uzupełniając zależności (100)–(102) warunkiem równowagi adsorbat–adsorptyw $\mu_a = \mu_g$, otrzymamy ostatecznie:

$$\mu_i + \mu_{i,i+1} = kT \ln \frac{p}{kT f_g t^{-3}}, \quad (103)$$

²¹ J. S t e c k i, dz. cyt.

gdzie wszystkie symbole mają wcześniej określone znaczenia. W rezultacie koniecznych przekształceń możemy sformułować następujący układ zależności:

$$p = \frac{N_1 - N_2}{K_1(B - N_1)} \quad (104)$$

oraz

$$\frac{N_2 - N_3}{N_1 - N_2} = \frac{N_3 - N_4}{N_2 - N_3} = \dots = \frac{N_{n-1} - N_n}{N_{n-2} - N_{n-1}} = K_1 p, \quad (105)$$

gdzie

$$K_1 = \frac{t^3}{kT} \frac{f_1}{f_g} \exp\left(\frac{E_1}{kT}\right) \quad (106)$$

oraz

$$K_c = \frac{t^3}{kT} \frac{f_c}{f_g} \exp\left(\frac{E_c}{kT}\right) \quad (107)$$

Stała K_1 okazuje się więc dokładnie stałą Langmuira, natomiast K_c jest stałą kondensacji, którą zgodnie z umową, można zastąpić odwrotnością ciśnienia pary nasyconej.

Z kolei zgodnie z założeniami modelu BET:

$$N = (N_1 - N_2) + 2(N_2 - N_3) + 3(N_3 - N_4) + \dots \quad (108)$$

oraz

$$N_1 = (N_1 - N_2) + (N_2 - N_3) + (N_3 - N_4) + \dots \quad (109)$$

Obecnie jest oczywiste, że na mocy wielokrotnej równości (105) równania (108) i (109) są dokładnymi odpowiednikami szeregów (84) oraz (85) i po podstawieniu do wzoru (104) dają, w zależności od liczby warstw adsorpcyjnych, izotermi odpowiednio: BET(n) lub BET(∞).

Adsorpcja na powierzchniach heterogenicznych

Zagadnienie zamykające niniejszy artykuł uważane jest przez wielu badaczy za jeden z najważniejszych nierozwiązanych problemów współczesnej fizykochemii. Teoria adsorpcji na powierzchniach heterogenicznych doczekała się jak dotąd niewielu rozwiązań dokładnych, a jej aplikacje do opisu danych doświadczalnych opierają się głównie na modelach przybliżonych. Metody te często charakteryzują się interesującymi pomysłami, a ich zastosowanie skutecznie wspiera elektroniczna technika obliczeniowa. W poszukiwaniu najlepszych rozwiązań w tej dziedzinie angażują się kolejne pokolenia naukowców z renomowanych centrów światowej nauki, a efektem ich zbiorowego wysiłku są wciąż nowe publikacje, których liczbę trudno już obecnie określić. Z tego powodu informacje zawarte w niniejszym artykule mogą być jedynie „wierzchołkiem wierzchołka góry lodowej” i mieć, zgodnie zresztą z zamierzeniem autorów, charakter przede wszystkim historyczny.

Omówienie zagadnienia ograniczymy do przypadku takiej powierzchni adsorbentu, dla której różniczkowy rozkład potencjału adsorpcyjnego $f(E^0)$ jest funkcją ciągłą w całym przedziale Δ zmienności tego parametru. Globalne zapełnienie powierzchni adsorbentu $\mathcal{G}(T,p)$ dane jest w tym wypadku równaniem Halseya–Taylora w postaci²²:

$$\mathcal{G}(T,p) = \int_{\Delta} \theta(T,p,E^0) f(E^0) dE^0, \quad (110)$$

gdzie θ jest funkcją lokalną (dla określonego E^0), natomiast

$$\int_{\Delta} f(E^0) dE^0 = 1 \quad (111)$$

Równanie Halseya–Taylora może w ogólności inicjować dwa kierunki badawcze. Pierwszy z nich odpowiada na pytanie, jak założony typ rozkładu potencjału adsorpcyjnego wpływa przy określonej postaci funkcji lokalnej na adsorpcję globalną. Celem drugiego jest natomiast charakterystyka powierzchni adsorbentu pod względem rozkładu energii adsorpcji. O ile pierwszy z wymienionych kierunków badawczych nie stwarza szczególnych problemów, bowiem całkowanie można zawsze wykonać, jeżeli nie analitycznie, to w ostateczności, numerycznie, to cel drugiego stanowi na ogół nietrywialne wyzwanie. Tu bowiem niewiadoma $f(E^0)$ występuje pod całką, przez co rozwiązanie analityczne jest rzadko osiągalnym rezultatem, a każde z nich jest „na wagę złota”.

²² G. Halsey, H.S. Taylor, *The Adsorption of Hydrogen on Tungsten Powders*, „Chemical Physics” 1947, t. 15, s. 624.

Przykładem matematycznej finezji w podejściu do omawianego problemu jest propozycja Sipsa²³, który przyjął w charakterze funkcji lokalnej równanie Langmuira, co pozwoliło następująco zapisać zależność (110):

$$\mathcal{G} = \int_{\Delta} \frac{\frac{p}{a} \exp\left(\frac{E^0}{RT}\right)}{1 + \frac{p}{a} \exp\left(\frac{E^0}{RT}\right)} f(E^0) dE^0, \quad (112)$$

gdzie a jest odwrotnością przedeksponencjalnego czynnika w stałej Langmuira.

W pierwszym wariantcie swojej propozycji Sips przyjął przedział zmienności E^0 w granicach $\pm\infty$ i dokonał podstawień: $a/p=t$ oraz $\exp(E^0/RT)=v$, co przekształciło równanie Halseya–Taylora do postaci:

$$g(t) = \int_0^{\infty} \frac{\varphi(v)}{t+v} dv \quad (113)$$

gdzie

$$g(t) = \frac{1}{RT} \mathcal{G}\left(\frac{a}{t}\right) \quad (114)$$

oraz

$$\varphi(v) = f\left(\exp\left(\frac{E^0}{RT}\right)\right) \quad (115)$$

Równanie całkowe (113) znane jest jako transformata Stiltjesa²⁴, której oryginał $\varphi(v)$ wyraża się zależnością:

$$\varphi(v) = \frac{1}{2\pi i} \left[g(v e^{-\pi i}) - g(v e^{\pi i}) \right], \quad (116)$$

gdzie i jest jednostką urojoną ($i^2 = -1$).

²³ R. Sips, *The Structure of a Catalyst Surface*, „The Journal of Chemical Physics” 1948, t. 16, s. 490.

²⁴ Tamże.

Konkretna postać funkcji $\varphi(v)$, a przez to oczywiście $f(E^0)$ zależy od wyboru wyrażenia na funkcję $\mathcal{G}(T,p)$. Teoretycznie nieskończona liczba możliwości ulega tu radykalnemu ograniczeniu na skutek włączenia warunków, zgodnie z którymi $\varphi(v)$ ma być funkcją rzeczywistą i zniknąć na krańcach przedziału zmienności E^0 (inaczej całka (111) byłaby rozbieżna). Sips wykazał, że warunki te spełnia kombinacja izoterm Freundlicha i Langmuira w postaci:

$$\mathcal{G} = \frac{Ap^{1/n}}{1 + Ap^{1/n}} \quad (117)$$

gdzie A jest stałą, natomiast $n(\geq 1)$ pełni rolę parametru heterogeniczności (dla $n=1$ powierzchnia jest homogeniczna).

Równaniu (117) odpowiada następujący rozkład potencjału adsorpcyjnego:

$$f(E^0) = \frac{Aa^{1/n}}{\pi RT} \sin \frac{\pi}{n} \frac{\exp\left(-\frac{E^0}{nRT}\right)}{1 + 2Aa^{1/n} \exp\left(-\frac{E^0}{nRT}\right) \cos \frac{\pi}{n} + A^2 a^{2/n} \exp\left(-\frac{2E^0}{nRT}\right)} \quad (118)$$

Jest to jednomodalna funkcja znikająca w plus i minus nieskończoności, a w szczególnym przypadku dla $n=2$ przypominająca kształtem rozkład gaussowski.

Przedstawiony powyżej wariant propozycji Sipsa, chociaż generalnie doceniony, wywołał jednak pewną krytykę związaną z granicami całkowania. Między innymi Hill²⁵ stwierdził, że całkowanie w granicach od $-\infty$ do $+\infty$ wymaga wprowadzenia nierealnej koncepcji ujemnego ciepła adsorpcji. W odpowiedzi na tą krytykę Sips efektywnie zmodyfikował podstawienia (114) i (115) na²⁶:

$$\frac{a}{p} + 1 = t \quad (119)$$

oraz

$$\exp\left(\frac{E^0}{RT}\right) - 1 = v \quad (120)$$

²⁵ T.L. Hill, *Physical Adsorption on Non-Uniform Surfaces*, „The Journal of Chemical Physics” 1949, t. 17, s. 762.

²⁶ R. Sips, *On the Structure of a Catalyst Surface. II*, „The Journal of Chemical Physics” 1950, t. 18, s. 1024.

i dla granic całkowania: $(0, \infty)$ sprowadził ponownie równanie Haldeya–Taylora do transformaty Stiltjesa. Tym razem okazało się, że najprostsza funkcja $\vartheta(p)$ spełniająca wymagania teorii ma postać:

$$\vartheta = \left(\frac{ap}{1 + ap} \right)^{1/n}, \quad (121)$$

a odpowiadający jej rozkład $f(E^0)$ dany jest wzorem:

$$f(E^0) = \frac{\sin \frac{\pi}{n}}{\pi RT} \left[\exp \left(\frac{E^0 - B}{RT} \right) - 1 \right]^{-1/n} \quad (122)$$

gdzie $B < E^0$.

Zasłużone uznanie dla osiągnięć Sipsa nie zmieniło jednak faktu, że były one możliwe jedynie przy założeniu langmuirowskiego charakteru adsorpcji lokalnej. Założenie to w świetle rozwoju teorii oddziaływań adsorbat–adsorbat, nie budziło nadmiernego entuzjazmu wśród fizykochemików zjawisk powierzchniowych. Z drugiej jednak strony każda próba użycia pod całość Halseya–Taylora bardziej realistycznego wyrażenia ukazywała nieprzewidywalne trudności matematyczne. Z czasem stało się jasne, że dalszy postęp teorii jest możliwy po przynajmniej tymczasowej rezygnacji z mrzonki o analitycznym odwróceniu całki Halseya–Taylora dla dowolnej funkcji lokalnej i skierowaniu wysiłku badawczego na rozwój metod przybliżonych. Jednym z pierwszych rezultatów takiego paradygmatu okazało się teoretycznie proste i łatwe w zastosowaniu, tzw. przybliżenie kondensacyjne²⁷. Metoda ta zakłada, że przy każdej wartości ciśnienia adsorptywu część miejsc wiążących jest pusta, a pozostałe są zajęte całkowicie. Dla np. modelu Langmuira funkcja lokalna $\theta(p, E^0)$ ma zatem postać:

$$\theta = \begin{cases} 0, p < p' \Leftrightarrow E^0 > E^{0'} \\ \frac{1}{2}, p = p' \Leftrightarrow E^0 = E^{0'} \\ 1, p > p' \Leftrightarrow E^0 < E^{0'} \end{cases} \quad (123)$$

²⁷ L.B. Harris, *Adsorption on a patchwise heterogeneous surface; mathematical analysis of the step-function approximation to the local isotherm*, „Surface Science” 1968, t. 10(2), s. 129–145.

gdzie p' i $E^{0'}$ są „kondensacyjnymi” wartościami, odpowiednio, ciśnienia adsorpcyjnego i potencjału adsorpcyjnego, związanymi zależnościami:

$$p' = a \exp\left(-\frac{E^0}{RT}\right) \quad (124)$$

i na odwrót:

$$E^{0'} = RT \ln \frac{a}{p} \quad (125)$$

W tej sytuacji całka Halseya–Taylora dana jest zależnością:

$$\mathcal{G} = \int_{E^{0'}}^{\infty} f(E^0) dE^0 \quad (126)$$

Stąd po obustronnym zróżniczkowaniu względem E^0 otrzymamy:

$$f(E^{0'}) = -\left(\frac{\partial \mathcal{G}}{\partial E^0}\right)_{E^0=E^{0'}}, \quad (127)$$

a wobec równań (124) i (125):

$$f(E^0) = \frac{a}{RT} \left(\frac{\partial \mathcal{G}}{\partial p}\right)_{p=p(E^0)} \exp\left(-\frac{E^0}{RT}\right) \quad (128)$$

Widzimy więc, że złożoną procedurę rozwiązywania równania całkowego zastępuje się w przybliżeniu kondensacyjnym prostym różniczkowaniem względem ciśnienia, przy czym jako funkcję lokalną można użyć w zasadzie dowolną izotermę, a samo różniczkowanie nie wymaga nawet znajomości analitycznej postaci $\mathcal{G}(p)$ — można tu wykorzystać stabilizowane wartości doświadczalne. Prostota przybliżenia kondensacyjnego ma oczywiście swoją cenę, metoda ta budzi liczne zastrzeżenia z punktu widzenia równowagi termodynamicznej i obecnie jest postrzegana bardziej jako etap w rozwoju teorii niż jako źródło wiarygodnej informacji na temat energetycznej natury adsorbentu. Ta rola przypada dzisiaj znacznie bardziej wyrafinowanym metodom, które jednak w swych szczegółach nierzadko nawiązują do pierwotnego przybliżenia.

Posłowie

Przedmiot opracowania — adsorpcja — to pod wieloma względami „temat rzeka”. Decyduje o tym przede wszystkim powszechność zjawiska wszędzie tam, gdzie pomiędzy różnymi fazami występują makroskopowe granice rozdziału, co ma miejsce zarówno w nieożywionych układach fizycznych (nawet w układzie ciało stałe/ciało stałe), jak i w żywych organizmach. Pochodnymi tej powszechności występowania są, z jednej strony, sfera użytkowa, z diapazonem zastosowań od wielkiego przemysłu po gospodarstwo domowe, natomiast z drugiej nauka (biologia, chemia, fizyka...) w obu jej przejawach, to jest doświadczalnym i teoretycznym, któremu właśnie poświęcony jest niniejszy artykuł. I choć teoria adsorpcji jest tylko jednym z wielu aspektów problematyki zjawisk międzyfazowych, to i tak wybór konkretnych przedmiotów prezentacji stanowił dla autorów poważny dylemat. Ramy objętościowe opracowania wymagały bowiem rezygnacji z omówienia wielu zagadnień, którym gdzie indziej poświęcono nawet opracowania książkowe. I tak w tekście nie podjęto dyskusji nad adsorpcją z roztworów ciekłych, pominięto problematykę adsorpcji na mikroporowatych ciałach stałych, a w przypadku adsorpcji z fazy gazowej ograniczono się do przypadku jednoskładnikowej fazy adsorpcyjnej, rezygnując przy tym z takich tematów jak adsorpcja częściowo mobilna, asocjacja adsorbent-adsorbent, fraktalny opis równowagi adsorpcyjnej czy termodynamika adsorpcji. Zdając sobie sprawę z arbitralnego charakteru wyboru tematów prezentacji liczymy na to, że wyrozumiały Czytelnik zechce zaakceptować motywy, którymi, z konieczności, musieliśmy się kierować.

W zakończeniu pragniemy gorąco podziękować Kierownictwu oficyny wydawniczej Włocławskiego Towarzystwa Naukowego za udostępnienie łamów swojego czasopisma tematyce na pozór odległej od zagadnień nawiązujących do jego tytułu. Gotowość zamieszczenia tego tekstu w „Zapiskach Kujawsko-Dobrzyńskich” odbieramy jako wyraz zrozumienia i akceptacji roli nauki, która, przekraczając nieustannie różne granice — w tym także regionalne i etniczne — jest, jako dobro wspólne, również wspólną własnością. To pełne otwartości stanowisko Redakcji budzi naszą wdzięczność i głęboki szacunek.

STRESZCZENIE

Przedmiot artykułu stanowią wybrane aspekty adsorpcji, która jest jednym z najważniejszych zjawisk fizykochemicznych limitujących dynamikę wszelkich procesów zachodzących w układach wielofazowych. Podkreślając powszechność zjawiska, wskazano na przykłady jego praktycznego wykorzystania zarówno w skali mikro, jak i w różnych gałęziach przemysłu, a także w ochronie i inżynierii środowiska. Jako zasadniczy cel omówienia przyjęto teoretyczny opis równowagi adsorpcyjnej ograniczając, z konieczności, analizę do najprostszego

przypadku, tj. do układu gaz/ciało stałe. Rozwój teorii zilustrowano, w pierwszej kolejności, przykładami modeli adsorpcji mono- i poliwarstwowej na powierzchniach homogenicznych, a następnie omówiono najważniejsze determinanty konstytuujące opis zjawiska z udziałem adsorbentów heterogenicznych pod względem rozkładu potencjału adsorpcyjnego. Wykaz literatury ograniczono do pozycji o charakterze kanonicznym.

SUMMARY

The paper concerns selected aspects of adsorption, which is among the major physicochemical phenomena restricting the dynamics of any processes that occur in multiphase systems. The phenomenon is pointed out to be universal and examples are presented of how it can be put to practical use both in the micro scale and in various branches of industry, as well as environmental protection and environmental engineering. The principal object of the paper is to describe adsorption equilibrium in theoretical terms, perforce reducing the analysis to the simplest case, being the gas-solid system. The development of the theory is illustrated primarily with examples of mono- and multi-layer adsorption models on homogeneous surfaces, followed by a description of the major determinants by which the phenomenon is described, including adsorbents heterogenic in terms of adsorption potential distribution. The list of references is reduced to canonical texts.

Literatura

- Berezin G.I., Kiselev A.V., *Adsorbate-adsorbate association on a homogenous surface of a nonspecific adsorbent*, „Journal of Colloid and Interface Science” 1972, t. 38, s. 227.
- Brunauer S., Emmett P.H., Teller E., *Adsorption of Gases in Multimolecular Layers*, „Journal of the American Chemical Society” 1938, t. 60, s. 309.
- De Boer J.M., *The Dynamical Character of Adsorption*, Oxford University Press, Oxford 1953.
- Fowler R.M., *A Statistical Derivation of Langmuir’s Adsorption Isotherm*, „Mathematical Proceedings of the Cambridge Philosophical Society” 1936, t. 32, s. 144.
- Fowler R.M., Guggenheim E.A., *Statistical Thermodynamics*, Cambridge University Press, London 1949.
- Garbacz J.K., Kozakiewicz M., *The equivalence of quasi-chemical and statistical description of adsorbate molecule association in a localised adsorption monolayer on a homogeneous solid Surface*, „Polish Hyperbaric Research” 2018, t. 65, s. 25.
- Gumiński K., *Wykłady z Chemii Fizycznej*, PWN, Warszawa 1973.
- Harris L.B., *Adsorption on a patchwise heterogeneous surface; mathematical analysis of the step-function approximation to the local isotherm*, „Surface Science” 1968, t. 10(2), s. 129–145.
- Halsey G., Taylor H.S., *The Adsorption of Hydrogen on Tungsten Powders*, „Chemical Physics” 1947, t. 15, s. 624.
- Hill T.L., *Theory of Physical Adsorption*, „Advances in Catalysis” 1952, t. 4, s. 211.
- Hill T.L., *Statistical Mechanics of Multimolecular Adsorption II. Localized and Mobile Adsorption and Absorption*, „The Journal of Chemical Physics” 1946, t. 14, s. 441.
- Hill T.L., *Statistical Mechanics of Adsorption. X. Thermodynamics of Adsorption on an Elastic Adsorbent*, „The Journal of Chemical Physics” 1949, t. 17, s. 520.

- Hill T.L., *Physical Adsorption on Non-Uniform Surfaces*, „The Journal of Chemical Physics” 1949, t. 17, s. 762.
- Hüttig G.F., *Zur Auswertung der Adsorptions-Isothermen*, „Monatshefte für Chemie” 1948, t. 78, s. 177.
- Langmuir I., *The adsorption of gases on plane surfaces of glass, mica and platinum*, „Journal of the American Chemical Society” 1918, t. 40, s. 1361.
- Ościk J., *Adsorpcja*, PWN, Warszawa 1973.
- Sips R., *The Structure of a Catalyst Surface*, „The Journal of Chemical Physics” 1948, t. 16, s. 490.
- Sips R., *On the Structure of a Catalyst Surface. II*, „The Journal of Chemical Physics” 1950, t. 18, s. 1024.
- Stecki J., *Termodynamika Statystyczna*, PWN, Warszawa 1971.
- Volmer M., *Thermodynamische Folgerungen ans der Zustandsgleichung für adsorbierte Stoffe*, „Zeitschrift für Physikalische Chemie“ 1925, t. 115, s. 253.
- Young D.M., Crowell A.D., *Physical Adsorption of Gases*, Butterworth & Co. Limited 1962.

Noty o autorach

Jerzy K. Garbacz — ukończył studia na kierunku chemicznym Wydziału Matematyki Fizyki i Chemii Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu (1972). Na tym samym wydziale uzyskał doktorat (1975) oraz habilitację (1982). W roku 1999 otrzymał tytuł naukowy profesora nauk chemicznych. Jako nauczyciel akademicki pracował na Uniwersytecie M. Kopernika w Toruniu, Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy oraz Akademii Medycznej w Bydgoszczy. Obecnie jest profesorem w Kujawskiej Szkole Wyższej we Włocławku. Jest autorem i współautorem łącznie ponad stu trzydziestu pozycji dotyczących teoretycznych badań nad adsorpcją gazów i roztworów ciekłych na adsorbentach o zróżnicowanym charakterze powierzchni.

Ewa Kopkowska — ukończyła studia na Wydziale Technologii i Inżynierii Chemicznej Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy (1980). Doktorat nauk chemicznych uzyskała na Wydziale Matematyki Fizyki i Chemii Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu (1990). Jako nauczyciel akademicki pracowała w Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy oraz Akademii Medycznej w Bydgoszczy. Obecnie jest adiunktem na Wydziale Lekarskim Collegium Medicum Uniwersytetu M. Kopernika. Współautorka szeregu publikacji i doniesień naukowych na temat adsorpcji z gazów i roztworów ciekłych.

Mariusz Kozakiewicz — ukończył studia na Wydziale Technologii i Inżynierii Chemicznej Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy (2003). Doktorat nauk medycznych w zakresie biologii medycznej uzyskał na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu (2007), a habilitację w dziedzinie nauk medycznych i nauk o zdrowiu — na Wydziale Nauk o Zdrowiu tegoż Uniwersytetu (2020).

Pracuje jako profesor uczelni na Uniwersytecie M. Kopernika w Toruniu oraz w Akademii Mazowieckiej w Płocku. Jego dorobek naukowy obejmuje około stu trzydziestu publikacji, w większości o cyrkulacji globalnej, głównie na temat przemian wolnorodnikowych w układach biologicznych.

Jakub Szachewicz

Muzeum Historii Włocławka

Oddział Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku

MIEJSCA UPAMIĘTNIAENIA WALK OBRONNYCH 1920 R. NA TERENIE WŁOCLAWKA

Słowa kluczowe: Włocławek, pomnik, tablica pamięci, pamięć, wojna polsko-bolszewicka, Pomnik Poległych Obrońców Wisły, cmentarz, Piłsudski

1920 DEFENCE BATTLE MEMORIAL SITES IN WŁOCLAWEK

Keywords: Włocławek, monument, memorial plaque, remembrance, Polish-Soviet War, Monument to the Fallen Defenders of the Vistula, cemetery, Piłsudski

Obrona Włocławka przed najazdem bolszewickim na trwałe wpisała się w historię miasta. Odcisnęła także swoje piętno w pamięci mieszkańców, czego wyrazem jest szereg form upamiętniających wydarzenia z 1920 r., które możemy odnaleźć w różnych częściach Włocławka. Cześć z nich powstała krótko po zakończeniu walk, co było związane z pochówkiem poległych obrońców. Inne obiekty pojawiły się w późniejszym czasie, najczęściej przy okazji okrągłych rocznic, w sposób symboliczny nawiązując do walk z 1920 r. Widoczne było to szczególnie w ostatnich latach. W tym kontekście zasadne stało się opracowanie zagadnienia, poprzez usystematyzowanie wiedzy na temat poszczególnych obiektów istniejących na terenie Włocławka i przedstawienia zarysu ich historii.

Pomnik i mogiła Poległych Obrońców Wisły 1920 r.

Bez wątpienia najbardziej charakterystycznym obiektem upamiętniającym obronę Włocławka jest Pomnik Poległych Obrońców Wisły 1920 r. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że przystępując do jego budowy, mówiono o Pomniku dla Poległych

Obrońców Wisły, co miało podkreślać, że pomnik został wzniesiony nie w oderwaniu od mogił żołnierskich, ale został zbudowany na tej właśnie mogile¹.

Wieczorem 19 VIII 1920 r. patrole wojsk polskich przeprawiły się na prawy brzeg Wisły w celu weryfikacji informacji o wycofaniu się wojsk bolszewickich spod Włocławka. Pogłoski okazały się prawdziwe. Rankiem 20 sierpnia na jednym z domów w Szpetalu zatknięto polską flagę, co było jednoznacznym znakiem, że wróg się wycofał, a kilkudniowa obrona miasta zakończyła się sukcesem. Tego samego dnia Rada Miejska przez powstanie z miejsc oddała hołd bohaterom poległym w obronie Ojczyzny i miasta Włocławek. Złożono także gorące podziękowanie dowództwu i całej załodze obrony Włocławka za bohaterskie i skuteczne odparcie wroga². Najważniejszą potrzebą chwili było pochowanie poległych żołnierzy. W tym celu zawiązano został Komitet Grzebania Poległych. 21 sierpnia w katedrze odprawiono nabożeństwo dziękczynne, któremu przewodniczył biskup Stanisław Zdzitowiecki. Dzień później, 22 VIII 1920 r. odbył się uroczysty pogrzeb poległych, których ciała złożono we wspólnej mogile na wzgórzu w Szpetalu Dolnym. Trudno jednoznacznie stwierdzić ilu żołnierzy wówczas pochowano. Najczęściej wspomina się, że podczas uroczystości 22 sierpnia pochowano około 40 ciał. W kolejnych dniach miało przybyć jeszcze kilkanaście trumien, co w sumie dawało liczbę około 60 osób. Niecały rok później, 24 IV 1921 r. odbył się pogrzeb kolejnych czterech obrońców miasta, którzy spoczęli w mogile na szpetalskim wzgórzu³.

Początkowo na mogile znajdował się prosty drewniany krzyż. Zdawano sobie sprawę, że jest to rozwiązanie tymczasowe, stąd dość szybko podjęto decyzję o budowie trwałego znaku pamięci w formie pomnika. 17 IX 1920 r. w magistracie zebrali się członkowie byłego Komitetu Grzebania Poległych: sędzia Waław Alchimowicz, ks. regens Ast, ławnik Tadeusz Gutowski, zastępca starosty Zdzisław Galotzy, ks. kanonik Józef Kruszyński, Prezes Rady Miejskiej dr Witold Piasecki oraz zaproszeni goście: radny Marcin Biesiadziński, Helena Bojańczykowa, Brzechwa, radny Leon Jarlachowicz, prokuratorowa Łepkowska, radny Władysław Nowak, Kazimierz Ossowski, inż. Karol Osterloff, Maria Pełczyńska. Podjęto wówczas decyzję o powołaniu Włocławskiego Komitetu Budowy Pomnika dla Poległych Obrońców Wisły. W skład zarządu weszli: prezes Kazimierz Ossowski, wiceprezes dr Witold Piasecki, skarbnik Tadeusz Gutowski, sekretarz Bronisław Jaensch. W ramach Komitetu utworzono trzy sekcje zajmujące się szczegółowymi zagadnieniami:

¹ T. Lenkiewicz, *Budowa Pomnika Poległych Obrońców Włocławka 1920–1922*, w: *W 75-lecie Bitwy Warszawskiej 1920. Materiały z konferencji naukowej 30 XI–1 XII 1995 r. i uroczystości w dniu 20 sierpnia 1995 r. pod Pomnikiem Poległych Obrońców Wisły 1920 roku*, Włocławek 1997, s. 215.

² Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku (APTOW), Akta miasta Włocławka. Zarząd miejski we Włocławku, sygn. 25, k. 27–28.

³ T. Lenkiewicz, dz. cyt., s. 217–219.

agitacyjną pod kierunkiem sędziego Wacława Alchimowicza; artystyczną pod przewodnictwem inż. Karola Osterloffa; gospodarczą na czele z Tadeuszem Gutowskim⁴. Aktywność Komitetu na tym etapie skupiała się na trzech płaszczyznach: zbiórki potrzebnych funduszy, opracowania projektu pomnika i uregulowania spraw własnościowych dotyczących gruntu wokół mogiły.

Za podstawę do pomysłu przyszłego pomnika przyjęto dawny projekt monumetu dla Bojowników z 1863 r. autorstwa architekta Ludwika Sokołowskiego z Warszawy. Znaczne trudności sprawiał teren wokół mogiły. Poległych pogrzebano na piaszczystym pagórku oddalonym o kilkaset metrów od szosy biegnącej do Lipna, wśród pól na tle lesistych wzgórz szpetalskich. Dostosowanie projektu do warunków terenowych było utrudnione. W pierwszej kolejności zdecydowano się wybrukować drogę wiodącą do mogiły, aby ułatwić transport niezbędnych materiałów budowlanych. Autor projektu, zatrudniony wówczas w Ministerstwie Robót Publicznych w Warszawie, przyjechał do Włocławka i po obejrzeniu terenu zdecydował się gruntownie zmienić projekt otoczenia pomnika. Pagórek miał być odpowiednio rozkopany, by od nowo wybrukowanej drogi na wierzchołek prowadziła spiralna ścieżka. Całość planowano wzmocnić granitową obmurówką. Na szczycie znajdować się miała mogiła pokryta płytą z piaskowca, zaś od strony szosy i miasta Włocławka granitowy obelisk z napisem i orłem spiszowym. W efekcie zakres prac znacznie się rozszerzył.

Realizację prac zlecono Przedsiębiorstwu Budowlanemu „Popławski i Fürstenwald”. Niemal od początku prace przebiegały powoli. Składki, z których finansowano przedsięwzięcie napływały nieśpiesznie, co było związane z ogólną sytuacją w kraju, a także szeregiem innych potrzeb i koniecznością wsparcia finansowego dla mieszkańców Mazur, Śląska i Wileńszczyzny walczących o przynależność do Polski. Ponadto wciąż wzrastały ceny materiałów budowlanych.

Latem 1921 r. udało się zrealizować część prac: wybrukowano i zadrzewiono drogę prowadzącą do mogiły, wyrównano drogę na szczyt wzgórza, wyrównano część pagórka, zwieziono część materiałów budowlanych. W pierwszą rocznicę bitwy, 15 VIII 1921 r. dokonano uroczystego poświęcenia i wmurowania kamienia węgielnego oraz aktu erekcyjnego pod pomnik dla poległych⁵. Jesienią prace nabrały tempa. Obmurowano groby nakrywając je płytą piaskowcową z wrytym krzyżem. Postawiono mur okalający i fundament pod obelisk. Do końca roku stanęła pierwsza kondygnacja pomnika. Do budowy pomnika wykorzystano także

⁴ B. J a e n s c h, *Historja Pomnika dla Poległych Obrońców Wisły pod Włocławkiem*, w: *Jednodniówka na pomnik dla poległych obrońców Włocławka*, red. ppłk A. Wasilewski, K. Łepkowski, por. K. Domański, Włocławek 1922, s. 6.

⁵ T. L e n k i e w i c z, dz. cyt., s. 222, 223.

część kamiennych schodów z cerkwi prawosławnej⁶. Zimą powstrzymano dalsze prace.

W tym czasie nastąpiły zmiany personalne w Zarządzie Komitetu. Z powodu konieczności częstych wyjazdów 14 I 1922 r. prezes Ossowski zrezygnował z pełnionej funkcji. Zastąpił do dotychczasowy wiceprezes dr Witold Piasecki, zaś na jego miejsce powołano inż. Zygmunta Ślósarskiego. Utworzono specjalną Komisję Techniczną do nadzoru nad budową pomnika. W jej skład weszli: inż. Zygmunt Ślósarski, inż. Karol Osterloff, inż. Jesionowski, inż. Władysław Kwapiszewski, inż. Stefan Narębski. Natomiast kierownictwo sekcji agitacyjnej powierzono prokuratorowi dr. Karolowi Łepkowskiemu⁷. Miało to na celu zintensyfikowanie akcji zbierania ofiar, gdyż fundusze komitetu całkowicie się wyczerpały.

Wiosną 1922 r. prace budowlane ponownie nabrały tempa. Wykończono mur okalający, zbudowano ławę kamienną za grobami przy murze, ustawiono obelisk, obsypano żwirem szczyt wzgórza pomiędzy mogiłą a murem okalającym oraz spiralną drogę prowadzącą na szczyt wzgórza, wyrównano nierówności terenu, wybrukowano stoki wzgórza. Mimo zaawansowania prac nie udało się ich zakończyć do czasu sierpniowych obchodów drugiej rocznicy obrony miasta. Ostatecznie, uroczystość odsłonięcia pomnika „nieodwołalnie” ustalono na dzień 1 X 1922 r.⁸

Ukończony pomnik miał formę granitowego obelisku z napisem „Poległym Obrońcom Wisły 1920”, zwieńczonego spiżowym orłem, którego odlew wykonała warszawska firma braci Łopieńskich. Całość składała się z pomnika, grobowca poległych i ławy z piaskowca, ponadto nieopodal był budynek stróżówki.

Uroczystość poświęcenia pomnika rozpoczęła się od odprawienia sumy w Bazylice Katedralnej przez księdza biskupa Stanisława Zdzitowieckiego. Zgromadzili się na niej przedstawiciele władz i stowarzyszeń. O godz. 14.00 wyruszył pochód, udając się pod pomnik. Wzięli w nim udział przedstawiciele stowarzyszeń i cechów wraz z pocztami sztandarowymi, straż ogniowa z Włocławka i Kowala z orkiestrami. Pod pomnikiem zgromadzili się przedstawiciele władz, urzędów, związków oraz publiczność. Poświęcenia pomnika dokonał biskup diecezji w towarzystwie biskupa sufragana i licznego kleru. Następnie przemówienia wygłosili: ks. prof. Kaczorowski, proboszcz parafii ze Szpetala Górnego, ks. Charszewski w imieniu pasterza Diecezji Płockiej i parafian, na terenie których pomnik się wznosił, Zofia Degen-Ślósarska i prezes dr Witold Piasecki. Na zakończenie biskup podziękował komitetowi za wzniesienie pomnika⁹.

⁶ APTOW, Akta miasta Włocławka. Zarząd miejski we Włocławku, sygn. 1390, k. 1–5.

⁷ Tamże, s. 7, 8.

⁸ *Budowa pomnika*, „Słowo Kujawskie”, nr 205 z 10 IX 1922 r., s. 2.

⁹ *Poświęcenie pomnika*, „Słowo Kujawskie”, nr 224 z 3 X 1922 r., s. 1.

Godzinę po zakończeniu uroczystości pod pomnik przybyło wojsko, oddając hołd poległym na osobnej ceremonii. Odbyła się także defilada i oddano salwy honorowe z armat¹⁰.

Początkowo pomnik stał na gruncie prywatnym należącym do Florentyny Ossowskiej. Na mocy aktu notarialnego sporządzonego 8 VI 1923 r. właścicielka nieodpłatnie przekazała ten grunt miastu¹¹. Oficjalnie pomnik został przekazany miastu 5 VII 1923 r. przez Włocławski Komitet Budowy Pomnika dla Poległych Obrońców Wisły, który spełniając swoje zadanie, rozwiązał się.

Miejsce to stało się od tej pory stałym punktem obchodów rocznicowych „Święta Wisły”. Wciąż wymagał prac konserwatorskich i remontowych. Już 9 VII 1924 r. naprawiono boczną skarpe, zaś wskutek silnych mrozów zimą 1928/1929 monument został poważnie uszkodzony: popękał beton, zaczęły się obsuwać kamienie. W rezultacie 21 VI 1929 r. przystąpiono do kapitalnego remontu¹².

Pomnik został zniszczony przez Niemców w latach 1939–1940. Po 1945 r. w nowej rzeczywistości politycznej nie tylko nie było możliwości jego odbudowy, ale w ogóle wojna polsko-bolszewicka stała się tematem tabu. Pamięć o wydarzeniach z 1920 r. przetrwała jednak w społeczeństwie i była przekazywana kolejnym pokoleniom. Przez wiele lat w sierpniu i listopadzie na mogile po kryjomu zapalano znicze. Na początku lat osiemdziesiątych podjęto pierwsze działania zmierzające do zmiany tego stanu rzeczy. W 1981 r. Zarząd Regionu NSZZ „Solidarność” podjął uchwałę o odbudowie pomnika. We wrześniu 1981 r. postawiono na płycie nagrobnej płytę lastrykową, na której umieszczono napis:

W HOŁDZIE OBROŃCOM WISŁY
1920 R.
W TYM MIEJSCU STAŁ POMNIK
WYBUDOWANY PRZEZ SPOŁECZEŃSTWO
WŁOCLAWKA POLSKIM ŻOŁNIERZOM
BOHATEROM OBRONY WISŁY Z 1920 R.
ZBURZONY PRZEZ AGRESORÓW

Po krótkim czasie płyta została wywrócona przez „nieznanych sprawców” i na pewien czas zaginęła. W 1988 r. została odnaleziona w czasie prac nad odbudową i wmurowana w kamienny murek okalający pomnik i mogilę.

¹⁰ T. Lenkiewicz, dz. cyt., s. 226.

¹¹ APTOW, Akta Notariusza Bohdana Kowalewskiego z Włocławka z lat 1918–1933, sygn. 20, akt 1049; *Podziękowanie*, „Słowo Kujawskie”, nr 139 z 24 VI 1923 r., s. 1.

¹² A. Kowalewska, *Budowa Pomnika dla Poległych Obrońców Wisły w latach 1920–1922*, w: *Pro Memoria Obrońcom Wisły 1920*, Włocławek 2010, s. 24.

Do tematu odbudowy pomnika powrócono pod koniec lat osiemdziesiątych, co wiązało się ze zmianą sytuacji politycznej w kraju po upadku systemu komunistycznego. 14 XII 1988 r. zarejestrowany został Obywatelski Komitet Odbudowy Pomnika Poległych Obrońców Wisły 1920 r. we Włocławku. Na jego czele stanął Bartłomiej Kołodziej. Powołano zarząd oraz komisje: historyczną, informacyjną, projektową i finansową. Inicjatywa wzbudziła bardzo duże zaangażowanie i wsparcie społeczeństwa. W efekcie już w styczniu 1989 r. rozpoczęto prace związane z porządkowaniem terenu wokół miejsca, w którym stał pomnik. W sierpniu na zrekonstruowanym kopcu postawiono wielki brzoźowy krzyż i prowizoryczny ołtarz. Umożliwiło to zorganizowanie 19 VIII 1989 r. pierwszych po 1945 r. masowych uroczystości rocznicowych. W maju tego samego roku na wniosek komitetu przywrócono ulicy prowadzącej do pomnika poprzednią nazwę — Obrońców Wisły 1920 r. Pod koniec 1989 r. możliwe było przystąpienie do prac nad odbudową pomnika. Pierwszym etapem było wmurowanie 11 listopada aktu erekcyjnego. Zimą opracowano projekt, zaś wiosną 1990 r. przystąpiono do ostatniego etapu prac — budowy obelisku¹³.

Uroczyste odsłonięcie pomnika połączone z mszą świętą nastąpiło 18 VIII 1990 r. Do Włocławka przybyła liczna delegacja polskiego parlamentu na czele z marszałkiem Senatu prof. Andrzejem Stelmachowskim. Ponadto udział wzięli przedstawiciele władz miasta i województwa warszawskiego, duchowni, reprezentacja Pomorskiego Okręgu Wojskowego. Obecni byli także ostatni żyjący wówczas uczestnicy wojny polsko-bolszewickiej i walk o Włocławek, harcerze i tysiące mieszkańców miasta. Pomnik Poległych Obrońców Wisły 1920 stał się od tego czasu ponownie miejscem obchodów rocznicowych.

W 2005 r. pomnik przechodził gruntowny remont. W trakcie prac okazało się, że trzpień obelisku został uszkodzony w stopniu uniemożliwiającym prowadzenie dalszych prac remontowych. Było to głównie spowodowane oddziaływaniem warunków atmosferycznych. W tej sytuacji zdecydowano się na rekonstrukcję elementów pomnika, które wykonała firma Granit Strzegom. Zakres prac remontowych obejmował także wymianę powierzchni tarasów, renowację kamiennych murków i tablic, przebudowę chodnika prowadzącego do obelisku oraz remont oświetlenia drogi. Odnowiony pomnik zyskał także iluminację świetlną¹⁴.

¹³ T. Dziński, *Włocławek 1920. W obronie Wisły*, Warszawa 2018, s. 88–91.

¹⁴ M. Goździalska, *Będzie pomnik z iluminacją*, „Gazeta Kujawska”, nr 255 z 31 X–1 XI 2005 r., s. 15.

Cmentarz we Włocławku

Mogiła na szpetalskim wzgórzu nie była jedynym miejscem, gdzie spoczęli obrońcy miasta polegli w 1920 r. Naturalnym miejscem pochówku stał się cmentarz we Włocławku. Tuż po zakończeniu walk, 21 VIII 1920 r. odbył się tu pogrzeb trzech żołnierzy 2 Kompanii V Batalionu Kolejowego: porucznika Michała Lubicz-Sawickiego, starszego pioniera Ignacego Stanisławskiego i pioniera Jana Zélenta. Niemal rok później, 18 VIII 1921 r. na cmentarzu poświęcono okazały pomnik, który ich upamiętniał. Monument przetrwał niemiecką okupację, lecz został zniszczony po 1945 r.¹⁵ Do dziś nie został odbudowany, choć z pewnością na to zasługuje.

Obok żołnierzy batalionu kolejowego na włocławskim cmentarzu pochowani zostali także inni obrońcy miasta: siedemnastoletnia harcerka Irena Jankowska, Julian Kalinowski, Władysław Wapniarski, Witold Lubinkowski. Symboliczny grób ma tam także Kazimierz Gąszczyński. W 1937 r. na cmentarzu pochowany został także pułkownik Wojciech Józef Gromczyński — dowódca obrony miasta w 1920 r. Włocławska nekropolia stała się także miejscem spoczynku członków załogi statku uzbrojonego „Moniuszko”, którzy zginęli pod Bobrownikami: porucznika marynarki Jerzego Pieszkańskiego i cywilnego kapitana statku Józefa Mizery.

Pomnik poległych żołnierzy 14 Pułku Piechoty we Włocławku

Pomnik powstał w 1928 r. na terenie koszar 14 Pułku Piechoty przy ul. Żytniej we Włocławku. Wybudowany kosztem 19 000 zł ze składek żołnierzy, miał uczcić pamięć towarzyszy broni poległych w czasie wojny polsko-bolszewickiej¹⁶. Uroczystego odsłonięcia dokonano 15 V 1929 r. w dniu święta pułkowego.

Monument przypominał Pomnik Poległych Obrońców Wisły 1920 r. Miał kształt wysokiego, smukłego obelisku, w dolnej części ujętego girlandami. U podnóża pomnika zamontowano tablicę z nazwiskami poległych, całość otaczając ośmioma słupami, które połączono łańcuchami. Na szczycie narożnych słupów umieszczono kule armatnie¹⁷. Podobnie jak inne podobne miejsca pamięci we Włocławku, pomnik został zniszczony przez Niemców w latach 1939–1940.

¹⁵ T. Dzi ki, dz. cyt., s. 56.

¹⁶ S. Pi e tr z y k, *Bilans pracy pokojowej 14 P.P.*, w: *Jednodniówka 14 Pułku Piechoty w 16 rocznicę powstania 27 października 1918–1934*, Włocławek 1934, s. 30.

¹⁷ M. P s z c z ó ł k o w s k i, *Architektura Włocławka w latach 1918–1929*, Włocławek–Łódź 2019, s. 254–255.

Nie dysponujemy pełną listą nazwisk poległych żołnierzy, którzy zostali uwiecznieni na tablicy pomnika. Na podstawie wykazów dostępnych w wydanych nieco później publikacjach¹⁸, można zauważyć, że w niewielkim stopniu uwzględniają one żołnierzy Batalionu Zapasowego 14 Pułku Piechoty, którzy zginęli w obronie Włocławka. Można przypuszczać, że podobnie było w przypadku tablicy na pomniku.

Pomnik marszałka Józefa Piłsudskiego na Bulwarach

W związku z przypadającymi w 1930 r.: okrągłą, dziesiątą rocznicą zwycięskiej bitwy warszawskiej, dwunastolecie niepodległości Polski oraz setną rocznicą wybuchu powstania listopadowego, w całym kraju podejmowanych było wiele inicjatyw mających uczcić te podniosłe chwile. Jednocześnie rozwijający się kult marszałka Józefa Piłsudskiego sprawiał, że szereg miast i wsi starało się uczcić jego imię przy okazji przypadających rocznic. Najczęściej objawiało się to w nadawaniu imienia marszałka ulicom, placom lub budynkom. Nie inaczej było we Włocławku.

Przygotowując obchody zbliżających się rocznic w mieście powołano komitet skupiający przedstawicieli szeregu organizacji i stowarzyszeń. Na jego czele stanął prezydent Włocławka Stefan Pachnowski. Ponadto w jego skład weszli: Szczepan Promis, inż. Olszewski, Fr. Konwicki, Zygmunt Wiśniewski, Konstanty Racinowski i Alfred Sztolcman, płk Ignacy Misiąg, Karol Zabłocki, Antoni Postolski, Walery Nowicki. Nawiązując do utrwalonej tradycji komitet zorganizował w dniu 15 VIII 1930 r. lokalne obchody rocznicy obrony Włocławka przez bolszewikami. Przybrały one formę uroczystego nabożeństwa w kościołach wszystkich wyznań. Złożono także wieńce przy Pomniku Poległych Obrońców Wisły¹⁹.

Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami, ogólnopolskie obchody miały odbyć się 11 listopada wraz z setną rocznicą wybuchu powstania listopadowego. W ramach przygotowań do włocławskich uroczystości, na spotkaniu 17 października rozszerzono skład Komitetu Obchodu do 33 osób. Składał się z czterech komisji: Ogólno-Organizacyjnej pod przewodnictwem prezydenta Stefana Pachnowskiego; Artystyczno-Technicznej kierowanej przez Alfreda Sztolcmana i architekta Bronisława Wondrauscha; Finansowej, na czele której stał Franciszek Szeliga oraz Propagandowo-Odczytowej pod przewodnictwem Stanisława Krzewskiego. Na posiedzeniu Komitetu w dniu 21 października zdecydowano o wystąpieniu do Rady Miejskiej z wnioskiem dotyczącym przemianowania ul. Bulwarowej na Bulwary

¹⁸ *Lista strat Wojska polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*, Warszawa 1934; S. Wierzyński, *Zarys historii wojennej 14-go Pułku Piechoty*, Warszawa 1929, s. 22, 23; *Lista poległych i zmarłych z ran w 14 p.p.*, w: *Jednodniówka 14 Pułku Piechoty...*, s. 41, 42.

¹⁹ *Włocławek — Wodzowi Narodu*, „Życie Włocławka i okolicy” 1930, nr 6, s. 20, 21.

im. Marszałka Józefa Piłsudskiego, a także ufundowanie pamiątkowej tablicy w formie pomnika, który miał stać na skwerze nad Wisłą. Rada Miejska na posiedzeniu w dniu 30 X 1930 r. powyższy wniosek przyjęła, choć nie odbyło się bez komplikacji²⁰.

Uroczyste obchody połączonych uroczystości rozpoczęły się 9 listopada. Zorganizowano wówczas zbiórkę uliczną, której celem było zebranie funduszy na budowę pomnika. Wieczorem 10 listopada na Placu Wolności odbył się uroczysty capstrzyk z udziałem władz państwowych, samorządowych i wojska. Główne uroczystości miały miejsce 11 listopada. Na tę okoliczność miasto zostało odświętnie udekorowane. W katedrze odprawione zostało specjalne nabożeństwo, na którym obecni byli: wicewojewoda warszawski Władysław Długocki, starosta włocławski Czesław Gajzler, prezydent Stefan Pachnowski oraz przedstawiciele urzędów państwowych, wojska i delegacje stowarzyszeń społecznych. W świątyniach innych wyznań również odprawione zostały uroczyste nabożeństwa. Kolejnym punktem obchodów było odsłonięcie pomnika na Bulwarach. Przy dźwiękach fanfar dokonał tego Władysław Długodzki występujący w zastępstwie wojewody Stanisława Twardo. Następnie głos zabrał płk Ignacy Misiąg, dziękując Komitetowi i społeczeństwu za cześć oddaną wodzowi i poległym w walkach o niepodległość żołnierzom. Na zakończenie uroczystości odbyła się defilada wojska i oddziałów Przysposobienia Wojskowego. Włocławek świętował do późnych godzin nocnych. W trzech punktach miasta rozlokowano megafony, przez które nadawano radiokoncerty. Wieczorem w siedzibie Włocławskiego Towarzystwa Wioślarskiego odbył się koncert-raut. Na program złożyły się występy śpiewaczki Rutkowskiej z teatru Toruńskiego, orkiestr symfonicznej 14 Pułku Piechoty, chóru wioślarskiego „Echo” oraz Żydowskich Chórów Ludowych. Następnego dnia zespół Teatru Miejskiego odegrał sztukę Zapolskiej „Tamten”. Spektakl poprzedziło przemówienie prezydenta Pachnowskiego²¹.

Pomnik umiejscowiono na skwerze w pobliżu liceum Marii Konopnickiej przy murze okalającym willę Feliksa Steinhagena. Wykonany według projektu architekta miejskiego Bronisława Wondrauscha monument miał skromną formę prostej,

---

²⁰ Wniosek o przemianowanie ul. Bulwarowej na Bulwary im. Marszałka Józefa Piłsudskiego miał zostać poddany pod głosowanie jako 7. punkt obrad Rady Miejskiej w dniu 30 X 1930 r. Na wniosek radnego Edwarda Jurgo (PPS) sprawę przeniesiono na 1. punkt obrad przy 9 głosach przeciwnych. Na znak protestu kilku radnych opuściło salę obrad, wobec czego radny Szlama Hiller (Bund) interpelował do Prezydium o stwierdzenie braku quorum. Po konsultacji z woźnym, który stwierdził, że radni nadal przebywają w gmachu Magistratu, Prezes Rady Witold Piasecki uznał posiedzenie za formalne. Ostatecznie, na wniosek radnego Jerzego Bojańczyka, uchwałę o przemianowaniu ulicy Bulwarowej na Bulwary im. Marszałka Józefa Piłsudskiego przyjęto bez dyskusji. Zob.: APTOW, Akta miasta Włocławka. Zarząd Miejski we Włocławku, sygn. 29, k. 235.

²¹ *Włocławek — Wodzowi Narodu...*, s. 21, 22.

geometrycznej bryły ok. 4 metrów wysokości z płaskorzeźbą Marszałka i tablicą, którą zdobiła inskrypcja:

WODZOWI NARODU
MARSZAŁKOWI
JÓZEFOWI PIŁSUDSKIEMU
ORAZ POLEGŁYM
W WALKACH O NIEPODLEGŁOŚĆ
MIESZKAŃCOM M. WŁOCŁAWKA
W DZIESIĄTĄ
ROZNIĘ ZWYCIĘSKIEGO
ODPARCIA NAJAZDU
ROSI SOWIECKIEJ
1920–1930

W latach 1939–1940 r. pomnik został zburzony przez Niemców. Po wojnie z przyczyn politycznych nie było możliwości odbudowy. W 1978 r. na jego miejscu stanął pomnik „Ludziom Pracy” upamiętniający 30. rocznicę powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i 60. rocznicę powstania Komunistycznej Partii Polski. Po 1989 r., mimo kilkukrotnych inicjatyw zmierzających do jego usunięcia, pozostał na miejscu.

Kilkuletnie starania o odtworzenie przedwojennego pomnika ostatecznie nabrały kształtu w 2005 r. Na zlecenie władz samorządowych przygotowano tablicę zawierającą podobny medalion z popiersiem Marszałka oraz odtworzono treść przedwojennej inskrypcji. Poniżej dodano podpis:

TABLICĘ ZE ZNISZCZONEGO PRZEZ NIEMCÓW W 1940 R.
POMNIKA ODTWORZONO W 70. ROCZNICĘ ŚMIERCI MARSZAŁKA
I 85. ROCZNICĘ „CUDU NAD WISŁĄ”.
MIESZKAŃCY WŁOCŁAWKA 11 LISTOPAD 2005 R.

Tablicę umieszczono na ścianie spichrza przy ul. Bulwary 10 w przeddzień Święta Niepodległości. Uroczyste odsłonięcie miało się odbyć dzień później. Ostatecznie, mimo wcześniejszych ustaleń, do tego nie doszło. Uroczystość nie znalazła się w programie oficjalnych obchodów i przeszła praktycznie bez echa²². Mimo to miejsce stało się jednym ze stałych punktów obchodów uroczystości rocznicowych w kolejnych latach.

²² *Piłsudski bez pompy*, „Gazeta Kujawska”, nr 265 z 14 XI 2005 r., s. 17.

Tablica pamiątkowa poświęcona strażakom poległym i walczącym w czasie wojny polsko-bolszewickiej

Upamiętnieniem poległych i walczących na froncie strażaków stała się tablica pamiątkowa, którą zmurowano w 1922 r. w korytarzu obok wejścia do sali głównej remizy przy ul. Żabiej 8. Wryta inskrypcja głosiła:

Na wezwanie Ojczyzny do walki za jej wolność z barbarzyńskim
najeźdźcą w r. 1920 stawili się na ochotnika do armji strażacy:

BIAŁECKI WIKTOR²³
BOJANCZYK JERZY²⁴
BRYLIŃSKI SZYMON
BIAŁECKI STEFAN²⁵
ORNATOWSKI WAĆŁAW
JAROSZEWSKI TEODOR²⁶
KRZEMIŃSKI EDWARD

²³ Białecki Wiktor (1879–1925) w 1902 r. ożenił się z Marią Stefańską. Mieli ośmioro dzieci. Wraz z ojcem pracował jako dekarz przy budowie kościołów i domów. Do straży ogniowej wstąpił w 1898 r. W 1913 r. szeregowy w I Sekcji I Oddziału Toporników, a w 1915 r. został mianowany dziesiątnikiem II Sekcji Oddziału I Toporników. W 1918 r. brał udział w obronie dzwonów włocławskiej katedry przed niemiecką grabieżą. Do 1925 dowódca I Oddziału. Zginął śmiercią tragiczną 10 VI 1925 r. w wyniku upadku z rusztowania w czasie budowy ołtarza na procesję Bożego Ciała. Na podst.: A. Białecki, *Przyczynek do historii Włocławskiej Ochotniczej Straży Pożarnej*, <https://docplayer.pl/8647628-Przyczynek-do-historii-wloclawskiej-ochotniczej-strazy-pozarnej.html> [dostęp: 27 kwietnia 2022 r.].

²⁴ Zob.: Z.J. Zasadza, *Bojańczyk Jerzy Zygmunt*, w: *Włocławski Słownik Biograficzny*, red. S. Kurnikowski, t. II, Włocławek 2005, s. 21–24.

²⁵ Białecki Stefan (1891–1952) z zawodu ślusarz-spawacz, pracownik Fabryki Lin, Drutu i Gwoździ „Klauke” we Włocławku. Jego żoną była Czesława Elżanowska. Mieli córkę Hannę. W 1913 służył jako szeregowy w II Sekcji Oddziału I Toporników, w 1914/1915 r. jako szeregowy V Sekcji Oddziału I Toporników. Na podst.: A. Białecki, *Przyczynek do historii Włocławskiej Ochotniczej Straży Pożarnej*, <https://docplayer.pl/8647628-Przyczynek-do-historii-wloclawskiej-ochotniczej-strazy-pozarnej.html> [dostęp: 27 kwietnia 2022 r.]; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1913 rok (39 rok istnienia straży)*, Włocławek 1914, s. 13; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1914 i 1915 rok (40 i 41 rok istnienia)*, Włocławek 1916, s. 15.

²⁶ Jaroszewski Teodor (1887–?) w latach 1925–1926 służył jako szeregowy w I Sekcji Oddziału II. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Ogniowej Ochotniczej w Włocławku za rok 1925 (51 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 8; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Pożarnej Ochotniczej w Włocławku za rok 1926 (52 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 12; APTOW, Akta miasta Włocławka. Magistrat miasta Włocławka, Księga Ludności Stałej miasta Włocławka, t. 16, sygn. 8333, k. 491.

KUBACKI SZCZEPAN²⁷
KOŁODZIEJCZYK FRANCISZEK
LEWANDOWSKI IGNACY
LEWANDOWSKI STEFAN²⁸
LAUR MICHAŁ²⁹
PUCHALSKI WALENTY³⁰
RYBACKI JÓZEF
RYBCZYŃSKI WINCENTY
MAJEWSKI FRANCISZEK³¹
WYSOCKI STANISŁAW³²

²⁷ Kubacki Szczepan (?–?) w 1913 r. służył jako szeregowy w V sekcji Oddziału II, w 1925 r. starszy strażak I Sekcji Oddziału II, w 1926 r. szeregowy I Sekcji Oddziału II, w 1931/1932 r. pełnił funkcję drugiego pomocnika dowódcy Oddziału II. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1913 rok (39 rok istnienia straży)*, Włocławek 1914, s. 17; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Ogniowej Ochotniczej w Włocławku za rok 1925 (51 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 8; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Pożarnej Ochotniczej w Włocławku za rok 1926 (52 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 12; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Ochotniczej Straży Pożarnej za rok 1931/1932 (58 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 14.

²⁸ Lewandowski Stefan (?–?) w 1913 r. służył jako szeregowy w IV Sekcji Oddziału IV, w 1914/1915 r. szeregowy IV Sekcji Oddziału IV, w 1931/1932 r. szeregowy I Sekcji Oddziału II. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1913 rok (39 rok istnienia straży)*, Włocławek 1914, s. 19; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1914 i 1915 rok (40 i 41 rok istnienia)*, Włocławek 1916, s. 17; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Ochotniczej Straży Pożarnej za rok 1931/1932 (58 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 14.

²⁹ Laur Michał (?–?) w 1914/1915 r. szeregowy IV sekcji Oddziału III, w 1926 r. sekcyjny IV sekcji Oddziału I Toporników, w 1931/1932 r. sekcyjny II Sekcji Oddziału I. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1914 i 1915 rok (40 i 41 rok istnienia)*, Włocławek 1916, s. 16; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Pożarnej Ochotniczej w Włocławku za rok 1926 (52 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 11.; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Ochotniczej Straży Pożarnej za rok 1931/1932 (58 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 13.

³⁰ Puchalski Walenty (1881–?) w latach 1925–1926 starszy strażak w III Sekcji Oddziału IV, w 1931/1932 r. starszy szeregowiec w Sekcji Sanitariuszy. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Ogniowej Ochotniczej w Włocławku za rok 1925 (51 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 10.; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Pożarnej Ochotniczej w Włocławku za rok 1926 (52 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 13.; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Ochotniczej Straży Pożarnej za rok 1931/1932 (58 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 15.; APTOW, Akta miasta Włocławka. Magistrat miasta Włocławka, Księga ludności stałej miasta Włocławek, t. 15, sygn. 8332, k. 549.

³¹ Majewski Franciszek (?–?) w 1913 r. służył jako szeregowy w V Sekcji Oddziału II. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1913 rok (39 rok istnienia straży)*, Włocławek 1914, s. 17.

³² Wysocki Stanisław (?–?) w latach 1925–1926 starszy strażak I Sekcji Oddziału I Toporników, w 1931/1932 r. sekcyjny I Sekcji Oddziału I. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Ogniowej Ochotniczej w Włocławku za rok 1925 (51 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 7.; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Pożarnej Ochotniczej w Włocławku za rok 1926 (52 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 11.; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Ochotniczej Straży Pożarnej za rok 1931/1932 (58 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 13.

WIŚNIEWSKI JÓZEF³³
ZAJFERT ADOLF³⁴

Śmiercią walecznych na polu chwały polegli

ś. † p.

DREWS GUSTAW³⁵
RAKOCZA JAN
NIDERFIJER KONSTANTY³⁶

Tablica przetrwała do końca II wojny światowej, po czym została zdemontowana. Początkowo przechowywano ją w magazynie straży pożarnej, następnie w niewyjaśnionych okolicznościach znalazła się na harcerskiej stancyi wodnej we Włocławku. Po przecięciu wykonano z niej dwie płyty nagrobne, które napisem do wewnątrz, znajdują się na jednym z grobów Cmentarza Komunalnego we Włocławku³⁷.

W 2011 r., z inicjatywy ówczesnego Komendanta Miejskiego Państwowej Straży Pożarnej we Włocławku, st. bryg. Grzegorza Świątkowskiego, powstała replika przedwojennej tablicy pamiątkowej. Uroczystość jej odsłonięcia odbyła się 10 XI 2011 r. w Komendzie Miejskiej Państwowej Straży Pożarnej we Włocławku przy ul. Rolnej 1³⁸. Pod repliką umieszczono tabliczkę z napisem:

---

³³ Wiśniewski Józef (?–?) w 1914/1915 r. szeregowy II sekcji Oddziału III, w latach 1925–1926 szeregowy w IV Sekcji Oddziału II. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1914 i 1915 rok (40 i 41 rok istnienia)*, Włocławek 1916, s. 16; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Ogniowej Ochotniczej w Włocławku za rok 1925 (51 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 8; *Sprawozdanie z czynności i funduszków Straży Pożarnej Ochotniczej w Włocławku za rok 1926 (52 rok istnienia straży)*, Włocławek b.r., s. 12.

³⁴ Zajfert Adolf (1895–?) w 1914/1915 r. szeregowy II sekcji Oddziału I Toporników. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1914 i 1915 rok (40 i 41 rok istnienia)*, Włocławek 1916, s. 14; APTOW, Akta miasta Włocławka. Magistrat miasta Włocławka, Księga ludności stałej miasta Włocławek, t. 5, sygn. 8322, k. 623.

³⁵ Drows Gustaw (?–?) w 1914/1915 r. szeregowy III sekcji Oddziału I Toporników. Na podst.: *Sprawozdanie z czynności i funduszków Włocławskiej Straży Ogniowej Ochotniczej za 1914 i 1915 rok (40 i 41 rok istnienia)*, Włocławek 1916, s. 14.

³⁶ Niderfijer Konstanty (1884–1920?) Około 1912 r. ożenił się z Bronisławą Piątkowską. Mieli syna Teofila (ur. 1913 r.). Na podst.: APTOW, Akta miasta Włocławka. Magistrat miasta Włocławka, Księga ludności stałej miasta Włocławek, tom 17, sygn. 8334, k. 627.

³⁷ Z.J. Z a s a d a, *Czyn niepodległościowy Włocławskiej Ochotniczej Straży Ogniowej i straży powiatu włocławskiego w latach 1918–1920*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 33, Włocławek 2018, s. 67.

³⁸ R. F e t e r, *Tablica upamiętniająca dokonania poległych i walczących na froncie strażaków*, <https://pomniki.wloclawek.pl/2017/06/21/tablica-upamietniajaca-dokonania-poleglych-i-walczacych-na-froncie-strazakow/> [dostęp: 25 marca 2022 r.].

Replika zaginionej tablicy z 1922 roku upamiętniająca udział strażaków Włocławskiej Ochotniczej Straży Ogniowej w obronie miasta Włocławka, w 1920 roku. Ufundowana w 93. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości przez:

*druha Mariana Maślankę, Mariusza Nowaka,
druha Andrzeja Sudomira, ppłk. poż. w st. spocz. inż. Ryszarda Sudomira
st. bryg. mgr inż. Grzegorza Świątkowskiego*
Włocławek, 11.11.2011 r.

Tablica Pamięci Obrońców Wisły 1920 roku w budynku Zespołu Szkół Akademickich we Włocławku

Zespół Szkół Akademickich przy Kujawskiej Szkole Wyższej we Włocławku rozpoczął działalność we wrześniu 2012 r.³⁹ Trzy lata później rozpoczęto zabiegi zmierzające do nadania szkole patrona. Spośród zgromadzonych propozycji uczniowie i rodzice dokonali wyboru, zaakceptowanego następnie przez radę pedagogiczną w lutym 2016 r.⁴⁰ Oficjalnie, zgodnie z Uchwałą Senatu Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku z dnia 30 VI 2016 r. Zespół Szkół Akademickich Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku i szkoły wchodzące w skład Zespołu od 1 IX 2016 r. noszą nazwę Obrońców Wisły 1920 r.⁴¹ Następstwem tej decyzji było powołanie Komitetu Fundacyjnego Sztandaru dla Zespołu Szkół Akademickich, który rozpoczął zbieranie środków w celu sfinansowania podjętej inicjatywy⁴². Oficjalna uroczystość poświęcenia, nadania i wręczenia sztandaru odbyła się 23 XI 2016 r. Byli na niej obecni przedstawiciele rządu na czele z Ministrem Obrony Narodowej Antonim Macierewiczem, posłowie na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, przedstawiciele władz samorządowych, wojskowych, szkolnictwa, instytucji kulturalnych. Przed oficjalną uroczystością wręczenia sztandaru, Antoni Macierewicz oraz poseł Joanna Borowiak odślonili tablicę pamiątkową znajdującą się w budynku szkoły przy ul. Okrzei 94⁴³. Na czarnej prostokątnej powierzchni tablicy złotymi literami wyryto napis:

³⁹ O uczelni, <https://ksw.wloclawek.pl/uczelnia/o-uczelni/>, [dostęp: 28 marca 2022 r.].

⁴⁰ T. D z i k i, dz. cyt., s. 96.

⁴¹ Od 1 września 2016 r. uchwałą Senatu KSW szkoły ZSA będą imienia „Obrońców Wisły 1920 roku”, <https://zsa.wloclawek.pl/szkola/aktualnosci/411-od-1-wrzesnia-2016-roku-uchwala-senatu-ksw-szkoly-zsa-imienia-obroncow-wisly-1920-roku>, [dostęp: 10 marca 2022 r.].

⁴² Apel Komitetu Fundacyjnego Sztandaru dla Zespołu Szkół Akademickich, <https://zsa.wloclawek.pl/szkola/aktualnosci/419-apel-komitetu-fundacyjnego-sztandaru-dla-zespołu-szkol-akademickich>, [dostęp: 11 marca 2022 r.].

⁴³ Minister Obrony Narodowej wręczył sztandar Zespołowi Szkół Akademickich, <https://zsa.wloclawek.pl/szkola/aktualnosci/911-minister-obrony-narodowej-wreczyl-sztandar-szkole>, [dostęp: 11 marca 2022 r.].

PAMIĘCI
OBROŃCÓW WISŁY
1920 ROKU
Społeczność szkolna
Zespołu Szkół Akademickich
Włocławek, dnia 23 listopada 2016 r.

Z lewej strony tablicy, obok inskrypcji, umieszczono wizerunek Orła Białego z 1919 r.

Miejsca upamiętnienia powstałe z okazji 100. i 101. Rocznicy Obrony Włocławka w 1920 r.

Wojewódzkie Obchody 100. Rocznicy Obrony Włocławka w 1920 r. oraz Święta Wojska Polskiego odbyły się we Włocławku 15 VIII 2020 r. Rozpoczęły się od złożenia kwiatów pod pomnikiem Poległych Obrońców Wisły. Następnie uroczystości przeniosły się na plac przed katedrą pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, gdzie nadano odznaczenia przyznane przez marszałka województwa. Kolejnym punktem obchodów było odsłonięcie i poświęcenie okolicznościowej tablicy pamiątkowej umieszczonej na ścianie bazyliki. Wryta na niej inskrypcja głosiła:

„WEŻ W OPIEKĘ
NARÓD CAŁY, MARYJO”
DLA UPAMIĘTNIEŃ
100 ROCZNICY
ZWYCIĘSTWA POLSKIEGO
NAD ARMIA SOWIECKĄ
I OCALENIA WŁOCLAWKA
TABLICĘ TĘ KŁADĄ
BISKUP WŁOCLAWSKI
WIESŁAW ALOJZY MERING
BISKUP POMOCNICZY
STANISŁAW GĘBICKI
KSIĘŻA I WIERNI
DIECEZJI WŁOCLAWSKIEJ
15 SIERPŃNIA 2020

W południe pod przewodnictwem ordynariusza diecezji włocławskiej biskupa Wiesława Alojzego Meringa odprawiono mszę świętą. Po nabożeństwie w uroczystym przemarszu ulicami miasta udano się pod siedzibę delegatury Urzędu Marszałkowskiego przy ul. Bechiego 2, gdzie odsłonięto tablicę pamiątkową⁴⁴ na tym budynku.

W 2010 r. umieszczono tam czarną płytę z inskrypcją:

Bohaterom
Bitwy Warszawskiej 1920 roku
W 90. rocznicę
zwycięstwa nad bolszewikami
Mieszkańcy Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Dziesięć lat później, na tej samej ścianie budynku, odsłonięto bardziej okazałą tablicę z jasnego granitu, na której umieszczono wizerunek orła białego, a pod nim inskrypcję:

PAMIĘCI TYCH, KTÓRYM
WINNIŚMY DŁUG WDZIĘCZNOŚCI
ZA WOLNOŚĆ NASZĄ I EUROPY
W 100. ROCZNICĘ
CUDU NAD WISŁĄ
MIESZKAŃCY I SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
KUJAWSKO-POMORSKIEGO
WŁOCŁAWEK, 15 SIERPNIĄ 2020

W ramach zakończenia obchodów 100. Rocznicy Obrony Włocławka w 1920 r., 30 VIII 2020 r. w parafii św. Jana Chrzciciela odbył się odpust ku czci Matki Bożej Częstochowskiej, jako dziękczynienie za uratowanie miasta. Uroczystej Mszy św. przewodniczył ks. bp Wiesław Alojzy Mering, który wcześniej dokonał poświęcenia umieszczonej na obelisku tablicy upamiętniającej obrońców miasta. Na zakończenie Eucharystii ksiądz biskup poświęcił odnowiony główny ołtarz z umieszczonym w jego centralnej części obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej⁴⁵. Został on подарowany świątyni w 1921 r. w trakcie obchodów „Święta Wisły”, upamiętniających

⁴⁴ B. K r z e m i ń s k a, *Świętowaliśmy setną rocznicę Cudu nad Wisłą*, <https://kujawsko-pomorskie.pl/biuro-prasowe/informacje-prasowe/36112-bohaterom-obrony-wloclawka>, [dostęp: 23 marca 2022 r.].

⁴⁵ R. K u r z ę p a, *Zakończenie obchodów 100. rocznicy obrony Włocławka w 1920 r. — Msza św. w kościele św. Jana nad Wisłą*, <https://zskdlugosz.pl/2020/08/31/obchody-100-obrony-wloclawka-w-1920-r-kosciele-pw-sw-jana-nad-wisla/>, [dostęp: 28 marca 2022 r.].

pierwszą rocznicę odparcia bolszewickiego ataku. Obraz namalował artysta malarz Bolesław Rutkowski z Częstochowy⁴⁶.

Obelisk z tablicą umieszczono od strony północnej świątyni zwróconej ku rzece Wiśle. Na obelisku umieszczono czarną tablicę z wizerunkiem orła wojskowego. Pod nim znajduje się napis:

OBRONCOM WISŁY
1920
MIESZKAŃCY
WŁOCŁAWKA
2020

W ramach uroczystych obchodów Święta Wojska Polskiego i 101. Rocznicy Obrony Włocławka w 1920 r. 15 VIII 2021 r. na Bulwarach im. Marszałka Józefa Piłsudskiego odsłonięto Aleję Zasłużonych dla Włocławka. Była to wspólna inicjatywa Prezydenta Włocławka dr. Marka Wojtkowskiego i Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego Piotra Całbeckiego.

W chodnik wmurowano cztery granitowe płyty. Pierwsza, dająca początek alei, zawiera herb miasta Włocławka i napis ALEJA ZASŁUŻONYCH DLA WŁOCŁAWKA. Kolejne trzy płyty poświęcone są pamięci osób biorących udział w obronie Włocławka w 1920 r. Wspólnym motywem występującym na każdej z tych płyt jest wyobrażenie orła, nawiązujące do zwieńczenia Pomnika Poległych Obrońców Wisły 1920 r. Pod nim umieszczone są napisy pamiątkowe informujące o osobach, którym poświęcone są tablice:

PULKOWNIK Wojska Polskiego
WOJCIECH JÓZEF
GROMCZYŃSKI
(1861–1937)
DOWÓDCA OBRONY
WŁOCŁAWKA 1920 R.

PORUCZNIK Wojska Polskiego
MICHAŁ
LUBICZ-SAWICKI
(1893–1920)

---

⁴⁶ T. Dziki, M. Gruszczyńska, *Pamięć o Sierpniu 1920 r. wśród mieszkańców miasta Włocławka (do 1939 r.)*, w: *Pro Memoria...*, Włocławek 2010, s. 30.

DOWÓDCA 2 KOMPANII
V BATALIONU KOLEJOWEGO
Zginął bohatersko w walkach pod Włocławkiem

HARCERKA
IRENA JANKOWSKA
(1903–1920)
Zmarła od ran odniesionych
podczas roznoszenia żywności
i opatrunków żołnierzom będącym
w okopach na bulwarach

Idea ta ma być kontynuowana w kolejnych latach poprzez upamiętnianie następnych osób zasłużonych w dziejach Włocławka⁴⁷.

STRESZCZENIE

Obrona Włocławka przed najazdem bolszewickim w sierpniu 1920 r. na trwałe wpisała się w historię miasta i pamięć mieszkańców. Wydarzeniu poświęcono szereg form upamiętniających w postaci pomników i tablic rozmieszczonych w różnych częściach miasta. Pierwsze z nich powstały krótko po zakończeniu wojny. Były związane z miejscami walk i pochówku poległych obrońców. Najważniejszym obiektem jest Pomnik Poległych Obrońców Wisły 1920 r. Został wybudowany w 1922 r. przy mogile, w której pochowano około 60 polskich żołnierzy. Stał się symbolicznym miejscem przywołującym pamięć o obrońcach Włocławka i głównym miejscem uroczystości rocznicowych aż do wybuchu II wojny światowej. Zniszczony przez niemieckich okupantów został odbudowany dopiero w 1990 r. Miejscem pochówku poległych obrońców miasta w naturalny sposób stał się także cmentarz we Włocławku. W 1921 r. stanął tam okazały pomnik upamiętniający poległych żołnierzy 2 kompanii V Batalionu Kolejowego. Monument został zniszczony po 1945 r. W symboliczny sposób poległych towarzyszy broni upamiętnili także żołnierze 14 Pułku Piechoty w postaci pomnika, który stanął w 1929 r. na terenie koszar przy ul. Żytniej. Z okazji dziesiątej rocznicy obrony Włocławka i dwunastolecia niepodległości Polski na włocławskich bulwarach stanął pomnik poświęcony Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu i poległym obrońcom miasta, który również został zniszczony w czasie niemieckiej okupacji. W skromniejszej formie został odbudowany w 2005 r. Szereg tablic upamiętniających wydarzenia z sierpnia 1920 r. powstało we Włocławku w ciągu ostatnich kilkunastu lat. W 2011 r. w Komendzie Miejskiej Państwowej Straży Pożarnej we Włocławku odsłonięto replikę tablicy z 1922 r.

---

⁴⁷ 15 sierpnia odsłonięcie Alei Zasłużonych dla Włocławka oraz uroczystości pod Pomnikiem Obrońców Wisły i w katedrze, <https://www.portalwloclawek.pl/wiadomosci/5344,15-sierpnia-odslonienie-alei-zasluzonych-dla-wloclawka-planowane-sa-rowniez-uroczystosci-pod-pomnikiem-obroncow-wisly-i-w-katedrze> [dostęp: 28 marca 2022 r.]; W chodnik na Bulwarach zmurowano trzy tablice z nazwiskami. Upamiętniają..., https://ddwloclawek.pl/pl/11_wiadomosci/46050_w-chodnik-na-bulwarach-wmurowano-trzy-tablice-z-nazwiskami-upamietniaja-.html [dostęp: 28 marca 2022 r.].

upamiętniającą strażaków walczących i poległych w czasie wojny polsko-bolszewickiej. W 2016 r. w budynku Zespołu Szkół Akademickich Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku odsłonięto tablicę pamiątkową z okazji nadania szkole imienia „Obrońców Wisły 1920 r.”. Uroczystym obchodom okrągłej, setnej rocznicy obrony miasta towarzyszyło odsłonięcie okolicznościowych tablic pamiątkowych umieszczonych na ścianie bazyliki katedralnej oraz budynku delegatury Urzędu Marszałkowskiego. Kolejna tablica pamiątkowa umieszczona została na obelisku przy kościele parafialnym św. Jana we Włocławku. Ostatnią formą upamiętniającą obrońców Włocławka stała się Aleja Zasłużonych dla Włocławka. W 2021 r. w chodnik na bulwarach wmurowano trzy tablice upamiętniające dowódcę obrony Włocławka płk. Wojciecha Gromczyńskiego oraz poległych por. Michała Lubicz-Sawickiego i Irenę Jankowską.

SUMMARY

The defence of Włocławek against the Soviet invasion in August 1920 is permanently woven into the history of the town and the memories of its people. Those events are commemorated by a number of monuments and plaques located in various parts of the town. The first of those were raised soon after the end of the war. They were associated with the battle sites and the burial sites of the fallen defenders. The most important memorial is the Monument to the Fallen Defenders of the Vistula of 1920. It was erected in 1922 by the grave in which approximately 60 Polish soldiers had been buried. It became a symbol of remembrance of the defenders of Włocławek and the principal site where anniversary celebrations were held up to the outbreak of World War II. Destroyed by the German invaders, it was only rebuilt in 1990. The fallen defenders of the town were also naturally buried at the local cemetery. In 1921 a large monument was erected there in memory of the fallen soldiers of 2 Company, 5 Railway Battalion. The monument was destroyed after 1945. The soldiers of 14 Infantry Regiment also paid a symbolic tribute to their fallen comrades with a monument which was erected at the barracks in Żytunia Street in 1929. To celebrate the tenth anniversary of the defence of Włocławek and twelve years of Poland's independence, a monument to Marshal Józef Piłsudski and the fallen defenders of the town was put up on the boulevard in Włocławek. This monument was also destroyed during the German occupation. It was reconstructed in a more modest form in 2005. A number of plaques commemorating the events of August 1920 have been founded in Włocławek in the past dozen or so years. In 2011 a replica of the 1922 plaque in memory of the firefighters who had fought and fallen during the Polish-Soviet War was unveiled at the State Fire Service Headquarters in Włocławek. In 2016 a memorial plaque was unveiled in the building housing the Academic School Complex run by the Cuiavian University in Włocławek as part of the School naming ceremony, where it was named after the Defenders of the Vistula 1920. The celebration of the 100th anniversary of the defence of the town included the unveiling of memorial plaques on the walls of the Cathedral and the building housing the Branch Office of the Voivodeship Marshal. Another memorial plaque was installed at the memorial by the St. John Parish Church in Włocławek. The defenders of Włocławek were most recently commemorated in the Włocławek Memorial Lane. In 2021 three plaques were installed in the pavement on the boulevard to honour the commander in charge of the defence of Włocławek, Colonel Wojciech Gromczyński and the fallen Lieutenant Michał Lubicz-Sawicki and Irena Jankowska.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku

Akta Miasta Włocławka. Zarząd Miejski we Włocławku lata [1910] 1918–1939.

Akta Notariusza Bohdana Kowalewskiego z Włocławka z lat 1918–1933.

Prasa

Budowa pomnika, „Słowo Kujawskie”, nr 205 z 10 IX 1922 r.

Goździalska M., *Będzie pomnik z iluminacją*, „Gazeta Kujawska”, nr 255 z 31 X–1 XI 2005 r.

Piłsudski bez pompy, „Gazeta Kujawska”, nr 265 z 14 XI 2005 r.

Podziękowanie, „Słowo Kujawskie”, nr 139 z 24 VI 1923 r.

Poświęcenie pomnika, „Słowo Kujawskie”, nr 224 z 3 X 1922 r.

Włocławek — Wodzowi Narodu, „Życie Włocławka i okolicy” 1930, nr 6.

Opracowania

Dziki T., *Włocławek 1920. W obronie Wisły*, Warszawa 2018.

Jednodniówka 14 Pułku Piechoty w 16 rocznicę powstania 27 października 1918–1934, Włocławek 1934.

Jednodniówka na pomnik dla poległych obrońców Włocławka, red. ppłk A. Wasilewski, K. Łepkowski, por. K. Domański, Włocławek 1922.

Pro Memoria Obrońcom Wisły 1920, Włocławek 2010.

Pszczółkowski M., *Architektura Włocławka w latach 1918–1939*, Włocławek–Łódź 2019.

W 75-lecie Bitwy Warszawskiej 1920. Materiały z konferencji naukowej 30 XI–1 XII 1995 r. i uroczystości w dniu 20 sierpnia 1995 r. pod Pomnikiem Poległych Obrońców Wisły 1920 roku, Włocławek 1997.

Wierzyński S., *Zarys historii wojennej 14-go Pułku Piechoty*, Warszawa 1929.

Zasada Z.J., *Czyn niepodległościowy Włocławskiej Ochotniczej Straży Ogniowej i straży powiatu włocławskiego w latach 1918–1920*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 33, Włocławek 2018.

Strony internetowe

ddwloclawek.pl

ksw.wloclawek.pl

kujawsko-pomorskie.pl

pomniki.wloclawek.pl

portalwloclawek.pl

zsa.wloclawek.pl

zskdlugosz.pl

Nota o autorze

Jakub Szachewicz — archiwista, historyk, pracownik Muzeum Historii Włocławka Oddział Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku.

Grzegorz Gołębiowski

Towarzystwo Naukowe Płockie

JÓZEF FALKOWSKI Z ZADUSZNIK — BOHATER WOJNY POLSKO-BOLSZEWICKIEJ 1920 ROKU I JEGO PÓZНИЕJSZE LOSY

Słowa kluczowe: 9 Pułk Piechoty Legionów, wojna polsko-bolszewicka, Lipno, Józef Falkowski

JÓZEF FALKOWSKI OF ZADUSZNIKI: A HERO OF THE 1920 POLISH-SOVIET WAR AND HIS FURTHER FATE

Keywords: 9th Infantry Regiment of the Legions, Polish-Soviet War, Lipno, Józef Falkowski

Znaki zapytania wokół Józefa Falkowskiego z obelisku w Lipnie

W dniu 11 XI 1930 r. — w roku dziesięciolecia zwycięstwa w wojnie polsko-bolszewickiej — w Lipnie został odsłonięty obelisk, na którym znalazło się 14 nazwisk żołnierzy, pochodzących z Lipna, poległych w wojnie 1920 r. Jest wśród nich 21-letni rolnik Józef Falkowski, szeregowy 22 pułku piechoty¹. Ponieważ jako jedyny został odznaczony orderem *Virtuti Militari* V klasy i Krzyżem *Walecznych*, w naturalny sposób wzbudził moje zainteresowanie i pytanie, czym się wyróżnił w bojach i jakie były jego dalsze losy.

Żołnierz o takim imieniu i nazwisku figuruje na *Liście strat Wojska Polskiego* z lat 1918–1920. Z informacji tam zawartych wynika, że szer. Józef Falkowski o nieznanym przydziale służbowym poległ 16 VIII 1920 r. pod Złoczowem, leżącym ok. 50 km

---

¹ *Obchód Święta Niepodległości i Zwycięstwa w Lipnie*, „Gazeta Lipnowska” 1930, nr 39 z 23 XI, s. 3, 4; M. K r a j e w s k i, *Ziemia Dobrzyńska w cieniu czerwonej gwiazdy. Rok 1920*, Rybin 2010, s. 121, 122; t e n ż e, *Victoria nad czerwoną gwiazdą. Rok 1920*, Rybin–Obory 2020, s. 211, 212; J. Z. I w i Ń s k a, *Lipno w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku*, „Rocznik Dobrzyński” (Rybin) 2020, t. XIII, s. 93, 94. Obelisk został w 1939 r. zburzony przez okupantów niemieckich, zrekonstruowany w 1992 r.

na wschód od Lwowa². Jednocześnie w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie znajdują się akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego — w 1920 r. 21-letniego starszego sierżanta 9 pułku piechoty Legionów, również rolnika, pochodzącego z Zadusznik w powiecie lipnowskim, który w wojnie nie zginął³. Pojawia się więc pytanie, czy Józef Falkowski został na tablicy umieszczony omyłkowo, czy też było dwóch Józefów Falkowskich, bowiem nie zgadza się przydział służbowy: Falkowski z tablicy służył w 22 pp, Falkowski z CAW — w 9 pp Legionów. Poza tym Falkowski z tablicy miał stopień szeregowca, Falkowski z CAW — zakończył wojnę w stopniu starszego sierżanta. Aczkolwiek w obu przypadkach jest mowa o 21-letnim rolniku, związanym z Lipnem. Problem polega na tym, że według dostępnych danych jeden z nich zginął, a drugi przeżył wojnę. W aktach stanu cywilnego parafii rzymsko-katolickiej z Lipna za rok 1899

Obelisk żołnierzy pochodzących z Lipna, poległych w 1920 r., wygląd współczesny, fot. G. Gołębiwski

Józef Falkowski nie występuje. W portalu geneteka.genealodzy.pl po wpisaniu „Józef Falkowski” pojawia się jedna osoba o takim imieniu i nazwisku, urodzona w Zadusznikach w powiecie lipnowskim. Oczywiście to żaden dowód pomyłki, bowiem rodzina Falkowskich na ziemi dobrzyńskiej występuje bardzo licznie. Falkowski z tablicy mógł się urodzić poza Lipnem, a w 1920 r. mieszkać w mieście.

Z kolei w historii wojennej 22 pułku piechoty na zamieszczonej tam liście żołnierzy pułku poległych i zmarłych wskutek ran w wojnach lat 1919–1920 Józef Falkowski nie występuje⁴. Wprawdzie na mapie przemarszów i bojów 22 pp zaznaczony jest Złoczów, ale pułk walczył z wojskami ukraińskimi pod Złoczowem 18 VI 1919 r., tracąc w boju dwóch zabitych i 11 rannych. Natomiast 16 VIII 1920 r. 22 pp brał udział

² *Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*, Warszawa 1934, nr 8038, s. 178; J.Z. Iw i ń s k a, dz. cyt., s. 93. Inny Józef Falkowski, strz. Śluckiego pułku strzelców zmarł w wyniku choroby 14 II 1920 r. w Baranowiczach (*Lista strat...*, nr 8037, s. 178).

³ Centralne Archiwum Wojskowe w Wojskowym Biurze Historycznym w Warszawie (dalej: CAW-WBH), kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych (dalej: APO), Józef Falkowski, sygn. I.482.69-6182, VM.

⁴ B. K o w a l c z e w s k i, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930, s. 63.

Fragment tablicy na obelisku z nazwiskiem Józefa Falkowskiego, fot. G. Gołębiowski

w wypieraniu wojsk bolszewickich z Nasielska, leżącego na Mazowszu⁵. Tak więc J. Falkowski w sierpniu 1920 r. nie mógł zginąć pod Złoczowem jako żołnierz 22 pp, bo pułk walczył wtedy w innym rejonie albo na obelisku podany jest błędny przydział służbowy. Nie wiadomo na jakiej podstawie inicjatorzy obelisku uznali, że służył w 22 pp, skoro w wykazie poległych tego pułku nie występuje, a na *Liście strat* nie ma przydziału służbowego. Notabene 22 pp był formowany w Siedlcach, więc nie wiadomo też jak chłopak z Lipna miałby tam trafić.

Zatem bez dodatkowych informacji nie da się określić, czy Józef Falkowski z obelisku w Lipnie i Józef Falkowski z Zadusznik to dwie różne osoby czy też omyłkowo wpisany został żyjący żołnierz. Przypadki pomyłek na takich upamiętnieniach się zdarzały. Przykładem może być Wacław Dobiszewski, zasłużony obrońca Płocka w 1920 r., odznaczony Krzyżem Walecznych, który w 1935 r. został umieszczony na liście i tablicy poległych w 1920 r., mimo że wtedy jeszcze żył, bowiem zmarł dopiero w 1938 r. w wieku 54 lat⁶. Zajmijmy się więc postacią Józefa Falkowskiego

⁵ Tamże, s. 4, 12, 13, 55. Na temat walk o Nasielsk zob.: P. Piotrowski, *Walki o miasta Mazowsza Północnego podczas wojny polsko-rosyjskiej 1920 roku*, Poznań 2014, s. 311–313; L. Wyszczelski, *Nasielsk 1920. Zwycięskie bitwy Polaków*, t. 44, Warszawa 2015; tenże, *Nasielsk 1920*, Warszawa 2020, Wydawnictwo Bellona, (Historyczne bitwy).

⁶ *Lista poległych w obronie m. Płocka w 1920 roku (niepełna)*, Jednodniówka „Dnia Legionowego” w Płocku 7.IV.1935 r., s. 14; *Zgon zastężonego strażaka*, „Głos Mazowiecki” 1938, nr 254 z 5–6 XI, s. 1; A.J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, t. 2, Płock 2007, s. 123; G. Gołębiowski, *Lista poległych w obronie Płocka 18–19 sierpnia 1920 r. oraz zmarłych z ran w późniejszym czasie*, „Notatki Płockie” 2013, nr 3, s. 25.

z Zadusznik, którego losy na podstawie dokumentów archiwalnych i prasy możemy prześledzić.

Służba Józefa Falkowskiego w Wojsku Polskim w latach 1918–1921

Józef Falkowski urodził się 27 I 1899 r. w Zadusznikach w powiecie lipnowskim w rodzinie Antoniego i Józefy z Falkowskich małżonków Falkowskich⁷. Rodzice posiadali małe gospodarstwo rolne (12 mórg) i Józef pomagał w pracy na nim. W 1914 r. ukończył szkołę powszechną w Ligowie. W 1917 r. zmarł ojciec i młody Józef, jako najstarszy spośród dziewięciorga rodzeństwa zajął się prowadzeniem gospodarstwa⁸. Jednocześnie od 1917 r. współpracował z Polską Organizacją Wojskową, choć formalnie do niej nie należał. W 1917 r. sąd niemiecki w Lipnie skazał go na dwa tygodnie więzienia „za czynny opór i namawianie ludności do nieodrabiania szarwaraków oraz nieskładania kontyngentów na rzecz władz okupacyjnych”. Ponieważ był jeszcze małoletnim, kara więzienia została mu zamieniona na grzywnę w wysokości 200 mk, którą zapłacił⁹.

W listopadzie 1918 r. wziął udział w rozbrajaniu Niemców, choć nie wiadomo czy we Włocławku, czy też w Lipnie. 18 XII 1918 r. zgłosił się ochotniczo do Wojska Polskiego i został przydzielony do 36 pułku piechoty Legii Akademickiej w Warszawie. Nie wiadomo jak trafił do Warszawy, skoro do wojska mógł się zgłosić znacznie bliżej, bo we Włocławku. A może z Włocławka wysłano go do Warszawy? Także przydział jest dosyć dziwny, bowiem 36 pułk piechoty Legii Akademickiej był formowany w listopadzie 1918 r. spośród studentów warszawskich uczelni wyższych i J. Falkowski z ukończoną zaledwie wiejską szkołą powszechną tam po prostu nie pasował.

---

⁷ Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku, księga urodzeń parafii rzymskokatolickiej w Zadusznikach 1892–1901, akt urodzenia nr 10 z 1899 r. (skan na portalu www.geneteka.genealodzy.pl — woj. kujawsko-pomorskie — Falkowski Józef 1899). Matka nosiła takie samo nazwisko jak ojciec. Tak podał J. Falkowski w dokumentach personalnych, tak jest też w akcie jego urodzenia, natomiast nie udało się odnaleźć aktu małżeństwa Antoniego i Józefy Falkowskich.

⁸ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182, VM, kwestionariusz osobowy Józefa Falkowskiego, życiorys z 27 V 1933 r. W życiorysie J. Falkowski podał datę śmierci ojca na 1917 r., natomiast w aktach metrykalnych woj. kujawsko-pomorskiego jest tylko Antoni Falkowski, ur. 8 II 1973 r., zm. 12 III 1916 r., ale to raczej inna osoba, bowiem nie zgadza się wiek. Zob.: www.genealogiawarchiwach.pl — akt zgonu Antoniego Falkowskiego; www.geneteka.genealodzy.pl.

⁹ CAW-WBH, APO, sygn. Falkowski Józef KN — odrzuc. 14.12.1936, wniosek na Krzyż Niepodległości, życiorys z 1936 r. W innym miejscu wniosku odznaczeniowego J. Falkowski pisze o dwóch miesiącach więzienia.

Tym niemniej służbę wojskową zaczął w tym pułku, który już na początku stycznia 1919 r. został skierowany na front ukraiński w Galicji Wschodniej w rejon Rawy Ruskiej. 8 stycznia 36 ppLA zdobył Żółkiew, przedzierając się dalej w kierunku Lwowa, do którego dotarł 10 I 1919 r. Następnie do końca stycznia 1919 r. pułk walczył na przedpolach Lwowa, broniąc miasta przed atakującymi go wojskami ukraińskimi. W trakcie tych bojów — 23 I 1919 r. — J. Falkowski zmienił przydział na 3 pułk piechoty Legionów, walczący w tym samym rejonie¹⁰.

Sformowany 7 XI 1918 r. 3 pułk piechoty Legionów od 16 II 1919 r. — po zmianie numeracji — występował jako 9 pułk piechoty Legionów. Dowodził nim płk Karol Blok. W tym czasie poszczególne bataliony pułku walczyły na froncie ukraińskim. 13 stycznia w II batalionie, dowodzonym przez kpt. Stanisława Machowicza, została utworzona kompania karabinów maszynowych i to prawdopodobnie w tym pododdziale służył F. Falkowski. Od 14 I 1919 r. II batalion walczył w rejonie Rawy Ruskiej, broniąc jej od 18 do 22 II 1919 r. A zatem J. Falkowski znalazł się w pułku właśnie w czasie walk o Rawę Ruską. W marcu batalion został wycofany na zaplecze, by w kwietniu znowu wziąć udział w walkach, co trwało do 4 maja. Następnego dnia batalion został wycofany z frontu i wysłany do Przemyśla, gdzie przeszedł reorganizację i został przydzielony do 3 Dywizji Piechoty Legionów.

14 V 1919 r. wszedł do walki w rejonie Chyrowa, a potem zdobywał Borysów z ważnym zagłębieniem naftowym. W czerwcu 1919 r. pułk zajął Stanisławów, jednak wojska ukraińskie podjęły kontrofensywę i zaczęły się ciężkie walki odwrotowe. Z kolei w lipcu ofensywę zakrojoną na szeroką skalę podjęła strona polska, spychając wojska ukraińskie za Zbrucz, który II batalion osiągnął 17 VII 1919 r. W tym czasie — od 4 lipca — dowódcą II batalionu był por. Tadeusz Stożek.

28 VIII 1919 r. 9 pp Leg. znad Zbrucza został skierowany na front litewsko-białoruski w rejon Nowej Wilejce. Wiązało się to ze zmianą dowódcy pułku, którym został mjr Wacław Scewola-Wieczorkiewicz. Pułk brał udział w działaniach ofensywnych przeciwko wojskom bolszewickim, których celem było wyparcie Armii Czerwonej za rzekę Dźwinę. W styczniu 1920 r. wraz z całą 3 DP Leg. 9 pp Leg. wziął udział w działaniach na Łotwie, które doprowadziły do zajęcia Dyneburga i wyparcia wojsk bolszewickich z Łotwy. W lutym–marcu 1920 r. pułk walczył nad Dryssą, a w maju 1920 r. toczył ciężkie walki odwrotowe nad Berezyną, opierając się bolszewickiej ofensywie¹¹.

¹⁰ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182, VM, życiorys z 27 V 1933 r.; S. P o m a r a ń s k i, *Zarys historii wojennej 36-go pułku piechoty Legii Akademickiej*, Warszawa 1930, s. 5–13. Gwiazda Przemyśla była odznaczeniem honorowym, przyznawanym uczestnikom walk z wojskami ukraińskimi o Przemyśl, toczonym od 1 XI 1918 r. do 16 V 1919 r.

¹¹ Z. S z a t n e r, *Zarys historii wojennej 9-go pułku piechoty Legionów*, Warszawa 1928, s. 7, 8, 11–21. Na temat walk nad Berezyną zob.: J. O d z i e m k o w s k i, *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919–1920*, Warszawa 2004, s. 32–35.

Właśnie w tych bojach kpr. Józef Falkowski wyróżnił się wielką determinacją, za co otrzymał później Krzyż Walecznych. We wniosku odznaczeniowym, wystawionym przez dowódcę kompanii ciężkich karabinów maszynowych ppor. Res-saua czytamy:

W walkach pod Berezyną, w lasach koło wsi Czernicy Wielkiej 20 V 1920 r. sierż. Falkowski, będąc wówczas kpr., był przydzielony ze swoim K.M. do plut. komp. 4-ej. Plutonem tym było obsadzić lewe skrzydło linii własnej. Podczas ataku nieprzyjaciela, gdy pod przeważającymi siłami linia własna się cofnęła, pluton ten został odcięty. Kpr. Falkowski, widząc nieprzyjaciela na tyłach, pomimo tak krytycznego położenia, ze zwykłą sobie wesołością, stawia momentalnie swój K.M. i celnym ogniem zaczyna razić nieprzyjaciela, co widząc pluton ten, rzuca się na bagnety, chcąc się przebić, pomimo to jednak musiał się cofnąć do lasu, gdyż linia nieprz. była za silna. Kpr. Falkowski, chcąc ułatwić cofanie się plut., nie cofa się, lecz do ostatniej chwili trzyma się na stanowisku, aż został zaatakowany z drugiej strony przez rezerwy nieprz. Wtedy został mu zabrany K.M., lecz on widząc, że linia własna idzie z powrotem do kontrataku, rzuca się ze swoją obsługą do swego K.M., który odbija i zaraz zaczyna z niego znów razić dookoła nieprzyjaciela, ten zaś cofa się w popłochu, zostawiając rannych, zabitych i 2 K.M. Pluton ten został także uratowany¹².

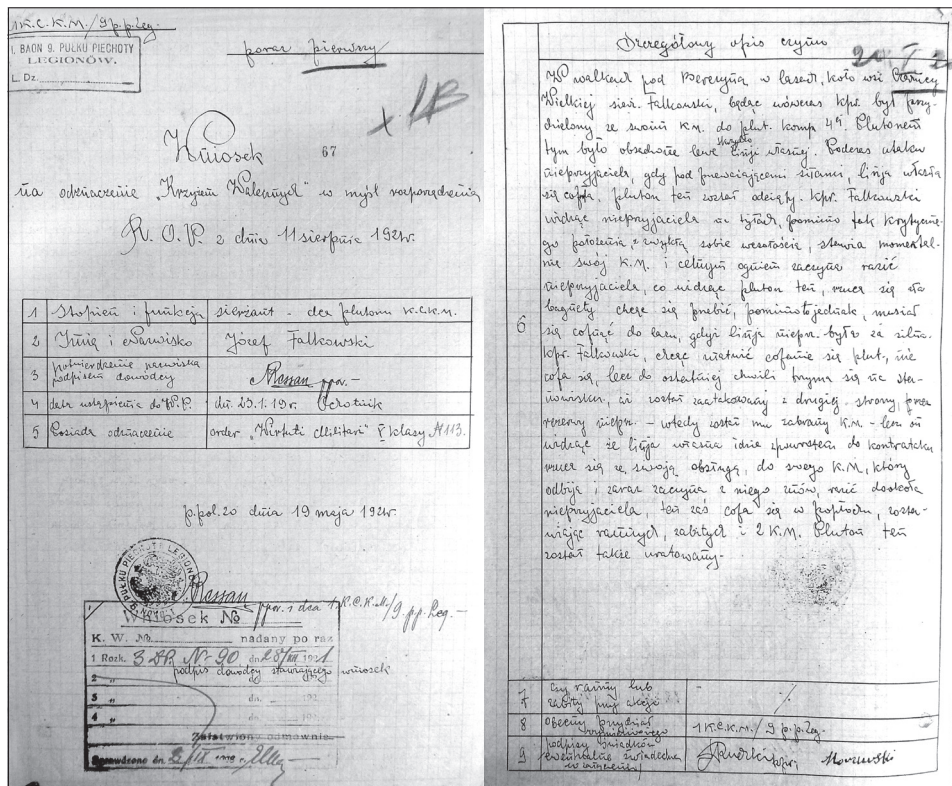
Wniosek poparli wszyscy przełożeni. Kpt. Ressau dopisał: „Kawaler orderu »Virtuti Militari« V kl. W służbie i poza służbą żołnierz pełen najwyższych zalet”¹³.

W końcu maja 1920 r. 3 DP Leg. przeszła do przeciwnatarcia. 9 pp Leg. uczestniczył w nim, zdobywając Dołhinów. 12 VI 1920 r. pułk został skierowany na Wołyń, gdzie toczył ciężkie walki odwrotowe z przeważającymi siłami nieprzyjaciela. Do szczególnie ciężkich bojów doszło w lipcu i sierpniu 1920 r. pod Korcem, Równem, nad Styrem i w obronie Łucka. W czasie nocnych walk o Łuck 29 VII 1920 r. doszło do walki na bagnety i skutecznego odparcia natarcia pięciokrotnie liczniejszego przeciwnika. Rocznica obrony stała się później świętem pułkowym 9 pp Leg. W kolejnych bojach pułk musiał opuścić Włodzimierz Wołyński, wycofując się przez Hrubieszów do Tyszowiec na Lubelszczyźnie, gdzie odparł ataki nieprzyjaciela.

Zanim doszło do polskiej kontrofensywy, 13 VIII 1920 r. nad ranem pułk uderzył w kierunku Hrubieszowa, odbijając miasto i utrzymując je mimo ataków wojsk bolszewickich. Następnie 3 DP Leg. została skierowana na Chełm i dalej na północ w kierunku Brześcia nad Bugiem, który został zajęty 19 sierpnia. Do końca sierpnia 1920 r. 9 pp Leg. pozostawał w Brześciu, wykonując wypady i wychwytyjąc

¹² CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego, sygn. Falkowski Józef — KW 29/F-67, wniosek na Krzyż Walecznych z 19 V 1921 r.

¹³ Tamże, Krzyż Walecznych został nadany po raz pierwszy 28 VII 1921 r. rozkazem nr 90 dowództwa 3 DP Leg., co zatwierdził gen. Leon Berbecki. Nr KW-37 391. W opinii jest wspomniane o Virtuti Militari, ponieważ przyznanie VM nastąpiło wcześniej niż KW.

Pierwsza strona wniosku na Krzyż Walecznych i szczegółowy opis czynu
 Źródło: ze zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie

bolszewickich maruderów z rozbitych oddziałów. W tym czasie nowym dowódcą pułku został ppłk Bronisław Ostrowski¹⁴.

2 września 1920 r. 9 pp Leg. został skierowany na Kamieniec Litewski i dalej na Ozierany. 13 września doszło do gwałtownych walk pod wsią Bachury, gdzie plut. J. Falkowski znowu wyróżnił się w walce, za co został nagrodzony orderem Virtuti Militari V klasy. We wniosku odznaczeniowym czytamy:

Dnia 13 września 1920 r. plutonowy 1 K.K.M.¹⁵ Józef Falkowski, przydzielony do komp. 2-jej swym niezwykłym męstwem i zimną krwią i nieustraszoną odwagą w znacznym stopniu przyczynił się do powodzenia akcji bojowej na Bachury, Leonowicze i Łuplanę¹⁶.

Podczas ataku na Bachury plut. Falkowski nie bacząc na silny i celny ogień 2 k. m. bolszewickich, zmusił je ogniem swego k.m. do milczenia, ułatwił w ten sposób

¹⁴ Z. Sz a t n e r, dz. cyt., s. 22–28.

¹⁵ Kompanii Karabinów Maszynowych.

¹⁶ Prawidłowa nazwa to Łuplanka.

poderwanie się komp. 2-ej i 1-ej do ataku i oszczędził zbędnych strat. Rezultatem tego było wzięcie kilku jeńców oraz 1 k.m.

W dalszej akcji na Leonowicze i Łuplanę, gdzie nieprzyjaciel usadowił się na szczególnie umocnionych pozycjach w bardzo silnej obsadzie (2 baonów) przy 5 k.m. plut. Falkowski, wypełniając mój rozkaz, przebiegł całą linię naszą od prawego skrzydła 2-ej kompanii aż do lewego skrzydła 1-ej pod niezwykle silnym ogniem k.m., k.[arabinów] ręcznych oraz artylerii, ustawił swój k.m. na czystym polu, zmuszając celnym ogniem flankujące oddziały bolszewickie do pospiesznej ucieczki; utrzymał się na tej niebezpiecznej pozycji, ułatwił atak na bagnety komp. 2-ej i 1-ej. Udaremnił kontratak nieprzyjacielski i w pościgu zadał nieprzyjacielowi krwawe straty.

Plutonowy Falkowski zasługuje w całej pełni na najwyższą pochwałę i odznaczenie za swe męstwo, szybką orientację oraz za brawurę, porywając drugich.

Strona moralna żołnierza tego jest bez zarzutu, zawsze wesoły i uczynny, w chwili największego niebezpieczeństwa potrafi odwrócić odeń uwagę innych wesołym słówkiem lub żartem¹⁷.

Wystawiający wniosek — w.z. dowódca I batalionu por. Henryk Fulst dopisał: „Dobry i samodzielny podoficer, który się kilkakrotnie przez waleczność odznaczył. Wobec tego prosi dow. baonu o odznaczenie orderem V kl. »Virtuti Militari«”. Dowódca pułku kpt. Bolesław Szwarzenberg-Czerny napisał: „Bardzo dzielny podoficer. Na odznaczenie zasługuje”, co poparł ppłk Bronisław Ostrowski i płk Wacław Wieczorkiewicz, a gen. Leon Berbecki dopisał: „Wybitnie dzielny żołnierz. 5 kl.”¹⁸.

Do wniosku dołączony został dodatkowy opis czynu plut. J. Falkowskiego, podpisany przez ppor. Ressenau i sierż. Józefa Klimczaka. Według nich:

Dnia 13.9.1920 r. podczas ataku komp. 2-ej na wieś Bachury Plut. Falkowski swoim kar. masz. znacznie przyczynił się do zwycięstwa. Z początku, gdy komp. zajęła skraj lasu, ogień nieprzyjacielski był bardzo silny i celny, szczególnie celnie były dwa k.m.-y. Plut. Falkowski po paru minutach zmusił ich do milczenia, późniejsze ich strzały były już nieszkodliwe, gdyż znacznie górowały, co komp. umożliwiło poderwanie się do ataku na bagnety. Podczas ataku plut. Falkowski zawsze ze swoim k.m. trzymał się pierwszej linii, to też znacznie przyczyniło się do zwycięstwa w wymienionej bitwie.

Komp. 2-a prowadzi dalej atak na wieś Leonowicze i Łuplanę. Szczególnie silne były pozycje nieprzyjacielskie pod Łuplaną, obsadzone przez dwa baony, w ataku pod bardzo silnym ogniem plut. Falkowski przebiega na lewe skrzydło komp., flankując nieprzyjaciela umożliwia atak czołowy komp. 1-szej i 2-giej¹⁹.

A zatem nie było przeszkód, aby Józef Falkowski mógł otrzymać order *Virtuti Militari*²⁰.

¹⁷ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182, VM wniosek odznaczeniowy J. Falkowskiego na VM z 11 X 1920 r.

¹⁸ Tamże, 5 kl. oczywiście oznaczała V klasę orderu *Virtuti Militari*.

¹⁹ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182, wniosek odznaczeniowy na VM z 11 X 1920 r., opis czynu plut. Falkowskiego z 12 X 1920 r.

²⁰ Order *Virtuti Militari* V klasy nr 113 został przyznany dekretem Naczelnego Wodza nr 2979 z 17 V 1921 r. i ogłoszony w „Dzienniku Personalnym MSWojsk.” nr 21, z 28 V 1921 r. (poz. 821, nr 47, s. 992).

Gwiazda Przemyśla

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/domena_publiczna

Józef Falkowski w 1933 r. w mundurze strażackim z orderem Virtuti Militari, Krzyżem Walecznych i Srebrnym Krzyżem Zasługi

Źródło: ze zbiorów CAW-WBH

Jednak nie był to jeszcze koniec wojny i plut. J. Falkowski w ramach 9 pp Leg. brał udział w kolejnych ciężkich walkach z wojskami bolszewickimi we wrześniu 1920 r. pod Brzostowicą i Krynkami. 29 września pułk przekroczył Niemen i 2 października zajął Lidę. Po zawarciu rozejmu w wojnie polsko-bolszewickiej 18 X 1920 r. 9 pp Leg. zajął pozycje na polsko-litewskiej linii demarkacyjnej, gdzie przebywał do końca kwietnia 1921 r. Potem został wycofany do odwodu VI Brygady Legionów, pozostając na Litwie do kwietnia 1922 r., po czym skierowano go do stałego miejsca dyslokacji w Zamościu²¹.

Józef Falkowski od 23 I 1919 r. brał udział we wszystkich walkach 9 pp Leg., kończąc wojnę w stopniu starszego sierżanta i dowódcy plutonu karabinów maszynowych. Poza orderem Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych za udział w walkach w rejonie Przemyśla został odznaczony wspomnianą Gwiazdą Przemyśla nr 8457.

Losy Józefa Falkowskiego w latach 1921–1939 i jego działalność społeczna

Nie wiadomo kiedy J. Falkowski został zdemobilizowany: czy w 1921, czy też w 1922 r. Po zwolnieniu z wojska w stopniu starszego sierżanta rezerwy J. Falkowski wrócił do Zadusznik, zajmując się rodzinnym gospodarstwem. Zaczął działać

²¹ Z. Szatner, dz. cyt., s. 28–32.

w samorządzie, co zaowocowało wyborem do Rady Gminnej w Zadusznikach. W 1922 r. ożenił się z 21-letnią Genowefą Jankowską z Osieka (gm. Ligowo), córką Ignacego i Małgorzaty (z domu Hilińskiej) Jankowskich. Wprawdzie w dokumentach personalnych podawał, że pomagał matce w prowadzeniu gospodarstwa, jednak w latach dwudziestych legitymował się jako rolnik z gminy Ligowo. Małżeństwo Falkowskich dochoowało się czterech synów: Lucjana (ur. 1923), Aleksandra (ur. 1926), Stefana (ur. 1929) i Stanisława (ur. 1931). W 1931 r. J. Falkowski dostał w Lipnie koncesję na Wolny Skład Soli, więc rodzina się tam przeprowadziła, zamieszkując przy ul. 3 Maja. W 1933 r. jego dochód wynosił 150 zł miesięcznie.

Świadomy swojego niskiego wykształcenia w 1933 r. podjął kursy dokształcające w zakresie szkoły średniej²².

Już w latach dwudziestych zaangażował się w działalność społeczną: był członkiem Związku Strzeleckiego, Związku Młodzieży Wiejskiej „Siew”, został naczelnikiem Ochotniczej Straży Pożarnej w Ligowie. Prawdopodobnie w 1926 r. wszedł do Sejmiku Powiatowego w Lipnie, bowiem występuje na liście radnych od dnia 26 XI 1926 r. jako radny z Ligowa²³. Od tego czasu zaczął regularnie brać udział w posiedzeniach Sejmiku, pracując w komisji rolnej. W czasie posiedzenia 26 XI 1926 r. postulował przeprowadzenie dla rolników kursów szczepienia trzody chlewnej, aby mogli je szczepić samodzielnie, jednak powiatowy lekarz weterynarii uznał to za niecelowe i w rezultacie Sejmik nie

Ratusz w Lipnie w okresie międzywojennym
Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe

²² CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182, VM, życiorys i ankieta odznaczonego VM; APP, akta stanu cywilnego parafii Ligowo 1901 r., akt urodzenia Genowefy Jankowskiej, nr 125, akt małżeństwa Józefa Falkowskiego i Genowefy Jankowskiej, 1922 r., nr 44.

²³ *Protokół odbytego dnia 26 listopada 1926 r. w gmachu Starostwa w Lipnie dwudziestego siódmego z kolei posiedzenia Lipnoskiego Sejmiku*, „Gazeta Urzędowa Lipnowskiego Wydziału Powiatowego” 1926, nr 13 z 9 XII, s. 1. Lista członków Sejmiku Powiatowego i Wydziału Powiatowego zob. też: T. Ś w i e c k i, F. W y b u l t, *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932, s. 498, 499; H. S z c z e c h o w i c z, *Administracja ziemi dobrzyńskiej w latach 1918–1939*, Włocławek 2012, s. 125, 126.

Rynek z widocznym kościołem Wniebowzięcia NMP

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe

uchwalił obowiązkowych szczepień²⁴. Został też — jako jeden z trzech przedstawicieli Sejmiku — przez aklamację wybrany w skład Powiatowego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego²⁵.

Na posiedzeniu Sejmiku 3 IX 1927 r. wspólnie z Wincentym Winnickim i Radosławem Rybińskim nawoływał do „wyboru ludzi odpowiednich, którzy pracując szczególnie w Wydziale Powiatowym dadzą rękojmię, że gospodarka powiatu prowadzona będzie racjonalnie, intensywnie i dla dobra całego powiatu”²⁶. W wyborach do Wydziału Powiatowego na sześć miejsc kandydowało 12 radnych. Józef Falkowski, kandydujący z pierwszego miejsca, otrzymał jeden z najlepszych wyników: 20 głosów na maksymalną ilość 36. W ten sposób został członkiem 6-osobowego Wydziału Powiatowego, kierowanego przez starostę Wacława Krzyżanowskiego²⁷.

Z ramienia Wydziału Powiatowego J. Falkowski wchodził do Zarządu Powiatowego Związku Straży Pożarnych. We wrześniu 1927 r. został wybrany do Zarządu Okręgowego Związku Straży Pożarnych razem ze starostą Wacławem

²⁴ *Protokół odbytego dnia 26 listopada 1926 r...*, s. 8.

²⁵ Tamże, s. 9; zob. też: *Ciernie i głogi na drodze rozwoju siły obronnej państwa*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 24 z 25 XII, s. 2. Pozostali wybrani do Zarządu to: Franciszek Spryszyński i Wincenty Winnicki.

²⁶ *Protokół pierwszego z kolei posiedzenia II Lipnowskiego Sejmiku Powiatowego*, „Gazeta Urzędowa Lipnowskiego Wydziału Powiatowego” 1927, nr 8 z 26 IX, s. 7.

²⁷ Tamże. Więcej głosów od J. Falkowskiego otrzymali: Kazimierz Różycki — 23 i Władysław Bejger — 21. Wydział Powiatowy był organem wykonawczym Sejmiku.

Krzyżanowskim i Janem Skoniecznym z Trzcianki Wielkiej²⁸. Do Zarządu OZSP był wybierany także w kolejnych latach, bowiem w kwietniu 1932 r. znowu został tam delegowany przez Wydział Powiatowy. W zarządzie jako adiutant odpowiadał za wyszkolenie strażaków²⁹.

W lipcu 1928 r. prezydent RP Ignacy Mościcki odbywał podróż po zachodnim Mazowszu oraz ziemi dobrzyńskiej i Kujawach. 11 VII 1928 r. gościł w Szpitalu Górnym w powiecie lipnowskim, gdzie był podejmowany uroczystym obiadem w posiadłości Artura Rutkowskiego. W tym wydarzeniu uczestniczył również Józef Falkowski, który nawet zabrał głos i wznosił toast na cześć marszałka Józefa Piłsudskiego³⁰.

Na początku lipca 1929 r. J. Falkowski, jako radny Sejmiku Powiatowego z Ligowa i członek Wydziału Powiatowego wziął udział w Rejonowym Zjeździe Społecznym w Skępem. Uczestniczyły w nim organizacje społeczne oraz działacze społeczni z gmin Skępe i Ligowo, łącznie ok. 300 osób. W relacji prasowej Czesława Jankowskiego J. Falkowski został wymieniony jako jedna z najważniejszych osób obok starosty Wacława Krzyżanowskiego, prezesa Okręgowego Związku Straży Pożarnych Kazimierza Kellera, jego zastępcy Feliksa Kawczyńskiego i inspektora samorządu gminnego w Wydziale Powiatowym Jana Idzikowskiego. Jak napisał C. Jankowski:

Członek Wydziału Powiatowego i Sejmiku, radny gminy Ligowo pan Józef Falkowski złożył obszernie sprawozdanie z działalności Sejmiku i Wydziału Powiatowego, poruszył cały szereg spraw o charakterze gospodarczym i zwrócił szczególną uwagę na piękne wyniki, jakie daje gminom współpraca Wydziału Powiatowego. Chodzi tu o związki celowe dla budowy szkół, budowę dróg, itp., gdy wspólnymi wysiłkami Wydziału Powiatowego i gmin przeprowadza się wspomniane inwestycje³¹.

²⁸ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182, VM, kwestionariusz odznaczonego orderem Virtuti Militari z 1933 r.; sygn. Falkowski Józef KN — odrzuc. 14.12.1936, wniosek na Krzyż Niepodległości; *Protokół pierwszego z kolei posiedzenia...*, s. 8, 9; *Protokół odbytego dnia 28 lutego 1927 r. w gmachu Starostwa w Lipnie dwudziestego ósmego z kolei posiedzenia Lipnowskiego Sejmiku*, „Gazeta Urzędowa Lipnowskiego Wydziału Powiatowego” 1927, nr 2 z 11 III, s. 1; Swójak, *Działalność Lipnowskiego Samorządu Powiatowego*, Lipno październik 1929, s. 48, 49, 51; *Okólnik Nr 1 prezesa Zarządu Okręgowego Związku Straży Pożarnych w Lipnie*, reprodukcja w: S. Jaworski, *Ochotnicza Straż Pożarna w Lipnie 1881–2021. Kronika 140 lat Służby Bogu na Chwałę i Ludziom na Pożytek*, s. 99, płyta CD.

²⁹ *Okólnik Nr 1 Zarządu Okręgu Lipnowskiego Związku Straży Pożarnych RP z 20 kwietnia 1932 r.*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 10 z 30 IV, s. 4; *Strażactwo ochotn. Ziemi Dobrzyńskiej*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 18–20 z 24 IX, s. 11.

³⁰ T. Świecki, F. Wybułt, dz. cyt., s. 544.

³¹ C. Jankowski, *Rejonowy Zjazd Społeczny w Skępem*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 20 z 14 VII, s. 224.

Zjazd był elementem przygotowań do powołania Związku Polskich Organizacji Społecznych Powiatu Lipnowskiego, co nastąpiło na walnym zjeździe organizacji społecznych 11 VII 1929 r. Prezesem wybrany został starosta Wacław Krzyżanowski, natomiast J. Falkowski nie znalazł się we władzach Związku³².

1 IX 1929 r. J. Falkowski znowu zawiązał do Skępego. Tym razem odbywała się tam wielka uroczystość poświęcenia sztandaru Zjednoczenia Rzemieślników Chrześcijan. Obecni byli prawie wszyscy najważniejsi urzędnicy oraz działacze społeczni Lipna i powiatu lipnowskiego z wicestarostą Feliksem Kawczyńskim, burmistrzem Lipna Zygmuntem Uzarowiczem i prezesem Okręgowego Związku Straży Pożarnych Kazimierzem Kellerem na czele. Jak czytamy w relacji prasowej „W imieniu Wydziału Powiatowego przemawiał p. Józef Falkowski, który ze zwykłą sobie swadą mówił o wzajemności interesów sfer rolniczych i rzemieślniczych”³³.

W październiku 1929 r. odbyły się dwudniowe obchody 10-lecia lipnowskiego samorządu powiatowego, na które z Warszawy przyjechała liczna delegacja z wojewodą warszawskim Stanisławem Twardo na czele. 23 października wojewoda gościł w Fabiankach, Bobrownikach i Dobrzyniu nad Wisłą, natomiast następnego dnia przyjechał do Lipna. Tutaj odbyło się uroczyste posiedzenia Sejmiku Powiatowego w nowo wybudowanym gmachu. Jak zanotował sprawozdawca prasowy „Przewodniczący [starosta W. Krzyżanowski] złożył krótkie sprawozdanie z działalności Sejmiku, które następnie w obszernym referacie uzupełnił członek Wydziału Powiatowego Pan Józef Falkowski, ilustrując działalność Samorządu Powiatowego w okresie 10-lecia przy pomocy znakomicie opracowanych wykresów”³⁴. W swoim referacie J. Falkowski podkreślił postęp w budowie szkół i dróg oraz hodowli. Według niego było to możliwe dzięki skoordynowanej pracy Wydziału Powiatowego i Sejmiku z gminami i organizacjami społecznymi, co w dużej mierze było zasługą przewodniczącego Sejmiku starosty W. Krzyżanowskiego³⁵.

11 XI 1929 J. Falkowski — zapewne jak co roku — brał udział w obchodach odzyskania przez Polskę niepodległości. Jednak tego dnia w Lipnie odbyła się także uroczystość 10-lecia Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Rolnik”. Na okolicznościowym posiedzeniu Rady Nadzorczej, kierowanej przez Romana Gumińskiego obecny był również starosta W. Krzyżanowski. W czasie zebrania sekretarz Rady Nadzorczej J. Falkowski zaproponował, aby w lokalu Spółdzielni uczcić portretami poprzedniego przewodniczącego Rady Nadzorczej Michała Jurkiewicza, prezesa

³² *U celu*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 21 z 21 VII, s. 231–233.

³³ *Uroczystość rzemieślnicza w Skępem*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 28 z 8 IX, s. 311.

³⁴ *Obchód 10-lecia samorządu Powiatowego w Lipnie*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 35 z 3 XI, s. 390.

³⁵ Tamże, Program powitania wojewody zob.: *Witamy całym sercem...*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 34 z 23 X, s. 377; *Okólnik w sprawie powitania Prezesa Głównego Związku Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej d-ha Twardo Wojewody Warszawskiego*, tamże, s. 387, 388.

Członkowie Wydziału Powiatowego w Lipnie w 1929 r. Siedzą od lewej: Bronisław Wiśniewski, Kazimierz Różycki, przewodniczący Wydziału i starosta Waclaw Krzyżanowski, zastępca burmistrza Feliks Kawczyński, Antoni Wasicki. Stoją od lewej: sekretarz Sejmiku Zygmunt Byszewski, kierownik finansowo-budżetowy Roman Gumiński, członkowie Wydz. Pow. Zygmunt Uzarewicz, Władysław Bejger i Józef Falkowski

Źródło: Swojak, *Działalność Lipnowskiego Samorządu Powiatowego*, Lipno, październik 1929, <https://polona.pl>, domena publiczna

Antoniego Czerwińskiego i starostę Waclawa Krzyżanowskiego „za owocną i nadzwyczaj korzystną pracę na niwie społeczno-spółdzielczej w powiecie lipnowskim”. Wniosek oczywiście zyskał pełną akceptację zebranych³⁶.

24 XI 1929 r. z racji pełnienia rozlicznych funkcji społecznych J. Falkowski uczestniczył w otwarciu i poświęceniu Domu Ludowego w Skępem. Jako członek Wydziału Powiatowego, członek Zarządu Związku Okręgowego Straży Pożarnych i naczelnik OSP w Ligowie był tam jednym z najważniejszych gości obok kierownictwa ZOSP: prezesa Kazimierza Kellera, członka Zarządu Pawła Ridla i adiutanta Stanisława Jabłońskiego³⁷.

³⁶ *X-lecie rocznicy istnienia Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Rolnik” w Lipnie*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 37 z 17 XI, s. 414.

³⁷ *Uroczystość poświęcenia Domu Ludowego w Skępem*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 40 z 8 XII, s. 445.

W czerwcu 1929 r. w Poznaniu odbywała się Powszechna Wystawa Krajowa. Przy tej okazji zorganizowany został ogólnopolski zjazd Straży Pożarnych połączony ze strażackim kongresem wszechsłowiańskim, w którym uczestniczyli przede wszystkim delegaci z krajów bałkańskich. W czasie zjazdu odbyło się szereg pokazów sprawności strażaków. W zjeździe brała udział delegacja lipnowskiego Okręgowego Związku Straży Pożarnych. Komendantem delegacji był Józef Falkowski. Jak napisał w sprawozdaniu dla „Gazety Lipnowskiej” jeden z uczestników:

Okręg Lipnowski na PWK reprezentowało 87 druhów z prezesem Związku d-hem Kazimierzem Kellerem na czele. Komendantem tej licznej delegacji był d-h Józef Falkowski, członek Zarządu Zw. Okr., Naczelnik O.S.P. z Ligowa. D-h Józef Falkowski wykonał swoje wielce trudne zadanie bez zarzutu. Włożył dużo pracy i serca. Oprowadzał, tłumaczył, wyjaśniał — i naprawdę zasłużył na publiczne podziękowanie. Lipnowiacy zwiedzili wystawę, a nadto ogród zoologiczny, Muzeum Wielkopolskie, Muzeum Wojskowe, Zamek Królewski, Ratusz, kościoły, itd., itd. Wszędzie szli zwartymi szeregami, a na czele oddziału kroczyła orkiestra bobrownicka, przygrywając marsza dla dodania otuchy i werwy. Za orkiestrą niesiono proporczyk Związku i całe to liczne towarzystwo prowadził komendant Falkowski w towarzystwie Prezesa Związku d-ha K. Kellera³⁸.

Józef Falkowski aktywny był także w Ligowie, gdzie zamieszkiwał z żoną i dziećmi. Pełnił funkcję komendanta miejscowej drużyny straży pożarnej. Strażacy brali udział nie tylko w gaszeniu pożarów, ale także w lokalnych uroczystościach, do których na pewno zaliczał się odpust na św. Mateusza, czyli 21 września. W 1929 r. oprawę odpustu stanowiły trzy drużyny strażackie: ze Żródeł, Żochowa z sąsiedniego powiatu sierpeckiego i oczywiście z Ligowa. Zapewne przybycie dwóch drużyn było jego inicjatywą, podobnie jak obecność na odpuście kierownictwa OZSP: prezesa Kazimierza Kellera, wiceprezesa Feliksa Kawczyńskiego, członka Zarządu Romana Gumińskiego i członka Komisji Rewizyjnej Zygmunta Byszewskiego. Po nabożeństwie K. Keller w towarzystwie pozostałych członków Zarządu dokonał przeglądu drużyn i przyjął raport od J. Falkowskiego. Następnie drużyna z Ligowa zaprezentowała się w pokazowych ćwiczeniach, po czym wszystkie drużyny wykonały defiladę przed kierownictwem OZSP.

W relacji prasowej podkreślano dokonania miejscowych strażaków i gminy Ligowo. Strażacy wydzierżawili remizę miejscowej szkole powszechnej, dzięki czemu szkoła mogła być 5-klasową. Na rozstaju dróg dla uczczenia 10-lecia niepodległości Polski i upamiętnienia powstania styczniowego usypano kopiec ziemny z krzyżem na szczycie. Drogi we wsi były wybrukowane, dobrze utrzymana była szosa w kierunku Skępego. Zdaniem autora artykułu — adiutanta ZOSP Stanisława Jankowskiego:

---

³⁸ *Wrażenia z wycieczki strażaków na P.W.K. w Poznaniu*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 18 z 29 VI, s. 1, 2.

Duchem tych wszystkich pięknych poczynań jest niestrudzony działacz społeczny d-h Józef Falkowski, Naczelnik miejscowej Straży Pożarnej, Członek Zarządu Okręgowego Związku S.P. i Członek Wydziału Powiatowego Sejmiku. Przy udziale miejscowych działaczy i czynników praca wre i kipi, to też Ligowo wkrótce stanie się wzorcową wsią polską. Szczęść Boże szlachetnym poczynaniom!³⁹

Jako działacz strażacki na posiedzeniu Sejmiku Powiatowego w dniu 23 XII 1929 r. wspólnie z prezesem K. Kellerem zabiegał o utrzymanie subwencji Sejmiku dla budowy remiz strażackich, pełniących równocześnie rolę domów ludowych. Na jego wniosek lokalizacja nowych remiz miała być decydowana po uwzględnieniu opinii miejscowych straży i lokalnych społeczności⁴⁰.

Osobistym sukcesem J. Falkowskiego było doprowadzenie do wykonania brakującego odcinka 3,5 km szosy z Ligowa do Skępego, co nastąpiło we wrześniu 1930 r. Mieszkając w Ligowie był tym osobiście zainteresowany. Na forum Sejmiku Powiatowego zabiegał o wsparcie finansowe dla tej inwestycji, co zyskało przychylność starosty W. Krzyżanowskiego i Sejmiku, aczkolwiek w kosztach uczestniczyły też gminy Skępe i Ligowo⁴¹.

We wrześniu 1932 r. Zarząd OZSP przeprowadził kontrolę gotowości bojowej straży w powiecie, w czym brał udział także J. Falkowski. Przekonano się, że za wyjątkiem Lipna i Kikoła, system alarmowy bardzo szwankował. Brakowało tzw. bekadła, ułatwiającego wzywianie do stawienia się, a i na to wezwanie nie wszyscy się stawiali. W związku z tym miały być zakupione dzwony alarmowe i trzy bekadła⁴². Z racji swoich obowiązków J. Falkowski w pierwszym kwartale 1933 r. uczestniczył w naradach straży pożarnych w poszczególnych rejonach powiatu lipnowskiego. Tematem było opracowanie planów pracy na lata 1933–1934 i doskonalenie funkcjonowania straży⁴³.

W prasie znajdujemy także ślady aktywności żony J. Falkowskiego — Genowefy, która w styczniu 1930 r. weszła — obok żon innych działaczy strażackich — do komitetu organizacyjnego karnawałowego balu ZOSP, przewidzianego na 8 II 1930 r. Bal zgromadził całą miejscową elitę, reprezentacje straży z całego powiatu oraz kilku ziemian⁴⁴.

³⁹ S.J. [Stanisław Jankowski], *Echa z życia w Ligowie*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 32 z 6 X, s. 359.

⁴⁰ *Protokół dziewiątego z kolei posiedzenia II Lipnowskiego Sejmiku Powiatowego, odbytego dnia 23 grudnia 1929 r. w gmachu Sejmiku Powiatowego w Lipnie*, „Gazeta Lipnowska” 1930, nr 3 z 24 I, s. 11, 12.

⁴¹ *Wykończenie budowy szosy Skępe–Ligowo*, „Gazeta Lipnowska” 1930, nr 31 z 11 IX, s. 3.

⁴² *Badanie gotowości bojowej Straży Pożarnych*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 24 z 24 IX, s. 17.

⁴³ *Z pożarnictwa*, „Gazeta Lipnowska” 1933, nr 3 z 19 III, s. 5, 6; nr 4–5 z 8 IV, s. 4. Bekadło to rodzaj ręcznej tuby głosowej, wykorzystywanej wtedy przez strażaków.

⁴⁴ *Karnawałowa zabawa strażacka*, „Gazeta Lipnowska” 1930, nr 3 z 24 I, s. 5, 6; *Bal Związku Straży Pożarnej w Lipnie*, „Gazeta Lipnowska” 1930, nr 6 z 16 II, s. 8.

Zarząd Związku Straży Pożarnych Okręgu Lipnowskiego w 1932 r. Stoją od lewej: Józef Falkowski — adiutant, Konstanty Jurkowski — członek, Jan Karnkowski — członek, Cezary Witecki — członek, Roman Gumiński — sekretarz. Siedzą od lewej: z-ca starosty Wiktor Wullert — członek, Wacław Federowski — wiceprezes, starosta Feliks Kawczyński — prezes, Kazimierz Zawadzki — członek, Mieczysław Wysocki — skarbnik

Źródło: „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 18–20 z 24 IX, s. 11; S. Jaworski, *Ochotnicza Straż Pożarna w Lipnie 1881–2021. Kronika 140 lat Służby Bogu na Chwałę i Ludziom na Pożytek*, s. 100, płyta CD.

19 X 1930 r. w Lipnie odbył się zjazd założycielski koła powiatowego Związku Podoficerów Rezerwy. Uczestniczyło w nim ponad 100 podoficerów rezerwy z całego powiatu lipnowskiego. Józef Falkowski, jako odznaczony orderem *Virtuti Militari* i Krzyżem *Walecznych*, wybrany został na prezesa koła powiatowego. Związek, jako organizacja prosanacyjna, nie omieszkał wysłać depeszy hołdowniczej do marsz. J. Piłsudskiego, deklarując poparcie w wyborach sejmowych dla listy obozu rządzącego⁴⁵.

Józef Falkowski należał do najbardziej zaangażowanych na rzecz sanacji działaczy powiatu lipnowskiego w wyborach w 1930 r., co zostało odnotowane w miejscowej prasie⁴⁶. W Sejmiku Powiatowym należał do koła prosanacyjnego

⁴⁵ *Brawo Podoficerowie Rezerwy*, „Gazeta Lipnowska” 1930, nr 36 z 26 X, s. 5.

⁴⁶ *Na marginesie wyborczym*, „Gazeta Lipnowska” 1930, nr 36 z 26 X, s. 6.

Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, czyli był zdeklarowanym piłsudczykiem. W listopadzie 1930 r. — w związku ze zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi — wszedł do władz kilkudziesięcioosobowego Ogólnego Komitetu Wyborczego Rolników Powiatu Lipnowskiego. Przewodniczącym był Artur Rutkowski, wiceprzewodniczącym — Antoni Czerwiński, natomiast Józef Falkowski pełnił funkcję sekretarza. W obszernej odezwie do rolników powiatu lipnowskiego Komitet wzywał do poparcia dla marsz. Józefa Piłsudskiego i Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem⁴⁷.

Ponieważ w 1931 r. J. Falkowski przeprowadził się z Ligowa do Lipna, nie mógł dalej reprezentować gminy Ligowo. Zostało to podniesione przez przewodniczącego Sejmiku Feliksa Kawczyńskiego na posiedzeniu 30 VI 1932 r. Na przedstawiciela gminy Ligowo został wybrany Adam Wiśniewski, jednak J. Falkowski pozostał w dalszym ciągu radnym Sejmiku jako członek Wydziału Powiatowego⁴⁸. W Radzie Powiatowej i Wydziale Powiatowym zasiadał także w kolejnej 7-letniej kadencji, liczonej od 1934 r., bowiem w marcu 1933 r. na mocy ustawy sejmowej Sejmik Powiatowy zmienił nazwę na Radę Powiatową, co wiązało się z nową kadencją. Na posiedzeniu Rady Powiatowej 12 XII 1934 r. został ponownie wybrany do Wydziału Powiatowego oraz do komisji drogowej⁴⁹.

W sprawozdaniach z obrad Sejmiku Powiatowego zachowały się ślady jego aktywności w postaci udziału w dyskusjach na różne tematy. Na posiedzeniu Sejmiku 1 III 1929 r. występował w dyskusji przeciwko niesprawiedliwemu podatkowi dochodowemu, obciążającemu w nadmierny sposób drobnych rolników⁵⁰. Na posiedzeniu w lutym 1932 r. zabierał głos na temat krytycznej sytuacji rolniczej Stacji Doświadczalnej w Głodowie. Bezsukcesyjnie kandydował na członka komisji poborowej do wojska przy Powiatowej Komisji Uzupelnień w Lipnie. Na 35 obecnych członków Sejmiku otrzymał 11 głosów — za mało do wyboru. Kandydowanie było spowodowane zapewne jego trudnym położeniem materialnym: za dzień pracy w komisji dieta wynosiła 7,50 zł. W wolnych wnioskach podniósł sprawę niesprawiedliwionej nieobecności na obradach po raz trzeci z rzędu delegata ze swojej rodzinnej gminy Zaduszniaki — Stanisława Michalskiego. Powołując się na przepisy

⁴⁷ *Do rolników powiatu lipnowskiego*, „Gazeta Lipnowska” 1930, nr 38 z 11 XI, s. 2–4.

⁴⁸ *Protokół siedemnastego z kolei posiedzenia II Sejmiku Powiatowego, odbytego dnia 30 czerwca 1932 r. w gmachu Sejmiku Powiatowego w Rypinie*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 17, s. 3.

⁴⁹ „Gazeta Lipnowska” 1934, nr 7, s. 2; *U progu prac nowej Rady Powiatowej w Lipnie*, „Gazeta Lipnowska” 1934, nr 25 z 24 XII, s. 2; zob. też: H. S z c z e c h o w i c z, dz. cyt., s. 66.

⁵⁰ *Protokół szóstego z kolei II Lipnowskiego Sejmiku Powiatowego, odbytego dnia 1 marca 1929 r. na sali posiedzeń Rady Miejskiej Magistratu miasta Lipna*, „Gazeta Lipnowska” 1929, nr 6 z 6 IV, s. 58, 59.

prawne złożył wniosek o wykreślenie S. Michalskiego z grona radnych Sejmiku, co Sejmik jednogłośnie zaakceptował uchwałą Nr 219⁵¹.

Jako reprezentant Sejmiku uczestniczył w różnych obchodach. 19 III 1932 r. brał udział w uroczystościach imieninowych Józefa Piłsudskiego w Lipnie. Rano ks. kan. Jan Ryglewicz odprawił uroczyste nabożeństwo w intencji solenizanta. O godz. 12.00 w sali Sejmiku zebrało się około 100 osób, reprezentujących różne instytucje, stowarzyszenia i organizacje, składając na ręce starosty Feliksa Kawczyńskiego życzenia dla J. Piłsudskiego. W relacji prasowej z obchodów — wśród osób składających życzenia — J. Falkowski wymieniony został na drugim miejscu po przewodniczącym Powiatowego Komitetu Obchodu Wincentym Winnickim. Na pewno brał też udział w uroczystej akademii w Domu Ludowym im. Marszałka Józefa Piłsudskiego⁵². Można zakładać, że w podobnych uroczystościach uczestniczył także w innych latach, jednak nie został wymieniony w relacjach prasowych w „Gazecie Lipnowskiej”.

Poza tym jako rolnik był także działaczem Okręgowego Towarzystwa Organizacji i Kółek Rolniczych, które zrzeszało rolników i ziemian. 6 III 1932 r. został ponownie wybrany do 15-osobowej Rady OTOiKR, uzyskując w wyborach 64 głosy na 120 delegatów⁵³. Został też jednym z sześciu delegatów na zjazd wojewódzki⁵⁴. 25 IV 1932 r. Rada Okręgowa wybrała 5-osobowy Zarząd, w którym J. Falkowski objął funkcję skarbnika⁵⁵. W kwietniu 1932 r. uczestniczył w pracach powiatowej podkomisji hodowlanej, która obradowała w Ligowie nad wprowadzeniem w gminie Ligowo ustawy nad państwowym nadzorem nad buhajami⁵⁶.

Działalność w Związku Strzeleckim zaowocowała wyborem w kwietniu 1932 r. do Zarządu Powiatowego ZS, którym kierował komisarz Policji na powiat lipnowski Stefan Grabari⁵⁷.

---

⁵¹ *Protokół szesnastego z kolei posiedzenia II Sejmiku Powiatowego, odbytego dnia 16.II.1932 r. w gmachu Sejmiku Powiatowego w Rypinie*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 5–6 z 12 III, s. 3, 9, 10.

⁵² *Lipno. Obchód imienin Marszałka Józefa Piłsudskiego*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 7 z 26 III, s. 3, reprodukcja w: S. J a w o r s k i, *Ochotnicza Straż Pożarna w Lipnie 1881–2021. Kronika 140 lat Służby Bogu na Chwałę i Ludziom na Pożytek*, s. 97, płyta CD. Informację zawdzięczam S. Jaworskiemu.

⁵³ Najlepszy wynik osiągnął rolnik Wacław Walczewski — 75 głosów, najslabszy — ziemianin Stefan Pruski — 53 głosy.

⁵⁴ Uzyskał tu 49 głosów — najmniej spośród wszystkich kandydatów. Ziemianin Artur Rutkowski dostał 96 głosów.

⁵⁵ *Wybory uzupełniające do władz O.T.O. i K.R. w Lipnie*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 10 z 30 IV, s. 3; *Władze O.T.O. i K.R. na r. 1932/33*, „Nasza Jednodniówka” (wyd. przez Zarząd OTOiKR w Lipnie), Lipno, 15 VII 1932, s. 11.

⁵⁶ *Z Okręgowego Tow. Org. i Kółek Rolniczych w Lipnie*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 12, s. 4.

⁵⁷ *Działalność „Związku Strzeleckiego” na terenie powiatu lipnowskiego*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 11 z 14 V, s. 2; *Związek Strzelecki na terenie powiatu*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 18–20 z 24 IX, s. 5.

Jako znany działacz społeczny w 1932 r. odpowiedział na apel Miejskiego Komitetu do Spraw Bezrobocia w Lipnie i zamiast życzeń wielkanocnych złożył hojną ofiarę 5 zł na rzecz pomocy bezrobotnym i biednym. Ofiarę podobnej wysokości złożyło tylko kilka osób: starosta Feliks Kawczyński, burmistrz Zygmunt Uzarówicz i pastor Erich Buse. 11 osób przekazało znacznie mniejsze sumy (3–1,50 zł). Kilkadziesiąt osób po zaledwie 1 zł–50 gr.⁵⁸ Z racji pełnienia funkcji członka Wydziału Powiatowego J. Falkowski we wrześniu 1933 r. zgłosił akces do Powiatowego Komitetu Obywatelskiego Pożyczki Narodowej, która miała wspomóc budżet państwa i gospodarkę w ciężkim czasie kryzysu gospodarczego⁵⁹.

Aktywność zawodowa i społeczna J. Falkowskiego zaowocowała kilkoma medalami: medalem Polska Swemu Obrońcy za udział w wojnie 1920 r., medalem X-lecia Polski Odrodzonej, srebrnym medalem strażackim, Brązowym Krzyżem Zasługi i Srebrnym Krzyżem Zasługi⁶⁰.

W 1933 r. w kwestionariuszu kawalera orderu *Virtuti Militari* — korzystając z możliwości przedstawienia swoich uwag i prośb — podziękował Kapitulie Orderu *Virtuti Militari* za doprowadzenie do uchwalenia ustawy o Orderze *Virtuti Militari* z 21 III 1933 r., zorganizowanie odznaczonych w Zgromadzeniu Kawalerów Orderu *Virtuti Militari* i ustanowieniu święta kawalerów VM na dzień 11 listopada⁶¹. W dalszej części przedstawił swoją prośbę:

Życzyłbym sobie bardzo, by przy wyjściu nowej ustawy samorządowej, dostać gdziekolwiek stałe stanowisko w samorządzie, tj. sekretarza lub wójta zawodowego. W samorządzie, jako radny gm., czł. Sejmiku i Wydziału Powiatowego pracuję od lat prawie 10-ciu.

Ewentualnie, by koncesja, którą posiadam wspólnie ze Spółdzielnią Rolniczą, przeszła na mnie samego. Wtenczas mógłbym jakoś zapewnić byt sobie i rodzinie⁶².

Wkrótce jego sytuacja materialna radykalnie się pogorszyła, bowiem został oskarżony o przywłaszczenie sobie kilkuset złotych z kasy Straży Pożarnej oraz Sejmiku Powiatowego. W związku z tym usunięto go z obu instytucji i sprawą zajął się

⁵⁸ *Ofiary zamiast życzeń świątecznych*, „Gazeta Lipnowska” 1932, nr 8 z 9 IV, s. 3.

⁵⁹ *Pow. lipnowski w Pożyczce Narodowej*, „Gazeta Lipnowska”, 1933, nr 15 z 15 IX, s. 1, 2.

⁶⁰ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe J. Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182, VM, kwestionariusz odnanzonego orderem *Virtuti Militari* z 1933 r.; sygn. Falkowski Józef KN — odrzuc. 14.12.1936, wniosek na Krzyż Niepodległości; *Uznanie zasług w powiecie lipnowskim*, „Gazeta Lipnowska” 1930, nr 14 z 6 IV, s. 5.

⁶¹ Całość ustawy: „Dziennik Ustaw” 1933, nr 33, poz. 285; zob. też: K. Filipow, *Order Virtuti Militari 1792–1945*, Warszawa 1990, s. 97.

⁶² CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe J. Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182, VM, kwestionariusz odnanzonego orderem *Virtuti Militari* z 1933 r.

Sąd Okręgowy w Toruniu Wydział Zamiejscowy we Włocławku⁶³. Tak został bezrobotnym i w grudniu 1936 r. wysłał do Ministerstwa Skarbu pismo, w którym prosił o wypłacenie należnej pensji orderowej w wysokości 300 zł przed świętami Bożego Narodzenia w 1936 r., a nie — po 1 I 1937 r. Prośbę swą motywował następująco:

[...] jestem bezrobotnym już od dłuższego czasu i mając na utrzymaniu liczną rodzinę, nie mam żadnych zasobów na zimę, tj. opału, środków żywnościowych, odzieży dla dzieci, itp. Wypłata 300 zł o miesiąc wcześniej będzie dla mnie wielką pomocą⁶⁴.

Już 9 XII 1936 r. naczelnik wydziału w Ministerstwie Skarbu M. Bielak odpowiedział, że pensji nie można wypłacić wcześniej, ponieważ brakuje podstawy prawnej do „zadośćuczynienia życzeniu petenta”⁶⁵.

Zapewne pragnąc zwiększyć swoje szanse na uzyskanie zatrudnienia, 5 XI 1936 r. wysłał do Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości pismo z prośbą o przyznanie mu odznaczenia. Z wielką kurtuazją pisał do Komitetu: „Przesyłając załączony i wypełniony kwestionariusz uprzejmie proszę o rozpatrzenie takowego i ewentualnego przyznania mi odznaczenia niepodległościowego o ile zdaniem Komitetu na takowe będą zasługiwał”⁶⁶.

W uzasadnieniu powoływał się na znaną już postawę w 1917 r. i wyrok więzienia, udział w rozbrajaniu Niemców w 1918 r. i ochotniczą służbę w Wojsku Polskim. Na świadków powoływał: inspektora Sejmiku Powiatowego w Lipnie Romana Gumińskiego, Floriana Gołębiewskiego z Ligowa i przewodniczącego Zarządu Drogowego w Lipnie Szczepana Jędrzejewskiego. Dla Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości przedstawione fakty były niewystarczające, więc 14 XII 1936 r. na posiedzeniu nr 115 wniosek został odrzucony „z powodu braku pracy niepodległościowej”. Wprawdzie J. Falkowski ponowił wniosek 25 IX 1937 r., jednak nie zmieniło to decyzji Komitetu⁶⁷. W tym miejscu trzeba uczciwie przyznać, że jego

⁶³ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe J. Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182,VM, pismo kierownika Samodzielnego Referatu Personalnego DOK VIII kpt. Ludwika Cyrklera z 14 V 1937 r. do Biura Personalnego DOKP w Toruniu, k. 18.

⁶⁴ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe J. Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182,VM, pismo J. Falkowskiego (b.d.) do Ministerstwa Skarbu w Warszawie.

⁶⁵ Tamże, adnotacja na piśmie J. Falkowskiego.

⁶⁶ CAW-WBH, APO, sygn. Falkowski Józef KN — odrzuc. 14.12.1936, pismo J. Falkowskiego z 5 XI 1936 r. dołączone do kwestionariusza.

⁶⁷ Tamże, kwestionariusz Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości z 1936 r.; pismo J. Falkowskiego z 25 IX 1937 r. Odrzucenie wniosku nie było niczym szczególnym. Na niemal 290 tys. wniosków o Krzyż lub Medal Niepodległości Komitet odrzucił ok. 200 tys. i przyznał ok. 89 tys. odznaczeń (Z. Puchalski, T. Wawrzynski, *Krzyż i Medal Niepodległości*, Warszawa 1994, s. 56; K. Filipow, *Krzyż i Medal Niepodległości*, Białystok 1998, s. 51).

K O M I T E T
KRZYŻA I MEDALU NIEPODLEGŁOŚCI
Nr. . . . . Komisja . . . . .

Decyzja Komitetu:

1. NAZWISKO I IMIĘ: *Falkowski Józef*
Pseudonim:

2. ZAWÓD: *rolnik*
Stanowisko:

3. DOKŁADNY ADRES ZAMIESZKANIA:

Miasto <i>Lipno - pow.</i>	wieś
Ulica <i>Galareta 38</i>	gmina
Powiat <i>Lipno - pow.</i>	powiat
Województwo <i>Warszawskie</i>	województwo

4. POSIADANE ODZNACZENIA: *Srebrny Medal "Waleczność" F. A. P. Nr 113
"Krzyż Waleczności" Nr 57394 "Srebrny Medal Zasługi" Nr 5012
"Srebrny Medal Zasługi" Nr 8457 "Srebrny Medal 10 lat" a parawan
"Srebrny Medal Zasługi" 20 prac. dla powiatu.*

5. PROPONOWANE ODZNACZENIE:

Pierwsza strona kwestionariusza na Krzyż Niepodległości z wyraźną pieczęcią „odrzuć”.
Źródło: ze zbiorów CAW-WBH

zaangażowanie w pracę niepodległościową przed 11 XI 1918 r. było zbyt małe, aby kwalifikował się do przyznania Krzyża lub Medalu Niepodległości.

Równocześnie — w listopadzie 1936 r. — J. Falkowski poprzez Biuro Kapituły Orderu Virtuti Militari starał się o uzyskanie pracy w administracji rolnej, podległej Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych⁶⁸. Zajął się tym szef Biura ppłk Franciszek Sobolta, który podanie J. Falkowskiego przesłał do ministra Rolnictwa i Reform Rolnych. Jednak odpowiedź z Ministerstwa z 11 II 1937 r. była negatywna. Dyrektor Biura Personalnego Szymański motywował to tym, że

[...] w Państwowych Zakładach Chowu Koni i w zarządzanych przez nich majątkach nie rozporządza się obecnie wolnymi stanowiskami, które odpowiadałyby kwalifikacjom p. Falkowskiego, od kandydatów zaś na stanowiska urzędnicze w innych działach służby podległych Ministerstwu wymagane jest ukończenie wyższego, a co najmniej średniego wykształcenia fachowego, którego zainteresowany nie posiada.

⁶⁸ Zgodnie z pkt. 2 art. 6 ustawy o Orderze Virtuti Militari kawalerowie VM mieli pierwszeństwo w otrzymaniu pracy w instytucjach samorządowych i państwowych, a podania o pracę składali w Biurze Kapituły Orderu Wojennego Virtuti Militari (K. Filipow, *Order Virtuti Militari...*, s. 99).

Z uwagi na posiadane kwalifikacje zawodowe i długoletnia pracę społeczną p. Falkowski — zdaniem Ministerstwa nadawałby się do służby w dziale administracji ogólnej (np. na sekretarza Zarządu Gminnego, instruktora powiatowego, itp.)⁶⁹.

Ppłk F. Sobolta nie zrezygnował i podanie J. Falkowskiego 1 III 1937 r. wysłał do ministra komunikacji, na co już 13 marca otrzymał odpowiedź pozytywną i zawiadomienie o przyjęciu J. Falkowskiego do pracy na kolei w Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Warszawie w charakterze pracownika kontraktowego z uposażeniem XII grupy pracowników etatowych PKP⁷⁰.

Nieoczekiwanie jednak sprawa przyjęcia J. Falkowskiego do PKP skomplikowała się po zasięgnięciu opinii 13 V 1937 r. przez Biuro Personalne DOKP w Toruniu w Dowództwie Okręgu Korpusu Nr VIII w Toruniu. Kierownik Samodzielnego Referatu Personalnego DOK VIII kpt. Ludwik Cyrkler na zapytanie telefoniczne odpowiedział, że

[...] Falkowski Józef, były adiutant naczelny Okręgu Straży Pożarnej w Lipnie pod względem politycznym ma opinię zupełnie dobrą. Natomiast jest skłonny do prowadzenia lekkiego trybu życia, zadłużania się i lubi popić. Uprzednio posiadał osadę rolną, na którą zaciągnął kilka pożyczek, tak, że została sprzedana w licytacji.

Ze Straży Pożarnej i sejmiku powiatowego został usunięty przez komisję dyscyplinarną za rzekome przywłaszczenie sobie składek w kwocie 400–500 zł w Straży Pożarnej i pewnych kwot w sejmiku powiatowym. Sprawa znajduje się w Sądzie Okręgowym w Toruniu, Wydział Zamiejscowy we Włocławku⁷¹.

W tej sytuacji Ministerstwo Komunikacji poleciło wstrzymać przyjęcie J. Falkowskiego do pracy do czasu wyjaśnienia sprawy sądowej. Na ukończenie postępowania oczekiwało też Biuro Kapituły Orderu Virtuti Militari. Ponieważ w lipcu 1937 r. dochodzenie przeciwko J. Falkowskiemu zostało umorzone⁷², ppłk F. Sobolta ponownie prosił o zatrudnienie go w PKP. Rezultatem było przyjęcie J. Falkowskiego do pracy od dnia 2 VIII 1937 r. w DOKP w Toruniu w Biurze Kontroli Dochodów w Bydgoszczy w charakterze kancelisty II klasy z pensją w wysokości

⁶⁹ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182, VM, pismo dyrektora Biura Personalnego MRiRR Szymańskiego z 18 II 1937 r. do Biura Kapituły Orderu Wojennego Virtuti Militari, k. 14.

⁷⁰ Tamże, pismo ppłk. F. Sobolty z 1 i 13 III 1937 r. do ministra komunikacji, k. 15, 16; pismo z Biura personalnego ministerstwa komunikacji z 2 IV 1937 r. do Biura Kapituły Orderu Wojennego Virtuti Militari, k. 17.

⁷¹ Tamże, pismo kierownika Samodzielnego Referatu Personalnego DOK VIII kpt. Ludwika Cyrklera z 14 V 1937 r. do Biura Personalnego DOKP w Toruniu, k. 18.

⁷² Niestety w Archiwum Państwowym w Toruniu Oddział we Włocławku akta sprawy nie zachowały się.

150 zł miesięcznie W związku z tym rodzina Falkowskich przeniosła się z Lipna do Bydgoszczy i zamieszkała przy ul. Dąbrowskiego⁷³.

Jak na 6-osobową rodzinę, pobory nie były wysokie, więc w czerwcu 1938 r. za pośrednictwem Biura Kapituły Orderu Virtuti Militari — z uwagi na ciężkie warunki materialne — zwrócił się z prośbą o awans lub przesunięcie na stanowisko, które pozwoliłoby mu na wyższe zarobki, co poparł nowy szef Biura Kapituły ppłk dypl. Bronisław Rakowski. Wobec braku odpowiedzi w maju 1939 r. poprosił o nadesłanie opinii służbowej J. Falkowskiego, na co odpowiedział naczelnik Biura Kontroli Dochodów DOKP w Toruniu Węglarz. W nadesłanym piśmie z 13 VI 1939 r. czytamy:

[...] na zajmowanym stanowisku referenta odznacza się wymieniony pilnością i sumiennością w wykonywaniu powierzonych mu prac. Wynagrodzenie pobiera według 12 grupy uposażenia, tj. w kwocie 150 zł miesięcznie. Falkowski ma na utrzymaniu rodzinę składającą się z żony i 4 dzieci w wieku szkolnym⁷⁴.

W oparciu o tę pozytywną opinię w końcu czerwca 1939 r. ppłk B. Rakowski prosił DOKP w Toruniu o przesunięcie J. Falkowskiego na stanowisko, które zapewniłoby mu wyższe dochody lub przyznanie dodatku funkcyjnego⁷⁵. Ciągu dalszego tej sprawy nie znamy, bowiem na tym dokumentacja dotycząca J. Falkowskiego, przechowywana w CAW się kończy.

J. Falkowski przeżył wojnę i okupację. Aresztowany przez Gestapo, został zwolniony i ukrywał się przed Niemcami w Pruszkowie pod Warszawą, gdzie pracował jako ogrodnik pod zmienionym nazwiskiem Józefa Błażejewskiego. Po wojnie przeniósł się na Śląsk, mieszkał w Środzie Śląskiej, gdzie przez jakiś czas pełnił funkcję komendanta powiatowego Milicji Obywatelskiej, podjął też działalność w Stronnictwie Ludowym, dochodząc do funkcji prezesa Zarządu Powiatowego i przewodniczącego Powiatowej Rady Narodowej. 9 XI 1950 r. został aresztowany pod zarzutem współpracy z okupantem niemieckim i zmarł w więzieniu 23 V 1951 r.⁷⁶

⁷³ CAW-WBH, APO, akta odznaczeniowe Józefa Falkowskiego, sygn. I.482.69-6182,VM, pismo naczelnika wydziału w Biurze Personalnym Ministerstwa Komunikacji Władysława Paselli z 25 V 1937 r.; pismo ppłk. F. Sobolty do Sądu Okręgowego w Toruniu Wydział Zamiejscowy we Włocławku z 1 VI 1937 r. i do Ministerstwa Komunikacji z 26 VII 1937 r., k. 19–22.

⁷⁴ Tamże, pismo naczelnika Biura Kontroli Dochodów DOKP w Toruniu Węglarza z 13 VI 1939 r. do Biura Kapituły Orderu Wojennego Virtuti Militari, k. 25.

⁷⁵ Tamże, pismo ppłk. B. Rakowskiego do Ministerstwa Komunikacji z 27 VI 1939 r., k. 26.

⁷⁶ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, sygn. 4/4603, akta sprawy karnej Józefa Falkowskiego (także: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, sygn. IPN By 695/7); Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Centralny Zarząd Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości w Warszawie 1956–1969, sygn. IPN BU 2449/1; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954–1990, sygn. IPN BU 2460/1; Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych we Wrocławiu 1988–1990, akta śledztwa przeciwko Józefowi Falkowskiemu, sygn. INP Wr 039/3112.

Za pomoc w zebraniu materiałów dotyczących J. Falkowskiego dziękuję:

— Sławomirowi Jaworskiemu za udostępnienie swojego opracowania: *Ochotnicza Straż Pożarna w Lipnie 1881–2021. Kronika 140 lat Służby Bogu na Chwałę i Ludziom na Pożytek*, płyta DVD, Lipno 2021,

— Dorocie Kosteckiej za udostępnienie skanów „Gazety Lipnowskiej” z lat 1929–1934 ze swoich zbiorów,

— Piotrowi Falkowskiemu za wskazanie mi teczki sprawy Józefa Falkowskiego w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy,

— dr. Mariuszowi Żuławnikowi za zlokalizowanie teczek, dotyczących J. Falkowskiego w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.

STRESZCZENIE

Józef Falkowski z Zadusznik w czasie wojny polsko-bolszewickiej służył w 9 pułku piechoty Legionów. Za swoje bohaterskie czyny został odznaczony orderem *Virtuti Militari* i Krzyżem Walecznych. W okresie międzywojennym mieszkał w Lipnie i był lokalnym działaczem samorządowym i społecznym. Pewną zagadką jest Józef Falkowski, wymieniony na obelisku w Lipnie, poświęconym poległym w 1920 r. Z powodu braku danych nie wiadomo, czy jest to inna osoba, czy też został tam wpisany omyłkowo.

SUMMARY

During the Polish-Soviet War, Józef Falkowski from Zaduszniki served in the 9th Infantry Regiment of the Legions. For his heroic deeds, he was awarded the Order of *Virtuti Militari* and the Cross of Valor. In the interwar period, he lived in Lipno and was a local self-government and social activist. A mystery is Józef Falkowski, mentioned on the obelisk in Lipno, dedicated to those who died in 1920. Due to the lack of data, it is not known whether he is a different person or was entered there by mistake.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe w Wojskowym Biurze Historycznym im. gen. broni K. Sosnkowskiego w Warszawie.

Kolekcja akt personalnych i odznaczeniowych.

Józef Falkowski, sygn. VM-I.482.69-6182.

Falkowski Józef, sygn. KW 29/F-67.

Falkowski Józef, sygn. KN — odrzucony 14.12.1936.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu, sygn. 4/4603, akta sprawy Józefa Falkowskiego.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Centralny Zarząd Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości w Warszawie 1956–1969, sygn. IPN BU 2449/1.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954–1990, sygn. IPN BU 2460/1.

Sąd Wojewódzki w Bydgoszczy 1951–1960, akta sprawy Józefa Falkowskiego, sygn. IPN By 695/7.

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych we Wrocławiu 1988–1990, akta śledztwa przeciwko Józefowi Falkowskiemu, sygn. INP Wr 039/3112.

Księga urodzeń parafii rzymskokatolickiej w Zadusznikach 1892–1901, akt urodzenia nr 10 z 1899 r. (skan na portalu geneteka.genealodzy.pl — woj. kujawsko-pomorskie — Falkowski Józef 1899).

Źródła drukowane

„Dziennik Personalny MSWojsk.” 1921, nr 21 z 28 V, poz. 821.

„Dziennik Ustaw” 1933, nr 33, poz. 285.

„Gazeta Urzędowa Lipnoskiego Wydziału Powiatowego” 1926, 1927.

Prasa

„Gazeta Lipnowska” 1929–1934.

„Głos Mazowiecki” 1938.

Opracowania

Filipow K., *Krzyż i Medal Niepodległości*, Białystok 1998.

Filipow K., *Order Virtuti Militari 1792–1945*, Warszawa 1990.

Gołębiowski G., *Lista poległych w obronie Płocka 18–19 sierpnia 1920 r. oraz zmarłych z ran w późniejszym czasie*, „Notatki Płockie” 2013, nr 3, s. 25–38.

Iwińska J.Z., *Lipno w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku*, „Rocznik Dobrzyński” (Rypin) 2020, t. XIII, s. 81–97.

Jaworski S., *Ochotnicza Straż Pożarna w Lipnie 1881–2021. Kronika 140 lat Służby Bogu na Chwałę i Ludziom na Pożytek*, płyta DVD, Lipno 2021.

Kowalczewski B., *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930.

Krajewski M., *Victoria nad czerwoną gwiazdą. Rok 1920*, Rypin–Obory 2020.

Krajewski M., *Ziemia Dobrzyńska w cieniu czerwonej gwiazdy. Rok 1920*, Rypin 2010.

Lista poległych w obronie m. Płocka w 1920 roku (niepełna), Jednodniówka „Dnia Legionowego” w Płocku 7.IV.1935 r.

Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920, Warszawa 1934.

Odziemkowski J., *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919–1920*, Warszawa 2004.

Papierowski A. J., Stefański J., *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, t. 2, Płock 2007.

Piotrowski P., *Walki o miasta Mazowsza Północnego podczas wojny polsko-rosyjskiej 1920 roku*, Poznań 2014.

Pomarański S., *Zarys historii wojennej 36-go pułku piechoty Legii Akademickiej*, Warszawa 1930.

- Puchalski Z., Wawrzyński T., *Krzyż i Medal Niepodległości*, Warszawa 1994.
- Swojak, *Działalność Lipnowskiego Samorządu Powiatowego*, Lipno, październik 1929.
- Szatner Z., *Zarys historii wojennej 9-go pułku piechoty Legionów*, Warszawa 1928.
- Szczechowicz H., *Administracja ziemi dobrzyńskiej w latach 1918–1939*, Włocławek 2012.
- Świecki T., Wybult F., *Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego*, Toruń 1932.
- Wyszczelski L., *Nasielsk 1920*, Warszawa 2020.
- Wyszczelski L., *Nasielsk 1920. Zwycięskie bitwy Polaków*, t. 44, Warszawa 2015.

Internet

www.geneteka.genealodzy.pl
www.genealogiawarchiwach.pl
<https://polona.pl>

Nota o autorze

Grzegorz Gołębiwski — doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Nauczyciel historii w III LO im. M. Dąbrowskiej w Płocku oraz wykładowca historii w Szkole Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, wiceprezes Towarzystwa Naukowego Płockiego, przewodniczący Sekcji Historycznej i Komisji Wydawniczej TNP, redaktor naczelny „Notatek Płockich”, wydawanych przez TNP, członek kolegium redakcyjnego „Płockiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego”. Zainteresowania badawcze: historia Płocka i Mazowsza Płockiego w XX w. oraz historia wojskowa. Autor kilku opracowań książkowych oraz ponad 150 artykułów naukowych i 60 recenzji.

Jadwiga Wiśniewska

Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku

DZIAŁALNOŚĆ LIGI OCHRONY PRZYRODY OKRĘG WE WŁOCŁAWKU NA RZECZ ŚRODOWISKA NATURALNEGO WŁOCŁAWKA I REGIONU

Słowa kluczowe: Liga Ochrony Przyrody, środowisko naturalne, bioróżnorodność, edukacja ekologiczna, postawa ekologiczna, edukacja pozaformalna, aktywna ochrona przyrody, aktywny wypoczynek, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Toruniu, Fundacja Anwil dla Włocławka

ACTIVITIES OF THE WŁOCŁAWEK DISTRICT OF THE NATURE PROTECTION LEAGUE [LIGA OCHRONY PRZYRODY] FOR THE NATURAL ENVIRONMENT OF WŁOCŁAWEK AND ITS REGION

Keywords: Nature Conservation League, natural environment, biodiversity, ecological education, ecological attitude, non-formal education, active nature conservation, active recreation, Voivodeship Fund for Environmental Protection and Water Management in Toruń, Anwil Foundation for Włocławek

Historia Ligi Ochrony Przyrody w Polsce¹

Liga Ochrony Przyrody (LOP) jest najstarszą organizacją ekologiczną w Polsce. Została założona 9 I 1928 r. i tego dnia co roku obchodzony jest Dzień Ligi Ochrony Przyrody. Za ojca założyciela LOP uznawany jest prof. Władysław Szafer, który rozpoczął starania o utworzenie tej organizacji w 1923 r. na wzór działającej prężnie od 1909 r. Szwajcarskiej Ligi Ochrony Przyrody. Prawną podstawę do rozpoczęcia działalności Ligi dało zatwierdzenie 29 III 1928 r. jej statutu. Na początku działalności organizacji jednym z celów było zbieranie niewielkich składek członkowskich oraz pozyskiwanie środków z innych źródeł, które miały być przeznaczone m.in. na wykupywanie cennych przyrodniczo terenów pod parki i rezerwaty.

---

¹ Liga Ochrony Przyrody, https://www.lop.org.pl/O_nas

Potwierdzeniem wpłacenia składki było wklejenie do legitymacji członkowskiej znaczka Ligi — znaczka z żubrem, opracowanego przez Jerzego Hryniewieckiego. Od samego początku Liga czynnie włączyła się w kampanię prowadzoną przez Państwową Radę Ochrony Przyrody dotyczącą ochrony przyrody tatrzańskiej i powołania na tym obszarze parku narodowego. Działacze Ligi z całego kraju walczyli o każdy cenny przyrodniczo obszar, a nawet o pojedyncze drzewa. Mieli znaczący udział w kształtowaniu świadomości społeczeństwa oraz władz państwowych, a także w opracowaniu form ochrony przyrody. Liga stała się największą organizacją przyrodniczą w kraju, zrzeszającą również mniejsze lokalne grupy działaczy z towarzystw i stowarzyszeń. Jej głównym założeniem było krzewienie właściwych postaw wobec środowiska naturalnego w całym społeczeństwie.

II wojna światowa przerwała działalność Ligi. Po wojnie z inicjatywy prof. Edwarda Potęgi i prof. Władysława Szafera, 17 VII 1945 r. w Łodzi odbyło się organizacyjne zebranie Zarządu Głównego. Od 9 I 1946 r. Liga Ochrony Przyrody była znów pełnoprawnym stowarzyszeniem.

Lata 1949–1953 stanowiły trudny okres dla Stowarzyszenia. Decydowały o tym skromne i z trudem uzyskiwane dotacje państwowe, brak zgody centralnych władz oświatowych na powołanie szkolnych kół Ligi Ochrony Przyrody, reorganizacja towarzystw turystyczno-krajoznawczych zabiegających o włączenie Ligi do zakresu ich działania, a także coraz bardziej dająca się zauważyć niechęć do pracy społecznej. Nie bez znaczenia było pozostawienie Zarządu Głównego Ligi w Łodzi, gdy władze i urzędy centralne przeniesiono do Warszawy². W 1953 r. Zarząd Główny LOP został przeniesiony do Warszawy, gdzie znajduje się do chwili obecnej. W marcu 1956 r. odbył się Walny Zjazd Delegatów, podczas którego szczególną uwagę poświęcono sprawie nowego statutu, który szerzej i dokładniej niż poprzedni określał charakter, cele oraz środki na działania Stowarzyszenia. Na pierwszym miejscu stawał kształtowanie właściwego stosunku człowieka do przyrody, budzenie jej umiłowania, zwłaszcza wśród młodzieży. Liga Ochrony Przyrody od 1957 r. wydaje czasopismo — miesięcznik „Przyroda Polska”, w którym opisuje niezwykle świat roślin, zwierząt i grzybów, poruszając problematykę ochrony przyrody i środowiska. Od lat stałym dodatkiem magazynu jest „Biuletyn Eko-edukacyjny” przeznaczony dla nauczycieli przedmiotów przyrodniczych, jako forum wymiany doświadczeń i miejsce popularyzacji pomysłów edukacyjnych w zakresie przyrody. Od 1963 r., kiedy opracowano program działania LOP w szkołach akceptowany przez Ministra Oświaty, następuje ogromny wzrost liczby szkolnych kół, który jest następstwem społecznej pracy wielu tysięcy nauczycieli, przede wszystkim nauczycieli biologii. Działa prężnie młodzieżowy ruch ochrony przyrody i w 1967 r. dzieci i młodzież

² A. K o k o ć, *Działalność Ligi Ochrony Przyrody*, Warszawa 1988, s. 10.

stanowią już ponad 90% ogólnej liczby członków³. W uznaniu 40-letniego dorobku Ligi Ochrony Przyrody, na mocy rozporządzenia Rady Ministrów 20 VIII 1968 r. uczyniono ją Stowarzyszeniem Wyższej Użyteczności. Akt ten stawiał Ligę w rzędzie kilku organizacji o tym statucie, mających wówczas znaczny wpływ na społeczno-gospodarczy rozwój naszego kraju. W latach osiemdziesiątych Liga otrzymała możliwość wypowiedzania się i zgłaszania swoich uwag oraz propozycji do wszystkich aktów prawnych dotyczących ochrony środowiska. LOP wnioskowała i uzyskiwała społeczne poparcie w następujących sprawach: utworzenie resortu ochrony środowiska, powołanie Sejmowej Komisji Ochrony Środowiska, opracowanie przez rząd zasad ekopolityki państwa, wprowadzenie na wszystkich szczeblach edukacji odrębnego przedmiotu — ochrona środowiska, obejmowanie ochroną prawną obszarów o wybitnych walorach przyrodniczych, tworzenie parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, użytków ekologicznych itp., powołanie Banku Ochrony Środowiska i Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska. Wszystkie wnioski były realizowane z wyjątkiem dotyczącego edukacji, który przebiegał się z dość dużym trudem. LOP współpracowała z licznymi krajowymi i międzynarodowymi organizacjami ekologicznymi, takimi jak Międzynarodowa Koalicja „Wolontariusze Przyrody” (CVA), Europa Nostra oraz Światowe Towarzystwo Ochrony Zwierząt (WSPA). Była członkiem-założycielem Światowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN). LOP prowadziła również Europejskie Centrum Ekologiczne, będące inicjatorem i realizatorem Europejskiej Zielonej Karty (*European Green Card*), która spotkała się ze znaczącym zainteresowaniem instytucji krajowych i międzynarodowych. W maju 1996 r. Fundacja Henry’ego Forda uhonorowała Projekt EZK pierwszym miejscem w konkursie Europejskiej Ochrony Przyrody, a w czerwcu 1996 r. Ministerstwo Środowiska przyznało nagrodę za projekt „Zielona Karta” w kategorii krajowych kampanii edukacyjno-popularyzatorskich. Liga Ochrony Przyrody za swoje zasługi odznaczona została krzyżem „Polonia Restituta”⁴. W 1972 r. w Warszawie odbył się IX (XIX) Krajowy Zjazd Ligi Ochrony Przyrody, podczas którego nadano Lidze nowy statut odpowiadający tezom i postulatom wysuniętym na tym Zjeździe. Merytorycznie poszerzono zakres działalności Ligi na wszelkie dziedziny środowiska przyrodniczego oraz upoważniono do pełnienia roli organizatorskiej w społecznym ruchu na rzecz ochrony przyrody. W 1975 r. działało już 49 wojewódzkich oddziałów LOP. Obecnie funkcjonują 33 okręgi terenowe. Liga jest organizacją otwartą, w jej pracach mogą uczestniczyć wszyscy, którzy są zainteresowani ochroną przyrody. Działalność Ligi opiera się na społecznej pracy członków. Obecnie cele i zadania

³ Liga Ochrony Przyrody, https://www.lop.org.pl/O_nas

⁴ Tamże.

Ligi wytycza Statut Ligi Ochrony Przyrody uchwalony przez Nadzwyczajny Krajowy Zjazd Delegatów Ligi Ochrony Przyrody w dniu 6 X 2012 r.⁵

Historia Ligi Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku

Po przeprowadzonej w 1975 r. reformie administracji państwowej rozpoczęto reorganizację terenowych ogniw Ligi Ochrony Przyrody. Nową strukturę organizacyjną uwzględniał statut nadany Stowarzyszeniu Zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 VI 1976 r. Tego roku został utworzony Oddział Wojewódzki Ligi Ochrony Przyrody we Włocławku⁶. Pierwszym prezesem był Marian Szterk, a Ingrid Kociołowicz przez wiele lat kierownikiem biura. Siedziba oddziału mieściła się we Włocławku przy ul. 3 Maja 21. Drugim prezesem był Jan Przybylak, ówczesny wiceprezydent Włocławka, następnie Andrzej Drozdowski — dyrektor Gostynińsko-Włocławskiego Parku Krajobrazowego, a obecnie funkcję tę pełni Maria Palińska — dyrektor Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej. Włocławska Liga przez pewien okres miała swoją siedzibę w Kowalu, a następnie w 2005 r. powróciła do Włocławka, do budynku przy ul. Komunalnej 4.

Działalność Ligi Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku

Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku dzięki wsparciu Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej, które udostępnia nieodpłatnie salę edukacyjną oraz pomieszczenie biurowe, może realizować swoją działalność edukacyjną i informacyjną. Ogromne znaczenie ma też dobra wola i zaangażowanie członków. Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku 13 XII 2019 r. uzyskała osobowość prawną i jest jednostką terenową Stowarzyszenia. Obecnie we władzach Okręgu działają: prezes LOP Okręg Włocławek — dr Maria Palińska, wiceprezes — Tomasz Wasilewski, wiceprezes — Jan Majewski, skarbnik — Andrzej Składanowski, sekretarz — Zuzanna Lipińska, członkowie Zarządu Okręgu — Maria Balakowicz, Jadwiga Wiśniewska, Tomasz Pawlicki. Komisja Rewizyjna: Renata Zielińska, Danuta Pawlak, Wiesław Górecki. Sąd Koleżeński: Luiza Domeradzka, Sylwia Pałucka⁷.

⁵ Liga Ochrony Przyrody, *Statut*, Warszawa 2012, s. 4.

⁶ M. P a l i Ń s k a, *90 lat Ligi Ochrony Przyrody*, „Ekowieści” 2018, nr 1, s. 27.

⁷ Liga Ochrony Przyrody Okręg Włocławek, https://www.lop.wloclawek.pl/1_17_wladze-okregu.html

Członkowie Ligi Ochrony Przyrody Okręgu we Włocławku są także przedstawicielami Ligi we władzach Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej, gdzie pełnią następujące funkcje: Maria Palińska — dyrektor WCEE i redaktor naczelnicy „Ekowieści” — czasopisma wydawanego przez WCEE, Maria Balakowicz — przewodnicząca Komisji Rewizyjnej. Ponadto Maria Palińska jest członkiem Prezydium ZG LOP, a Witold Kaczmarek skarbnikiem ZG LOP w Warszawie. Wśród działaczy Ligi są nauczyciele, leśnicy i trenerzy WCEE, co ma ogromne znaczenie w realizacji programów edukacyjnych, których głównymi odbiorcami są dzieci i młodzież ze szkolnych kół Ligi Ochrony Przyrody, jak również osoby dorosłe, zwłaszcza słuchacze Uniwersytetu Trzeciego Wieku czy osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. LOP Okręg we Włocławku łączy pokolenia w działaniach na rzecz ochrony przyrody, kształtuje właściwe postawy człowieka wobec przyrody i chroni różnorodność biologiczną, popularyzuje wiedzę o środowisku naturalnym i prawidłowym zachowaniu się w nim oraz podejmuje inicjatywy, przedsięwzięcia i interwencje. Wpisuje się w założenia Polityki Ekologicznej Państwa 2030. „Skuteczna ochrona środowiska wymaga zaangażowania wszystkich obywateli. Podniesienie poziomu świadomości ekologicznej i kształtowanie postaw ekologicznych społeczeństwa poprzez promowanie zasad trwałego i zrównoważonego rozwoju jest jednym z najistotniejszych czynników pozytywnie wpływających na aktualny i przyszły stan zasobów naturalnych (m.in. powietrza, wody, gleby, różnorodności biologicznej) oraz na jakość otaczającego środowiska (m.in. w związku z obszarami: gospodarowania odpadami, efektywności energetycznej, adaptacji do zachodzących zmian klimatu, procesami ekosystemowymi). Kształtowanie i wzmacnianie świadomości ekologicznej mieszkańców Polski ma kluczowe znaczenie dla wdrażania standardów ochrony środowiska. Osiągnięcie jakościowych celów środowiskowych jest ściśle związane z prezentowanym przez społeczeństwo poziomem kompetencji ekologicznych (tj. wiedzą o środowisku, praktycznymi umiejętnościami oraz proekologiczną motywacją do zmiany postaw i codziennych zachowań). Edukacja ekologiczna jest ważnym elementem kształcenia (od najmłodszych lat) zmierzającym do rozwijania społeczeństwa akceptującego interdyscyplinarne zasady trwałego i zrównoważonego rozwoju kraju, posiadającego umiejętności do oceny stanu bezpieczeństwa ekologicznego oraz do podejmowania działań na rzecz jego poprawy, jak również świadomej potrzeby dbania o wspólne dziedzictwo kulturowo-przyrodnicze. (...) Prowadzenie kompleksowej edukacji ekologicznej obejmuje edukację nieformalną, formalną i pozaformalną w obszarach tematycznych objętych strategią oraz wsparcie realizacji przedsięwzięć związanych z edukacją ekologiczną”⁸.

---

⁸ *Polityka Ekologiczna Państwa 2030 (PEP2030)*, Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/ia/polityka-ekologiczna-panstwa-2030-pep2030>

Włocławski LOP prowadzi edukację pozaformalną, czyli organizuje działalność edukacyjną w formie warsztatów i szkoleń, która nie warunkuje otrzymania dokumentu ukończenia, ale w znacznym stopniu wspiera edukację formalną. Zajęcia edukacyjne prowadzą doświadczeni nauczyciele i trenerzy, którzy doskonale znają podstawy programowe wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego szkoły podstawowej i ponadpodstawowej z zakresu edukacji przyrodniczej i ekologicznej oraz realizują je. Wiedząc, że najlepsze efekty edukacji ekologicznej osiąga się podczas bliskiego kontaktu ze środowiskiem naturalnym, niemal wszystkie zajęcia odbywają się w terenie. Edukacja ekologiczna tak naprawdę wymaga niewielkich środków, ale jednocześnie wymaga szczególnego nastawienia ze strony prowadzącego i uczestników. Trzeba wkładać serce w to, co się mówi i robi. Przekaz jest skuteczny, jeżeli prowadzący w niego wierzy albo jest do niego pozytywnie nastawiony. Prowadząc zajęcia w terenie, dajemy uczestnikom okazję doświadczania przyrody różnymi zmysłami i dostrzegania współzależności w przyrodzie. Wskazując związki człowieka z całym światem uświadamiamy im ich własną rolę w świecie i tworzymy przesłanki do troszczenia się o naturę, widząc ją jako podstawę naszej egzystencji. Pobyt w terenie pozwala zachwycać się pięknem otaczającej przyrody, ale niejednokrotnie pokazuje uczestnikom zajęć jak ignorowane są podstawowe związki człowieka ze światem przyrody. Ważne jest też, aby podczas wyjść w teren w miarę możliwości naprawiać zastane tam negatywne skutki zachowań ludzkich. Uczestnicy zajęć nie tylko poznają rzeczywistość, lecz również mają możliwość wartościowania, przeżywania zjawisk i działań w środowisku. Prowadzi to do trwałości postaw, którymi będą kierować się uczniowie w dalekiej przyszłości, jako ludzie dorośli podejmujący decyzje związane z kształtowaniem i ochroną środowiska. Na zajęciach prowadzący stosują różne strategie polegające na ukazywaniu problemów i ich rozwiązywaniu, na przeprowadzaniu różnych operacji logicznych i manualnych oraz na przeżywaniu określonych wartości estetycznych i moralnych. W mniejszym stopniu stosują strategię koncentrującą się na podawaniu uczniom gotowych wiadomości i przyswajaniu ich przez dzieci i młodzież. Stosują metody badawcze i obserwacyjne. Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku działa zgodnie ze statutem w oparciu o pracę społeczną członków, w tym opiekunów szkolnych kół Ligi Ochrony Przyrody. Działalność finansowana jest ze składek członkowskich. Liga pozyskuje również środki finansowe uczestnicząc w konkursach na programy edukacyjne organizowane przez WFOŚiGW w Toruniu oraz inne instytucje i fundacje, m.in. Fundację Anwil dla Włocławka, Lokalną Grupę Działania. Uczestniczy w programach realizowanych przez ZG LOP⁹.

---

⁹ Liga Ochrony Przyrody Okręg..., https://www.lop.wloclawek.pl/1_2_o-nas.html

Realizacja projektów edukacyjnych ZG LOP dofinansowanych ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie

Program „**Mała retencja — więcej wody dla przyrody**” został skierowany do młodzieży szkolnej i przewidywał zarówno zajęcia teoretyczne, jak i warsztaty terenowe, które miały uświadomić uczestnikom, że woda jest niezwykle cennym i niezbędnym surowcem, o który musimy dbać, aby przeżyć. Młodzież wzięła udział w prelekcjach dotyczących małej retencji, które przeprowadzone zostały w oparciu o materiały dostarczone przez organizatora. Kilka grup uczniów uczestniczyło również w wycieczkach dydaktycznych na terenie Nadleśnictwa Włocławek, podczas których leśniczy oprowadzał uczestników po naturalnych zbiornikach wody i omawiał urządzenia służące do magazynowania wody na danym terenie. Celem było ukazanie zasad małej retencji, rozpoznawanie roślin i zwierząt występujących na danym obszarze, zwrócenie uwagi na potrzebę spowolnienia odpływu wody i tym samym jak najdłuższe jej zmagazynowanie na obszarze, gdzie nastąpił opad atmosferyczny. W projekt zaangażowało się ponad 500 uczniów w różnym wieku z placówek z Włocławka: Zespół Szkół Chemicznych, Zespół Szkół nr 8 i okolic: Zespół Szkół w Lubrańcu Marysinie, Szkoła Podstawowa w Śmiłowicach, Publiczna Szkoła Podstawowa w Kłobii, Szkoła Podstawowa nr 1 w Ciechocinku, Liceum Ogólnokształcące w Lipnie, Szkoła Podstawowa im. Kazimierza Wielkiego w Kowalu, Szkoła Podstawowa w Baruchowie¹⁰.

Projekt „**Znak Natury**”¹¹ zakładał przeprowadzenie akcji promującej walory przyrodniczo-turystyczne 10 gmin w Polsce, na terenie których znajdują się obszary Natura 2000 oraz włączenie w tę akcję lokalnej społeczności, a także władz gminy. Podczas realizacji tego projektu we Włocławku trenerzy LOP wsparli władze samorządowe w promocji walorów swoich gmin w oparciu o racjonalne wykorzystanie walorów przyrodniczych Natura 2000. W ramach projektu przeprowadzona była edukacja mieszkańców w zakresie zrównoważonego wykorzystania zasobów przyrodniczych obszarów Natura 2000 oraz ukazanie sieci Natura 2000 jako wartości dodanej przyczyniającej się do rozwoju turystyki w gminach. W tym celu odbyły się spotkania z mieszkańcami, wykorzystano prasę, przeprowadzono konkurs, zorganizowano imprezy plenerowe.

¹⁰ M. Pa li Ń s k a, *Mała retencja — więcej wody dla przyrody*, „Ekowieści” 2021, nr 1, s. 22.

¹¹ Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, <http://projekty.gdos.gov.pl/projekt-znak-natury-wsparcie-gmin-w-racjonalnym-wykorzystaniu-zasobow-przyrodniczych>

Projekt szkoleniowy **„Zwiększenie kompetencji mieszkańców obszarów Natura 2000 odnośnie prac ZLW w ramach przygotowania PZO”**¹², którego głównym celem było wzmocnienie kompetencji mieszkańców obszarów Natura 2000 w zakresie gotowości do uczestniczenia w pracach Zespołów Lokalnej Współpracy (ZLW) w ramach przygotowania Planów Zadań Ochronnych (PZO) dla obszarów Natura 2000 lub do zgłaszania uwag w ramach procesu konsultacji społecznych za pośrednictwem Platformy Informacyjno-Komunikacyjnej. W ramach projektu zostały przeprowadzone spotkania informacyjne dla mieszkańców obszarów Natura 2000 związane z przygotowawanymi dla tych obszarów Planami Zadań Ochronnych. Projekt miał na celu zwiększenie kompetencji i wzrost zainteresowania mieszkańców tematem decyzji podejmowanych odnośnie obszarów Natura 2000, na których zamieszkują. Poza szkoleniami projekt zakładał również opracowanie i druk materiałów informacyjnych dotyczących procesu konsultacji społecznych w ramach przygotowywania PZO.

Realizacja projektów edukacyjnych ZG LOP dofinansowanych ze środków Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Toruniu

Program **„Aktywna edukacja leśna na ścieżkach przyrodniczo-leśnych Nadleśnictwa Włocławek”**¹³ skierowany był do nauczycieli wszystkich typów szkół, dzieci, młodzieży i dorosłych (mieszkańców wsi, małych miasteczek i dużych miast) zainteresowanych aktywnym wypoczynkiem i problemami ochrony środowiska przyrodniczego. Głównym celem programu było: wykształcenie trenerów, edukatorów przeszkolonych do prowadzenia edukacji na ścieżkach przyrodniczo-dydaktycznych Nadleśnictwa Włocławek, rozwijanie zainteresowań biologicznych i ekologicznych wśród uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych oraz ponadgimnazjalnych, upowszechnianie form aktywnego wypoczynku, poznawanie przez najmłodszych beneficjentów programu najbliższych walorów przyrodniczych, edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

Projekt **„Edukacja społeczności lokalnych — bądź przyjacielem przyrody”** zrealizowany w latach 2016–2017¹⁴. Działania przeprowadzono w województwie kujawsko-pomorskim, w szczególności w powiecie włocławskim. Odbiorcami

¹² M. Pa li Ń s k a, *90 lat Ligi...*, s. 27.

¹³ Liga Ochrony Przyrody Okręg..., https://www.lop.wloclawek.pl/1_46_2013-aktywna-edukacja-lesna...html

¹⁴ Tamże, https://www.lop.wloclawek.pl/1_48_2015-programy-edukacyjne.html

programu byli nauczyciele wszystkich typów szkół, dzieci, młodzież i dorośli zainteresowani aktywnym wypoczynkiem i problemami ochrony środowiska przyrodniczego. Przeprowadzono działania w formie warsztatów edukacyjnych w terenie dla dzieci, młodzieży i osób dorosłych — członków LOP. Podczas warsztatów Nordic Walking, warsztatów edukacyjnych w szkołach podstawowych na temat form ochrony przyrody, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony gatunkowej, warsztatów edukacyjnych metodami aktywnymi dla słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku, uczestnicy programu poznali walory przyrodnicze i krajobrazowe najbliższego otoczenia, a w szczególności wiele ciekawych ścieżek przyrodniczo-dydaktycznych na terenie gminy Włocławek. Warsztaty z zakresu nauki nordic walkingu prowadzone w terenie inspirowały uczestników i lokalną społeczność do dbania o swoje najbliższe środowisko przyrodnicze i upowszechniania form aktywnego wypoczynku oraz pozwalały na poznanie walorów przyrodniczo-kulturowych najbliższej okolicy. Przyczyniło się to do zmiany świadomości, nawyków i postaw mieszkańców Włocławka i okolic wobec otaczającej przyrody. W celu przeprowadzenia warsztatów zatrudniono trenerów edukacji ekologicznej. W ramach realizacji projektu zakupiono tablice interaktywne, którymi wyposażono ścieżkę edukacyjną przed siedzibą Ligi Ochrony Przyrody Okręgu we Włocławku, z której korzystają uczestnicy zajęć prowadzonych przez LOP i Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej. Zakupiono również karty — pytania i odpowiedzi ABC przyrody, tablice edukacyjne i paletę edukacyjną, które uatrakcyjniły zajęcia realizowane w ramach projektu i służą podczas obecnych zajęć.

Projekt **„90 lat działalności Ligi Ochrony Przyrody na rzecz edukacji, ochrony przyrody i zmniejszania zagrożeń dla środowiska”**¹⁵ przeprowadzony w latach 2018–2019, w realizację którego zaangażowano dzieci i młodzież oraz osoby dorosłe, w tym słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku. Zajęcia przybliżyły uczestnikom działalność Ligi Ochrony Przyrody i sylwetki zasłużonych dla ochrony przyrody w Polsce. Podczas zajęć terenowych uczestnicy wcielali się w rolę detektywów, byli więc odpowiednio zmotywowani do działania i czuli się odpowiedzialni za swoją postawę wobec środowiska naturalnego. Pełnili też funkcję jej strażników. To bardzo podniosło atrakcyjność zajęć. Detektywi poszukiwali odpowiedzi na pytanie dlaczego tworzymy tereny i obiekty prawnie chronione, poznawali rolę ptaków dziuplastych i formy ich ochrony, doskonalili pracę z aparatem fotograficznym, jako narzędziem dokumentującym stan przyrody oraz rozpoznawali pospolite drzewa i krzewy. Zajęcia rozbudziły zainteresowania przyrodą i uświadomiły potrzebę ochrony naturalnego środowiska oraz podejmowania aktywnej ochrony, np. zawieszanie budek lęgowych, przestrzeganie kodeksu właściwego

¹⁵ Tamże, https://www.lop.wloclawek.pl/1_34_2018-90-lat-lop.html

zachowania na terenach prawnie chronionych, właściwe postępowanie z odpadami, ocena stanu najbliższego środowiska i jego dokumentowanie oraz zapobieganie negatywnym zachowaniom człowieka. Uczestnicy zajęć nie tylko rozbudzali swoje zamiłowania do otaczającej przyrody, ale również mieli wpływ na swoje najbliższe środowisko — szkolne i rodzinne. Zajęcia spełniły oczekiwania oddziałów LOP w terenie i aktywizowały różne grupy wiekowe. Dla słuchaczy UTW przeprowadzono zajęcia stacjonarne i terenowe z zakresu ochrony i dziedzictwa przyrodniczego woj. kujawsko-pomorskiego. Zrealizowano wykłady otwarte dla zainteresowanych osób, których celem była zmiana nawyków i postaw w stosunku do środowiska służących ograniczeniu skutków działalności powodującej negatywne oddziaływanie na poszczególne komponenty środowiska. Podczas realizacji projektu w 2018 r. przeprowadzono zajęcia z zakresu edukacji ekologicznej dla 1200 osób. Z okazji 90-lecia LOP zorganizowano również Happening — Dzień Ziemi z LOP Okręg we Włocławku.

W związku z dużym zainteresowaniem proponowanymi tematami w ramach tegoż projektu kontynuowano go w 2019 r. W zajęciach uczestniczyło ponad 1700 osób¹⁶. Uczestnicy programu otrzymali zakładki, notatniki i długopisy promujące jubileusz LOP.

„W parze z przyrodą”¹⁷ to kolejny projekt, realizowany w 2020 r. W celu realizacji założonych celów: podniesienia świadomości na temat ochrony przyrody, gatunków chronionych i zagrożonych, bioróżnorodności; uświadomienia potrzeby ograniczenia działalności człowieka negatywnie wpływającej na środowisko; rozwijania zainteresowań biologicznych, przyrodniczych i ekologicznych; upowszechniania edukacji i wypoczynku w terenie, likwidacji „deficytu natury” przeprowadzono warsztaty w szkolnych kołach LOP w terenie i salach edukacyjnych, dotyczące form ochrony przyrody, organizmów chronionych, roślin i zwierząt występujących w najbliższej okolicy oraz warsztaty dla osób dorosłych poświęcone wykorzystaniu terenów zielonych w mieście jako ostoi bioróżnorodności i sposobów aktywnego spędzania wolnego czasu w zgodzie z naturą. Program obejmował różne grupy wiekowe (dzieci, młodzież, osoby starsze) z województwa kujawsko-pomorskiego. Proponował ciekawe formy aktywności dla dzieci i młodzieży różnych środowisk społecznych. Widocznym efektem realizacji projektu była zmiana postaw i nawyków w najbliższym środowisku wśród uczestników programu.

¹⁶ Tamże, https://www.lop.wloclawek.pl/1_42_2019-detektywi-na-tropie.html

¹⁷ Tamże, https://www.lop.wloclawek.pl/1_49_2020-w-parze-z-przyroda.html

„Edukacja dla przyrody łączy pokolenia”¹⁸ to projekt dla dzieci i młodzieży oraz dorosłych mieszkańców powiatu włocławskiego zrealizowany w 2021 r. Został zrealizowany poprzez warsztaty w szkolnych kołach LOP prowadzone w najbliższym terenie i warsztaty dla osób dorosłych (zdalne dzięki wykorzystaniu platformy e-learningowej *click meeting* oraz zajęcia terenowe). W zajęciach udział wzięły 864 osoby. Program obejmował różne grupy wiekowe (dzieci, młodzież, osoby starsze) z różnych środowisk społecznych z terenu województwa kujawsko-pomorskiego.

„W przyjaźni z przyrodą” — projekt zrealizowany w 2022 r., skierowany do dzieci przedszkolnych, uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych oraz osób dorosłych powiatu włocławskiego. Zajęcia zrealizowano w formie terenowej. Przeprowadzone zostały przez trenera i opiekunów szkolnych kół LOP w Baruchowie, Kłobii, Kowalu, Smólniku i Włocławku. Podczas zajęć dzieci przedszkoli i klas młodszych poznały właściwości powietrza i jego zanieczyszczenia oraz dowiedziały się jak dbać o powietrze. Uczniowie klas starszych określali jakość powietrza na podstawie obserwacji, w tym porostów, szukali źródeł jego zanieczyszczeń i wykonali mapę zagrożeń w swojej okolicy. Wskazywali sposoby poprawy jakości powietrza w najbliższym otoczeniu. Podczas pobytu w lesie, w parku czy ogrodzie przyszłolnym uczyli się rozpoznawania pospolitych drzew i krzewów oraz poznali ich znaczenie w środowisku. Dowiedzieli się, co to są ptaki dziuplaste i jakie zagrożenie stanowi dla nich zmiana naturalnego środowiska — mniejsza liczba starych drzew znaczy dla nich zmniejszenie dostępności siedlisk, a tym samym spadek ich populacji. Zajęcia uświadomiły uczniom potrzebę ochrony środowiska naturalnego i podejmowania aktywnej ochrony poprzez zawieszanie budek lęgowych. Uczestnicy zajęć poznawali także czym jest bioróżnorodność i jakie znaczenie ma dla organizmów żywych. Wykorzystując prosty sprzęt do obserwacji terenowej: lornetka, lupa, taśma miernicza, określali podstawowe gatunki roślin i zwierząt danego siedliska. Poznali podstawowe zależności pomiędzy organizmami roślinnymi i zwierzęcymi w siedliskach, a także zagrożenia ze strony człowieka na ich środowisko życia. Młodzież uczestnicząca w zajęciach „Dom bez chemii” nabyła umiejętność odczytywania symboli i znaków na środkach czystości i kosmetykach, które informują o niekorzystnym ich działaniu na środowisko naturalne i zdrowie człowieka.

---

¹⁸ M. Pałińska, *Edukacja dla przyrody łączy pokolenia*, „Ekowieści” 2021, nr 1, s. 20, 21.

Realizacja projektów dofinansowanych przez Fundację Anwil dla Włocławka

LOP we Włocławku bierze udział w konkursach grantowych ogłaszanych co roku przez Fundację Anwil dla Włocławka.

„Posprzątaj po swoim psie”¹⁹ to projekt, którego głównym celem była przede wszystkim zmiana świadomości ekologicznej mieszkańców miasta Włocławek i dbanie o środowisko przyrodnicze najbliższego otoczenia. Grupę docelową projektu stanowiły dzieci, młodzież i dorośli mieszkańcy Włocławka. Głównym działaniem w projekcie był zakup dystrybutorów z woreczkami na psie odchody, które umieszczone zostały w miejscach wyznaczonych przez Urząd Miasta Włocławek w porozumieniu z władzami spółdzielni mieszkaniowych i zwrócenie uwagi społeczności lokalnych na konieczność dbania o najbliższe otoczenia. Dzięki realizacji projektu nastąpiła zmiana nawyków i postaw, a mieszkańcy poprzez kampanię zostali uświadomieni jak ważne dla środowiska przyrodniczego jest sprzątanie po swoich czworonogach. W ramach projektu przeprowadzono warsztaty edukacyjne w terenie dla włocławian. Na spacer z kijkami nordic walking uczestnicy zabierali swoje psy. Głównym działaniem promocyjnym projektu był druk plakatów dotyczących sprzątania po swoim psie. Plakaty zostały rozwieszone we wszystkich włocławskich szkołach, spółdzielniach mieszkaniowych, siedzibie Ligi Ochrony Przyrody Okręgu we Włocławku, Urzędzie Miasta Włocławek. Uczestnicy projektu otrzymali także torby ekologiczne promujące projekt.

W dniu 16 maja 2022 r. przed siedzibą Ligii Ochrony Przyrody Okręg Włocławek mieszczącego się przy ul. Komunalnej 4 we Włocławku odbył się **„Niezapominajkowy Event z LOP Okręg Włocławek”**²⁰. Event miał na celu przekazać wiedzę przyrodniczą i przypomnieć licznie przybyłym dzieciom i młodzieży o potrzebie ochrony przyrody i środowiska oraz zachęcenie ich do systematycznego, a nie tylko akcyjnego i biernego działania. Wyjątkowość tego dnia polegała na wykonaniu m.in. zadań teoretycznych i praktycznych. Uczestnicy przypomnieli sobie o segregacji odpadów komunalnych, o konieczności dbania o czyste powietrze, znaczeniu lasu dla zdrowia. W wydarzeniu wzięli udział uczniowie i przedszkolaki z terenu Włocławka i powiatu włocławskiego, gdzie działają koła LOP. Pod okiem trenerów i wolontariuszy odbywały się warsztaty, zajęcia edukacyjne, gry i zabawy. W tym dniu LOP Okręg Włocławek odwiedziło ponad 700 osób!

---

¹⁹ Liga Ochrony Przyrody Okręg..., https://www.lop.wloclawek.pl/1_48_2015-programy-edukacyjne.html

²⁰ Tamże, https://www.lop.wloclawek.pl/1_36_aktualnosci.html

Realizacja projektów edukacyjnych dofinansowanych przez Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Miasto Włocławek

„Aktywni włocławianie razem dla zdrowia i przyrody”²¹ — zrealizowany w 2021 r. Głównym celem projektu była integracja mieszkańców Włocławka z ich otoczeniem przy wykorzystaniu zasobów przyrodniczych. Uczestnicy — grupa osób zagrożona wykluczeniem społecznym została włączona w działania społeczne na rzecz miasta poprzez tworzenie ogrodu — miejsca, w którym będą mogli spędzać czas, co przyczyni się do ich aktywizacji społecznej. Wspólnymi siłami stworzyli miejsce rekreacji i wypoczynku, które nie tylko jest przyjazne środowisku, ale także zachęca do wyjścia z domów i spędzenia czasu w otoczeniu kolorowych i pachnących kwiatów. Przed założeniem ogrodu uczestnicy projektu zyskali także wiedzę ekologiczną i przyrodniczą, która może zapoczątkować w nich nowe pasje.

„Włocławianie działają dziś, myślą o przyszłości!”²² — to tytuł projektu zrealizowany w latach 2022–2023. Ma zintegrować mieszkańców Włocławka z przyrodą poprzez angażowanie w działania proekologiczne i udział w warsztatach edukacyjnych oraz wizytach studyjnych, dzięki którym zaangażują się w działania społeczności lokalnej. Zima nie sprzyja aktywności, zwłaszcza osoby zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, a w szczególności starsze czy niepełnosprawne korzystające ze świadczeń pomocy społecznej potrzebują wzmocnienia jakości swojego życia. Projekt ma na celu połączenie mieszkańców z przyrodą, by żyli w harmonii i mieli świadomość wzajemnej niezbędności.

Inne działania

Dzięki wsparciu władz Włocławka i Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Toruniu Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku zrealizowała projekt pod nazwą **„Utworzenie ścieżki przyrodniczej w parku miejskim na terenie miasta Włocławek”²³**. W ramach tegoż projektu na terenie Parku im. Władysława Łokietka we Włocławku utworzono ścieżkę dydaktyczną z tablicami i kostkami wiedzy, której celem jest popularyzowanie wiedzy na temat gatunków roślin i zwierząt zagrożonych wyginięciem. Celem długofalowym jest zwiększenie świadomości ekologicznej społeczeństwa w zakresie ochrony

²¹ M. Pa li ń s k a, E. W i e c z o r e k, *Aktywni Włocławianie razem dla zdrowia i przyrody*, „Ekowieści” 2021, s. 18, 19.

²² Liga Ochrony Przyrody Okręg..., https://www.lop.wloclawek.pl/1_56_wloclawianie-dzialaja-dzis-mysla-o-przyszlosci.html

²³ M. Pa li ń s k a, *90 lat Ligi...*, s. 29.

gatunkowej roślin i zwierząt. W ramach inicjatywy przeprowadzono warsztaty edukacyjne w terenie dla szkolnych kół przyrodniczo-ekologicznych we Włocławku.

W 2017 r. Liga podjęła się utworzenia pomników przyrody we Włocławku. W tym celu powołano specjalny zespół pod kierownictwem Marii Balakowicz. Członkowie koła, słuchacze Uniwersytetu Trzeciego Wieku Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku wraz z przedstawicielami Urzędu Miasta dokonali wizji w terenie. Dzięki tej aktywności we Włocławku utworzono następujące pomniki przyrody: Cis „Kolejarz”, Dąb „Zawiślak”, Klon „Kujawiak”²⁴.

Od 1986 r. Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku przystępuje do konkursu „**Mój Las**”, który organizowany jest przez Zarząd Główny SITLiD oraz Ligę Ochrony Przyrody. Celem konkursu jest poszerzanie wiedzy przyrodniczej i ekologicznej dzieci i młodzieży szkolnej oraz zachęcanie do podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska. Co roku włocławska Liga dokonuje uroczystego podsumowania konkursu na szczeblu regionalnym. Pozyskuje nagrody dla laureatów i jego uczestników, głównie z WFOŚiGW w Toruniu oraz samorządów gminnych powiatu włocławskiego. Spotkania uczniów i ich opiekunów służą integracji międzyszkolnej i wymianie doświadczeń w zakresie edukacji ekologicznej.

Działalność wydawnicza i informacyjna

Liga Ochrony Przyrody Okręg Włocławek wydała następujące foldery edukacyjne: *Obszary NATURA 2000 na Kujawach*, *Poradnik młodego przyrodnika*, *Płazy i gady Kujaw*. *Biologia i aktywna ochrona*, *Włocławek Znak natury przewodnik wraz z zeszytem ćwiczeń: Przewodnik po ścieżce przyrodniczej Dzilno*. Wspólnie z Nadleśnictwem Włocławek opublikowała *Przewodnik po rezerwatach Nadleśnictwa Włocławek*. Swoje działania na rzecz przyrody zamieszcza w „*Ekowieściach*” — Włocławskim Przeglądzie Ekologicznym wydawanym przez Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej.

Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku redaguje stronę internetową <http://www.lop.wloclawek.pl>

---

²⁴ Liga Ochrony Przyrody Okręg..., https://www.lop.wloclawek.pl/1_38_dzialania-na-rzecz-ochrony-przyrody.html

Przeszłość Ligi Ochrony Przyrody

W 2023 r. Liga Ochrony Przyrody kończy 95 lat. Jest to być może jedyna organizacja przyrodnicza w kraju, która zrzesza w swoich szeregach dzieci. Przy natłoku materiału szkolnego nauczyciele często nie są w stanie przekazać uczniom wartości i idei dbałości o przyrodę. Potrzebni są ludzie pełni pasji, którzy ponadprogramowo poza obowiązkowymi zajęciami w szkole będą krzewić od najmłodszych lat szacunek do przyrody, bez której człowiek nie jest w stanie przetrwać. Nie do przecenienia jest praca nauczycieli i wychowawców zrzeszonych w Lidze, którzy pełnią tę społeczną misję ekologiczną — ich praca będzie zawsze potrzebna. Z punktu widzenia edukacji Liga Ochrony Przyrody jest i będzie bardzo ważna. W kolejnych latach Liga Ochrony Przyrody będzie wciąż aktywnie pozyskiwać fundusze ze źródeł zewnętrznych w celu prowadzenia aktywnej ochrony przyrody, podniesienia świadomości na temat zachowania naturalnego środowiska, potrzeby ograniczania działalności człowieka wpływającej negatywnie na najbliższe otoczenie, kształtowania postaw ekologicznych i rozwijania zainteresowań przyrodniczych.

STRESZCZENIE

Liga Ochrony Przyrody to najstarsza organizacja ekologiczna w Polsce działająca na terenie całego kraju, której celem jest szeroko pojęta ochrona przyrody. Jest organizacją pożytku publicznego. Działa zgodnie ze Statutem Ligi Ochrony Przyrody uchwalonym przez Nadzwyczajny Krajowy Zjazd Delegatów Ligi Ochrony Przyrody w dniu 6 X 2012 r. Na terenie kraju działają 33 okręgi LOP, a wśród nich okręg włocławski, który ma swoją siedzibę we Włocławku przy ul. Komunalnej 4, w budynku Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej. Liga Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku uzyskała 13 XII 2019 r. osobowość prawną. LOP Okręg we Włocławku w swojej pracy łączy pokolenia w działaniach na rzecz ochrony przyrody i realizuje cele i zadania Stowarzyszenia. Pracuje aktywnymi metodami, realizując opracowane przez siebie programy edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych Włocławka i regionu. Programy edukacyjne realizowane są we współpracy z Zarządem Głównym Ligi Ochrony Przyrody. Ich finansowanie możliwe jest dzięki składkom członkowskim oraz wsparciu finansowemu WFOŚiGW w Toruniu, Fundacji Anwil dla Włocławka i Lokalnej Grupie Działania Miasta Włocławek. Za swoją działalność włocławska liga zdobyła w 2019 r. wyróżnienie w konkursie EKO ORŁY organizowanym przez WFOŚiGW w Toruniu.

SUMMARY

The League of Nature Protection is the oldest ecological organization in Poland, operating throughout the country, whose goal is the broadly understood nature protection. It is a public benefit organization. It operates in accordance with the Statute of the Nature Conservation League adopted by the Extraordinary National Congress of Delegates of the Nature Conservation League on October 6, 2012. The structure of the organization is divided into local and basic organizational units. There are 33 districts of LOP in the country,

including the district of Włocławek, which has its seat in Włocławek at ul. Komunalna 4, in the building of the Włocławek Center for Environmental Education. LOP District in Włocławek in its work connects generations in activities for the protection of nature and implements the goals and tasks of the Association. He works with active methods, implementing his own educational programs addressed to the local communities of Włocławek and the region. Educational programs are implemented in cooperation with the Main Board of the League for Nature Conservation. Their financing is possible thanks to membership fees and financial support from the WFOŚiGW in Toruń, the Anwil dla Włocławek Foundation and the Local Action Group of the City of Włocławek. For its activities, the Włocławek league won a distinction in 2019 in the EKO ORŁY competition organized by WFOŚ and GW in Toruń.

Bibliografia

Kokoć A., *Działalność Ligi Ochrony Przyrody*, Warszawa 1988.

Liga Ochrony Przyrody, *Statut*, Warszawa 2012.

Palińska M., *90 lat Ligi Ochrony Przyrody*, „Ekowieści” 2018, nr 1.

Palińska M., *Edukacja dla przyrody łączy pokolenia*, „Ekowieści” 2021, nr 1.

Palińska M., *Mała retencja — więcej wody dla przyrody*, „Ekowieści” 2021, nr 1.

Palińska M., Wieczorek E., *Aktywni Włocławianie razem dla zdrowia i przyrody*, „Ekowieści” 2021, nr 1.

Strony internetowe

Liga Ochrony Przyrody, <https://www.lop.org.pl>

Liga Ochrony Przyrody Okręg Włocławek, <https://www.lop.wloclawek.pl>

Polityka Ekologiczna Państwa 2030 (PEP2030), Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, <https://www.gov.pl/web/ia/polityka-ekologiczna-panstwa-2030-pep2030>

Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, <http://projekty.gdos.gov.pl/projekt-znak-natury-wsparcie-gmin-w-racjonalnym-wykorzystaniu-zasobow-przyrodniczych>

Nota o autorze

Jadwiga Wiśniewska — emerytowany nauczyciel dyplomowany. Przez 39 lat uczyła dzieci i młodzież Szkoły Podstawowej im. Kazimierza Wielkiego w Kowalu, koordynując większość szkolnych akcji ekologicznych i prowadząc pozalekcyjne zajęcia przyrodnicze. Z sukcesem realizowała z uczniami programy przyrodnicze o randze wojewódzkiej i ogólnopolskiej. Była opiekunem Szkolnych Kół Ligi Ochrony Przyrody i prezesem Oddziału LOP w Kowalu. Obecnie prowadzi zajęcia ekologiczne z dziećmi i młodzieżą w ramach realizacji programów edukacyjnych realizowanych przez Ligę Ochrony Przyrody Okręg we Włocławku, Włocławskie Centrum Edukacji Ekologicznej i Zieloną Szkołę w Gorenium Dużym.

Jarosław Kołtuniak

Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości
im. Księcia Kazimierza Kujawskiego w Inowrocławiu

SPOŁECZEŃSTWO PIOTRKOWA KUJAWSKIEGO W ŚWIEŹLE ZACHOWANYCH KSIĄG METRYKALNYCH Z LAT 1826–1850

Słowa kluczowe: akta metrykalne, społeczeństwo, Piotrków Kujawski, narodowość, zawód, mieszczanin

THE COMMUNITY OF PIOTRKÓW KUJAWSKI IN THE LIGHT OF THE SURVIVING REGISTERS OF BIRTHS, DEATHS AND MARRIAGES FROM THE YEARS 1826–1850

Keywords: parish register, record files, society, nationality, profession, burgher

Wprowadzenie

Znakomitym źródłem o charakterze rozpowszechnionym, stwarzającym nowe możliwości badawcze nad społeczeństwem Piotrkowa Kujawskiego są księgi metrykalne chrztów, ślubów i zmarłych, przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku oraz Archiwum Państwowym w Toruniu Oddział we Włocławku. W archiwum diecezjalnym księga chrztów (*Liber Baptisatorum*) obejmuje lata 1826–1850, podobnie jak księga ślubów (*Liber Copulatorum*) i zmarłych (*Liber Mortuorum*). Zapisów dokonywano w języku polskim.

Pierwotnie, od czasów już Soboru Trydenckiego (1545–1563), akta metrykalne prowadzone były jako dokumentacja kościelna — spisywana po łacinie. Od początku XIX w., w związku z wejściem w życie na ziemiach polskich Kodeksu Napoleona, księgi metrykalne zaczęto pisać po polsku. Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z dnia 1 I 1825 r. wprowadził zasadnicze zmiany, łącząc akta stanu cywilnego z metrykami kościelnymi. Osoby duchowne najpierw miały spełnić obrządek religijny, a następnie spisywać akt cywilny. Funkcję urzędnika stanu cywilnego powierzono duchownym, w przypadku wyznań niechrześcijańskich burmistrzom

lub zastępującym ich urzędnikom. Oryginał księgi (tzw. unikat) miał być przechowywany we właściwym urzędzie (parafii), a duplikat w miejscowym sądzie pokoju. Różniły się one między sobą układem treści. Oryginały były sporządzane oddzielnie dla urodzeń, małżeństw i zgonów, a akta wpisywano w nich tak długo, aż wypełniono całą księgę. Z kolei duplikat z reguły był wewnętrznie podzielony na trzy części: urodzenia, małżeństwa i zgony, obejmując tylko jeden rok. Kontrolę nad księgami metrykalnymi sprawował zarówno dziekan danego dekanatu, jak i władze sądowe. Warto nadmienić, że od 13 I 1868 r. akta metrykalne prowadzone były wyłącznie w języku rosyjskim.

Jak stwierdził C. Kukło, kompletność rejestracji urodzeń, ślubów i zgonów zależała od duchowieństwa parafialnego — jego liczby, wykształcenia, trybu życia¹. Księża jako urzędnicy stanu cywilnego księgi metrykalne prowadzili osobiście — świadczy o tym zmiana charakteru pisma, gdy pod aktami pojawiało się nowe nazwisko. Czy przy licznych obowiązkach administracyjnych i pedagogicznych mieli oni czas na spisywanie wszystkich aktów? Czy spisywali metryki na bieżąco, czy też co pewien czas, gdy już uzbierała się większa liczba do wpisania? Tego nie wiemy.

Jednak akta stanu cywilnego były niekompletne nie tylko z winy księży. Zdarzało się, że w terminie ośmiu dni nakazanych przez prawo faktu narodzin ojcowie nie zgłaszali dziecka. Opóźnienia wynosiły kilka dni, miesięcy, a nawet lat. W ciągu roku z opóźnieniem zgłaszano przynajmniej jeden fakt narodzin. Nie zawsze podawano przyczyny opóźnienia, nawet gdy fakt urodzin dziecka zapisywano po kilku latach. Powodem zwłoki były: „oczekiwanie na przybycie rodziny, niedbalstwo ojca, choroba matki, natłok zatrudnień ojca, nieobecność ojca w domu w chwili urodzin dziecka”. W przypadku aktów zgonu opóźnienia w ich spisaniu zdarzały się sporadycznie. Nie podawano przyczyny.

Miasto i jego władze, urzędy i instytucje

Miasto prywatne Piotrków Kuj. (niegdyś Piotrkowo) zostało założone 30 XI 1730 r. przez Bartłomieja z Głębokiego Głębockiego h. Doliwa, podkomorzego brzesko-kujawskiego², który nabył je we wrześniu 1724 r. od szwagra Michała Mateusza

¹ C. Kukło, *Urodzić się i zestarzeć w małym mieście staropolskim*, w: *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, t. 2, Toruń 2003, s. 345–353.

² Urodził się przed 1675 r. w Wąsowie k. Piotrkowa Kuj., w nieistniejącej już parafii kaczewskiej, ob. w parafii piotrkowskiej. Pisał się z wsi Głębokie, leżącej po wschodniej stronie jeziora Gopła, w parafii Chełmce. Należał do jednej z przodujących rodzin na Kujawach. Był szóstym dzieckiem marszałka sejmiku radziejowskiego, sędziego ziemskiego kruszwickiego i brzesko-kujawskiego (1681–1685) Wojciecha i Jadwigi z Malczewa Malczewskiej h. Awdaniec, córki Bartłomieja i Ewy Lisieckiej h. Dryja. Jego dziadkiem był komornik graniczny Stanisław, ożeniony z Agnieszką Wietrzykowską.

z Dorposza Dorpowskiego h. Leliwa za sumę 145 600 złp.³ Miasto, według statystyki pruskiej z 1793 r., liczyło 39 domów, w tym tylko jeden murowany. Wśród budowli publicznych wymieniono trzy kościoły (katolicki, żydowski i maleńki drewniany protestancki) z 314 mieszkańcami. W 1793 r. miasto posiadało prawo organizacji siedmiu jarmarków oraz targów cotygodniowych, w piątek. Było to wówczas niewielkie miasto prowadzące handel nadgraniczny. Ważną rolę odgrywał przemysł⁴.

Na zapleczu miasta, we wsi Piotrków istniał prywatny folwark (brak danych statystycznych) oraz Piotrków Poduchowny — probostwo z 44 domami i 360 osobami⁵. W dniu 2 IX 1830 r. wybuchł groźny pożar, który spowodował spore zniszczenia

---

Brak informacji dotyczących jego lat dzieciństwa i młodości. Jego rodzeństwem byli Andrzej (zm. 1735 r.) — starosta, wojewoda, poseł i senator na Kujawach; Jan Chryzostom (zm. 1754 r.) — kasztelan kruszwicki (wł. Gradowa i Wąsewa); Ludwik — cześnik brzesko-kujawski; Sebastian i Hieronim — proboszcz kościoła piotrkowskiego do 1712 r. (zm. 1724 r. w domu Starości we Włocławku).

Po śmierci rodziców, w ufundowanej murowanej kaplicy grobowej tego rodu w kościele oo. Franciszkanów w Radziejowie położył im, wspólnie z rodzeństwem, płytę nagrobną z płaskorzeźbą. Bartłomiej Głębocki dość wcześnie, prawdopodobnie z pomocą ojca rozpoczął karierę polityczną. Piastował szereg urzędów ziemskich. U schyłku rządów króla Jana III Sobieskiego był sędzią grodzkim brzeskim, później stolnikiem inowrocławskim (1713–1726), a następnie awansował na urząd podkomorzego brzesko-kujawskiego, który piastował w latach 1726–1755.

W 1709 r. w czasie wojny północnej towarzyszył bratu Andrzejowi, wybranemu rotmistrzem, na popis pospolitego ruszenia pod Radziejów. W 1733 r. spotkamy go na radziejowskim sejmiku przedkonwokacyjnym. Opowiedział się wówczas za saską dynastią Wettynów i był stronnikiem Augusta III Sasa w wojnie o sukcesję polską.

Czterokrotnie posłował na sejm z województwa brzeskiego w latach 1721, 1727, 1728, 1735. Na tym ostatnim domagał się wycofania wojsk obcych z terytorium Rzeczypospolitej. Także podczas okupacji sasko-rosyjskiej Kujaw podjął się dla ulgi ziemianom komisarstwa przy rekwizycji w 1734 r. Powierzono mu też wiele funkcji doraźnych. W latach 1692 i 1703 był komisarzem granicznym i podatkowym, w 1698 r. sędzią kapturowym.

Był dziedzicem wsi Wyrzna z folwarkiem Siekierkowo (1709 r.) oraz Słupowa i Łukowiec w powiecie nakielskim. W 1712 r. na wsi Wyrzna oraz wsiach Słupowa i Łukowiec dziedzicznych Stefana Łochockiego uczynił i zapisał konwentowi klarysek bydgoskich przeoryszy zakonu (ksieni) Antoninie Rapackiej, Magdalenie Pławińskiej, Anieli Garczyńskiej, Kunegundzie Załuskowskiej i innym siostrom klasztoru na kwotę 17 000 tynfów i 3300 złp., obie z sumy kapitału 36 300 złp. W dniu 26 X 1755 r. biskup kujawsko-pomorski Antoni Sebastian Dembowski zezwolił nowej ksieni Teofilii Lutomskiej opuścić klasztor i wyjechać na sesję Trybunału Koronnego na rozprawę z Bartłomiejem Głębockim, podkomorzym brzesko-kujawskim o najazd na dobra klasztorne. Zmarł 15 XI 1760 r. Pochowany został zapewne w krypcie kościoła parafialnego w Piotrkowie, zob. m.in. J. K o ł t u n i a k, *Piotrków Kujawski. Zarys dziejów miasta i parafii*, Bydgoszcz 2002, s. 47; t e n ż e, *Głębocki Bartłomiej h. Doliwa (?–1760), podkomorzy brzesko-kujawski, kolator i właściciel Piotrkowa Kuj.*, w: *Słownik biograficzny powiatu radziejowskiego*, z. 1, red. J. K o ł t u n i a k, Piotrków Kuj.–Włocławek 2002, s. 37.

³ T. G a r c z y Ń s k i, *Dorpowscy w Prusach Królewskich i Wielkopolsce. Studium genealogiczne*, Toruń 2012, s. 208, 209, 213.

⁴ S. C a c k o w s k i, *Miasta dobrzyńskie i kujawskie w końcu XVIII i na początku XIX wieku (1793–1807)*, Włocławek 1995, s. 40, 52, 92.

⁵ *Tabela miast, wsi, osad królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności, alfabetycznie ułożone w Biurze Komisji Rządowej spraw Wewnętrznych i Policji*, t. 2, Warszawa 1827, s. 90.

w zabudowaniach miejskich⁶. Niewielkie miasto, a przede wszystkim parafię katolicką dewastowały epidemie cholery. Pierwszą dużą przywleklej na Kujawy Wschodnie wojska rosyjskie w trakcie powstania listopadowego. Potwierdzają to dane statystyczne z akt metrykalnych parafii katolickiej. W 1828 r. zanotowano 44 zgony, w 1829 r. — 69, w 1830 r. już 114, w 1831 r. aż 153, natomiast w 1832 r. — 148. Działo się to przy jednoczesnym spadku liczby urodzeń w parafii ze 100–95 w latach 1828–1830 do 72 w 1831 r. i 55 w 1832 r. Sytuacja uległa znacznej poprawie dopiero w 1833 i 1834 r. W tych latach liczba zgonów zmalała odpowiednio do 84–66, a liczba urodzeń wzrosła odpowiednio do 115 i 95⁷. Nie jest znana liczba zgonów wśród ludności żydowskiej.

W tym miejscu warto nadmienić, że po raz kolejny choroba ta dotknęła mieszkańców parafii w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych. W 1850 r. zapisano 86 zgonów, w 1851 r. — 76, natomiast w 1852 r. aż 281, w 1853 r. — 121, w 1855 r. — 113, w 1856 r. — 137. Dopiero w 1857 r. zapisano 41 zgonów. Radykalnemu wzrostowi liczby zgonów towarzyszył spadek liczby urodzeń w parafii katolickiej — 115 w 1850 r., 82 w 1852 r., 88 w 1854 r., 99 w 1855 r., 76 w 1856 r. Dopiero w 1857 r. zanotowano znaczny przyrost naturalny, zapisano 94 urodzenia przy 41 zgonach⁸. Nie są znane dane statystyczne dotyczące ludności żydowskiej.

Między innymi z tego powodu dochodziło do wahań w liczbie mieszkańców i niewielkiego rozwoju demograficznego. W 1815 r. miasto liczyło 541 mieszkańców, w 1828 r. mieszkało w nim 713 osób, z czego 710 to byli Żydzi, czyli ponad 99%, w 1834 r. liczba mieszkańców miasta to 560 osób, natomiast w 1835 r. — 614. Według statystyki w tym roku wszyscy mieszkańcy miasta to Żydzi. W 1846 r. znajdowało się 57 domów i 700 osób, w tym 684 Żydów (98% ogółu mieszkańców)⁹, a Piotrków — probostwo liczył 52 domy z 402 osobami¹⁰. W 1849 r. Piotrków liczył 720 mieszkańców, natomiast, dla porównania, w 1852 r. miasto zamieszkiwało 754 osoby, z czego 100% stanowili Żydzi¹¹.

⁶ Archiwum Diecezji we Włocławku (dalej: ADW), Akta parafii Piotrków Kujawski 1811–1850 (dalej: APPK), sygn. 2(63).

⁷ Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku (dalej: APTOW), Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Piotrków Kujawski (dalej: ASCPRPK), sygn. 3–9.

⁸ APTOW, ASCPRPK, sygn. 25–32.

⁹ APTOW, Naczelnik Powiatu Włocławskiego z lat 1808–1866 [1889] (dalej: NPW), sygn. 784, k. nlb.; ADW, APPK, sygn. 2 (56); *Wykaz starożytnych budowli w Guberni Warszawskiej*, s. 125; *Opisy miast Kujaw Wschodnich z 1860 r. (Gubernia Warszawska)*, „Nowe Miscellanea Historyczne”, t. 6, wstęp i opracowanie M. Gruszczyńska, J. Poraziński, Warszawa 2002, s. 76.

¹⁰ *Wykaz starożytnych budowli w Guberni Warszawskiej*, s. 123.

¹¹ AGAD, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu, sygn. 2407, k. nlb.; APTOW, NPW, sygn. 518, k. nlb.

Przyczyną wzrostu liczby Żydów w Piotrkowie Kuj. było zniesienie obowiązku uzyskania pozwolenia na osiedlenie się, osiedlenie się w pasie nadgranicznym i możliwość zarabiania na przemyśle oraz wysiedlanie Żydów z Rosji (ogłaszanie kolejnych stref osiedlenia). Niekiedy to miasto było nazywane Piotrkowem Żydowskim. Dla tych ostatnich dekret cara Aleksandra I z 20 XII 1821 r. nie był łaskawy. Zlikwidował im kahały, ostatni bastion samorządności żydowskiej, a w jego miejsce wprowadził dozory bóżnicze¹².

W Królestwie Polskim przepisy prawne, które regulowały działalność administracji miejskiej w Królestwie Polskim wprowadzono *Rozporządzeniem Namiestnika Królestwa Polskiego z 5 lutego 1816 r. o organizacji władz administracyjnych*¹³. Na czele miasta stał prezydent lub burmistrz. Władze miejskie zostały podporządkowane administracji państwowej. Prezydenci i burmistrzowie pochodzili z nominacji rządowych. Najważniejszym ich zadaniem było wykonywanie poleceń władz nadrzędnych. Bardzo często administrowali miastami jednoosobowo, ale mieli do pomocy ławników (w miastach gdzie był prezydent, byli to radni), z których pierwszy w porządku ich zastępował. Ławnicy (w dużych miastach radni) nie pochodzili z wyboru, lecz również byli mianowani przez władze państwowe. Do innych ważniejszych obowiązków prezydentów i burmistrzów należało m.in.: zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego w mieście, realizowanie inwestycji miejskich, egzekwowanie podatków, rozkład obciążeń podatkowych, układanie i realizacja budżetów (etatów) miejskich, prowadzenie ewidencji mieszkańców i statystyki miejskiej, zwalczanie włośczęgostwa¹⁴.

W kolejnych latach dochodziło do niewielkich zmian w organizacji administracji miejskiej w Królestwie. W 1818 r. z dniem 15 kwietnia zlikwidowano wszystkie rady departamentowe, powiatowe i municypalne. Dotychczasowe magistraty przekształcono w urzędy municypalne. Do kolejnej reorganizacji administracji miejskiej doszło w 1842 r. Dotychczasowe urzędy municypalne ponownie przemianowano na magistraty¹⁵. Od początku istnienia Królestwa prezydenci i burmistrzowie

¹² J. Kołtuńiak, *Piotrków...*, Bydgoszcz 2002, s. 77–123 [tam podano szeroko literaturę przedmiotu].

¹³ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 2, s. 31–68; T. Dziki, *Rypin w latach 1793–1918*, w: *Rypin — dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 roku*, red. K. Mikulski, Rypin 2010, s. 336, 337; t e n ż e, *W czasach zaborów (1893–1918)*, w: *Monografia Powiatu Włocławskiego*, red. K. Mikulski, T. Dziki, Włocławek 2018, s. 160.

¹⁴ *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, t. 1, cz. 1: *Gospodarstwo miejskiej*, Warszawa 1866, s. 13–19; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Warszawa 2012, s. 117, 118; G. Smyk, *Administracja publiczna w Królestwie Polskim w latach 1864–1915*, Lublin 2011, s. 265; T. Dziki, *W czasach...*, s. 160; t e n ż e, *Brdów w latach 1815–1870. Administracja. Finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis” 2021, t. VIII, s. 54; t e n ż e, *Sompolno. Administracja. Finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis” 2022, t. IX, s. 75.

¹⁵ T. Dziki, *W czasach...*, s. 160, 161; t e n ż e, *Sompolno...*, s. 76.

otrzymali szerokie kompetencje w zakresie zarządzania miastami. Praktycznie nie mogło się w mieście wydarzyć bez ich zgody lub wiedzy. Tym samym urzędnicy państwowi stawali się najważniejszymi osobami w życiu każdego z miast.

Na podstawie akt metrykalnych oraz dokumentów znajdujących się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie można stwierdzić, że w latach 1818–1832 burmistrzem Piotrkowa Kuj. był Kacper Dembiński¹⁶ (Dębiński), który zastąpił na tym stanowisku Frydrycha (Fryderyka) Siemianowskiego (niekiedy pisano Ferdynand Siemienowski)¹⁷. Urodził się ok. 1791 r. we wsi Sosnówka w parafii Sadlno. Ukończył szkołę Pijarów w Radziejowie. Karierę urzędniczą rozpoczął jako zastępca wójta wsi Wymysłowo. Nominację na stanowisko burmistrza Piotrkowa Kuj. otrzymał 14 XII 1818 r.¹⁸ Nowy burmistrz już w momencie objęcia posady był człowiekiem dość zamożnym. Był m.in. dzierżawcą dóbr ziemskich Sosnówka. W 1826 r. wydzierżawił od proboszcza piotrkowskiego plac kościelny na 40 lat. Roczny czynsz wynajmu wynosił 30 złp¹⁹. Po zakończeniu listopadowych działań powstańczych wprowadzono obowiązek przedkładania zaświadczeń o nieuczestniczeniu w działaniach rewolucyjnych przez wszystkie osoby piastujące funkcje publiczne, włączając w to burmistrzów i nauczycieli. Oskarżono go w czerwcu 1832 r. o niewłaściwą postawę, wobec czego pewien czas pełnił dodatkową funkcję urzędnika (exaktora) Skarbu Konsumpcji miasta pogranicznego Piotrków Kuj. Po zakończeniu urzędowania przeniósł się do majątku Sosnówka²⁰.

W dniu 27 XI 1817 r. w Inowrocławiu poślubił 14-letnią (zob. Teki Dworzaczka — mylnie podano wiek) Teklę Faustynę (ur. 22 IX 1793 r. Pieranie) Lubowiecką²¹. Była ona córką Felicjana i Agnieszki z Skrzypińskich, urodzonej w pobliskiej wsi Gradowo, córki Michała i Konstancji. Felicjan zmarł w Konarzewie/Chełmce, a Agnieszka zmarła w wieku 60 lat w Kaczewie w dniu 24 IX 1830 r. Do swojej śmierci dzierżawiła probostwo kaczewskie.

¹⁶ *Nowy Kalendarz Polityczny na rok 1826*, Warszawa 1826, s. 309.

¹⁷ F. Siemianowski, ur. ok. 1763 r., 3 VIII 1808 r. został mianowany burmistrzem Piotrkowa Kuj. Urząd ten sprawował do śmierci, która nastąpiła 29 VI 1813 r. Pochowany został na miejscowym cmentarzu parafialnym. Był ożeniony z Katarzyną, z którą miał córkę Joannę Fryderykę, zamężną (10 II 1815 r.) za Jan Schmidta, źródło: Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego z lat [1772] 1807–1813 [1830], sygn. 37, s. 51, 52; ADW, APPK, sygn. 1.

¹⁸ ADW, APPK, sygn. 2, (64).

¹⁹ ADW, APPK, sygn. 1, k. 242.

²⁰ ADW, Par. Sadlno, sygn. 45.

²¹ Teki Dworzaczka, *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX wieku*, tablica Lubowieccy 7.

Kolejnym burmistrzem był Antoni Wiśniewski, który urodził się w 1786 r. Tę funkcję sprawował w latach 1832–1836²². Był ożeniony z Salomeą nieznanego nazwiska. Na tym stanowisku zastąpił go 27-letni Antoni Bobowski. Ten stan rzeczy też nie trwał długo. Urząd sprawował tylko przez trzy lata.

W roku 1839 nastąpiła kolejna zmiana w obsadzie wójtwa miasta. Został nim Józef Wochelski, który posiadał 12-letnie doświadczenie w pracy w administracji publicznej. Urodził się w 1795 r. w Inowrocławiu. Był synem Tomasza i Salomei z domu Kuczyńska, którzy następnie przeprowadzili się do Wieńca k. Włocławka. W Inowrocławiu spędził dzieciństwo i pobierał pierwsze nauki. Ukończył szkołę elementarną, a następnie Szkołę Wydziałową w Inowrocławiu, znał język niemiecki i rosyjski. W służbie urzędniczej pracował od 1827 r. — początkowo jako ekspedytor poczty w rodzinnym mieście. Posadę zastępcy burmistrza prywatnego miasta Piotrków Kuj., czyli osoby pełniącej obowiązki burmistrza z powodu jego nieobecności lub nieobsadzenia tego stanowiska otrzymał już w 1835 r.²³ W latach 1839–1848 pełnił urząd burmistrza miasta, a następnie wójta tejże gminy. Później przeprowadził się do Starego Radziejowa, gdzie objął stanowisko wójta tejże gminy.

Był ożeniony w piotrkowskim kościele parafialnym dnia 23 XI 1837 r. z Joanną Radomińską (ur. 1803 r. Dębołęka), córką niezujących już rodziców Jana i Agnieszki z Zalewskich Radomińskich. Z tego związku były dzieci: Izabela Tekla (1 IX 1838 Piotrków Kuj.); Joanna Brygida (ur. 13 X 1839 r. Piotrków Kuj.–zm. 14 IV 1864 r. Stary Radziejów i została pochowana na cmentarzu radziejowskim); Marianna Gertruda (9 miesięcy — 16 V 1845 r. Piotrków Kuj.) i Józefa (6 III 1843–17 VIII 1845 Piotrków Kuj.)²⁴.

W latach trzydziestych XIX w. rotacje na stanowiskach burmistrzów stały się dość częste. W naturalny sposób wymusiło to nową nominację na burmistrza, którą otrzymał Tytus Jan August Kwiatkowski, pieczętujący się herbem Gryf²⁵. Urodził się w 1796 r. w Kutnie. Był synem Antoniego Andrzeja i Agnieszki z Piaseckich. Wiadomo że Tytus ukończył Szkołę Wydziałową w Łęczycy. Powrócił po naukach do rodzinnego Kutna, gdzie trudnił się rolnictwem. W latach trzydziestych XIX stulecia przeprowadził się na Kujawy. Najpierw zamieszkał w Kowalu, gdzie objął urząd wójta gminy Grodzta Kowal. Następnie do Piotrkowa Kuj., gdzie objął urząd burmistrza w tamtejszym mieście od dnia 16 (28) IX 1848 r. Urząd

²² *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1834*, Warszawa [b.d.w.], s. 281; *Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1835*, Warszawa [b.d.w.], s. 294.

²³ APTOW, ASCPRPK, sygn. 12, s. 58, 59; J. Kołtuniak, *Piotrków...*, s. 84.

²⁴ APTOW, ASCPRPK, sygn. 12, s. 58, 59; sygn. 13, s. 25; sygn. 14, s. 40; sygn. 18, s. 8; sygn. 20, s. 63, 68.

²⁵ APTOW, NPW, sygn. 301, k. nlb.; sygn. 302, k. nlb.

sprawował aż do śmierci. Zmarł 11 IV 1862 r. w Piotrkowie Kuj.²⁶ Był to człowiek niewątpliwie inteligentny i pracowity, pod koniec życia okazał się mało konsekwentny w egzekwowaniu wydawanych decyzji, co miało po części wynikać z pogarszającego się stanu zdrowia.

Był ożeniony z Marianną Schlimer (Ślizewicz) (1806–2 XII 1873 r. Warszawa, cm. Powązki). Z tego związku były dzieci: Julian Rudolf (ur. 20 II 1826 r. Kutno), nauczyciel szkoły elementarnej w Rakutowie, ożeniony z Walerią Kircher, urodzoną w 1833 r. w Kowalu; Józef Joachim Jaxa, urzędnik Królestwa Polskiego; Kamila Antonina Julianna (30 XII 1838 r. Grodztwo Kowal–6 III 1852 r. Piotrków Kuj.); Stanisław Wiktor Jaxa (21 I 1841 r. Grodztwo Kowal); Antoni Jakub Jaxa (1834–1898); Antonina (ur. 1844) zamężna (18 IX 1870 r. Moszczenica) za wdowca Augustyna Rauer oraz Józefa zamężna za Antoniego Balińskiego²⁷, burmistrza miasta Piotrkowa Kuj. do 1865 r. A. Baliński w 1865 r. został burmistrzem Sompolna²⁸.

Obsadę stanowisk burmistrzów miasta Piotrkowa Kuj. w analizowanym okresie ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Obsada burmistrzów miasta Piotrkowa Kuj.

Lata	Burmistrz	Uwagi
14 XII 1818–1832	Kacper Dembiński (Dębiński)	W wyniku reformy administracyjnej władz carskich Piotrków Kuj. stracił prawa miejskie 5 X 1870 r.
1832–1836	Antoni Wiśniewski	
1836–1839	Antoni Bobowski	
1839–16 IX 1848	Józef Wochelski	
16 IX 1848–11 IV 1862	Tytus Jan August Kwiatkowski	
11 IV 1862–1865	Antoni Baliński	

²⁶ APTOW, ASCPRPK, sygn. 37, s. 148; *Kalendarzyk Polityczny na rok 1849*, Warszawa [b.d.w.], s. 357; *Opisy miast Kujaw Wschodnich z 1860 r. (Gubernia warszawska)*, „Nowe Miscellanea Historyczne”..., s. 11, 78.

²⁷ Antoni Baliński, ur. 9 I 1827 r. w Radziejowie. Był synem radziejowskiego kuśnierza Antoniego i Karoliny zd. Majewskiej. Poślubił w kościele piotrkowskim 12 V 1852 r. Józefę Kwiatkowską, córkę ówczesnego burmistrza Piotrkowa Kuj. W tym czasie pełnił urząd zastępcy wójta gminy Piotrkowa Kuj. w latach sześćdziesiątych XIX w. wójt gminy Dębołęka, Witowo, Bytoń, Głuszyn, źródło: APTOW, NPW, sygn. 338, k. 847 in.

²⁸ T. D z i k i, *Sompolno...*, s. 81.

Porządku w mieście pilnowali policjanci zatrudniani przez magistrat, jednym z nich był Czesław Lewandowski, który następnie został sołtysem w gminie piotrkowskiej. Magistrat opłacał również stróżów nocnych. Był nim m.in. Jan Krystian Milling, ewangelik, zmarły w wieku pięćdziesięciu lat w roku 1832. Stróżem nocnym miasta był też Jan Baższkiewicz. Z kolei sługami miejskimi byli m.in. Adam Ferency²⁹ (następnie prowadził młyn), którego zastąpił w 1840 r. Józef Pacholski.

Stosownie do zaistniałych potrzeb burmistrzowi lub wójtowi pomagał sołtyś. W omawianym okresie byli nimi m.in. Jan Gajewski i Piotr Zieliński.

W Piotrkowie Kuj. w XIX w. swoją siedzibę miało wiele nowych instytucji. Po kongresie wiedeńskim otwarto tam komorę celną, która w znacznym stopniu przyczyniła się do ożywienia gospodarczego miasta. Ponadto mieściła się tam filia siedziby regenta kancelarii ziemiańskiej okręgu radziejowskiego Franciszka Salezego Szwejkowskiego (Szwejkowskiego)³⁰, podrewizora tabacznego oraz ekspozytura poczty. Tę ostatnią w 1820 r. urządzono w budynku, w którym mieszkał burmistrz. Było to najprawdopodobniej podyktowane tym, że burmistrz był jednocześnie odpowiedzialny za prowadzenie poczty i dlatego mieściła się w jego domu.

Komora celna

Przez niecałe dwa wieki Piotrków Kuj. był miejscowością nadgraniczną. W czasach Księstwa Warszawskiego, pod koniec 1808 r. utworzono tam przykomórek celny, który podlegał komorze celnej w Nieszawie. Z początkiem stycznia 1825 r. utworzono w Piotrkowie Kuj. komorę celną drugiego rzędu³¹. W Królestwie Polskim, choć znajdowało się ono pod berłem cara Rosji, za działalność komór celnych, jak i za przeciwdziałanie przemytowi na jego granicach długo odpowiadały polskie formacje celno-graniczne. Sytuacja zmieniła się diametralnie w 1851 r. Wtedy strzeżenie granic Kongresówki powierzono rosyjskiej straży granicznej, składającej się przeważnie z osób wyznania prawosławnego. W Piotrkowie utworzono wówczas przykomórek celny³².

²⁹ Antoni Ferency, ur. 1785–zm. 16 XII 1855 r. Piotrków Kuj. Ożeniony z Małgorzatą z domu Lemańska, z którą miał dziewięcioro dzieci, źródło: APTOW, ASCPRPK, sygn. 6, nr aktu ur. 27; sygn. 9, nr aktu ur. 40; sygn. 12, nr aktu ur. 54; sygn. 14, nr aktu ur. 3; sygn. 16, nr aktu ur. 34; sygn. 18, nr aktu ur. 79; sygn. 21, nr aktu ur. 69; sygn. 23, nr aktu ur. 46; sygn. 26, nr aktu ur. 54; sygn. 30, s. 77, 78.

³⁰ Franciszek Salezy Szwejkowski ur. 1797–zm. 16 VI 1860 r. w Radziejowie. Był synem ziemianina Andrzeja i Gertrudy; źródło: APTOW, ASCPRPK, sygn. 34, s. 136.

³¹ ADW, APPK, sygn. 2.

³² K. L a t a w i e c, *Rosyjska straż graniczna w Królestwie Polskim w latach 1851–1914*, Lublin 2014, s. 50.

W miarę zwiększania się ruchu granicznego od 1824 r. władze carskie zmuszone były pobudować nowy budynek komory (ob. DPS Piotrków Kuj.) przy ówczesnej ul. Jurkowskiej, skład celny i budynek dla wojska pilnującego granicy oraz komory. Rozwijający się handel między zaborami zmusił władze do zwiększania zatrudnienia urzędników komory³³.

Udało się ustalić nazwiska większości pracowników i funkcje jakie sprawowali w badanym czasie. Prawdopodobnie pierwszym naczelnikiem piotrkowskiej komory celnej II rzędu był 24-letni Aleksander Gotowutt (Gottowt) h. Sulima. Zastąpił go na tym stanowisku Piotr Adamczyk, urodzony w 1810 r. Był dwukrotnie żonaty. Najpierw z piotrkowianką Jadwigą Kwiatkowską, a następnie z Kazimierą Głodzińską. Kiedy w latach czterdziestych XIX w. przestał pełnić już określoną funkcję, u boku nowego naczelnika otrzymał stanowisko kontrolera (rewizora) komory celnej³⁴.

Nowym naczelnikiem został Józef Miętkiewicz żonaty z Teofilą Sobczak. Pomocnikiem naczelnika zastawy celno-granicznej został Klemens Wodzyński, który zmarł w wieku 37 lat, w roku 1842. Po jego śmierci to stanowisko objął były naczelnik Piotr Adamczyk³⁵.

Poborcą komory celnej był Antoni Zabłocki, urodzony ok. 1810 r. Żonaty był z Elżbietą Wilczeńską, z którą miał pięcioro dzieci. Na początku lat czterdziestych XIX w. przybył z komory celnej III klasy z Grodziszczko w kaliskim do Piotrkowa Kuj. Konstancy Stanisław Ciszewski. Wywodził się ze szlachty pieczętującej się herbem Jastrzębiec. Jego rodzicami byli Stefan, dziedzic dóbr Unieck i Jeżewo w powiecie mławskim i Małgorzata Łącka. W Praszce zawarł związek małżeński 14 VI 1840 r. z Emilią Wodzińską (ur. 11 VI 1820 r. Okczyn, powiat bialski), córką Franciszka i Józefy niewiadomego nazwiska³⁶.

Kancelistą (urzędnik, pisarz, sekretarz) był Jan Walczyński. Występuje w dokumentach jako pisarz urzędnik komory celnej. Mieszkał z żoną Józefą Kwiatkowską przy komorze celnej. Z komornika celnego na sekretarza, a następnie na naczelnika komory awansował Aleksander Gotowutt (Gottowt) h. Sulima, syn Franciszka i Antoniny z Obrębskich, urodzony 1822 r. w Rosji, zamieszkały w Szczypionnie (dziś dzielnica Kalisza), gdzie pracował w tamtejszej komorze celnej I stopnia. Był pochodzenia szlacheckiego. Zapewne ten szybki awans zawdzięcza małżeństwu

---

³³ J. Łukasiewicz, *Zmiany kierunków szlaków handlowych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 64/4, 1973, s. 835.

³⁴ APTOW, ASCPRPK, sygn. 30, s. 19, 20.

³⁵ ADW, Księga ochrzczonych 6 (1846–1862), akty 55/1855, 97/1858, 90/1861.

³⁶ ADW, Księga ochrzczonych 5 (1836–1845), akt 61/1845; *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836–1861*, opr. E. Sęczyś, Warszawa 2007, s. 98.

z Felicją Kozłowską h. Jastrzębiec, dziedziczką dóbr Szewce, córką Andrzeja i Kamili z Ulatowskich³⁷.

Pełniącym urząd rewizora (kontrolera) rogatekowego jakiś czas był Feliks (Felix) Wierciński h. Ślepowron. Urodzony ok. 1810 r. w rodzinnych dobrach Smiłów, z rodziców Piotra i Antoniny Kruszewskiej. W Piotrkowie mieszkał z żoną Marianą Bębnowską i dziećmi³⁸.

Od 1842 r. stanowisko kontrolera komory celnej było obsadzone przez Edwarda Piotra Konstantego Jezierskiego, urodzonego 15 X 1815 r. w Dąbrówce k. Kowala. Jego ojciec Jakub Tomasz podrewizor dochodów skarbowych tabaczych pisał się ze wsi Gołębki i pieczętował się herbem Prus II. Przed objęciem posady kontrolera komory celnej w Piotrkowie Kuj., Edward Piotr Konstanty Jezierski pracował jako nadzorca przy Komorze Celnej Granica w guberni radomskiej. Tam poślubił Teresę Piasecką³⁹.

Ponadto strażnikami dochodów skarbowych tabaczych byli Karol Świerkowski (1829), Walenty Staszyński i Antoni Budzyński, żonaty z Weroniką z Zbinkowskich oraz od 1842 r. 26-letni Adolf Miłobęcki. W 1844 r. strażnikiem tabaczym został Józef Woszczalski, lat 32, ożeniony z piotrkowianką Józefą Skalską, natomiast od 1846 r. Władysław Kozłowski, lat 44, a od 1849 r. osiadły z żoną Ludwiką Teklą z Pruskich, Jan Dzierzowski (lat 32)⁴⁰.

Liczną grupę stanowili strażnicy graniczni (dozmotrczycy), byli nimi jakiś czas m.in: Jan Bandurski. Jego rodzicami byli Kazimierz i Konstancja, którzy mieszkali w Chrzęstowie. Poślubił w 1828 r. Antoninę Skotnicką, służącą z dworu w Wójcinie⁴¹. W 1833 r. jako strażnik graniczny został zidentyfikowany Antoni Zabłocki, który miał wówczas 26 lat. Najstarszym wiekiem i stażem w służbie granicznej był w tym czasie Jan Jawidzyk. Trzy lata później zakończył życie. Z kolei najmłodszym strażnikiem był 22-letni Kazimierz Mączyński z Piotrkowa Kuj. Strażnikami granicznymi przez różne okresy byli też Józef Irembiński (1837), Seweryn Domaradzki (1839) i Michał Chmurski, który wieku 44 lat ożenił się z Rozalią Hertman; Benedyk Żelichowski, Antoni Kijański i Stanisław Gyża (1842), Jan Fałęcki (żona Ludwika Kozierska), Teodor Stawiszyński (1843), który przeżył osobistą tragedię, gdyż po służbie źle zabezpieczył broń, którą śmiertelnie postrzelił się jego 6-letni syn Kwiryn (zm. 16 XII 1845 r.). Stało się to pod nieobecność żony Florentyny z Rokickich, która w tym czasie przebywała w Warszawie. Po dochodzeniu policji

³⁷ ADW, Księga zaślubin 15 (1852–1869), akt 22/1859.

³⁸ ADW, Księga ochrzczonych 6 (1846–1862), akt 45/1846; *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim...*, s. 760.

³⁹ *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim...*, s. 261.

⁴⁰ ADW, Księga ochrzczonych 6 (1846–1862), akt 14/1849.

⁴¹ APTOW, ASCPRPK, sygn. 33, s. 50.

prostej okręgu radziejowskiego został zawieszony na rok w służbie. Ostatnimi strażnikami od 1847 r. byli: 52-letni Stanisław Bogusławski (żona Ludwika Koziarska) (1848), Aleksander Zajączkowski, były nauczyciel szkoły elementarnej i Teodor Szczawiński (53 lat) oraz Teofil Frankowski i Wiktor Więckowski⁴².

Mieszczaninem piotrkowskim był strażnik graniczny Józef Chmielewski, zmarły w 1837 r., w wieku 45 lat. Rodzice zmarłego, Chryzostom i Elżbieta mieszkali w mieście Szadowie, parafii tejże. Obaj byli więc najprawdopodobniej mieszczanami. Nieboszczyk pozostawił po sobie wdowę Paulinę Sucharzewską z dziećmi⁴³.

Na podstawie zachowanych akt metrykalnych można stwierdzić, że wykwalifikowani pracownicy komory celnej w większości nie pochodzili z Piotrkowa Kujawskiego i wielu z nich wywodziło się ze stanu szlacheckiego. Jednakże zwykli strażnicy komory celnej też bywali pochodzenia szlacheckiego, jak Teofil Zalewski (1838), Franciszek Kokoszyński, urodzony w 1810 r., a żonaty od 1842 r. z Justyną Tarafowicz oraz od 1836 r. strażnik nadgraniczny Fabian Starzyński, urodzony w 1803 r., syn Michała, ożeniony z Ewą Julianną Wąsewicz. Jego rodzice byli szlachtą zamieszkałą we wsi Szorcach parafii Trzciannie⁴⁴.

Szkoła elementarna (początkowa)

Kolejnym istotnym elementem lokalnej społeczności była grupa nauczycieli. Ich ciągła rotacja była przyczyną bardzo trudnych warunków życiowych, ze względu na zaniedbania lokalowe i zaleganie z wypłatą pensji i tak przecież bardzo niskiej. Dopełnieniem rozkładu szkolnictwa elementarnego w Królestwie Polskim była klęska nieurodzaju od 1822 r. Nie pomogła także w dźwignięciu oświaty krytyka sejmowa w 1830 r. Trzy lata później weszła w życie ustawa szkolna, która regulowała funkcjonowanie szkół elementarnych (w ustawie ten typ szkół nazywano szkołami parafialnymi). Niestety nie wprowadziła obowiązku szkolnego. Podstawą istnienia szkoły elementarnej (parafialnej) w Piotrkowie Kujawskim, jak i innych tego typu szkół w Królestwie Polskim, była dobrowolność płacenia składek przy minimalnym udziale skarbu państwa. Podatek na jej utrzymanie płacili mieszkańcy miasta i okolic. W 1846 r. składka na utrzymanie nauczyciela wynosiła 1 złp. 26 gr od rodziny. Szkoła była trzyklasowa. Opieka i nadzór nad nią pełnili: dziedzic, pleban, burmistrz, jeden–dwóch mieszkańców. Dozór szkolny spisywał dzieci

⁴² ADW, Księga ochrzczonych 5 (1836–1845), akt 49/1845; Księga ochrzczonych 6 (1846–1862), akt 30/1848.

⁴³ APTOW, ASCPRPK, sygn. 12, s. 6, 7.

⁴⁴ ADW, Księga zaślubin 15 (1852–1869), akt 7/1836; Księga ochrzczonych 5 (1836–1845), akt 7/1837.

w mieście od lat sześciu, na wsi — od ośmiu. Dzieci uczyły się czytania druku i pisma, pisania, rachunku pisemnego i pamięciowego, nauki moralnej i religii. W klasie trzeciej dodatkowo: nauki o zachowaniu zdrowia, wiadomości rolniczych, prostego pomiaru gruntów, znajomości miar i wag oraz pieniędzy. W okresie wiosennym i jesiennym uczono pielęgnowania drzew, warzyw i innych roślin. Ponadto uczniowie obowiązani byli „bywać na Mszy Rannej w każdą niedzielę i święta”, przystępować obowiązkowo cztery razy w roku do spowiedzi (początek roku szkolnego, Boże Narodzenie, Zmartwychwstanie Pańskie i zakończenie roku szkolnego) oraz uczęszczać na nabożeństwa popołudniowe (nieszpory). W szkole lekcje zaczynały się i kończyły modlitwą. Warto nadmienić, że o ile w roku 1819 w Królestwie Polskim było ogółem 1202, w tym 851 szkół wiejskich i 21091 uczniów, to w latach 1822–1828 ich liczba w kraju spadła do 328 (uczniów — 9691)⁴⁵.

Jednym z pierwszych nauczycieli prezentowanego okresu był Antoni Ozimiński, urodzony ok. 1790 r., żonaty z Elżbietą Wankowską. Do miasta przybył z sadleńskiej szkoły. Od 1829 r. nowym nauczycielem mianowany został rodowity piotrkowianin, 26-letni Marcin Zwierzchowski ożeniony z Anastazją Kułakowską, jednak z powodu dużych zaległości w otrzymywaniu wynagrodzenia wyjechał z Piotrkowa, a jego miejsce zajął Marcin Bigoszewski, urodzony 2 XI 1815 r. w Kowalu, z rodziców Bonawentury Bonifacego i Magdaleny z Kozłowskich (Linowska). Poślubił w kościele piotrkowskim w 1840 r. Katarzynę Mariannę Szadokierską h. Nałęcz, urodzoną 27 XI 1817 r. w Łąkie Zawistowe w parafii Boniewo, której z chwilą śmierci matki Franciszki Szadokierskiej opiekunem prawnym został proboszcz piotrkowski ks. J. Siekierski. Ten sam proboszcz zatrudnił rodzzonego brata Józefa Siekierskiego, który podejmując etat nauczycielski miał ukończone 47 lat. Według jego oceny uchodził za najinteligentniejszego ze wszystkich dotychczasowych nauczycieli, był bowiem absolwentem gimnazjum w rodzinnym Włocławku, a międzyczasie pracował w wielu możliwych domach jako guwerner. Obowiązki pełnił do śmierci proboszcza⁴⁶.

W 1834 r. w dokumentach widnieje także 23-letni Wincenty Fidler, nauczyciel, syn piotrkowianina Bogumiła i Klary z Łęckowskich, co może być potwierdzeniem dwuosobowej obsady w piotrkowskiej szkółce, gdyż oba te nazwiska pojawiają się jednocześnie. Poślubił on 5 V 1831 r. w radziejowskim kościele Zuzannę Mętkiewicz, córkę Kacpra i Heleny Klimczak z Radziejowa. Przez dłuższy czas pracował w Piotrkowie, bo aż do około 1845 r.⁴⁷

⁴⁵ A. Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1831)*, Lublin 2002, s. 121, 122.

⁴⁶ ADW, APPK, sygn. 1. K.403v, 443v; Ks. J. Budkiewicz, J. Kołtuniak, *Duszpasterze. Parafii św. Jakuba Apostoła w Piotrkowie Kujawskim*, Piotrków Kujawski 2021, s. 36, 37.

⁴⁷ APTOW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Radziejów, sygn. 6, s. 49.

W latach 1844–1848 na posadzie nauczyciela zatrudniono piotrkowianina Aleksandra Zajączkowskiego, ożenionego z Józefą Rogowską. Mimo wcześniejszych deklaracji, nie otrzymywał regularnie wynagrodzenia za swoją pracę, więc doprowadzony do ubóstwa podjął pracę na stanowisku strażnika rogatek w komorze celnej, a na jego miejsce mianowano Juliana Kołudzkiego, który władał dobrze zarówno językiem polskim, jak i rosyjskim, ale wiedząc o losie swoich poprzedników pracował tylko dwa lata⁴⁸.

Pod koniec pierwszej połowy XIX w. nauczycielem szkoły elementarnej rządowej został Franciszek Wojciechowski, urodzony w Suchodole, syn Feliksa i Marianny z Chojnackich, ożeniony 25 VII 1861 r. w kościele piotrkowskim z Marianną Prakseą Głodzieńską, urodzoną w 1827 r. w Rawie Mazowieckiej, córką Piotra Tomasza i Marianny z Wróblewskich. Na trzy miesiące przed śmiercią nauczyciela rodzi się jego syn Marian Józef. Zmarł 29 V 1865 r. w wieku 30 lat⁴⁹.

Parafia i jej duchowieństwo

Równie mocno w życie lokalnej społeczności wpisywali się duchowni (proboszczowie i wikariusze zarazem pełniący funkcję urzędnika stanu cywilnego).

W omawianym czasie było czterech proboszczów. Pierwszym z nich był ks. Wojciech Jasiński (6 VII 1826–1833)⁵⁰. Urodził się 15 XII 1765 r. (wg ks. S. Chodyńskiego — w ówczesnym województwie łęczyckim, a ks. S. Muznerowski podawał, iż urodził się we wsi Sadłówek w powiecie radziejowskim). Wybrawszy stan duchowny wstąpił do Zakonu Kanoników Regularnych Kongregacji Laterańskiej w Krakowie, gdzie został wyświęcony na kapłana. Po święceniach, jako zdolny i elokwentny młody człowiek, podjął studia na Uniwersytecie Krakowskim, gdzie uzyskał stopień doktora z teologii. Był wówczas kanonikiem honorowym kapituły łęczyckiej. Instytuowany został na probostwo piotrkowskie 6 VII 1826 r. przez Józefa hr. Bnińskiego h. Łódzia, właściciela Lubsina⁵¹. Był patriotą i popierał powstanie listopadowe. Kiedy zmarł bp Józef Szczepan z Rzeczycy Koźmian (zm. 29 I 1831 r.), kapituła wybrała na wikariusza kapitulnego i administratora diecezji kujawsko-kaliskiej

⁴⁸ ADW, APPK, sygn.. 1. K.403v, 443v.

⁴⁹ ADW, Księga zaślubin 15 (1852–1869), akt 8/1861; APTOW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Piotrków Kujawski, księga zmarłych, akt 29/1865.

⁵⁰ ADW, APPK, sygn. 1, k. 221 i 405v; sygn. 2, k. 37. Ks. J. Budkiewicz, J. Kołtuniak, *Duszpasterze...*, s. 34–36.

⁵¹ Był on mężem Marii, córki Leona Gąsiorowskiego i Marianny Borysławskiej, zob. A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. VI, s. 4; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. IV, s. 120; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. I, Poznań 1879, s. 73.

piotrkowskiego proboszcza ks. Wojciecha Jasińskiego, który nie uzyskał akceptacji władz rządowych, a konkretnie generała gubernatora rosyjskiego Henryka Dąbrowskiego. Z tego powodu kapituła włocławska była zmuszona odstąpić od tego wyboru. W 1832 r. ustąpił z zajmowanego stanowiska⁵². Zmarł nagle o godz. 8.00 w dniu 30 XII 1833 r. w Choczcu.

Po nim, ze względu na śmierć, zaledwie tylko trzy lata parafią zarządzał ks. Wojciech Górnicki⁵³. Zastąpił go ks. Jan Siekierski (16 V 1836–5 IX 1846), który urodził się 31 XII 1789 r. we Włocławku. Był synem Antoniego i Marianny z d. Mądrzewskiej. Początkowo uczył się w rodzinnym domu, potem w szkole katedralnej i u ojców reformatów we Włocławku (osiem lat). Do seminarium duchownego wstąpił w 1813 r. i dwa lata później otrzymał święcenia kapłańskie. Został wikariuszem w Kowalu, gdzie notowano go jeszcze w 1818 r. W 1824 r. został proboszczem w Boniewie i jednocześnie zarządzał parafią Lubomin, gdzie dojeżdżał co drugą niedzielę⁵⁴. Od 16 V 1836 r. objął probostwo piotrkowskie. Ponadto został ustanowiony proboszczem w Kaczewie. Nadto od 1841 r. był komendantem parafii polajewskiej. W parafii piotrkowskiej pracował sam, co świadczyłoby o tym, że rezydował na miejscu. Wizytator wypowiadał się o nim pozytywnie. Zanotował, że rezydował w parafii, miał „staranie o dusze sobie powierzone”. Zmarł 5 IX 1846 r. o godz. 20.00 na plebanii w Piotrkowie Kujawskim, w wieku 56 lat, w obecności kościelnego Andrzeja Pacholskiego⁵⁵. Został pochowany na miejscowym cmentarzu. Na plebanii mieszkał jego rodzony brat Józef, który był nauczycielem w miejscowej szkole.

Ostatnim proboszczem, w granicach czasowych tejże pracy, był ks. Adam Łańcucki (19 IX 1847–1863), który urodził się 24 XII 1809 r. w Nieszawie⁵⁶. Od 1824 r. kształcił się w szkole wydziałowej we Włocławku. Wybrawszy stan duchowny wstąpił 19 IX 1829 r. do Seminarium Duchownego we Włocławku. Święcenia kapłańskie

---

⁵² Proboszcz w Choczcu i prepozyt w Piotrkowie, był też kaznodzieją katedry włocławskiej — *Ordo divini officii ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno 1833, sede vacante, auctoritate et mandato Valentini Tomaszewski adm. dioec. vlad. seu caliss. propositus*, Varsaviae [1832], *Catalogus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis anno Domini 1833*, s. 55, 70, 84; *Ordo divini officii ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno 1835, sede vacante, auctoritate et mandato Valentini Tomaszewski adm. dioec. vlad. seu caliss. propositus*, Varsaviae [1834], *Catalogus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis anno Domini 1835*, s. 121; M. Ż y w c z y ń s k i, *Geneza i następstwa encykliki „Cum primum”*, w: *Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, t. 15, z. 1, Warszawa 1935, s. 246; A. W r o ń s k i, *Duchowieństwo i Kościół katolicki w Królestwie Polskim wobec sprawy narodowej w latach 1832–1860*, Warszawa 1994, s. 142.

⁵³ ADW, APPK, sygn. 1, k. 65 i 496v; H. K o ł a w s k i, *Parafia Piotrków Kujawski...*, s. 373, 374.

⁵⁴ Ks. J. B u d k i e w i c z, J. K o ł t u n i a k, *Duszpasterze...*, s. 36, 37.

⁵⁵ ADW, APPK, sygn. 1, k. 403v, 443v, 412v, 518; H. K o ł a w s k i, *Parafia Piotrków Kujawski...*, s. 373, 374.

⁵⁶ ADW, APPK, sygn. 1, k. 467v.

przyjął 27 I 1833 r. z rąk biskupa sufragana płockiego Konstantego Wincentego Plejewskiego. W źródłach pojawił się jako proboszcz piotrkowski w dniu 3 IV 1847 r. Nadto pełnił funkcję dziekana radziejowskiego. W dniu 4 VII 1842 r. bp Walenty Tomaszewski mianował go kanonikiem honorowym kapituły kaliskiej.

Będąc na probostwie w Piotrkowie Kujawskim biskup kujawsko-kaliski Jan Marszewski, poznawszy jego zdolności, zaczął mu powierzać różne urzędy i godności posuwające go w hierarchii duchowej. W 1857 r. otrzymał kanonię katedry wrocławskiej i został asesorem Konsystorza Generalnego wrocławskiego, a od 1861 r. kustoszem katedry wrocławskiej. W 1859 r. w dowód uznania biskup J. Marszewski mianował go kanonikiem katedry wrocławskiej.

Zmarł 17 XI 1869 r. we Wrocławku, w wieku 59 lat, przeżywszy w kapłaństwie 36 lat. Został pochowany na wrocławskim cmentarzu⁵⁷.

Do pomocy duszpasterskiej proboszczowie mieli wikariuszy w osobach ks. Norberta Sobeskiego (12 VII 1818–22 XI 1821), ks. Jana Grzanowskiego (1821–1826), ks. Mateusza Sołtysińskiego (1825–10 VIII 1826), ks. Wawrzyńca (Laurent) Drezewskiego (10 VIII 1826–20 IX 1830), ks. Marcelego Gilewskiego (1828), ks. Ludwika Mullera (1 V 1830–28 X 1833), ks. Jana Kossowskiego (28 X 1833–31 V 1836), ks. Tomasza Tomaszewskiego (1 VI 1836–31 XII 1837), ks. Jana Rutkowskiego (1840–25 X 1841), ks. Kajetana Komasińskiego (8 VII 1841–7 VII 1843) i ks. Wojciecha (Adalberlus) Szczepańskiego (1 VI 1846–31 XII 1848)⁵⁸.

Ustalenie liczby osób zaliczanych do poszczególnych kategorii służby kościelnej umożliwiła dalszą analizę. Kategorię tę wypada rozpocząć od organistów. Obowiązki i przywileje osób pełniących tę funkcję wyodrębniają ich bowiem spośród tej kategorii. W XIX w. była to grupa najliczniejsza i najważniejsza, należałoby zatem ustalić ich dane i liczebność w omawianym okresie. Pierwszym z nich był Antoni Wyczechowski, urodzony w 1792 r. w Koźnicach. Był synem Stanisława i Katarzyny. Mężem Magdaleny Dranickiej. Zmarł 31 XII 1831 r., w wieku 39 lat i został pochowany na piotrkowskim cmentarzu⁵⁹.

Jego miejsce zajął 46-letni Wincenty Hamerski. Wymieniony w aktach z 1835 r. organista dzielił mieszkanie z wikariuszem⁶⁰. W 1843 r. z racji już podeszłego wieku zrezygnował z pełnienia tej funkcji.

---

⁵⁷ APTOW, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Wrocławek, sygn. 128, akt zgonu nr 252.

⁵⁸ J. Kołtuniak, *Piotrków...*, s. 113; Ks. J. Budkiewicz, J. Kołtuniak, *Duszpasterze...*, s. 176–180.

⁵⁹ ADW, Księga wpływu pokładnego z lat 1817–1871, sygn.. 6 — pokładne za rok 1832; APTOW, ASCPRPK, sygn. 7, s. 55.

⁶⁰ ADW, APPK, sygn. 1, k. 420, 448v.

Kolejnym muzykiem kościelnym urodzonym w Oporowie koło Kutna był Antoni Gruberski, który obejmując stanowisko organisty miał 28 lat. Następnie przeniósł się do Dobrzykowa, gdzie poślubił Katarzynę Stołowską. Pobierał z parafii wynagrodzenie „9 Rs. ordynarii, pszenicy 1 korzec, żyta 5 korców, jęczmienia 2 korce, grochu 1 korzec, tataraki 1 korzec, rzepaku 8 garncy oraz 1 krowę. Ponadto otrzymał mieszkanie i ogród oraz po 2 zagony na kapustę i len.” W późnym wieku był zatrudniony w płockiej katedrze. Zmarł w Czerwińsku w 1914 r. Jego syn Wiktor, przeniósł się do Płocka, przepracował tam 33 lata pełniąc początkowo funkcję zakrystianina, a przez większość tego czasu organisty w katedrze⁶¹. Jego wnuk Eugeniusz został księdzem diecezji płockiej i wykonywał zawód organisty jak dziadek i ojciec.

Kolejnym organistą był Jan Lewiński ożeniony z Teklą Bindewicz. Kiedy obejmował posadę muzyka kościelnego miał 46 lat. Listę organistów w omawianym okresie zamknął 27-letni Kacper Królikowski (zm. 4 III 1897 r.) ożeniony z rodowitą mieszkanką Piotrkowa Kuj. Agnieszką Pawłowską, z którą miał sześcioro dzieci⁶².

Przy kościele pracowali także kościelni. Pierwszym z nich był Walenty Brzozowski, który w momencie wybuchu powstania listopadowego ukończył 70 lat. Wiele lat był członkiem dozoru kościelnego. Zmarł rok później. Jego miejsce zajął piotrkowianin Jan Gajewski, ożeniony z Józefą z Zielińskich, zmarły w wieku 80 lat, 6 IX 1855 r.⁶³ Ostatnim kościelnym w omawianym okresie był Andrzej Pacholski, który był naocznym świadkiem śmierci proboszcza ks. J. Siekierskiego.

Majątkiem kościelnym — probostwem zarządzał w imieniu proboszcza ekonom. W omawianym okresie, czyli od 1824 r. majątek ten był wydzierżawiany. Pierwszym dzierżawcą był Józef Matuszewski. Zarządcą majątku, ekonomem w jego imieniu był Marcin Tarnowski (jego syn Julian został kapłanem), następnie Andrzej Grabowski, urodzony 1790 r. w Piotrkowie Kuj. Był ożeniony z piotrkowianką Anną Tendrych, z którą miał syna Kacpra Szczepana Wojciecha (ur. 1827)⁶⁴.

⁶¹ ADW, APPK, sygn.. 1, k. 492v; Muzeum Mazowieckie w Płocku, Gruberscy — wielka rodzina wielkich ludzi; Ks. W. J e z u s e k, *ks. Eugeniusz Gruberski w trosce o reformę muzyki i śpiewu kościelnego*, w: „Studia Płockie” 1/1973, s. 67–111.

⁶² ADW, Księga ochrzczonych 6 (1846–1862), akt 100/1850.

⁶³ ADW, Księga ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych 52 (1842–1860), akt 63/1855.

⁶⁴ Ks. J. B u d k i e w i c z, J. K o ł t u n i a k, *Duszpasterze...*, s. 257–258, zob.: Przyszły ks. Julian Tarnowski urodził się 11 II 1813 r. w Piotrkowie, jako syn ekonomy Marcina i Marianny z d. Cybulska. Początkowo naukę pobierał w rodzinnym, w szkole parafialnej, a od 1825 r. w szkołach publicznych księży pijarów we Włocławku. W sierpniu 1830 r. wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku. Nie mając wieku kanonicznego potrzebnego do przyjęcia święceń, od 12 I 1834 r. pracował w konsystorzu kaliskim. Świecenia kapłańskie przyjął 3 V 1835 r. w Płocku i został wikariuszem w Brześciu Kuj. W 1854 r. był proboszczem parafii Słupca, a w czasie powstania naczelnikiem cywilnym miasta Słupy.

Ostatnią rodziną w badanym okresie, która miała powiązania z majątkiem kościelnym, jego dzierżawą, dworem piotrkowskim byli Boguccy h. Krzywda. Syn Nikodema, Tomasz Eustachy (ur. 15 XII 1774 r. Wierów) ożenił się w Piotrkowie Trybunalskim 16 V 1820 r. z Teresą Jadwigą Ulejską, córką Wojciecha i Franciszka Lubowickich. Po ślubie zamieszkał w Piotrkowie Kuj. Był posesorem dóbr Czarnotka i od 1830 r. dzierżawcą probostwa kaczewskiego, a następnie dzierżawcą probostwa piotrkowskiego. Para ta miała pięcioro dzieci: Józefa Ignacego Antoniego Jana Nepomucena (ur. 1 III 1821 r. Trojaczek), urzędnika Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchowych w Warszawie; Jana Kapistra Rafała Pawła (29 X 1823 r. Czarnotka), agronoma; Piotra Prokopa (ur. 18 I 1824 r. Czarnotka); Ludwika Juliana Walentego (24 II 1828 r. Czarnotka) i Marta Serafina (29 VII 1831 r. Piotrków Kuj.)⁶⁵.

Od 1837 r. w jego imieniu ekonomem był Klemens Jabłoński. Od 1844 r. dzierżawcą probostwa piotrkowskiego był Wojciech Skibniewski, wcześniej dzierżawca probostwa kaczewskiego. Był żonaty z Emilią Kłobuchowska, z którą miał dwóch synów. Ostatnim dzierżawcą probostwa w omawianym okresie był Aleksander Łunowski⁶⁶.

Dwór piotrkowski

Kolejnym istotnym elementem społeczności miasta Piotrkowa Kujawskiego była grupa miejscowej szlachty. Piotrkowski dwór zamieszkiwała rodzina Bogatków h. Pomian. Po śmierci rodziców senatora Kazimierza i Domiceli z Głębockich Bogatko, trzy córki uregulowały między sobą masę spadkową. Spadkobierczynią miasta Piotrkowa Kuj. została Agnieszka Bogatko, która wraz z mężami zarządzała miastem do śmierci, która nastąpiła 1 X 1843 r. Zmarła w wieku 74 lat. Spoczęła w katakumbach kościoła piotrkowskiego.

Była dwukrotnie zamężna. Najpierw wyszła za mąż za starostę mokrskiego Stanisława Kostka Lasockiego z Lasocina z linii Wolfganga h. Dołęga, syna Adama⁶⁷, piszącego się z dóbr Brochów, z którym miała syna Jana Nepomucena,

---

Odbierał przysięgi powstańcze i głosił kazania patriotyczne, za co został aresztowany w kwietniu 1864 r. Zmarł 29 XII 1889 r.; ADW, Księga ochrzczonych 4 (1826–1836), akt 11/1827.

⁶⁵ *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim...*, s. 37.

⁶⁶ ADW, APPK, sygn. 1, k. 223.

⁶⁷ W 1789 r. był też właścicielem majątku Seroczkach. Adam Lasocki był synem Pawła i Barbary Wilkowskiej, wnuk Adama Franciszka i prawnuk zasłużonego dla kraju Wojciecha Adriana Olbrachta Lasockiego (1631–1690). Adam ożeniony był z Apolonią Niemojewską, z którą miał czworo dzieci: Antoninę, Stanisława Kostkę, Franciszkę i Zuzannę Mariannę. Jego drugą żoną była Kunegunda

urodzonego 1787 r. w Toruniu, (dziedzica dóbr Seroczki, Brochów)⁶⁸ ożenionego 16 IX 1811 r. w Bądkowie z Justyną Lubowicką z Lubowca h. Kuszaba⁶⁹, z którą rozwiódł się ok. 1818 r. Z tego związku urodziło się dwóch synów: Władysław Waclaw i Zygmunt. Następnie poślubił Franciszkę Mniewską h. Ogończyk.

Ponownie poślubiła wdowca Wojciecha Józefa Onufrego Mączyńskiego h. Świnika, założyciela miasta Praszka, który zmarł 9 XI 1837 r., w wieku 80 lat⁷⁰. Z tego związku małżeńskiego miała syna Aleksandra, urodzonego w 1798 r. oficera Wojska Polskiego, ożenionego z Rozalią Ziemiańską (zm. 1855 r.), córką Macieja.

Dobra piotrkowskie miały rozbudowaną strukturę, a więc zatrudniano tu liczną służbę administracyjną. W Piotrkowie Kuj. rezydował ekonom, który do pomocy miał zatrudnionego pisarza. Mieszkał w specjalnie wybudowanym domu tzw. ekonomicznym. Ekonom i pisarz nie zawsze wywodzili się ze stanu szlacheckiego. Okres ich służby zależał od woli właściciela miasta. Przyjmujący stanowisko ekonoma podpisywał kontrakt i razem ze swoim poprzednikiem sporządzał inwentarz majątku, którym miał zarządzać. Listę ekonomów piotrkowskich otwiera Ludwik Masłowski, urodzony w 1770 r. Był ożeniony z piotrkowianką Zofią Chojnacką. Wcześniej był ekonomem w Szewcach. Zmarł 7 VI 1830 r. i został pochowany na przykościelnym cmentarzu. W 1830 r. Ludwika Masłowskiego zastąpił na tym stanowisku Walenty Hartel. Kiedy obejmował urząd ekonoma miał 30 lat. Po trzech latach pracy został zastąpiony przez 36-letniego Józefa Janiszewskiego, urodzonego w Chełmcach, syna Józefa, który poślubił w kościele piotrkowskim w 1837 r. wdowę Dorotę Milewicz. Od 1840 r. ekonomem był Ksawery Wieliński. Kiedy obejmował urząd miał 57 lat. Był żonaty z Małgorzatą Głowacką. Ostatnim ekonomem

---

hr. Mikorska h. Ostoja, z którą miał jeszcze dwóch synów: Michała i Józefa. Zob. *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim...*, s. 370.

⁶⁸ Jan Nepomucen Lasocki, ur. 1787 r. Sędzia pokoju pow. sochaczewskiego. Zmarł 12 II 1844 r. Brochowie i tam pochowany został na miejscowym cmentarzu.

⁶⁹ Urodziła się w 1792 r. w Bądkowie. Córka Macieja, Prezesa Rady Powiatu Radziejowskiego.

⁷⁰ Wojciech Józef Onufry Mączyński (1758–1837), po ojcu objął starostwo lubelskie. Był odznaczony orderem św. Stanisława i Orła Białego. Był prezesem Rady Departamentu Kaliskiego. Dziedzicem miasta Praszki z przyległymi wsiami. Szambelanem JKM, posłem na sejm Wielki. Należał do najbogatszej i najbardziej oświeconej grupy szlachty wieluńskiej. Popierał rozwój rzemiosła, interesował się eksploatacją rud żelaza. Poślubił w 1801 r. we Wrocławiu Albertynę Wilhelminę Seydlitz, która zmarła w 1808 r., Z tego związku małżeńskiego miał córkę Joannę (1780–1852 Włocin), która trzykrotnie wychodziła za mąż: w 1811 r. poślubiła Daniela z Osin Wężyka; następnie Wojciecha Śliwińskiego (zm. 1817 r.) oraz w 1822 r. w parafii Brzeźno Antoniego Modzeleńskiego.

Po śmierci pierwszej żony Wojciech Józef Onufry Mączyński poślubił 6 II 1791 r. w Mokrsku, piotrkowiankę, Agnieszkę Bogatko, z którą miał syna Aleksandra, oficera Wojska Polskiego 1831 r. Był ożeniony z Rozalią Ziemiańską. W 1843 r. sprzedał Praszkę Tomaszowi Potockiemu. Zob. też *Mączyński Wojciech Józef (1757–1837) starosta lubelski, szambelan królewski, poseł*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, z. 85, s. 344.

(rządcą) był Józef Wiechecki, którego okres zarządzania przypada już na lata pięćdziesiąte XIX w.⁷¹

Zaufanym oficjalistą zarządcy dóbr był komisarz danych dóbr. Był kontrolerem i kasjerem całego klucza dóbr, złożonego z kilku wiosek i folwarków. Pierwszym komisarzem dóbr piotrkowskich w omawianym czasie był Tomasz Rokicki, urodzony w 1757 r. Następnie jego miejsce zajął Andrzej Kowalski⁷², później Franciszek Ligeau, a potem od 1835 r. Józef Sandomierski, który został także dzierżawcą dóbr piotrkowskich. Jego rodzina pochodziła z Praszki w ziemi wieluńskiej⁷³. Z pochodzenia był mieszczaninem. Był ojcem przyszłych dwóch kapłanów diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1830 r. poślubił 24-letnią Franciszkę Zawadzką, z którą miał siedmioro dzieci, z których pięcioro dożyło wieku dojrzałego. Najstarsza z rodzeństwa, Zuzanna, urodziła się w 1821 r. jeszcze w Praszce. Poślubiła w kościele piotrkowskim w dniu 2 V 1855 r. 33-letniego wdowca Jana Lewińskiego. Jego pierwszą żoną była Józefa Czepowska. Pochodził on z Piotrkowa Kujawskiego, gdzie trudnił się gorzelnictwem⁷⁴. W dniu 21 II 1838 r. przyszła na świat córka Eleonora Antonina. Rodzicami chrzestnymi zostali Józef Wochelski, burmistrz Piotrkowa Kujawskiego i proboszcz piotrkowski ks. Jan Siekierski. Była matką przyszłego malarza, architekta rysownika, historyka sztuki Stanisława Witolda Noakowskiego (1867–1918).

Kolejnymi dziećmi Józefa i Franciszki z Zawadzkiej Sandomierskich byli synowie: Władysław Maciej i Jakub Antoni. Ten pierwszy urodził się 21 II 1840 r. Władysław Maciej poślubił rówieśniczkę Antoninę Kowalską. Był dzierżawcą wsi Brylewo w parafii Bytoń. Najmłodszym z rodzeństwa był Jakub Antoni, który urodził się 14 VI 1844 r. w Piotrkowie Kujawskim. Podobnie jak jego starszy brat Ignacy, był kapłanem. Dzieciństwo spędził w Piotrkowie, gdzie uczęszczał do szkoły elementarnej. Następnie podjął naukę w szkole prywatnej w Radziejowie, a dalszą edukację odbył w szkole realnej we Włocławku. W 1864 r. wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku. W 1868 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Od 1875 r. był administratorem parafii Pęczniew. W okresie od 1 I 1882 do 31 VI 1884 r. obejmował obowiązki administratora parafii piotrkowskiej. Zmarł w wieku 40 lat w 1884 r. w Piotrkowie Kujawskim⁷⁵.

⁷¹ ADW, APPK, sygn. 1, k. 405v.

⁷² ADW, APPK, sygn. 2 (17).

⁷³ Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Notariusz Antoni Kowalski w Wieluniu, Umowa kupna sprzedaży Piotrkowa Kuj. 1857 r., sygn. 51, k. 212–215.

⁷⁴ APP, Metryka par. PK, 8/1855.

⁷⁵ M. B o r u c k i, *Ziemia kujawska pod względem historycznym, geograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym*, Włocławek 1882, s. 262, 263; *Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1882*, s. 23; *Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Vladislaviensis seu*

Szlacheckie pochodzenie mieli też właściciele i dzierżawcy okolicznych wsi parafialnych i folwarków oraz oficjaliści dworscy egzystujący przy dworach. Ta grupa wpisywała się mocniej w codzienne życie miasta. Według spisu miejscowości parafii Piotrków Kujawski, na jej terenie oprócz omawianego miasta było 13 dworów: w Anusinie, Czarnotce, Dębołęce, Gradowie, Jeziorcach, Kaczewie, Lublinie, Rogalinie, Szewcach, Świeszu, Wąsewie, Wójcinie i Zagorzycach. Franciszek Salezy Dmochowski spisując swoje wspomnienia z początku XIX w. dotyczące Świeszca wspominał, że również w Gradowie był piękny dwór z ogrodem. Ponadto w większości przy wsiach funkcjonowały folwarki, w tym dwa były w Piotrkowie Kujawskim.

Dla przykładu podano tylko osoby szlacheckiego pochodzenia skoligacone z dworem piotrkowskim. Ograniczono się tylko do dwóch rodów pochodzenia szlacheckiego. Pierwszym z nich będzie ród Bogatków, niegdyś dziedziców Piotrkowa Kuj. Marcin Bogatko, brat rodzony Kazimierza, ożeniony z Anną Zakrzewską był właścicielem dwóch wsi: Wójcina i Higieniewa w parafii piotrkowskiej. Wójcin odziedziczył jego starszy syn Walenty, a Szewce przypadły w udziale młodszemu Hyginowi. Ten ostatni w wieku 28 lat, w roku 1828 poślubił w kościele w Kawnicach, Kamilę Ulatowską, córkę Mikołaja Ulatowskiego h. Jastrzębiec i Wiktorii z Papieskich. Z tego związku rodzi się syn Stanisław Mikołaj Kornel (ur. 1828 r. Szewce). Dwa lata później rodzi się córka Salomea Wanda, która w kościele piotrkowskim 9 I 1853 r. poślubiła Stanisława Głuchowskiego, lat 28, urodzonego w Topoli, syna Piotra i Praksey z d. Jazińska. Świadkowali im na ślubie Andrzej Kozłowski (ojczym), wówczas już dziedzic Szewc oraz Aleksander Łańcucki, dzierżawca probostwa piotrkowskiego, brat rodzony proboszcza piotrkowskiego Adama Łańcuckiego. Niestety ostatnie dziecko Hygina i Kamili o imieniu Józefa, żyło tylko półtora roku (zm. 11 X 1832 Szewce)⁷⁶.

Niestety też mimo młodego wieku umarł 21 VII 1832 r. Hygin Bogatko, dziedzic Szewc. Wdowa po nim Kamila z Ulatowskich Bogatko powtórnie wyszła za mąż za 40-letniego Andrzeja Kozłowskiego z Warszawy, będącego Inspektorem Generalnym Towarzystwa Ogniewego w Królestwie Polskim. Ślub odbył się w kościele piotrkowskim w 1838 r. Świadkiem na ich ślubie byli ojciec Mikołaj Ulatowski, sędzia pokoju w Węglewie i Stanisław Ulatowski, dziedzic Kraśnic. Mężem ich córki Adaminy Wiktorii został Florian Jasiński, syn Floriana i Józefy z Polczyńskich z Gołaszewa⁷⁷.

Calissiensis pro Anno Domini 1883, s. 23; *Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1884*, s. 21.

⁷⁶ M.J. Mi n a k o w s k i, *Elita Rzeczypospolitej województwa brzeskie, kujawskie i inowrocławskie*, w: *Elita Kujawska*, t. XIX, Kraków 2015, s. 84.

⁷⁷ APTOW, ASCPRPK, sygn. 11, nr aktu ślubu 14.

Drugą rodziną szlachecką, raczej już zubożałą była familia Lubowickich h. Pa-przyca, którzy zamieszkiwali wieś z folwarkiem Wąsewo. Byli dzierżawcami probostwa kaczewskiego i komisarzami dóbr wąsewskich. Po śmierci męża Felicjana (zm. 5 XII 1814 r. Konarzewo) w Wąsewie pojawiła się wdowa po nim Agnieszka, urodzona w Gradowie, córka Michała i Konstancji ze Skrzypińskich. Zmarła 28 XI 1830 r., w wieku 60 lat w Kaczewie. W akcie zgonu napisano, że była dzierżawczy-nią probostwa kaczewskiego. Jej zięciem był Kacper Dembiński, burmistrz Piotrkowa Kuj.⁷⁸

Najstarszy z jej synów Walenty (ur. 1788 r. Piaski), był dziedzicem wsi Sosnów-ka i Łyska (wraz z bratem Adamem, a samodzielnie był dziedzicem Kalinowa) oraz posesorem probostwa kaczewskiego. W 1828 r. poślubił w kościele piotrkowskim Teresę Ulejskich h. Ostoja. W 1832 r. urodziła im się córka Janina Marianna. Z kolei jego brat Jan Lubowicki, syn Mateusza i Marianna Madalińskich, ożenio-ny z Barbarą, córką wspomnianego Felicjana był komisarzem dóbr Wąsewo. Ponad-to w Wąsewie rodziły się jej dzieci: Barbara (ur. 1805 r.) i Ignacy (ur. 1807 r.)⁷⁹.

Zatem z całą pewnością szlachta na terenie parafii piotrkowskiej odgrywała istotną rolę w egzystencji kościoła, miasta i wsi. Koligacje małżeńskie, spokrewnie-nie, obrót ziemi, czy wizyty towarzyskie były tymi czynnikami, które kształtowały role społeczne w mieście.

Miasto — struktura społeczna i zawodowa oraz demografia

Zajęcia i źródła utrzymania ludności miasta

1. Rolnictwo

Określenie roli rolnictwa w życiu gospodarczym niewielkiego miasta prywatnego, jakim był Piotrków Kujawski w drugiej ćwierci XIX w. nastęrcza sporo kłopotów. Według źródeł statystycznych niewielu było mieszczan, dla których głównym zaję-ciem była uprawa roli. W 1818 r. własną ziemię miało 18 domów. Liczba rolników w latach 1825–1850 praktycznie się nie zmieniła (oscylowała w granicach 14–18 ro-dzin). Chłopi byli tu najzamożniejszą warstwą społeczną⁸⁰.

⁷⁸ ADW, Akta parafii Sadlno, Akt Zaślubin 5/1846; *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim...*, s. 388.

⁷⁹ ADW, Akta parafii Bytoń, Akta Zaślubin, 3/1836; *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Pol-skim...*, s. 388.

⁸⁰ Dane na podstawie analizy aktów ochrzczonych, zaślubin i zmarłych parafii piotrkowskiej dla miasta Piotrkowa Kuj. dla okresu omawianego. Zob. też, APPK 1811–1850, sygn.. 2, k. 58, 59 v.

Dużą grupę stanowili wyrobnicy w liczbie ok. 51 rodzin. Byli nimi mieszczenie, którzy wynajmowali się do pracy lub jakichś usług na pewien czas za wynagrodzenie. Zarobki te były zależne od koniunktury gospodarczej oraz pory roku, nic więc dziwnego, że niektórzy mieszczenie otrzymywali pomoc żywnościową lub pożyczali zboże pod zasiewy na wiosnę⁸¹.

Niewielką grupę mieszkańców miasta — kilka lub kilkanaście głów rodzin stanowili komornicy, zwani też zagrodnikami. Komornicy rekrutowali się nie tylko z biedoty, lecz także z rzemieślników osiedlających się w mieście w poszukiwaniu pracy. Komornikiem mógł zostać każdy gospodarz, np. na czas odbudowy domu, który stracił w wyniku pożaru. Komornicy utrzymywani byli na dwóch piotrkowskich folwarkach, duchownym i dworskim, a także na pobliskich folwarkach dworskich. Do tej samej kategorii ludności miejskiej zaliczyć należy odrobników⁸², pracujących głównie w dobrach dworskich w zamian za pożyczone zboże, prawo do użytkowania pastwisk, łąk lub dzierżawę ziemi.

Na dwóch piotrkowskich folwarkach lub okolicznych oraz w gospodarstwach bogatego chłopca powszechnie występowały parobkowie i fornale, niekiedy określani jako pracownik gospodarski lub dworski. Łączna ich liczba oscylowała w liczbie około 44 osób (38 parobków, sześciu fernali). W zapisach akt metrykalnych pojawiali się niekiedy jako synowie gospodarzy, określani mianem „parobek przy ojcu”⁸³.

Niewielu piotrkowian można zaliczyć do kategorii najmniejszej służby dworskiej, której reprezentantami byli pasterze (trzy osoby) i owczarze (sześć osób). Choć silny rozwój owczarstwa nastąpił na początku XIX w., zwłaszcza po kongresie wiedeńskim (1814–1815) w związku z niekorzystną koniunkturą na zboże i wzrostem zaopatrzenia na wełnę, będącą surowcem dla rozwijającego się przemysłu włókienniczego. Na terenie zaboru rosyjskiego i pruskiego od 65 do 70% pogłowia owiec znajdowało się w hodowli folwarków dworskich, które rozpoczęły wprowadzać rasy szlacheckie i mięsne.

Uprawa ziemi i hodowla były głównymi zajęciami rolniczymi mieszkańców Piotrkowa Kuj. Niewielkie lub żadne znaczenie miało sadownictwo lub ogrodnictwo. Wielu mieszczań miało przydomowe ogródki, w których uprawiali warzywa na własne potrzeby.

Kolejną kategorią ludności, co do powszechności występowania, była służba dworska oraz niżsi funkcjonariusze i oficjaliści dworscy. Ilustruje to tabela 2.

⁸¹ Tamże.

⁸² K. Groniowski, *Odrobek*, w: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, t. 2, Warszawa 1981, s. 10.

⁸³ Dane na podstawie analizy aktów ochrzczonych, zaślubin i zmarłych parafii piotrkowskiej dla miasta Piotrkowa Kuj. dla omawianego okresu.

Tabela 2. Służba dworska zamieszkała Piotrkowie Kuj.

Lp.	Specjalność	Liczba	Imię i nazwisko
1.	Gościnny (karczmarz)	8	Jakub Burmistrz, Józef Studziński, Stanisław Żiółkowski, Szczepan Cieślak, Jakub Szylert, Stefan Zajączkowski (zm. 1843 r.), Maciej Chaber, Wincenty Linowiecki
2.	Gorzelany	4	Szczepan Zajączkowski, Tomasz Stankowski, Tomasz Starzyński (ur. Torzewo, zm. 1831 r., l. 52), Piotr Kossowicz
3.	Lokaj	1	Walenty Sosiński (zm. 1846 r.)
4.	Włodarz	7	Franciszek Szmyciak, Franciszek Szałka, Andrzej Kwiatkowski, Bartłomiej Piasek (zm. 1832 r.), Kazimierz Gołębiowski, Jan Somerseka?, Jan Rompalski
5.	Gajowy/borowy	6	Mateusz Kubicki, Franciszek Szmyciak, Mikołaj Kwieciński (zm. 1835 r.), Maciej Ruciński, Piotr Kłosowicz, Józef Janiszewski
6.	Kucharz	1	Józef Studziński (zm. 1830 r., l. 60)
7.	Ogrodowy	6	Józef Ziółkowski, Bartłomiej Wierzchaczewski, Marcin Wojciechowski, Łukasz Jankowski, Benedykt Deutzer, Andrzej Kowalski
8.	Piwowar	1	Jan Mariański
9.	Służący	3	Bonawentura Degórski, Mateusz Mrówczyński, Kacper Michalak
10.	Forszpan	1	Wawrzyniec Włodarczyk

Źródło: Na podstawie ADW, Księga ochrzczonych 2 (1828–1850 — indeks); 4 (1826–1836), 5 (1836–1845), 6 (1846–1862); Księga zaślubin 14 (1826–1854); Księga ochrzczonych, zaślubin i zmarłych 49 (1825), 50 (1825), 51 (1826–1841) i 52 (1842–1860); APPK, 1 (1779–1862), 2 (1811–1850), 3 (1815–1838), 4 (1820–1884), 5 (1840–1899), 6 (1817–1868) i 7 (1836–1846).

2. Rzemieślnicy i przemysł

Rzemiosło w Piotrkowie Kuj. było dostosowane w dużym stopniu do rolniczego charakteru miasta i okolicy. Dostarczano głównie przedmiotów i narzędzi niezbędnych w gospodarstwie rolnym. Rzemieślnicy z branży rzemiosł metalowych produkowali i świadczyli usługi wyłącznie na rynku lokalnym. Zawsze istniało zapotrzebowanie na podkuwanie koni, drobne usługi dla mieszkańców i produkowanie podstawowych narzędzi rolniczych. Najliczniejszą grupę stanowili kowale. Akta metrykalne odnotowały ich czterech. Najstarszym reprezentantem tej branży, a zarazem szanowanym mieszczaninem był Józef Milewicz. Już w 1825 r. był jednym z niewielu mieszczan potrafiącym czytać i pisać. Pełnił funkcję prezesa dozoru

kościelnego i pisarza bractwa Miłosierdzia św. Rozalii. Urodził się w 1789 r. Był żonaty z Dorotą Gajewską, której rodzice i brat Jan byli płóciennikami. Zmarł 30 III 1834 r. Ostatnim tej branży rzemieślnikiem w omawianym okresie był Wilhelm Kordelasiński. Jego rodzice byli osadnikami emfiteutycznymi, którzy podpisali kontrakt z ówczesnym proboszczem. Jako kowal wykonał wiele prac dla kościoła⁸⁴.

3. Rzemiosła drzewne

Nadal w XIX w. drewno było podstawowym surowcem budowlanym, opałowym, będącym podstawą konstrukcji wielu narzędzi. Miasto Piotrków Kuj. nie posiadało własnego lasu, dlatego mieszkańcy korzystali z kompleksów leśnych w okolicznych dobrach ziemskich.

W omawianym okresie branżę drzewną reprezentowali: bednarz, cieśla, kołodzieje i stolarze. Zawód bednarza wykonywali mieszcianie Jakub Szymański i niejaki Fischer, którego pracę odnotowały późniejsze księgi parafialne przy rozbudowie kościoła w 1864 r. Na co dzień pracowali na potrzeby lokalnej społeczności wiejsko-miejskiej, jak i dla funkcjonujących dworskich browarów i gorzelni. Byli także producentem naczyń używanych przez kupców.

W związku z tym, że w mieście i okolicach do pierwszej połowy XIX w. dominowało budownictwo drewniane zajęcie zawsze miał cieśla Walenty Kuraszewski. Zapewne musiał tylko konkurować z rzemieślnikami wiejskimi, a przy budowie murowanych domów w szczególności w Piotrkowie Kuj. z murarzami (mularz), których liczba stale wzrastała. W omawianym okresie było już sześciu rzemieślników wykonujących ten zawód. Na uwagę zasługuje Wilhelm Kurkiewicz. Dlaczego? Musiał być sumiennym i pracowitym rzemieślnikiem, gdyż był głównym wykonawcą mularskim przy rozbudowie kościoła. Pochodził z Piotrkowa Kuj., miał brata Wojciecha, który trudnił się zawodem malarza.

W 1845 r. Wojciech Kurkiewicz podjął się prac restauratorskich w kościele piotrkowskim, a efektem tego było odmalowanie go w środku oraz pozłocenie bocznych i głównego ołtarza. Prace — jak określił wizytator — wykonał „majster malarz” W. Kurkiewicz. Koszt malowania wyniósł 7 Rs. 45 kop. Był synem piotrkowian Łukasza i Reginy. 3 V 1836 r. poślubił Apolonię Pawłowską, córkę Krzysztofa i Marianny z Pawłowskich. Miał z nią troje dzieci⁸⁵.

Kolejnymi rzemieślnikami zaspokajającymi potrzeby rynku lokalnego byli stolarze. W tym czasie w mieście funkcjonowało siedem warsztatów stolarskich. Taki rodzinny warsztat prowadziła rodzina Kosmalewiczów. Jeden z synów Walentego

⁸⁴ ADW, Księga wpływu pokładnego z lat 1817–1868, sygn. 7; J. Kołtuńiak, *Piotrków...*, s. 103.

⁸⁵ ADW, Księga wpływu pokładnego z lat 1817–1868, sygn. 7, pokładne na rok 1845; J. Kołtuńiak, *Piotrków...*, s. 122, 123.

— twórcy stolarni, Wincenty, który następnie ją przejął, poślubił w 1833 r. piotrkowiankę Agnieszkę Olszewską, z którą miał sześcioro dzieci. Udzielał się przy kościele. Działał w bractwie św. Nepomucena, gdzie był pisarzem, powoływanym także na członka dozoru kościelnego. Zmarł 21 VIII 1852 r., przeżywszy 50 lat. W jego ślady poszedł najstarszy z synów Wojciech⁸⁶.

Z rzemieślników działu drzewnego najskromniej prezentują się kołodzieje (stelmach), którzy nie tylko wytwarzali koła, a niekiedy i pojazdy, ale przede wszystkim je naprawiali. W Piotrkowie Kuj. fachem tym trudniło się trzech stelmachów, których z imienia i nazwiska podaje tabela 3.

Pod względem narodowościowym zdecydowaną przewagę nad rękodzielnikami polskimi mieli w rzemiośle Żydzi. Krawiectwem i szewstwem trudnili się głównie rzemieślnicy żydowski, którzy nie tylko pracowali w miasteczku, ale jeździli także po okolicznych wsiach i dworach, wykonując usługi na miejscu. Branżę krawiecką na terenie miasta reprezentował tylko jeden krawiec pochodzenia polskiego, który szyl lub reperował odzież dla konkretnych klientów. Był nim Jakub Bobecki. Żonaty był z Katarzyną Zawadzką. Wspólnie z żoną prowadzili sklepik z przyborami krawieckimi, co w dużym stopniu pozwalało im przetrwać ciężką sytuację gospodarczą i finansową. Zmarł 28 VII 1853 r., przeżywszy 60 lat. Ze względu na posiadany majątek nie można go zaliczyć do ludzi zamożnych, gdyż w akcie zgonu zamieszczono adnotację „żebrak”⁸⁷.

4. Rzemiosło skórzane

Na rozwój warsztatów rzemiosł skórzanych w Piotrkowie Kuj. duży wpływ miał oprócz rynku zbytu także dostatek surowca. Zwierzęta hodowali mieszczanie, chłopci, a rozwinięta hodowla istniała we dworach i na wsiach w pobliżu miasta. Skóry ściągano też z padłych zwierząt. Pierwszą obróbką surowca zajmowali się garbarze, których w mieście było pięciu, w tym jeden rzemieślnik wyznania ewangelickiego. Była to grupa dość zamożnych rzemieślników.

Jak wynika z tabeli 3. wśród rzemiosł skórzanych zawsze najwięcej było szewców. W 1825 r. w mieście było 14 rzemieślników tej specjalności. Szewcy wytwarzali buty na rynek lokalny, a kupcy żydowscy zamawiali u nich obuwie, które następnie sprzedawali na lokalnych jarmarkach. Wzrost liczby szewców w połowie XIX w. trudno tłumaczyć wzrostem liczby ludności miasta. W 1840 r. szewców w mieście było nawet 31 — najwięcej w dziejach miasta. Można przypuszczać, że wielu mieszczan, którzy mieli małe gospodarstwa rolne, żeby dorobić, wybrało fach szewca. Nie wymagał on dużych nakładów finansowych na zakup niezbędnych narzędzi i surowca.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ APTOW, ASCPRPK, sygn. 28, s. 67.

Tabela 3. Liczba oraz rodzaj warsztatów rzemieślniczych w Piotrkowie Kuj.

Lp.	Specjalność	Liczba	Imię i nazwisko
1	2	3	4
1.	Farbiarz	4	Szczepan Romantowski (P), Teodor Pintner, Bogusław Straszewski, Jan Romantowski
2.	Szewc	30	Karol Waniński, Jakub Zrodowski, Michał Redmerski (zm. 1838 r.), Piotr Redmerski, Szymon Machtyłowicz (zm. 1832 r.), Antoni Garczyński, Maciej Krajewski, Andrzej Mielarz, Jakub Zrzadowski, Walenty Suski, Andrzej Cygaeki (zm. 1831 r.), Adam Przygodzki, Jan Krajewski, Andrzej Maychrowicz (zm. 1831 r.), Józef Pacholski, Bogumił Dzięciołowski (wcześniej wyrobnik, zm. 1832 r.), Andrzej Kawecki, Antoni Kawecki, Ignacy Staniszewski, Walenty Suski, Michał Sowiński, Nikodem Paździerski, Teodor Staniszewski (zm. 1847 r.), Antoni Dzięciołowski, Juliusz Lisiecki, Karol Rejputz, Kacper Węglewski, Jan Zawadzki, Hipolit Tonański, Ludwik Machtyłowicz, Felicjan Bąkowski (zm. 1849)
3.	Gospodarz	15	Marcin Nowak, Jakub Pietrasiewicz, Marcin Posluszny, Szymon Olszewicz, Antoni Orłowski (zm. 1832 r., cechmistrz), Ignacy Rakowski, Antoni Sukienniczak (zm. 1833 r.), Szymon Kiechaszewicz, Ignacy Balicki, Karol Rakowski, Gabriel Bakowski, Gabriel Książkiewicz, Wojciech Cierznia, Józef Przybylski, Hipolit Kędziński
4.	Wyrobnik	46	Bartłomiej Celinek, Szczepan Ciesliński, Jan Kryzstofowicz, Franciszek Dziubiak, Kacper Jastrzębski (zm. 1841 r.), Marcin Kamiński, Szymon Kwarciński, Antoni Majchrzak, Wawrzyniec Pietrsiewicz, Jan Studzicz, Szymon Tonański, Bartłomiej Tonański, Paweł Zieliński (zm. 1849 r.), Walenty Racinowski, Franciszek Mierzejewski, Andrzej Pacholski, Wojciech Frydrych, Jan Kruczak, Antoni Pyszczkowski, Michał Pyczkowski (zm. 1832 r.), Maciej Będziak (zm. 1832 r.), Wojciech Bernacki (zm. 1832 r.), Marcin Imbierkiewicz, Łukasz Jankowski, Kazimierz Gołębiwski, Michał Bałaszewski, Jan Kołodziejcki (zm. 1834 r.), Jakub Łukasik (zm. 1834 r.), Kazimierz Chwiatkowski (zm. 1838 r.), Józef Gruczak (zm. 1842 r.), Marcin Rode, Tomasz Mierzejewski, Maciej Niewiadomy (zm. 1844 r.), Wojciech Nowicki, Kacper Maiczak, Dominik Piotrkowski, Adam Maycher (zm. 1844 r.), Marcin Wodziński (zm. 1844 r.), Jakub Chmielewski, Stanisław Łapiński, Jan Maryański (zm. 1845 r.), Andrzej Czyż, Kacper Macczak, Antoni Wąłoski (zm. 1848 r.), Maciej Habas, Jan Owiesek
5.	Rzeźnik	3	Maciej Bielecki, Szymon Tonański, Kacper Jastrzębski

1	2	3	4
6.	Kowal	4	Kazimierz Lichmański (zm. 1839 r.), Józef Milewicz (P/zm.1834 r.), Jan Słomecki, Hieronim Kordylasiński
7.	Stolarz	7	Wincenty Kosmalewicz (zm. 1852 r.), Maciej Haliński, Karol Pajaczyński (zm. 1831 r.), Maciej Nagorniewski, Jan Powierski, Walenty Zmudowicz, Mikołaj Godziński (P)
8.	Parobek	38	Jakub Gosławski, Jan Groblewski, Mateusz Sobociak, Jakub Biniecki, Karol Redmerski, Michał Dominczak, Andrzej Zomeczak, Piotr Szmyciak, Józef Gurczak, Kazimierz Poturalski, Wojciech Kaczmarkiewicz, Kacper Nowak (zm. 1832 r.), Kacper Marciniak, Michał Michalak, Franciszek Waszak, Franciszek Czerwiński, Leon Wozniak, Jan Smarol, Jan Grobkowski, Walenty Kuraszewski, Jan Kornacki, Łukasz Kwieciński, Kazimierz Rakowski, Błażej Przybyszak, Franciszek Ciesielski, Balcer Romański, Mateusz Klimczak (zm. 1844 r.), Mikołaj Szeląg (zm. 1844 r.), Karol Korucki, Jan Lewandowski, Jan Jabłoński, Wojciech Wanecki (zm. 1847 r.), Jacek Paliszczak (zm. 1847 r.), Piotr Radziński, Paweł Lebioda, Kazimierz Rogalski, Łukasz Zachwieja, Ignacy Borowski
9.	Mielcarz	3	Andrzej Ślizewicz, Jan Zeler, Jan Maryjański
10.	Owczarz	6	Andrzej Pawłowski, Jan Śmigieński, Karol Pawłowski (P), Antoni Potrzebowski, Łukasz Malinowski, Wawrzyniec Piwoński
11.	Garbarz	4	Antoni Lipiński, Jan Karol Szemberg, Bogumił Straszewski (ewangelik), Michał Naruszkiewicz
12.	Kołodziej	3	Józef Skupniewicz, Józef Ozimiński, Józef Grudziński
13.	Kuśnierz	3	Józef Arkuszewski, Antoni Szadkiewicz, Teofil Młicki
14.	Płóciennik	4	Jan Gajewski (softys Piotrkowa Kuj.), Tomasz Gruszkowski (zm. 1843 r.), Stanisław Nerlich, Piotr Gruszkowski
15.	Krawiectwo	1	Jakub Bobecki
16.	Fornal	6	Walenty Szezekowski, Michał Kwieciński, Mikołaj Zatarra, Kacper Maciejczak, Piotr Wojnarowicz, Franciszek Ciesielski (zm. 1847 r.)
17.	Młynarz	11	Jakub Cheydrowicz, Jan Lewandowski, Walenty Łobudzki (P), Błażej Gutkowski, Andrzej Grabowski, Bogusław Fidler (1. 70, zm. 1830 r.), Adam Ferency, Józef Cholewski, Maciej Kierzkowski (1. 70, zm. 1836 r.), Antoni Wofowski, Maciej Habasiński (zm. 1850 r.)

1	2	3	4
18.	Stelmach	3	Józef Wayczyński, Krystian Kreczyn, Jakub Kuciński
19.	Pasterz	3	Cyprian Kwarciński, Wojciech Dankiewicz (zm. 1846 r.), Bartłomiej Grzybowski
20.	Piekarz	1	Leopold Sierakowski (Ewangelik)
21.	Dramiczarz	2	Maciej Kielkowski, Michał Bielecki
22.	Mularz (murarz)	6	Jan Kołodziejcki, Jan Zeler, Ignacy Laskowski, Wilhelm Kurkiewicz, Franciszek Grąbacki, Antoni Chrapkiewicz
23.	Kominiarz	3	Karol Fuks, Antoni Schulz, Wojciech Fuks
24.	Cieśla	1	Walenty Kuraszewski
25.	Akuszarka	4	Katarzyna Woźniak, Katarzyna Dąderek, Katarzyna Bobecka, Marianna Borowska
26.	Bednarz	2	Jakub Szymański, Ficher
27.	Komornik	7	Marcin Imbirkiewicz, Józef Górski, Franciszek Wdowiak, Jan Piekarski, Maciej Kubasiński, Maciej Czerwiński, Walenty Kuraszewski
28.	Malarz	1	Wojciech Kurkiewicz
29.	Kościelny dziad		Andrzej Pacholski (zm. 1850 r.), Andrzej Pachciarek (zm. 1848), Walenty Wieczorkiewicz (zm. 1832 r.)
30.	Szklarz	1	E. Sliwicki

Źródło: Na podstawie ADW, Księga ochrzczonych 2 (1828–1850 — indeks); 4 (1826–1836), 5 (1836–1845), 6 (1846–1862); Księga zaślubin 14 (1826–1854); Księga ochrzczonych, zaślubin i zmarłych 49 (1825), 50 (1825), 51 (1826–1841) i 52 (1842–1860); APPK, 1 (1779–1862), 2 (1811–1850), 3 (1815–1838), 4 (1820–1884), 5 (1840–1899), 6 (1817–1868) i 7 (1836–1846).

W latach 1825–1850 w Piotrkowie Kuj. mieszkało trzech kuśnierzy. Stanowili oni częściowo konkurencję dla garbarzy, ponieważ oprócz szycia futer zajmowali się także garbowaniem skór na kozuchy i futra. Kuśnierze pracowali zapewne także na zamówienie bogatszej szlachty i mieszczan.

Na podstawie tabeli 3. można stwierdzić, że w omawianym okresie Piotrków Kuj. był lokalnym ośrodkiem szewstwa: okresowo w mieście pracowało 34 rzemieślników tej specjalności.

Dopełnieniem branży tekstylnej było czterech pracujących płócienników. Ten zawód innymi słowy to tkacze, którzy nie tylko tkali płótna, ale dokonywali ich wykończenia (np. wybielania, zmiękczenia). Wyraźnie rozróżniano płócienników od sukienników, gdyż ci ostatni tkali wyroby z wełny, która podlegała innej obróbce — filcowaniu tkaniny. Majstrowie tej profesji byli zrzeszeni w cechu. Starszym cechu piotrkowskiego był Jan Gajewski, który zarazem był sołtysem, a pod koniec życia podjął się posługi kościelnej przy kościele. Zmarł 7 IX 1855 r., przeżywszy 80 lat, pozostawiając po sobie wdowę Józefę Gajewską z domu Zielińską⁸⁸.

Jednorazowo występowali w aktach metrykalnych inni rzemieślnicy branży skórzaney: rymarz i siodlarz. Jest to dziwne o tyle, że z racji rozwiniętego transportu kołowego powinien być zawsze przynajmniej jeden rymarz produkujący na rynek lokalny. Ze względu na szlak handlowy przebiegający przez Piotrków Kuj. w XIX w. rymarz-siodlarz potrzebny był także dla obsługi podróżnych. Być może występujący w źródle siodlarz był jednocześnie rymarzem, i był zatrudniony w którymś z folwarków.

5. Rzemiosło spożywcze

Ze względu na zaspokajanie podstawowych potrzeb ludności zawsze dobrze rozwiniętymi były rzemiosła spożywcze. Liczbę warsztatów rzemiosł spożywczych przedstawia tabela 3. W aktach metrykalnych zaskakująco mało wykazano piekarzy. Można przypuszczać, iż w całym charakteryzowanym okresie wielu mieszczan wypiekało chleb dla swoich potrzeb w domu. Jednak Żydzi na pewno chleb kupowali. Czy dwóch piekarzy wystarczyło dla zaspokojenia potrzeb niemal 400 mieszkańców? Można w to wątpić. W XVIII w. było zawsze kilku piekarzy, spadek ich liczby w drugiej ćwierci XIX w. można tłumaczyć zmniejszeniem liczby mieszkańców miasta z powodu emigracji i epidemii.

Zawód rzeźnika były domeną rzemieślników żydowskich z powodu uwarunkowań religijnych: konieczności spożywania koshernej żywności. Jednak w tekście zajęto się tylko rzemieślnikami chrześcijańskimi. Choć chrześcijańskim rzeźnikom trudno było rywalizować z rzeźnikami żydowskimi, ponieważ ci sprzedawali taniej

⁸⁸ APTOW, ASCPRPK, sygn. 30, s. 66.

mięso z tylnych, niekoszernych części zwierzęcia, rekompensując zyski w cenie mięsa koszernego sprzedawanego o wiele drożej. Z kolei żaden Żyd nie kupił mięsa u chrześcijańskiego rzeźnika, ponieważ zwierzę nie zostało ubite w sposób rytualny.

Po upadku Rzeczypospolitej w Piotrkowie Kuj. osadnicy pruscy zbudowali wiatraki. W 1820 r. w Piotrkowie Kuj. i okolicach były trzy młyny wodne, cztery wiatraki i jeden deptak (młyn koński). Na podstawie kontraktu z 30 IV 1811 r. wiatrak i grunt plebański używało małżeństwo Bogusław i Klara Fidler. Bogusław zmarł 13 XI 1830 r., przeżywszy 74 lata, a jego żona pięć lat później. Mieli podpisany z proboszczem 40-letni kontrakt, który miał wygasnąć w 1851 r. Wtedy to z prośbą o przedłużenie umowy zgłosił się spadkobierca nieżyjących czynszowników, syn Wincenty i jego żona Zuzanna Mętlewicz Fidler. Kontrakt podpisano 27 II 1852 r.⁸⁹ Drugim młynarzem używającym plebańskiego wiatraka był Błażej Gutkowski w 1820 r.

W 1840 r. w mieście działały cztery wiatraki, w tym dwa kościelne, które zbudowane były w Piotrkowie Poduchownym, a jeden z nich dzierżawił Adam Ferency, jako osadnik emfiteutyczny z kontraktu z proboszczem. Był żonaty z Małgorzatą Limańska. Zmarł 14 XII 1855 r., przeżywszy 70 lat⁹⁰.

Według danych z tabeli 3. w Piotrkowie Kuj. niemal nie było rzemieślników związanych z produkcją alkoholu: winników, gorzelników, słodowników (mielcarzy), miodosytników i piwowarów. Choć karczmy w tym czasie pozostawały ściśle związane z gospodarką (i propinacją dworską). Dwór piotrkowski posiadał dochody z propinacji.

Na potrzeby dworskich browarów w gminie czy parafii pracowało trzech mielcarzy (słodowników), zapewne ściśle związanych z browarem piotrkowskim, ale najprawdopodobniej produkującymi sód dla innych mniejszych browarów w okolicy (patrz tab. 3). W 1840 r. w mieście było trzech gorzelników i jeden piwowar, których z imienia i nazwiska podano w tabeli 3. Nie wiadomo tylko w których browarach i gorzelnicach oni pracowali.

Obok wymienionych warstw społeczności miejskiej Piotrkowa Kuj. istniała niewielka grupa ludności utrzymująca się z jałmużny przy miejscowym kościele i uboga część ludności egzystująca jako siła najemna w miejscowych gospodarstwach. Spośród określonych w aktach metrykalnych „dziadami kościelnymi”, z trzech wymienionych najdłużej z jałmużny żył Andrzej Pacholski, który zmarł w 1850 r., przeżywszy 80 lat⁹¹. Często występował w aktach metrykalnych jako świadek sporządzonych dokumentów w kancelarii parafialnej.

⁸⁹ ADW, Księga wpływu pokładnego z lat 1817–1868, sygn. 7; ADW, APPK, sygn.1, k. 545.

⁹⁰ APTOW, ASPRPK, sygn. 30, s. 77, 78.

⁹¹ APTOW, ASCRPK, sygn. 25, s. 78.

Tabela 4. Urodzeni i zmarli w mieście Piotrkowie Kuj.

Rok	Liczba urodzeń	Liczba zgonów
1825	17	20
1826	19	21
1827	20	9
1828	21	18
1829	19	19
1830	21	29
1831	14	51
1832	11	31
1833	10	13
1834	25	19
1835	12	12
1836	15	12
1837	21	13
1838	9	13
1839	23	11
1840	13	4
1841	19	8
1842	15	9
1843	25	14
1844	24	14
1845	25	14
1846	21	10
1847	19	15
1848	16	25
1849	27	7
1850	22	18
Razem	483	444

Źródło: Na podstawie: ADW, Księga ochrzczonych 2 (1828–1850 — indeks); 4 (1826–1836), 5 (1836–1845), 6 (1846–1862); Księga zaślubin 14 (1826–1854); Księga ochrzczonych, zaślubin i zmarłych 49 (1825), 50 (1825), 51 (1826–1841) i 52 (1842–1860); APPK, 1 (1779–1862), 2 (1811–1850), 3 (1815–1838), 4 (1820–1884), 5 (1840–1899), 6 (1817–1868) i 7 (1836–1846).

Podsumowanie

Na tle zarysowanych powyżej uwag na temat struktury społecznej i zawodowej mieszkańców Piotrkowa Kuj. można stwierdzić, że czynnikami integrującymi lokalną społeczność były: parafia, dobra ziemskie, władza publiczna oraz jarmarki i karczmy. Można postrzegać społeczność miejską w pierwszej połowie XIX w. jako mocno zamkniętą, w której małżeństwa zawierano w obrębie miasta, zaś świadkowie ślubów i chrztów byli głównie sąsiadami lub wywodzili się z określonej warstwy zawodowej. Dla przykładu młynarze stanowili zamknięty krąg społeczny, co podkreślało środowiskowe powiedzenie: „jak się żenić, to równo — młynarz z młynarzówną”. Odrębność tej grupy podkreślał też specyficzny język, który dla osób z zewnątrz był całkowicie niezrozumiały oraz charakterystyczny strój, stanowiący symbol wykonywanej profesji. Zdecydowanie wyróżniał się on spośród ubiorów innych mieszkańców. Obserwować można także dziedziczenie pozycji społecznej: komornik — syn komornika, parobek — syn parobka, zapewne podyktowane tym, iż trudno było rodzicom wyposażyć odpowiednio całe wychowane potomstwo. Rzadsze były przypadki awansowania w drabinie społecznej, czego przykładem może być ślub córki gospodarza z synem rzemieślnika z miasta. Jeden raz można było zaobserwować w metrykach parafialnych ruch w dół drabiny społecznej: córka właścicieli dóbr ziemskich nie wychodziła za mąż za szlachcica, lecz oficjalistę.

Zapisy w aktach metrykalnych pozwalają wejrzeć również w skład etniczny miasta Piotrkowa Kuj. w drugiej ćwierci XIX w. Pośród polskiej większości zapisane zostały w nich osoby o niemieckich nazwiskach w liczbie ośmiu rodzin.

Na przyrost naturalny pośród mieszczan piotrkowskiej parafii katolickiej w obserwowanym wpływ miało wiele czynników, w tym ważną rolę odgrywały epidemie chorób zakaźnych, ze szczególnym uwzględnieniem cholery, która w wielu przypadkach dziesiątkowała lokalną społeczność. W omawianym okresie odsetek zmarłych dzieci do dziesiątego roku życia stanowił 50% wszystkich zgonów.

Metryki miasta Piotrkowa Kuj. z drugiej ćwierci XIX w. zdały egzamin i okazały się być skutecznym źródłem do zobrazowania mieszczan piotrkowskich tego okresu w zakresie ruchu naturalnego, mobilności poziomej i pionowej oraz struktury społeczno-zawodowej.

STRESZCZENIE

Celem artykułu była charakterystyka społeczeństwa miasta Piotrkowa Kujawskiego pod względem liczebności, narodowości, wyznania jego członków oraz pozycji społecznej i funkcji. Określono na ile warunki życia mieszkańców zmieniały się w mieście prywatnym. Scharakteryzowano także zajęcia ludności. Margines chronologiczny artykułu objął okres od 1825 do 1850 r. Granice terytorialne stanowią granice gruntów miasta Piotrkowa Kujawskiego.

SUMMARY

The aim of the article was to characterize the society of the city of Piotrków Kujawski in terms of size, nationality, religion of the members, as well as social position and function. It was determined to what extent the living conditions of the inhabitants changed in a private city. The occupation of the population was also characterized. The chronological margin of the article covered the period from 1825 to 1850. The territorial boundaries are the boundaries of the land of the city of Piotrków Kujawski.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Diecezji we Włocławku, Akta parafii Piotrków Kujawski 1811–1850, sygn. 2 (63).
Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu, sygn. 2407, k. nlb.
Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Rada Stanu i Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego z lat [1772] 1807–1813 [1830], sygn. 37, s. 51, 52.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Notariusz Antoni Kowalski w Wieluniu, Umowa kupna sprzedaży Piotrkowa Kuj. 1857 r., sygn. 51, k. 212–215.
Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku
Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Piotrków Kujawski, sygn. 3–9.
Naczelnik Powiatu Włocławskiego z lat 1808–1866 [1889], sygn. 784, k. nlb.

Źródła drukowane

- Catalogus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis anno Domini 1833*, s. 55, 70, 84.
Catalogus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis anno Domini 1835, s. 121.
Ordo divini officii ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno 1833, sede vacante, auctoritate et mandato Valentini Tomaszewski adm. dioec. vlad. seu caliss. propositus, Varsaviae [1832].
Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1882, s. 23.
Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1883, s. 23.

Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1884, s. 21.

Ordo divini officii ad usum dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno 1835, sede vacante, auctoritate et mandato Valentini Tomaszewski adm. dioec. vlad. seu caliss. propositus, Varsaviae [1834].

Tabela miast, wsi, osad królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności, alfabetycznie ułożone w Biurze Komisji Rządowej spraw Wewnętrznych i Policji, t. 2, Warszawa 1827, s. 90.

Prasa

Nowy Kalendarz Polityczny na rok 1826, Warszawa 1826, s. 309.

Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1834, Warszawa [b.d.w.], s. 281.

Nowy Kalendarzyk Polityczny na rok 1835, Warszawa [b.d.w.], s. 294.

Kalendarzyk Polityczny na rok 1849, Warszawa [b.d.w.], s. 357.

Opracowania (wybrane)

Borucki M., *Ziemia kujawska pod względem historycznym, geograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym*, Włocławek 1882.

Cackowski S., *Miasta dobrzyńskie i kujawskie w końcu XVIII i na początku XIX wieku (1793–1807)*, Włocławek 1995.

Dziki T., *Rypin w latach 1793–1918*, w: *Rypin — dzieje miasta*, t. 1: *Do 1918 roku*, red. K. Miłkowski, Rypin 2010, s. 336, 337.

Dziki T., *W czasach zaborów (1893–1918)*, w: *Monografia Powiatu Włocławskiego*, red. K. Miłkowski, T. Dziki, Włocławek 2018, s. 160.

Dziki T., *Brdów w latach 1815–1870. Administracja. Finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis” 2021, t. VIII, s. 54.

Dziki T., *Sompolno. Administracja. Finanse i majątek miejski*, „Polonia Maior Orientalis” 2022, t. IX, s. 75.

Garczyński T., *Dorpowscy w Prusach Królewskich i Wielkopolsce. Studium genealogiczne*, Toruń 2012.

Kołtuniak J., *Piotrków Kujawski. Zarys dziejów miasta i parafii*, Bydgoszcz 2002.

Kołtuniak J., *Głębocki Bartłomiej h. Doliwa (?–1760), podkomorzy brzesko-kujawski, kolator i właściciel Piotrkowa Kuj.*, w: *Słownik biograficzny powiatu radziejowskiego*, z. 1, red. J. Kołtuniak, Piotrków Kuj.–Włocławek 2002, s. 37.

Korobowicz A., Witkowski W., *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Warszawa 2012.

Kukło C., *Urodzić się i zestarzeć w małym mieście staropolskim*, w: *Między Zachodem a Wschodem. Studia ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, t. 2, Toruń 2003, s. 345–353.

Ks. Budkiewicz M., Kołtuniak J., *Duszpasterze. Parafii św. Jakuba Apostoła w Piotrkowie Kujawskim*, Piotrków Kujawski 2021.

Ks. Jezusek W., Ks. Eugeniusz Gruberski w trosce o reformę muzyki i śpiewu kościelnego, „Studia Płockie” 1/1973, s. 67–111.

Latawiec K., *Rosyjska straż graniczna w Królestwie Polskim w latach 1851–1914*, Lublin 2014.

Lukasiewicz J., *Zmiany kierunków szlaków handlowych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 64/4, 1973, s. 835.

Minakowski J.M., *Elita Rzeczypospolitej województwa brzeskie, kujawskie i inowrocławskie, w: Elita Kujawska*, t. XIX, Kraków 2015.

Opisy miast Kujaw Wschodnich z 1860 r. (Gubernia warszawska), „Nowe Miscellanea Historyczne”, t. 6, wstęp i opr. M. Gruszczyńska, J. Poraziński, Warszawa 2002.

Polski Słownik Biograficzny, t. 20, z. 85, s. 344.

Smyk G., *Administracja publiczna w Królestwie Polskim w latach 1864–1915*, Lublin 2011.

Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836–1861, opr. E. Sęczys, Warszawa 2007.

Winiarz A., *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1831)*, Lublin 2002.

Wroński A., *Duchowieństwo i Kościół katolicki w Królestwie Polskim wobec sprawy narodowej w latach 1832–1860*, Warszawa 1994.

Nota o autorze

Jarosław Kołtuniak — piotrkowianin, doktor nauk humanistycznych, wykładowca akademicki, obecnie pełniący urząd starosty radziejowskiego. Autor licznych publikacji z zakresu historii regionalnej.

Anna Batorczak

Uniwersytet Warszawski

EDUKACJA NA RZECZ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU DO 2030 ROKU

Słowa kluczowe: edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju, zrównoważony rozwój, edukacja

EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT BY 2030

Keywords: education for sustainable development, sustainable development, education

Uznając, że właściwa edukacja jest kluczowym warunkiem realizacji założeń zrównoważonego rozwoju, edukację ustanowiono jednym spośród 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju, przyjętych na 70. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ obradującej w dniach 25–27 IX 2015 r. w Nowym Jorku z udziałem 100 przedstawicieli państw, szefów rządów i liderów społeczeństwa obywatelskiego.

Prowadzenie edukacji jest wpisane w realizację każdego z Celów Zrównoważonego Rozwoju, ale ustalenie Celu 4.: „Zapewnienie edukacji włączającej na wysokim poziomie oraz umożliwienie wszystkim ludziom edukacji przez całe życie” szczególnie mocno podkreśla przekonanie przywódców społeczności światowej, że edukacja ma zasadnicze znaczenie dla osiągnięcia wszystkich Celów ZR. Bez odpowiedniej edukacji niemożliwy jest postęp w którymkolwiek obszarze zrównoważonego rozwoju: ochrony zdrowia, zrównoważonej konsumpcji i produkcji, ochrony klimatu przeciwdziałaniu ubóstwu czy dążeniu do równouprawnienia¹.

Organizacja Narodów Zjednoczonych od początku powstania koncepcji zrównoważonego rozwoju przykłada ogromną wagę do roli edukacji w osiąganiu zrównoważonego rozwoju, mobilizując światowe społeczeństwo do jej wdrażania. Intensywność podejmowanych działań najwymowniej świadczy o tym, jak duże nadzieje pokłada się w edukacji i jej udziale w transformowaniu rozwoju cywilizacyjnego.

---

¹ <http://www.unesco.pl/662/> [dostęp: 17 lipca 2023 r.].

Do najważniejszych międzynarodowych inicjatyw ONZ obligujących kraje Europy i całego świata do wprowadzania edukacji dla zrównoważonego rozwoju (EZR) do systemów kształcenia należą:

— Dekada Edukacji na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju proklamowana w 2002 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych na lata 2005–2014. Dekada była koordynowana przez agendę ONZ do Spraw Wychowania, Nauki i Kultury (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* — UNESCO).

— Program Działań Globalnych Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju² (*Global Action Programme on Education for Sustainable Development*) przyjęty na konferencji podsumowującej Dekadę EZR, która miała miejsce w Japonii, Aichi-Nagoya, w listopadzie 2014 r.

— Agenda 2030 i 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju przyjęte podczas 70. Sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych we wrześniu 2015 r.

— Dekada Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju do 2030 r. przyjęta w 2021 r. podczas Światowej Konferencji UNESCO nt. Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju w Berlinie.

Każda z tych inicjatyw nie tylko określa zobowiązania, ale również ustanawia cele, doprecyzowuje zakres i charakterystykę tej edukacji.

Pojęcie edukacji dla zrównoważonego rozwoju z wyraźnym wskazaniem na to, że jest to edukacja zajmująca się wzajemnie powiązаныmi zagadnieniami środowiska, gospodarki i życia społecznego, pojawiło się w Agendzie 21 — kluczowym dokumencie przyjętym na konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” w Brazylii, w Rio de Janeiro w 1992 r. W części IV: *Środki Realizacji*, w rozdziale 36: *Edukacja, szkolenie i świadomość społeczna*, najważniejsze tezy zostały zapisane w następujący sposób³:

— Wiele osób nie rozumie ścisłych zależności pomiędzy działalnością człowieka a środowiskiem, ponieważ ich wiedza jest niedokładna lub niewystarczająca.

— Należy uwrażliwić ludzi i zwiększyć ich zaangażowanie w proces poszukiwania rozwiązań dotyczących problemów środowiska i rozwoju. Edukacja może kształtować świadomość, jeśli chodzi o kwestie środowiska i etykę, wartości i postawy, umiejętności i zachowania umożliwiające rozwój zrównoważony. W celu osiągnięcia tego zamierzenia edukacja powinna obejmować nie tylko środowisko fizyczne i biologiczne, lecz także zagadnienia środowiska społeczno-gospodarczego oraz rozwój człowieka.

² „Global”, tłum. własne.

³ *Rozwój zrównoważony w edukacji szkolnej. Jak nauczać zgodnie z ideami Szczytu Ziemi*, red. K. K a f e l, W. L e n a r t, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, s. 8.

Przyjęcie Agendy 21 nałożyło na państwa-sygnatariuszy tego dokumentu obowiązek opracowania krajowych i lokalnych strategii edukacyjnych, które miałyby na celu uwzględnianie w programach nauczania na wszystkich poziomach zagadnień przedstawiających wzajemną integrację problemów związanych z ochroną środowiska i rozwojem⁴. W Polsce, w oparciu o bardzo szerokie i wnikliwe konsultacje społeczne, powstał dokument: *Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*, w którym cele edukacji służącej zrównoważonemu rozwojowi sformułowano w następujący sposób⁵:

— Kształtowanie pełnej świadomości i budzenie zainteresowania społeczeństwa wzajemnie powiązanymi kwestiami ekonomicznymi, społecznymi, politycznymi i ekologicznymi.

— Umożliwienie każdemu człowiekowi zdobywania wiedzy i umiejętności niezbędnych dla poprawy stanu środowiska.

— Tworzenie nowych wzorców zachowań, kształtowanie postaw, wartości i przekonań jednostek, grup i społeczeństw, uwzględniających troskę o jakość środowiska.

Dekada Edukacji na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2005–2014

Od Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych organizuje co dziesięć lat światowe konferencje poświęcone zrównoważonemu rozwojowi, podczas których podsumowuje się i ocenia wypełnienie przyjętych zobowiązań oraz planuje kolejne działania odpowiadające zmieniającym się czasom i nowym wyzwaniom. Druga konferencja zatytułowana „Światowy Szczyt w sprawie Zrównoważonego Rozwoju” odbyła się w Afryce Południowej, w Johannesburgu w 2002 r. Niestety z prezentowanych podczas konferencji analiz i raportów wynikało, że zarówno w sferze praktycznych działań, jak i w sferze kształtowania świadomości, nie zostały spełnione pokładane oczekiwania i w związku z tym należy zintensyfikować działania⁶. Dla wzmocnienia i podniesienia efektywności edukacji ONZ podczas Drugiego Szczytu Ziemi proklamowało Dekadę Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju na lata 2005–2014. Koordynację Dekady EZR powierzono

⁴ *Przez Edukację do Zrównoważonego Rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2001, s. 29.

⁵ Tamże, s. 8.

⁶ A. K a l i n o w s k a, *Dekada Edukacji dla zrównoważonego Rozwoju — zmniejszanie barier*, w: *Wybrane zagadnienia z ekologii i ochrony środowiska. Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju. Wybór wykładów z lat 2004–2007*, red. A. K a l i n o w s k a, W. L e n a r t, Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym, Warszawa 2007, s. 45.

UNESCO⁷. Ustanawiając Dekadę EZR, Organizacja Narodów Zjednoczonych uznała edukację na rzecz zrównoważonego rozwoju za kluczowe wyzwanie XXI w. i istotne narzędzie mogące skutecznie przyczynić się do poprawy jakości życia wszystkich ludzi na świecie. Realizacja Dekady miała wzmocnić rolę EZR i służyć osiągnięciu postępu w tak ważnych i nieodzownych kwestiach jak:

- wspieranie pokoju na świecie,
- walka z globalnym ociepleniem,
- zmniejszenie przepaści rozwojowej między bogatymi a biednymi krajami oraz walka z biedą,
- przeciwdziałanie marginalizacji kobiet i dziewcząt.

Choć nadrzędnym celem Dekady EZR było prowadzenie skutecznej praktyki tej edukacji na całym świecie to istotne było również doprecyzowanie czym jest edukacja dla zrównoważonego rozwoju oraz upowszechnienie tego terminu. Podkreślono, że EZR nie jest oddzielnym tematem czy też rozszerzeniem programu nauczania, lecz nowatorskim podejściem do nauczania.

Dekada EZR wiązała się także z innymi globalnymi inicjatywami edukacyjnymi, którym patronuje UNESCO: programem Edukacji dla Wszystkich⁸, koncentrującym się na zapewnieniu powszechnego dostępu do edukacji oraz Dekadą Alfabetyzacji (2003–2012), której celem jest zapewnienie edukacji dorosłym. Wszystkie te inicjatywy łączy wspólna idea: edukacja jest kluczem do zrównoważonego rozwoju⁹.

Ogłoszenie przez ONZ Dekady EZR zaowocowało w 2005 r. ważnym dokumentem określającym zasady realizacji Dekady EZR w krajach europejskich — **Strategią Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ**¹⁰. Nadrzędnym celem Strategii EZR, zgodnie z wytycznymi UNESCO, jest włączanie tematyki zrównoważonego rozwoju do programów nauczania na wszystkich poziomach kształcenia edukacji formalnej oraz do edukacji nieformalnej i pozaformalnej (mimowolnej).

---

⁷ UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) organizacja wyspecjalizowana ONZ, której podstawowym celem jest wspieranie współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury, sztuki i nauki, a także wzbudzanie szacunku dla praw człowieka, bez względu na kolor skóry, status społeczny i religię, <https://pl.wikipedia.org/wiki/UNESCO> [dostęp: 27 lipca 2022 r.].

⁸ Program Edukacja dla Wszystkich (*Education for All*) zainicjowany na Światowej Konferencji w Jomtien (Tajlandia, 1990) jest głównym programem edukacyjnym UNESCO, <http://www.unesco.pl/edukacja/edukacja-dla-wszystkich/> [dostęp: 6 lipca 2022 r.].

⁹ Strony Polskiego Komitetu ds. UNESCO, <http://www.unesco.pl/> [dostęp: 1 lipca 2022 r.].

¹⁰ Całość dokumentu Strategii dostępna jest na stronach Ministerstwa Środowiska, https://www.mos.gov.pl/g2/big/2009_04/4f3f267429420f4dfcb32b98f1ac8605.pdf [dostęp: 20 marca 2022 r.].

W przyjętym dokumencie Strategii podkreślono kluczową rolę edukacji i szkoły w osiągnięciu zrównoważonego rozwoju i określono warunki skutecznej realizacji EZR w szkole¹¹:

— EZR wymaga zmian w strukturze programów i metod nauczania, tak aby nie był to wyłącznie proces przekazywania wiedzy, ale aby było to wspólne badanie rzeczywistych sytuacji życiowych podejmowane razem przez uczniów i nauczyciela. Celem takich wspólnych badań jest identyfikowanie i analiza aktualnych problemów i poszukiwanie dla nich możliwych rozwiązań.

— Instytucje edukacji formalnej przekazując wiedzę oraz kształtując świadomość i wpływając na odpowiednie zachowania uczniów same powinny funkcjonować według zasad zrównoważonego rozwoju. W placówce oświatowej w praktyczne działania na rzecz ZR powinni być włączeni uczniowie, nauczyciele, osoby zarządzające, pozostały personel, a także rodzice i inne osoby spoza szkoły.

Tak jak zrównoważony rozwój dotyczy wszystkich ludzi na świecie, tak i adresatami edukacji dla zrównoważonego rozwoju są wszystkie osoby w każdym wieku. Jednak szczególnie ważne znaczenie dla przekazywania wiedzy oraz kształtowania umiejętności i postaw koniecznych dla skutecznego urzeczywistniania zrównoważonego rozwoju ma edukacja formalna realizowana w szkole. Szkoła jest instytucją, która obejmuje zasięgiem oddziaływania wszystkie osoby przed osiągnięciem pełnoletności, przygotowując je do podejmowania ról społecznych w życiu dorosłym. Kierując się tym przesłaniem najważniejszym zaleceniem Strategii Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ jest włączanie tematyki zrównoważonego rozwoju do programów nauczania na wszystkich poziomach kształcenia.

Wskazania zawarte w Strategii pozostają aktualne i pokrywają się z osiągnięciami i rozwijanymi trendami zakończonej Dekady Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju. Podsumowanie wyników Dekady odbyło się podczas Światowej Konferencji na temat Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju w dniach 10–12 XI 2014 r. w Aichi-Nagoya (Japonia). To ważne spotkanie zgromadziło ponad 1000 uczestników z kilkudziesięciu krajów, wśród których znalazło się 76 przedstawicieli ministerstw z krajów członkowskich UNESCO, reprezentanci organizacji pozarządowych, akademicy, przedstawiciele biznesu oraz młodzieży ze 150 krajów¹². Zaprezentowano raport podsumowujący osiągnięcia Dekady EZR „Shaping the Future We Want”¹³.

¹¹ *Strategia Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju Europejskiej Komisji Gospodarczej ONZ*, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2008, s. 8–11.

¹² <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/neste/1/article/37/swiatowa-konferencja-na-temat-edukacji-dla-zrownowazonego-rozwoju/> [dostęp: 7 lipca 2022 r.].

¹³ *Shaping the Future We Want. UN Decade of Education for Sustainable Development (2005–2014), FINAL REPORT*, UNESCO, Paris 2014.

Program Działań Globalnych Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju¹⁴ *(Global Action Programme on Education for Sustainable Development)*

Zakończenie Dekady EZR nie było zakończeniem wysiłków UNESCO na rzecz edukacji dla zrównoważonego rozwoju. Podczas konferencji w Nagoi przedstawiciel japońskiego rządu, Minister Edukacji, Kultury, Sportu, Nauki i Technologii, Hideki Niwa, podkreślił, że: „Edukacja dla Zrównoważonego Rozwoju nie kończy się wraz z ostatnim rokiem Dekady. Przeciwnie, powinniśmy teraz zwiększyć zaangażowanie na rzecz EZR, wykorzystując doświadczenie zdobyte podczas ostatnich dziesięciu lat”¹⁵.

Kontynuacją działań podjętych na całym świecie było ogłoszenie przez UNESCO podczas konferencji w Nagoi Programu Działań Globalnych Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju (*Global Action Programme on Education for Sustainable Development — GAP*). Uczestnicy konferencji wyznaczyli „Mapę Drogową dla Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju”, służącą wdrożeniu Globalnego Programu Działań (*Roadmap for implementing the Global Action Programme on Education for Sustainable Development*). W dokumencie przyjętym do roku 2019 podkreślono, że porozumienia polityczne, zachęty finansowe i nowoczesne technologie nie są wystarczające do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju. Konieczna jest radykalna zmiana sposobów myślenia i działania w kształtowaniu naszych relacji z innymi ludźmi i całym ekosystemem Ziemi. Dla zapewnienia rozwoju, który zaspokoi potrzeby obecnych i przyszłych pokoleń, potrzebne jest wyposażenie wszystkich osób w odpowiednią wiedzę i umiejętności oraz ukształtowanie właściwego systemu wartości. GAP wyznacza pięć obszarów rozwoju EZR:

1. Kształtowanie polityki, która będzie wspierała EZR.
2. Transformację procesu nauczania i prowadzenia szkoleń.
3. Doskonalenie zawodowe nauczycieli i edukatorów.
4. Mobilizowanie młodzieży.
5. Wzmacnianie działań służących wprowadzaniu zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym¹⁶.

Rozwijanie i wzmacnianie edukacji dla zrównoważonego rozwoju w powyższych obszarach ma dać każdemu człowiekowi możliwość zdobywania wiedzy, nabywania umiejętności oraz kształtowania systemu wartości i podejścia, które umożliwią mu

¹⁴ „Global”, tłum. własne.

¹⁵ <http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/neste/1/article/37/swiatowa-konferencja-na-temat-edukacji-dla-zrownowazonego-rozwoju/> [dostęp: 7 lipca 2022 r.].

¹⁶ *Roadmap for Implementing Global Action Programme on Education for Sustainable Development*, <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002305/230514e.pdf> [dostęp: 20 marca 2023 r.].

praktyczną realizację zasad zrównoważonego rozwoju. W dokumencie Globalnego Programu Działań opisano następujące „wymiar” EZR:

— Treści nauczania — włączanie do programów nauczania tematyki dotyczącej najważniejszych współczesnych przejawów niezrównoważonego rozwoju takich jak: globalne ocieplenie, utrata różnorodności biologicznej, zapobieganie kłeskom żywiolowym, niezrównoważona konsumpcja i procesy produkcyjne.

— Pedagogika i środowisko nauczania — przeprowadzanie procesu nauczania-uczenia się w sposób interaktywny, tak aby osoba ucząca się (uczeń), zajmowała w procesie nauczania centralną pozycję umożliwiającą jej dokładną analizę i badanie omawianych zagadnień, podejmowanie działań i transformacji. Środowisko nauczania zarówno fizyczne, jak i wirtualne (online) powinno być kształtowane tak, żeby zachęcać osoby uczące się do podejmowania działań na rzecz zrównoważonego rozwoju.

— Rezultaty nauczania — kształtowanie i promowanie kluczowych kompetencji EZR takich jak systemowe (krytyczne) myślenie, wspólne (grupowe) podejmowanie decyzji oraz branie odpowiedzialności za obecne i przyszłe generacje.

— Społeczna transformacja — umożliwienie wszystkim odbiorcom EZR, bez względu na ich wiek i miejsce kształcenia oraz jego rodzaj, transformacji siebie i swojego otoczenia (społeczeństwa), w tym:

- umożliwienie przejścia do „zielonej” ekonomii i społeczeństw poprzez rozwijanie umiejętności i kompetencji potrzebnych do rozwoju rynku pracy i wykonywania „zielonych” zawodów oraz motywowanie do prowadzenia zrównoważonego stylu życia.
- umożliwienie ludziom bycie „globalnymi obywatelami”, którzy angażują się i podejmują działania, zarówno w skali lokalnej, jak i globalnej, przyczyniając się do rozwiązywania globalnych problemów i tym samym współtworzą bardziej sprawiedliwy, pokojowy, włączający (a nie dzielący) i zrównoważony świat¹⁷.

Zgodnie z wyznaczonymi celami Globalnego Programu Działań EZR powinna znaleźć się we wszystkich agendach, programach i działaniach służących wdrażaniu zrównoważonego rozwoju. W odniesieniu do edukacji szkolnej podkreślono, że nie jest wystarczające podejmowanie tematyki zrównoważonego rozwoju na lekcjach ani nawet zarządzanie szkołą zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Zrównoważony rozwój powinien być misją szkoły — całe nauczanie, funkcjonowanie szkoły, współpraca z otoczeniem powinno być przesiąknięte tą wizją rozwoju cywilizacyjnego. Rozwój zrównoważony nie może być dodatkowym tematem zajęć szkolnych, powinien być osią funkcjonowania szkoły i głównym punktem odniesienia.

¹⁷ Tłum. własne.

Agenda 2030 i 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju

Swoistymi drogowskazami wyznaczającymi kierunek zrównoważonego rozwoju jest wspomniane już 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju¹⁸, do osiągnięcia których społeczność międzynarodowa powinna dążyć w ciągu najbliższych kilkunastu lat — do 2030 r.

17 Celów Zrównoważonego Rozwoju w języku polskim i przyjętej ikonografii

Cele Zrównoważonego Rozwoju (często używa się skrótu SDGs od angielskiej nazwy *Sustainable Development Goals*) wzajemnie przenikają się ze sobą, ukazując współzależność procesów gospodarczych, społecznych i przyrodniczych. Prowadzenie skutecznej edukacji jest wpisane w realizację każdego z Celów Zrównoważonego Rozwoju a ustalenie Celu 4.: „Zapewnienie edukacji włączającej na wysokim poziomie oraz umożliwienie wszystkim ludziom edukacji przez całe życie”, szczególnie mocno podkreśla zasadnicze znaczenie edukacji dla osiągnięcia wszystkich Celów ZR i poczynienia znaczącego postępu na drodze realizacji zrównoważonego rozwoju.

Cel 4. ZR, podobnie jak wszystkie pozostałe zawiera listę szczegółowych zadań, które powinny być zrealizowane do 2030 r. Jednym z nich jest zapewnienie, że do roku 2030 wszyscy uczący się przyswoją wiedzę i nabędą umiejętności

¹⁸ ang.: *Sustainable Development Goals* (SDGs). Wszystkie 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju jest przedstawionych na stronach Polskiego komitetu ds. UNESCO, <http://www.unesco.pl/662/>.

Lista 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju (wraz z wybranymi kryteriami osiągnięcia założonego celu) znajduje się również na końcu tej publikacji.

potrzebne do promowania zrównoważonego rozwoju, w tym m.in. przez edukację na rzecz zrównoważonego rozwoju i zrównoważonego stylu życia, praw człowieka, równości płci, promowania kultury pokoju i niestosowania przemocy, globalnego obywatelstwa oraz docenienia różnorodności kulturowej i wkładu kultury w zrównoważony rozwój¹⁹.

Od czasu przyjęcia Agendy 2030 podczas 70. Sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych we wrześniu 2015 r., jej 17 SDGs stało się wyzwaniem dla świata nauki, biznesu, organizacji pozarządowych, administracji i instytucji szkolnictwa. Uzyskanie założonych celów do 2030 r. wymaga bowiem zdecydowanych działań, innowacyjności, światowego partnerstwa i skutecznej edukacji.

Cel 4. Dobra jakość edukacji

Dekada Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju do 2030 r.

Najnowszą inicjatywą ONZ i UNESCO mającą służyć wzmocnieniu edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju jest Dekada Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju do 2030 r. przyjęta w 2021 r. podczas Światowej Konferencji UNESCO na temat Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju w Berlinie. Konferencja odbyła się w dniach 17–19 V 2021 r. Organizatorem było UNESCO, we współpracy i przy wsparciu niemieckiego Federalnego Ministerstwa Edukacji i Badań oraz w partnerstwie z Niemieckim Komitetem do spraw UNESCO.

Po zakończeniu konferencji 80 ministrów i wiceministrów oraz 2800 interesariuszy zajmujących się edukacją i środowiskiem z krajów całego świata podpisało Deklarację Berlińską w sprawie Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju (ESD) zobowiązując się do podjęcia konkretnych działań w celu przekształcenia edukacji i nauki w taki sposób, aby służyły przetrwaniu naszej planety. UNESCO zaapelowało, aby do 2030 r. edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju stała się podstawowym elementem wszystkich systemów edukacji na wszystkich poziomach.

¹⁹ <http://www.un.org.pl/cel4>, [dostęp: 3 marca 2023 r.].

Podczas konferencji został przedstawiony dokument „Mapa Drogowa ESD do 2030 r.” (*Education for Sustainable Development: A Roadmap*)²⁰, który ma ułatwić każdemu państwu członkowskiemu UNESCO realizację wizji edukacji zwartej w Deklaracji Berlińskiej.

W dokumencie wskazano na następujące priorytetowe obszary działań:

- wzmocnienie roli ESD w polityce państw (*advancing policy*),
- przekształcanie środowiska uczenia się (*transforming learning environments*),
- wzmacnianie możliwości osób prowadzących edukację (*building capacities of the leaders*),
- wzmacnianie i mobilizowanie młodzieży (*empowering and mobilizing youth*),
- przyspieszenie działań na szczeblu lokalnym (*accelerating local level actions*)²¹.

W Deklaracji Berlińskiej uznano kluczową rolę nauczycieli w promowaniu EZR i inwestowaniu w rozwój zdolności nauczycieli oraz innego personelu oświatowego na wszystkich poziomach oraz w zapewnieniu ogólnosektorowego podejścia do niezbędnej transformacji edukacji.

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono rolę edukacji dla wdrażania celów zrównoważonego rozwoju i rolę ONZ a szczególności UNESCO w koordynowaniu działań na rzecz edukacji dla zrównoważonego rozwoju. Omówione zostały najważniejsze międzynarodowe inicjatywy ONZ obligujące kraje Europy i całego świata do wprowadzania edukacji dla zrównoważonego rozwoju (EZR) do systemów kształcenia do roku 2030. Zaprezentowano oraz omówiono cele tych zobowiązań oraz ich zakres.

SUMMARY

The article presents the role of education for the implementation of sustainable development goals and the role of the UN, and in particular UNESCO, in coordinating activities for education for sustainable development. The most important international UN initiatives obliging countries in Europe and around the world to introduce education for sustainable development (ESD) were discussed. to education systems until 2030. The objectives of these commitments and their scope were presented and discussed.

---

²⁰ *Education for Sustainable Development: A Roadmap*, published in 2020 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802>.

²¹ Tłum. własne.

Bibliografia

Źródła drukowane

Rozwój zrównoważony w edukacji szkolnej. Jak nauczać zgodnie z ideami Szczytu Ziemi, red. K. Kafel, W. Lenart, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, s. 8.

Kalinowska A., *Dekada Edukacji dla zrównoważonego Rozwoju — zmniejszanie barier*, w: *Wybrane zagadnienia z ekologii i ochrony środowiska. Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju. Wybór wykładów z lat 2004–2007*, red. A. Kalinowska, W. Lenart, Uniwersyteckie Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym, Warszawa 2007, s. 45.

Przez Edukację do Zrównoważonego Rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2001, s. 29.

Strategia Edukacji dla Zrównoważonego Rozwoju Europejskiej Komisji Gospodarcza ONZ, Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2008, s. 8–11.

Strony internetowe

Shaping the Future We Want. UN Decade of Education for Sustainable Development (2005–2014), FINAL REPORT, UNESCO, Paris 2014, pdf <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000230171> [dostęp: 26.07.2023].

Roadmap for Implenting Global Action Programme on Education for Sustainable Development, <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002305/230514e.pdf> [dostęp: 26.07.2023].

Education for Sustainable Development: A Roadmap, published in 2020 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 7, place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, France <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802> [dostęp: 26.07.2023].

<http://www.unesco.pl/edukacja/dekada-edukacji-nt-zrownowazonego-rozwoju/neste/1/article/37/swiatowa-konferencja-na-temat-edukacji-dla-zrownowazonego-rozwoju/> [dostęp: 26.07.2023].

<http://www.un.org.pl/cel4> [dostęp: 26.07.2023].

<http://www.unesco.pl/> [dostęp: 26.07.2023].

Notka o autorze

dr Anna Batorczak — biolog, ekolog. Obroniła pracę doktorską na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego na temat stanu edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju w edukacji formalnej w Polsce i Wielkiej Brytanii. Obecnie adiunkt na Uniwersytecie Warszawskim w Uniwersyteckim Centrum Badań nad Środowiskiem Przyrodniczym i Zrównoważonym Rozwojem — prowadzi zajęcia z zakresu edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju dla studentów Międzywydziałowych Studiów Ochrony Środowiska i kierunku *Sustainable Development*. Koordynowała utworzenie nowego kierunku studiów II stopnia w języku angielskim *Sustainable Development* na UW i obecnie pełni funkcję kierownika tego kierunku studiów. Przez wiele lat koordynowała liczne krajowe i międzynarodowe projekty odnoszące się do różnych aspektów edukacji dla zrównoważonego rozwoju takich jak: edukacja na obszarach chronionych, edukacja osób niepełnosprawnych, szkoła jako placówka zrównoważonego rozwoju, wykorzystanie multimediiów. Jest

---

wykładowcą na Uniwersytetach Trzeciego Wieku oraz Uniwersytecie Dzieci. Autorka licznych scenariuszy zajęć i opracowań edukacyjnych. Współpracuje z licznymi organizacjami i instytucjami zajmującymi się edukacją m.in.: Polski Komitet ds. UNESCO i Fundacja Rozwoju Systemów Edukacji. Jest Ekspertem Komisji Europejskiej w programie Horizon Europe.

Karol Jankowski

Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej „Saniko” Sp. z o.o. we Włocławku

OCENA POTENCJAŁU BEZPIECZEŃSTWA ENERGETYCZNEGO POLSKI W ZAKRESIE PALIWA GAZOWEGO I ROPY NAFTOWEJ W KONTEKŚCIE ICH DYWERSYFIKACJI

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo energetyczne, gaz ziemny, gaz LNG, infrastruktura energetyczna, polityka energetyczna, dywersyfikacja źródeł dostaw paliw płynnych

AN EVALUATION OF POLAND'S ENERGY SECURITY POTENTIAL REGARDING GAS FUEL AND PETROLEUM IN THE CONTEXT OF ITS DIVERSIFICATION

Keywords: energy security natural gas, LNG gas, infrastructure Energy, Policy Energy, diversification of liquid fuel supply sources

Wstęp

Od końca ubiegłego roku do chwili obecnej problematyka bezpieczeństwa dostaw gazu ziemnego do Polski oraz dywersyfikacja źródeł zaopatrzenia w ten surowiec praktycznie codziennie zajmuje pierwsze strony gazet. W środkach masowego przekazu organizowane są debaty z udziałem ekspertów w tej dziedzinie. Jednym z kluczowych tematów diskutowanych w ramach debaty publicznej jest kwestia dywersyfikacji źródeł dostaw gazu ziemnego, rozumiana zarówno z perspektywy dostępu do infrastruktury służącej dywersyfikacji dostaw gazu, jak i z punktu kontraktowego zabezpieczenia dostaw gazu ziemnego do Polski. Szczegółowej analizie poddane są m.in. warunki dostaw skroplonego gazu ziemnego z Kataru, USA, Nigerii oraz maksymalnego wykorzystania terminala LNG w Świnoujściu. W dyskursie politycznym w komentarzach ekspertów i analityków pojawiają się różnorodne opinie dotyczące sposobu optymalnego zabezpieczenia interesów Polski w zakresie długoterminowego zaopatrzenia kraju w to błękitne paliwo.

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie oceny stanu bezpieczeństwa dostaw gazu ziemnego do Polski w kontekście jego dywersyfikacji w perspektywie ostatnich oraz najbliższych lat. Aby dokonać oceny obecnej sytuacji bezpieczeństwa gazowego Polski należy postawić kilka pytań badawczych dotyczących tego problemu. Na jakim poziomie Polska w obecnym czasie ma zapewnione bezpieczeństwo zaopatrzenia w gaz ziemny? Jak duża jest potrzeba przeprowadzenia działań dotyczących dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego do Polski? Jaką rolę w procesie różnicowania dostaw gazu ziemnego do Polski pełni obecnie terminal LNG w Świnoujściu? Czy budowa gazociągu Baltic Pipe ma strategiczne znaczenie w procesie dywersyfikacji tego surowca do Polski? Jak duże znaczenie w całym cyklu bezpieczeństwa energetycznego mają podziemne magazyny gazu ziemnego (PMG)? Czy Polska ma możliwości, aby zwiększyć samowystarczalność energetyczną w zakresie wydobycia gazu ziemnego? Jak może wyglądać struktura dostaw gazu ziemnego do Polski w najbliższych latach?

Na przestrzeni ostatnich lat, a nawet ostatnich miesięcy dobitnie uświadomiono nam wszystkim, jak doniosłe znaczenie ma bezpieczeństwo energetyczne państwa, zwłaszcza teraz na początku XXI w., kiedy Europa Środkowo-Wschodnia staje w obliczu wojny z Federacją Rosyjską. Bardzo istotne znaczenie mają nie tylko złoża surowców energetycznych znajdujące się na terytorium danego państwa, ale także polityka dywersyfikacji źródeł ich zaopatrzenia, co jest podstawą niezależności energetycznej państwa. Bardzo wyraźnie należy podkreślić, że obecnie fundamentalne znaczenie ogrywa również infrastruktura energetyczna, która pozwala na pozyskiwanie, przesyłanie, dystrybucję, a także magazynowanie surowców energetycznych. Należy również mieć świadomość, że na bezpieczeństwo energetyczne nie składa się jednak wyłącznie zapewnienie stałych i bezpiecznych źródeł dostaw. Istotną sprawą jest tutaj także umiejętność budowania bloków i sojuszy między państwowymi, strategiczne planowanie i określanie głównych celów długofalowej polityki energetycznej państwa, innowacyjność oraz bardzo istotna rzecz — kształtowanie świadomości w społeczeństwie.

Rzeczpospolita Polska nie dysponuje wystarczającymi zasobami naturalnymi, które obecnie odgrywają kluczową rolę w gospodarkach poszczególnych państw, strategiczne znaczenie mają takie surowce energetyczne jak gaz ziemny i ropa naftowa — Polska nie posiada złóż tych bogactw w ilości wystarczającej do zaspokojenia potrzeb energetycznych we własnym zakresie. Relatywnie skromne, biorąc pod uwagę całkowitą powierzchnię kraju, polskie złoża ropy naftowej znajdują się niemal wyłącznie w zachodniej oraz południowo-wschodniej części kraju. Wobec tego Polska jest niejako uzależniona od ich importu. Bezsprzecznie najważniejszą dla bezpieczeństwa energetycznego Polski umową jest zabezpieczenie kraju w dostawy odpowiedniej ilości gazu ziemnego, z którego korzysta całe społeczeństwo oraz

ropy naftowej, która jest bardzo ważna dla krajowej gospodarki. Ropa naftowa jest bowiem głównym paliwem węglowodorowym, pokrywającym krajowe zapotrzebowanie na energię pierwotną w 2015 r. niespełna w 25%, co daje drugie miejsce po węglu w bilansie energetycznym Polski. W ostatnich latach pokrycie zapotrzebowania na ropę naftową ze złóż krajowych wynosiło od 3 do około 5%, według stanu na 31 XII 2015 r. W Polsce udokumentowanych jest 86 złóż ropy naftowej o łącznych zasobach wydobywanych 22,82 mln ton. Taka wielkość krajowego wydobycia nie pozwala na pokrycie krajowego zapotrzebowania na ten surowiec. W celu zrównoważenia popytu i podaży niezbędny jest jej import. Ropa naftowa dostarczana jest do kraju za pomocą systemu rurociągów naftowych, który umożliwia odbiór poprzez rurociąg „Przyjaźń” o rocznej przepustowości około 37 mln ton oraz przez Port Północny o zdolności przeładunkowej 34 mln ton rocznie, co umożliwia odbiór ropy transportowanej drogą morską, a następnie jej przesyłanie Rurociągiem Pomorskim. Polska jest niemal w całości uzależniona od importu ropy naftowej — ponad 96% ropy zużytej w 2015 r. pochodziło z importu. Głównym dostawcą ropy naftowej były kraje byłego Związku Radzieckiego. Ropa dostarczana z tego kierunku stanowiła ponad 87% zużycia. Pozostałe ilości zużywanej ropy naftowej pochodzą z krajowego wydobycia oraz były importowane z innych krajów eksportujących ropę naftową.

W obecnie obowiązującym dokumencie — *Polityka energetyczna Polski do 2030 roku* — przyjętym przez Radę Ministrów 10 XI 2009 r., poprawę bezpieczeństwa energetycznego w sektorze ropy naftowej i paliw płynnych planuje się osiągnąć poprzez zwiększenie stopnia dywersyfikacji źródeł dostaw ropy naftowej, rozumianej jako pozyskiwanie jej z różnych regionów świata i od różnych dostawców z wykorzystaniem alternatywnych szlaków transportowych oraz budowę magazynów ropy naftowej i paliw płynnych o pojemnościach zapewniających utrzymanie ciągłości dostaw, w szczególności w sytuacjach kryzysowych¹.

Bezpieczeństwo energetyczne w sferze zaopatrzenia w ropę naftową

Z uwagi na rosnące znaczenie sektora naftowego dla pokrycia zapotrzebowania na energię podejmowane są również działania, które pozwolą na niezakłócone dostawy ropy naftowej. Dziś już prawie 2/3 dostaw ropy naftowej do Polski odbywa się drogą morską, głównie z kierunków innych niż wschodni. W ubiegłym roku Naftoport w Gdańsku przeładował prawie 18 mln ton tego surowca. Naftoport jest

---

¹ *Obwieszczenie Ministra Gospodarki z dnia 21 grudnia 2009 r. w sprawie polityki energetycznej państwa do 2030 r.*, „Monitor Polski” 2010, nr 2, poz. 11.

dziś kluczową spółką zapewniającą dywersyfikację dostaw ropy naftowej do Polski. To jedyny w Polsce morski terminal przeładunku ropy naftowej i jeden z największych terminali przeładunkowych nad Bałtykiem. W ciągu ostatnich dwóch lat Naftoport radykalnie zwiększył potencjał magazynowy, szczególnie pod kątem rozładunku ropy naftowej. Został zakończony drugi etap rozbudowy Terminala Naftowego w Gdańsku, co zwiększyło jego potencjał o prawie 600 tys. m³. W skali całego roku morski terminal jest w stanie przeładować ponad 36 mln ton ropy naftowej oraz cztery mln ton produktów naftowych².

Dywersyfikacja ropy naftowej w Polsce postępuje już od lat, ropa sprowadzana jest też z innych kierunków niż wschodni, zostały podpisane kontrakty z Arabią Saudyjską, USA, Nigerią oraz z Norwegią. Godny uwagi jest również fakt, że Polska jeszcze w 2000 r. była zależna od dostaw rosyjskiej ropy w 93%, obecnie jest to „jedynie” 65%. Zawarty nowy kontrakt na dostawy ropy od Saudi Aramco o wolumenie do około 337 tys. baryłek ropy dziennie oznacza zwiększenie dotychczasowych dostaw, będzie to zaspokajać 50–70% polskiego zapotrzebowania na ten surowiec. Wyraźnie widać, że zmniejsza się udział ropy sprowadzanej do Polski rurociągiem „Przyjaźń”. Jeszcze w połowie 2020 r. było to około 500 tys. baryłek dziennie, a w styczniu 2022 r., tym samym rurociągiem do Polski trafiło jedynie 120 tys. baryłek ropy dziennie. Wraz z upływem czasu saudyjska ropa na pewno wyprze ropę rosyjską z Polski, obecnie na pewno wpłynie to na znaczne ograniczenie importu z kierunku rosyjskiego³. Znaczenie stabilnych dostaw ropy do Polski jest bardzo istotne, bo chociaż krajowe złoża tego surowca są eksploatowane do dziś, to odgrywają podrzędną rolę, stanowiąc jedynie 3–5% całkowitego zapotrzebowania.

Dywersyfikacja kierunków i źródeł dostaw paliwa gazowego

Dywersyfikacja dostaw paliwa gazowego do Polski była w ostatnich latach największym problemem dla ludzi, którzy zarządzają tym krajem. Jest to problem, z którym borykamy się od wielu lat. W kwestii dywersyfikacji dostaw paliwa gazowego Polska jest zdana przede wszystkim na siebie. Niekorzystna sytuacja na polskim rynku gazu ziemnego wynika tylko i wyłącznie z monopolizacji w zakresie dostaw paliwa na rynek polski ze strony rosyjskiego dostawcy (kontrakty z Gazpromem), co istotnie naraża Polskę na ryzyko kryzysów gospodarczych związanych z ograniczeniem lub wstrzymaniem dostaw tego surowca. Społeczeństwo polskie dostrzega aktualną sytuację kraju w zakresie bezpieczeństwa dostaw paliwa gazowego i ma świadomość

² <https://pern.pl/naftoport-skuteczna-dywersyfikacja-dostaw-ropy-naftowej-do-polski/>

³ <https://biznesalert.pl/reuters-saudi-aramco-wyprze-rope-rosyjska-z-polski/>

zagrożeń płynących z braku dywersyfikacji dostaw tego surowca. Nadrzędną kwestią dla bezpieczeństwa energetycznego kraju jest gwarancja dostaw surowców energetycznych z różnych źródeł od różnych dostawców z różnych krajów, gdy będzie to zrealizowane można z całą świadomością stwierdzić, że proces dywersyfikacji w aspekcie dostaw gazu ziemnego do Polski ma mocne podwaliny. Obecny proces dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego do Polski jest przeprowadzany w sposób przemyślany i uwzględniający istnienie szeregu ryzyk związanych z jego wdrożeniem. Przeprowadzone przez różne instytucje badania w tym kierunku zdecydowanie potwierdzają sens i konieczność podejmowania działań w przedmiotowym zakresie⁴. Z analizy i oceny źródeł zaopatrzenia Polski w surowce energetyczne jasno wynika, że ich dywersyfikacja jest niedostateczna, bowiem dominują dostawy z Rosji. Dywersyfikacja zaopatrzenia w gaz ziemny to tylko jedna z opcji, która zapewnia Polsce bezpieczeństwo energetyczne. Konieczna jest też inna dywersyfikacja — źródeł dostaw tego węgłowodoru. Dostawy energii i paliw po akceptowalnych cenach oraz niezawodność tych dostaw — tak w skrócie można określić bezpieczeństwo energetyczne. Dywersyfikację źródeł dystrybucji zasobów energetycznych należy rozpatrywać w kategoriach szeroko zakrojonych interesów naszego kraju. Istnieje uzasadniony zamiar trwałego i szybkiego przeprowadzenia zasadnego zróżnicowania kierunków dostaw kluczowych surowców energetycznych spoza Rosji. W przypadku dywersyfikacji dostaw surowców energetycznych (w tym przypadku gazu ziemnego) będzie wiązało się to z nowymi możliwościami importu nośników energii, dzięki czemu nastąpi zminimalizowanie uzależnienia się od jednego dostawcy. W opinii branżowych ekspertów działaniem o najwyższym projekcie jest maksymalne wykorzystanie terminala do odbioru gazu skroplonego LNG. Decyzję o budowie gazoportu podjęto w 2006 r. Rząd RP budowę terminala uznał za inwestycję strategiczną dla państwa. Inwestycja ta umożliwi odbiór skroplonego gazu ziemnego drogą morską, praktycznie z każdego dowolnego kierunku na świecie, na pewno przyczyni się to w bardzo dużym stopniu do zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego państwa. Na obecną chwilę zdolność regazyfikacyjna gazoportu wynosi 5 mld m³ rocznie. Jest to około 1/3 polskiego zapotrzebowania na gaz ziemny. Na terenie obiektu zlokalizowane są także dwa zbiorniki kriogeniczne do magazynowania procesowego LNG o pojemności 160 tys. m³. Aktualnie realizowany jest Program Rozbudowy Terminalu LNG w skład którego wchodzi:

— wykonanie dodatkowej instalacji regazyfikacyjnej, która zdecydowanie zwiększy moc nominalną terminala do 7,5 mld m³ rocznie,

---

⁴ M. Kamiński, A. Zienkiewicz, *Co polska gospodarka zyska na dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego?*, Ernst&Young, Warszawa 2010.

- budowa trzeciego zbiornika kriogenicznego o pojemności 180 tys. m³, który zwiększy optymalną zdolność procesową składowania surowca,
- budowa instalacji przeładunkowej LNG na kolej — będzie istniała możliwość załadunku paliwa gazowego na cysterny kolejowe,
- wykonanie dodatkowego nabrzeża statkowego, które umożliwi szybszy rozładunek zbiornikowców,
- rozbudowa Terminalu LNG im. Prezydenta Lecha Kaczyńskiego jest kluczowym, wręcz strategicznym elementem tzw. Bramy Północnej. Jest to projekt, który ma zmienić polski system gazowy z dostaw z kierunku wschodniego na dostawy gazu z kierunku północnego z Szelfu Norweskiego⁵.

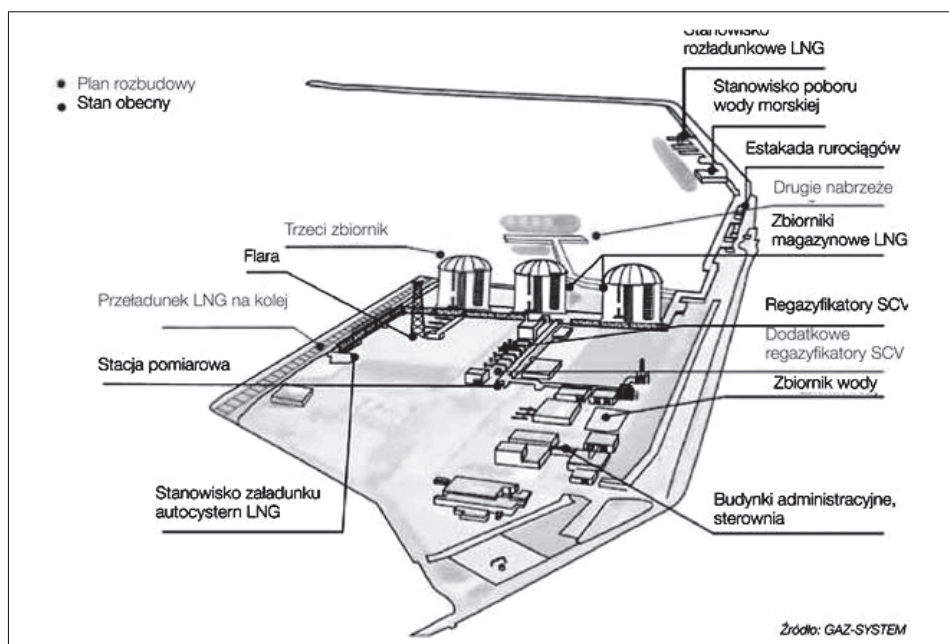
W ocenie każdego Polaka, chociaż w minimalnym stopniu interesującego się problemami naszego kraju, dotyczącymi surowców energetycznych, istnieje przekonanie, iż państwo powinno posiadać kilka źródeł zasilania w surowce energetyczne, a taki stan rzeczy umożliwi prowadzenie dogodnych rozmów z każdym eksporterem tego paliwa. Pierwszą umowę na dostawy skroplonego gazu z Kataru, już w roku 2009 na okres 20 lat podpisało Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo, które jest spółką akcyjną państwa polskiego. W chwili obecnej największym eksporterem skroplonego gazu na świecie jest Katar. Biorąc pod uwagę, że rynek gazu płynnego zmienia się w szybkim tempie i wraz z nim dochodzi do rywalizacji cenowej w dostawach tego gazu, z takiej rywalizacji globalnej mogą wypłynąć tylko korzyści dla naszego państwa. W chwili obecnej do Polski dostarczany jest do terminala LNG w Świnoujściu gaz skroplony z Nigerii, Norwegii, Kataru, Malezji i USA⁶. Należy wyraźnie podkreślić, że bardzo istotnym wydarzeniem w tym aspekcie jest dostawa gazu LNG z USA. W czerwcu 2017 r. nastąpiła bowiem pierwsza tego typu transakcja, w której odbiorcą jest państwo w centralnej części Europy. PGNiG podpisało umowę na import skroplonego gazu do Polski ze stroną amerykańską na okres 5 lat. To dobitnie pokazuje, jak ważna jest rola terminala w Świnoujściu — posiadanie nieograniczonego dostępu do LNG w różnych częściach świata wpisuje się w polską strategię dywersyfikacji dostaw oraz źródeł zaopatrzenia tego węgłowodoru⁷.

Zwiększenie bezpieczeństwa gazowego następuje poprzez: dywersyfikację kierunków i źródeł (dostawców) dostaw, zawieranie zgodnych z prawem energetycznym UE kontraktów z państwami trzecimi oraz solidarność działania między państwami członkowskimi w przypadku sytuacji kryzysowych, jaka obecnie występuje

⁵ Polskie LNG S.A.: Program Rozbudowy Terminalu LNG, www.polskielng.pl

⁶ M. Tomczyk, T. Kościelski, *Rola gazu w bezpieczeństwie energetycznym Polski*, „Safety&Defense” 2016, t. 2, nr 1.

⁷ M. Ruszel, S. Podmiotko, *Bezpieczeństwo Energetyczne Polski i Europy. Uwarunkowania — Wyzwania — Innowacje*, Instytut Politechniki Energetycznej im. J. Łukasiewicza, Rzeszów 2019.

Terminal LNG w Świnoujściu. Stan obecny oraz projekt rozbudowy w realizacji

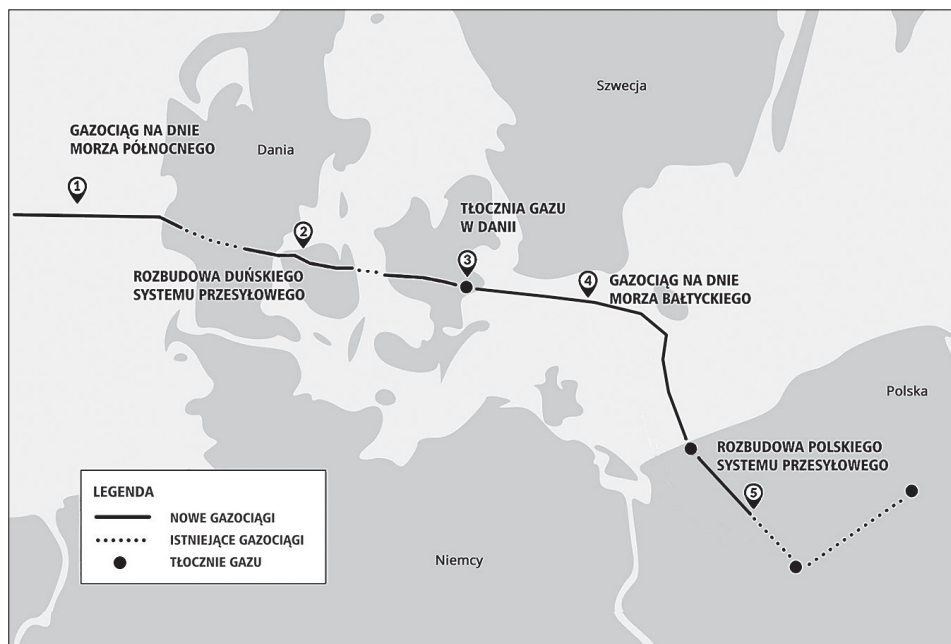
Źródło: <https://www.polskielng.pl/terminal-lng/program-rozbudowy-terminalu-lng>

na naszym kontynencie. Oddanie do użytku terminala LNG w Polsce to jedna z największych inwestycji infrastrukturalnych ostatnich dekad, która oznacza możliwość importowania do Polski gazu skroplonego drogą morską. Dotychczas było to tylko w sferze marzeń naszych decydentów, a obecnie stało się realne.

Projekt Baltic Pipe i jego znaczenie dla bezpieczeństwa Polski

Budowa Baltic Pipe stanowi dla Polski strategiczny projekt infrastrukturalny, którego głównym celem jest utworzenie nowego korytarza dostaw gazu ziemnego do Polski. Gazociąg, którego budowa jest już na ukończeniu (prognozowany termin zakończenia całej inwestycji październik 2022 r.), ma połączyć polski i duński system przesyłowy, umożliwiając Polsce dostęp do surowca norweskiego. Gazociąg został ułożony na dnie Morza Bałtyckiego i dostarczany nim będzie gaz ziemny z Norwegii (Norweski Szelf Kontynentalny) dla odbiorców w Danii oraz na polski rynek z możliwością dwukierunkowego przesyłu tego surowca, czyli również z Polski do Danii. Projekt Baltic Pipe składa się z pięciu komponentów: budowa gazociągu na dnie Morza Północnego, rozbudowa duńskiego systemu przesyłowego,

budowa tłoczni gazu w Danii, budowa gazociągu na dnie Morza Bałtyckiego oraz rozbudowa polskiego systemu przesyłowego. Gazociąg daje Polsce szansę na import gazu z innego kierunku niż dotychczas, czyli z kierunku wschodniego. Gazociąg będzie mierzył około 275 km długości, przebiega przez duńskie i polskie obszary morskie oraz wyłączną strefę ekonomiczną Szwecji. Baltic Pipe ma mieć przepustowość rzędu 10 mld m³ rocznie. Najistotniejszą sprawą w sektorze bezpieczeństwa energetycznego jest fakt możliwości całkowitego uniezależnienia się od dostaw gazu z Rosji, co ma strategiczne znaczenie dla stabilizacji rynku gazu ziemnego w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej. Komisja Europejska uznała budowę Baltic Pipe za „Projekt o znaczeniu wspólnotowym”, co przełożyło się na duże wsparcie dla tej inwestycji. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że realizacja inwestycji zapewni regionowi bardzo potrzebną dywersyfikację nie tylko źródeł, ale także kierunków dostaw tego paliwa. Docelowo pozwoli Polsce uniezależnić się od gazu importowanego z kierunku wschodniego, czyli z Rosji. Jedną z najważniejszych spraw, którą obejmuje projekt Baltic Pipe jest ochrona środowiska. Gazociąg będzie z ogromną siłą promować w Polsce, Europie Środkowej i Wschodniej oraz w regionie Morza Bałtyckiego większe wykorzystanie gazu jako paliwa do wytwarzania energii i ciepła, zastępując inne paliwa kopalne, np. węgiel. Dzięki temu projekt

Przebieg trasy magistrali gazowej korytarza norweskiego (Baltic Pipe)

Źródło: GAZ-SYSTEM S.A.

może mieć zdecydowany wpływ na zmniejszenie emisji dwutlenku węgla, co przełoży się na poprawę jakości powietrza nie tylko w Polsce⁸. W ramach projektu w Polsce oprócz położenia rury gazowej w Bałtyku zostanie zainstalowanych około 230 km gazociągów na lądzie, zostanie zbudowana nowa tłocznia gazu, rozbudowie ulegną dwie inne tłocznie. Budowa lądowych gazociągów jest zadaniem równie skomplikowanym jak realizacja morskiego odcinka. Wymaga bowiem rozpoznania geologicznego, archeologiczno-saperskiego, przygotowania pasa budowy poprzez oczyszczenie go i wyrównanie terenu, a także zdjęcia wierzchniej warstwy gleby. Gazociąg po ułożeniu rur musi zostać zasypany co najmniej 1,2 metrową warstwą ziemi, jedynym śladem gazociągu na powierzchni ziemi są słupki znaczące trasę jego przebiegu⁹.

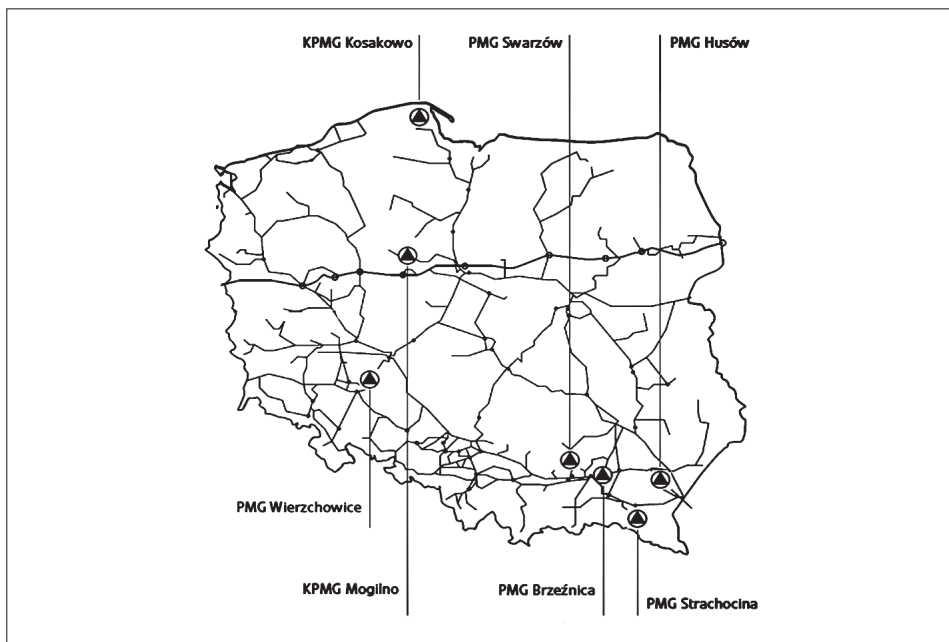
Rozwój magazynów gazowych oraz ich znaczenie

Podziemne magazyny gazu (PMG) — naturalne przestrzenie o dużej pojemności magazynowej znajdujące się głównie w wyeksploatowanych złożach gazu ziemnego i ropy naftowej, kawernach solnych, nieczynnych kopalniach węgla. Do tych miejsc może być wtłaczany gaz, zajmujący w normalnych warunkach objętość miliardów metrów sześciennych. Celem podziemnych magazynów gazu jest również sezonowe, strategiczne przechowywanie gazu ziemnego. Przyczyniają się one do zwiększenia niezawodności systemów gazowniczych oraz w zdecydowany sposób poprawiają bezpieczeństwo energetyczne kraju. Polska posiada magazyny gazu, których do niedawna aktualna pojemność czynna gazu wynosiła 3174,8 mln m³. Wśród nich są magazyny gazu w wyeksploatowanych złożach gazu: Wierzchowice (1,2 mld m³), Husów (0,5), Strachocina (0,360), Swarzów (0,090) i Brzeźnica (0,1), a także w kawernach wylugowanych ze złóż soli: Mogilno (0,598), Kosakowo (0,145). W wyniku zakończenia inwestycji w KPMG Kosakowo łączna pojemność czynna magazynów PGNiG wzrosła z 3174,8 mln m³ do 3235,1 mln m³. Magazyn Kosakowo dysponuje dużą mocą zatłaczania i oddawania paliwa do sieci — odpowiednio 2,4 i 9,6 mln m³ gazu ziemnego na dobę. Tak wysoka elastyczność pracy ma zasadnicze znaczenie w przypadku ewentualnych sytuacji kryzysowych, np. wystąpienia nagłych niedoborów gazu w sieci przesyłowej, poważnych awarii w stacjach ciśnieniowych albo wskutek przerwania dostaw. Podziemne magazyny gazu pełnią istotną rolę jako stabilizatory systemu przesyłowego oraz służą do gromadzenia

⁸ K. J a n k o w s k i, Strategia Bezpieczeństwa Energetycznego Państwa w oparciu o paliwa kopalne. Analiza, ich rola oraz znaczenie w sektorze bezpieczeństwa Polski, praca magisterska, Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku, Włocławek 2021.

⁹ <https://biznes.wprost.pl/gospodarka/10322091/co-to-jest-baltic-pipe.html>

zapasów paliwa wykorzystanych w okresie zwiększonego zapotrzebowania w sezonie grzewczym. Podziemne magazyny gazu są własnością PGNiG, zarządza nimi Gas Storage Poland z Grupy Kapitałowej PGNiG¹⁰.

Lokalizacja podziemnych magazynów gazu w Polsce

Źródło: GAZ-SYSTEM S.A.

Polski system magazynów gazowych jest stopniowo rozbudowywany. W jego skład wchodzi następujące magazyny:

— KPMG Mogilno — magazyn gazu wysokometanowego o pojemności czynnej 585,40 mln m³ zlokalizowany w województwie kujawsko-pomorskim. Został utworzony w kawernach solnych, co pozwala na uzyskanie dużych mocy zatłaczania i odbioru gazu,

— PMG Husów — magazyn gazu wysokometanowego o pojemności czynnej 500 mln m³. Zlokalizowany w województwie podkarpackim,

— PMG Wierzchowice — magazyn gazu wysokometanowego. Utworzony w częściowo wyeksploatowanym złożu gazu zaazotowanego, zlokalizowany w województwie dolnośląskim. Jest to największy podziemny magazyn gazu w Polsce, o pojemności czynnej 1300 mln m³,

¹⁰ <https://energetyka24.com>

— PMG Strachocina — magazyn gazu wysokometanowego o pojemności czynnej 360 mln m³. Zlokalizowany w województwie podkarpackim,

— PMG Brzeźnica — magazyn gazu wysokometanowego o pojemności czynnej 100 mln m³. Zlokalizowany w województwie podkarpackim,

— PMG Swarzędz — magazyn gazu wysokometanowego o pojemności czynnej 90 mln m³. Zlokalizowany w województwie małopolskim. To jeden z najstarszych magazynów gazu w Polsce,

— KPMG Kosakowo — magazyn gazu wysokometanowego o pojemności czynnej 239,40 mln m³. Magazyn zlokalizowany w okolicy Trójmiasta. Docelowa pojemność magazynu to 295 mln m³. Zakończenie budowy KPMG Kosakowo planowane jest na 2022 r.¹¹

Należy również nadmienić, że Polska posiada dodatkowe PMG w miejscowości Daszewo (30 mln m³) oraz Bonikowo (200 mln m³), w których znajduje się gaz zaazotowany. Spełniają one funkcję stabilizującą gazu ziemnego zaazotowanego. Bardzo istotną sprawą w przyszłości będzie to, że wraz ze wzrostem zużycia gazu w kraju zdecydowanie zwiększy się zapotrzebowanie na magazyny tego surowca. Biorąc pod uwagę prognozowany wzrost wykorzystania gazu ziemnego w transporcie, w energetyce oraz budowę korytarza gazowego Północ–Południe, należy spodziewać się, jak wspomiano wcześniej, wzrostu zapotrzebowania na potencjał magazynowy. Jeżeli decydenci odpowiedzialni za politykę energetyczną w państwie zrealizują swe zapowiedzi, to w perspektywie 2025 r. zdecydowanie wzrosną zdolności magazynowe gazu ziemnego. Jeżeli inwestycje te zostaną zrealizowane, wówczas łączna pojemność magazynowa powinna wynosić dużo ponad 4 mld m³ gazu ziemnego¹².

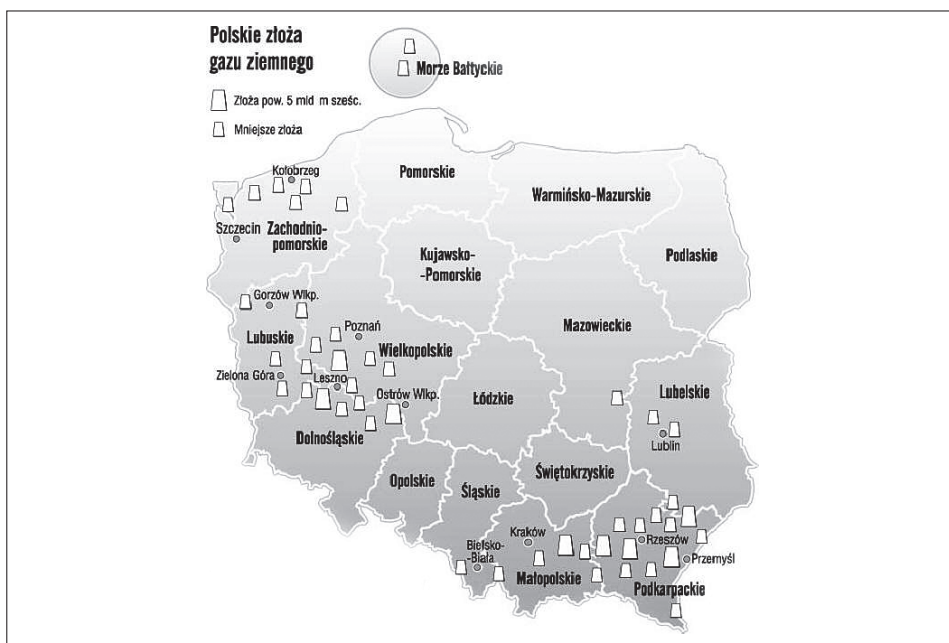
Złóża gazu ziemnego w Polsce

Polska dysponuje ograniczonymi konwencjonalnymi zasobami gazu ziemnego. Złóża tego paliwa są nieduże, większość zlokalizowanych i opisanych polskich złóż ulokowana jest w czterech regionach: na Niżu Polskim w regionie wielkopolskim, na Pomorzu Zachodnim, na przedgórzu Karpat oraz Szelfie Bałtyckim. Spora część gazu zawiera duże zanieczyszczenia azotem (20–70%), co wymaga specjalnego oczyszczenia przed zużyciem. Pokłady ulokowane są głównie na Niżu Polskim, w złożach Cychry i Sulęcina, ich wielkość wydobywana i bilansowa wynosi około

¹¹ <https://pgnig.pl>. — podziemne magazyny gazu.

¹² M. Ruszel, *Ocena bezpieczeństwa dostaw gazu ziemnego do Polski — stan obecny i perspektywa do 2025 r.*, „Polityka energetyczna” 2017, t. 20, z. 1.

15 mln m³. Wydobycie z polskich złóż zabezpiecza około 30% krajowego zapotrzebowania na gaz. Należy zaznaczyć, że istnieje duże prawdopodobieństwo odkrycia dodatkowych złóż tego błękitnego paliwa, jednak poszukiwania są kosztowne i długotrwałe. Polskie złoża gazu charakteryzuje przede wszystkim ich duża liczba, przy równoczesnej niewielkiej zasobności. Przeciętne polskie złożo ma zasoby eksploatacyjne poniżej 1 mld m³. Dla porównania złożo Groningen (w znacznym stopniu wyeksploatowane przez 50 lat) posiadało 2800 mld m³ zasobów wydobywanych. W Polsce jest około 200 zagospodarowanych złóż, w których zasoby wydobywane wynoszą 110,4 mld m³ i 61 niezagospodarowanych złóż z zasobami wynoszącymi 21,4 mld m³. Wszystkie powyższe liczby świadczą o tym, jak skromne są polskie zasoby gazu w konwencjonalnych złożach.

Lokalizacja złóż gazu ziemnego w Polsce

Źródło: <https://student.agh.edu.pl/~wstepien/Char.html>

Wydobycie gazu ziemnego w Polsce w ostatnim trzyleciu utrzymuje się na podobnym poziomie. W ciągu ostatnich dwóch lat zanotowano minimalną tendencję wzrostową, poziom wydobycia nieznacznie wzrósł do 4,6 mld m³. Wydobycie w 2006 r. wynosiło bowiem 4,3 mld m³, a w 2016 r. spadło poniżej 4 mld i wynosiło 3,9 mld. Podobnie było w roku 2017 i 2018, gdzie odnotowano najniższe wydobycie rzędu 3,8 mld m³. Wydobycie gazu z rodzimych zasobów gazu

ziemnego w ostatnich latach stanowiło około 30% krajowego zapotrzebowania na ten surowiec. Jednym z priorytetów strategii PGNiG SA jest rozwój działalności poszukiwawczo-wydobywczej. Strategia przewiduje wzrost nakładów na prace poszukiwawcze. Głównym celem jest wzrost produkcji gazu ziemnego zarówno ze złóż krajowych, jak i zagranicznych, w przyszłości nawet do poziomu 6,2 mld m³. W świetle realizacji tego celu warto podkreślić aktywność PGNiG SA w takich krajach jak np. Norwegia, Libia, Egipt, Dania, Indie i Pakistan¹³.

Jednak ostatnie lata i występujące kryzysy gazowe spowodowały, że wydobycie znów wzrosło powyżej 4 mld m³ rocznie. Aktualnie Polska nie jest w stanie zapewnić odpowiedniej ilości gazu ziemnego z własnych złóż krajowych zarówno do produkcji przemysłowej, jak i klientów indywidualnych. Badania prowadzone przez Polski Instytut Geologiczny wskazują, co prawda, na duży potencjał i zasobność różnych rodzajów gazu, ale jego wykorzystanie gospodarcze nie zawsze jest możliwe ze względu na wysokie koszty eksploatacji w skali przemysłowej. Analizując program rozwoju infrastruktury gazowej, jaki został zrealizowany w ciągu ostatnich kilku lat, należy wystawić pozytywną ocenę ostatnim gabinetom rządowym. Przypomnijmy, że w 2011 r. możliwości importu gazu z kierunku innego niż wschodni stanowiły tylko 9% wolumenu. Obecnie nawet 85% importu gazu może pochodzić z alternatywnych złóż. Bazując na informacjach przedstawianych przez Spółkę GAZ-SYSTEM S.A., można stwierdzić, że Polska konsekwentnie realizuje swój plan dywersyfikacji dostaw gazu.

Zróznicowanie kierunków dostaw gazu ziemnego wzmacnia bezpieczeństwo energetyczne państwa. Jest to widoczne szczególnie w okresie, kiedy obserwuje się zakłócenia w dostawach gazu ziemnego z danego kierunku. Imperialne zakusy niektórych państw, np. Rosji spowodowane są przekonaniem o możliwości podporządkowania sobie odbiorców gazu (poszczególne państwa) i wywierania wpływu na ich decyzje strategiczne, polityczne, gospodarcze, co w konsekwencji spowoduje, mówiąc potocznie, podbicie gospodarcze, czyli ich wolność, suwerenność tracą na znaczeniu. Zgodnie z *Polityką energetyczną Polski do 2030 r.*, do głównych zadań w obszarze bezpieczeństwa dostaw gazu ziemnego zalicza się m.in.: budowę gazociągu Baltic Pipe, budowę terminalu do odbioru skroplonego gazu ziemnego (LNG), zwiększenie wydobycia z własnych źródeł oraz dywersyfikację dostaw przez budowę systemu przesyłowego, umożliwiającego dostawy gazu z kierunków północnego,

---

¹³ *Strategia rozwoju PGNiG SA do 2015 roku*, referat Polskiego Górnictwa Naftowego i Gazownictwa SA podczas kongresu „Przemysł naftowy i gazowniczy strategicznym elementem programu rozwoju gospodarczego Polski do 2030 roku”, V Polski Kongres Naftowców i Gazowników, Bóbrka 12–14 maja 2010.

zachodniego i południowego. Za realizację tych projektów dywersyfikacyjnych odpowiedzialny jest GAZ-SYSTEM S.A.¹⁴

Jednym z najbardziej zaawansowanych projektów w zakresie dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego do Polski jest projekt budowy gazoportu LNG w Świnoujściu. Dywersyfikację źródeł dystrybucji zasobów energetycznych należy rozpatrywać w kategoriach szeroko zakrojonych interesów naszego kraju. Istnieje uzasadniony zamiar trwałego i szybkiego przeprowadzenia zasadnego zróżnicowania kierunków dostaw kluczowych surowców energetycznych spoza Rosji. W obecnych czasach bezpieczeństwo energetyczne stało się jednym z narzędzi polityki międzynarodowej, co jest bardzo dobrze widoczne na przykładzie Federacji Rosyjskiej¹⁵.

W ostatnich latach dochodziło do poważnych kryzysów gazowych na linii Rosja–Ukraina (w chwili obecnej konflikt zbrojny), co nie uszło uwadze decydentom w UE. Kierunek wschodni zaczął być postrzegany przez organa Komisji Europejskiej jako mniej wiarygodny w kwestii dostaw tego paliwa. Istotnie po tych wydarzeniach poczynania Komisji Europejskiej w obszarze bezpieczeństwa dostaw gazu ziemnego nieco się zmieniły, przynajmniej w przekazie medialnym są bardziej stanowcze. Jednak z polskiego punktu widzenia posunięcia UE w zakresie bezpieczeństwa energetycznego są w dalszym ciągu niewystarczające. Należy zdecydowanie podkreślić, że w kwestii dywersyfikacji dostaw paliwa gazowego Polska jest zdana przede wszystkim na siebie, a dywersyfikacja dostaw paliwa gazowego jest konieczna. Unia Europejska w kwestii bezpieczeństwa energetycznego nie mówi jednym głosem, decyzje podejmowane w tej sprawie uwzględniają przede wszystkim interesy poszczególnych państw członkowskich.

Podsumowanie

Długoletni kontrakt z Gazpromem wygasa z końcem 2022 r., ale rosyjski dostawca nie jest wiarygodny i przewidywalny, wielokrotnie w sposób niezapowiedziany ograniczał dostawy gazu do Polski. Postawa rosyjskiego monopolisty w bardzo dużym stopniu utwierdziła stronę polską o konieczności podjęcia zdecydowanych

---

¹⁴ M. Kaliski, S. Rychlicki, J. Siemek, A. Szurlej, *Polityka energetyczna Polski do 2030 r. w sektorze gazu ziemnego — szanse i zagrożenia*, referat wygłoszony na kongresie „Współczesne wyzwania i kierunki rozwoju polskiego górnictwa naftowego, przetwórstwa ropy naftowej i gazownictwa”, IV Polski Kongres Naftowców i Gazowników, Bóbrka 13–15 maja 2009.

¹⁵ Rosja swoją pozycję dostawcy ropy i gazu ziemnego wykorzystuje niekiedy jako narzędzie nacisku do realizacji celów politycznych. Taka postawa prowadzi do postrzegania rosyjskiego dostawcy jako niepewnego źródła, czyli podmiotu stwarzającego zagrożenie dla funkcjonowania państwa, szerzej zob. M. L u t o s t a ń s k i, *Podstawy bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

kroków na rzecz uniezależnienia się od dostaw z kierunku wschodniego. Jak wspomniano wcześniej umowa z Federacją Rosyjską na dystrybucję gazu do Polski zakończy się za kilka miesięcy, do tego czasu państwo polskie musi mieć oddany do użytku gazociąg Baltic Pipe, terminal LNG w Świnoujściu, który powinien dysponować mocą przeładunkową 7,5 mld m³, jednocześnie wydobycie z naszych rodzimych źródeł powinno kształtować się na poziomie około 30% zapotrzebowania krajowego na gaz ziemny. Po spełnieniu tych wszystkich wymogów z całą pewnością możemy stwierdzić, że jesteśmy niezależni od dostaw tego paliwa z Federacji Rosyjskiej. Należy stanowczo podkreślić, że zasadniczym problemem, jak również dużym zagrożeniem dla bezpieczeństwa energetycznego naszego państwa, był egoizm poszczególnych państw Unii Europejskiej, tj. współpraca państw zachodnich z Federacją Rosyjską. Niektóre z nich, przede wszystkim Niemcy, Francja czy Austria w imię własnych interesów i relacji z Moskwą, gotowe są poświęcać bezpieczeństwo i interesy innych krajów UE. W świetle założeń rządzących, jak i ekspertów w tej dziedzinie, gazoport ma być jednym z filarów naszego bezpieczeństwa energetycznego. Według prognoz udział gazu LNG w zapotrzebowaniu krajowym może wynieść ponad 30%, tak więc gazoport jest kluczowym obiektem infrastrukturalnym z punktu widzenia bezpieczeństwa dostaw gazu dla Polski oraz krajów naszego regionu. Należy zdecydowanie podkreślić, że budowa gazociągu Baltic Pipe niewątpliwie zapewni Polsce bezpieczeństwo energetyczne na długie lata. Projekt został uznany za strategicznie bardzo ważny dla Polski, wpisujący się w rządową strategię gazową, obok gazu importowanego w formie LNG oraz krajowego wydobycia, które powinno kształtować się na poziomie około 4,5 mld m³ rocznie. Wszystkie powyższe komponenty zapewniają Polsce gazowe bezpieczeństwo energetyczne w bardzo długim horyzoncie czasowym. Należy w niedalekiej przyszłości poważnie zastanowić się, czy rozwijająca się w dużym tempie polska gospodarka, a także inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej wraz z Ukrainą nie będą potrzebowały jeszcze większej ilości tego surowca. Wówczas zasadne byłoby, aby zaczęto myśleć o budowie Baltic Pipe II.

Odnosząc się do kolejnego pytania badawczego należy stwierdzić, że Polska ma szansę zwiększyć samowystarczalność energetyczną w zakresie zaopatrzenia w paliwo gazowe. Istotny wpływ na to może mieć zarówno utrzymanie produkcji krajowej, o czym wspomniano wcześniej, na poziomie około 4,5 mld m³, jak również zwiększenie wydobycia gazu ziemnego na Norweskim Szelfie Kontynentalnym, gdzie znajdują się złoża gazowe, w których udziały mają polskie spółki PGNiG i Grupa LOTOS. Wydaje się, że jednym z priorytetów powinno być zwiększenie dobowej zdolności odbioru gazu ziemnego z PMG. Biorąc pod uwagę rosnące dobowe zapotrzebowanie na gaz ziemny w okresie wzmózonych mrozów, podczas których temperatura w całej Polsce spada poniżej 20°C, a zapotrzebowanie na dobę

zwiększa się aż do 60 mln m³, rozbudowa, ewentualnie budowa nowych PMG są inwestycjami niezbędnymi. Można przypuszczać, że struktura dostaw gazu ziemnego do Polski w najbliższych latach będzie wyglądać następująco — Polska nadal będzie wydobywać gaz ze złóż konwencjonalnych, a główną spółką produkującą surowiec będzie PGNiG, które posiada koncesje na poszukiwanie i rozpoznawanie konwencjonalnych i niekonwencjonalnych złóż węglowodorów. Zakładając, że wydobywanie utrzyma się na dotychczasowym poziomie z niewielkim wzrostem, jest szansa na wydobywanie rządu około 5 mld m³ gazu ziemnego ze złóż krajowych, co zaspokajałoby około 30% rocznego zapotrzebowania. Na podstawie istniejących przesłanek należy przypuszczać, że w perspektywie 2025 r. zwiększy się produkcja gazu ziemnego z konwencjonalnych złóż zagranicznych. Należy brać pod uwagę również taki scenariusz, że w perspektywie najbliższych lat można spodziewać się decyzji o rozbudowie terminalu LNG w Świnoujściu nawet do 10 mld m³ gazu. Strategiczne znaczenie terminalu LNG w Świnoujściu polega na tym, że zapewnia on dywersyfikację źródeł dostaw gazu ziemnego w stosunku do rosyjskiego źródła nie tylko dla Polski, lecz również innych państw Europy Środkowo-Wschodniej oraz Ukrainy. Bardzo realna staje się również budowa drugiego terminala LNG w Polsce, najprawdopodobniej w Gdańsku, być może będzie to pływający gazoport. Całkowite zrezygnowanie z dostaw gazu ziemnego z kierunku wschodniego wraz z upływem 2022 r. stało się realne, tylko dzięki przemyślanym decyzjom, które zostały podjęte kilka lat temu. Scenariusz, w którym rozbudowa terminalu LNG w Świnoujściu ma przepustowość 7,5 mld m³, oddanie do użytku gazociągu z Norwegii do Danii oraz Baltic Pipe z przepustowością 10 mld m³, a także wydobywanie z krajowych złóż, jak wspomniano powyżej, spowoduje całkowite uniezależnienie się od rosyjskiego monopolisty. Z powyższych analiz wynika, że Polska może dysponować w 2023 r. taką ilością gazu ziemnego (ok. 22 mld m³), że gospodarka w tym czasie nie wykorzysta całej ilości tego surowca. Aktualnie wykorzystywane jest około 20,6 mld m³ gazu, co daje pełną stabilizację w temacie błękitnego paliwa. Trzeba również podkreślić, że w perspektywie 2025 r. Polska będzie miała techniczne możliwości przez interkonektory sprowadzania gazu ziemnego z różnych kierunków (Niemcy, Czechy, Słowacja), lecz nie będzie to zróżnicowanie źródła, gdyż z tych kierunków w dalszym ciągu prawdopodobnie na chwilę obecną będzie to surowiec rosyjski. Mając na uwadze prognozy zawarte w *Polityce energetycznej Polski do 2030 r.*, można stwierdzić, że samowystarczalność energetyczna Polski w dalszym ciągu będzie się zmniejszać. Wpływ na to będzie miało zwiększenie zużycia gazu ziemnego i ropy naftowej, tj. surowców, których konsumpcja jest pokrywana w znacznej mierze z importu.

STRESZCZENIE

Głównym celem artykułu jest dokonanie oceny stanu bezpieczeństwa dostaw gazu ziemnego i ropy naftowej do Polski oraz prognoza sytuacji w perspektywie najbliższych lat. W opracowaniu zostały postawione pytania badawcze dotyczące poziomu zapewnienia bezpieczeństwa dostaw gazu ziemnego do Polski. Przedstawiono również jakie Polska posiada zasoby, aby móc zwiększyć samowystarczalność energetyczną w zakresie wydobycia gazu ziemnego i ropy naftowej. Postawiono hipotezę, że różnicowanie dostaw tych surowców energetycznych w perspektywie najbliższych lat zapewni Polsce bezpieczeństwo w kwestii dywersyfikacji wymienionych surowców energetycznych. Jednym z głównych nośników energii zużywanych w kraju jest ropa naftowa. W powyższym artykule przedstawiono strukturę dostaw i zużycia tego surowca w okresie ostatnich lat. Przedstawiono również zależność poziomu bezpieczeństwa energetycznego państwa polskiego od jego zasobności w surowce energetyczne wymienione w artykule, jakie znajdują się terenie naszego kraju.

SUMMARY

The main purpose of the paper is to evaluate the security of natural gas and oil supply to Poland and to forecast how the situation will develop in the years to come. Exploratory questions are asked regarding the level of security of natural gas supply to Poland. It is also described what resources Poland has in order to increase its energy self-sufficiency in terms of natural gas and oil extraction. A hypothesis is proposed that varied supplies of these fuels in the years to come will make Poland secure in terms of diversification of the fuels in question. Crude oil is one of the major fuels consumed in Poland. The paper presents the structure of its supplies and consumption over the past years. Also described is how Poland's energy security level depends on the abundance of the fuels in question found locally.

Bibliografia

- Jankowski K., *Strategia Bezpieczeństwa Energetycznego Państwa w oparciu o paliwa kopalne. Analiza, ich rola oraz znaczenie w sektorze bezpieczeństwa Polski*, praca magisterska, Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku, Włocławek 2021.
- Kaliski M., Rychlicki S., Siemek J., Szurlej A., *Polityka energetyczna Polski do 2030 r. w sektorze gazu ziemnego — szanse i zagrożenia*, referat wygłoszony na kongresie „Współczesne wyzwania i kierunki rozwoju polskiego górnictwa naftowego, przetwórstwa ropy naftowej i gazownictwa”, IV Polski Kongres Naftowców i Gazowników, Bóbrka 13–15 maja 2009.
- Kamiński M., Zienkiewicz A., *Co polska gospodarka zyska na dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego?*, Ernst&Young, Warszawa 2010.
- Lutostański M., *Podstawy bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Obwieszczenie Ministra Gospodarki z dnia 21 grudnia 2009 r. w sprawie polityki energetycznej państwa do 2030 r.*, „Monitor Polski” 2010, nr 2, poz. 11.
- Ruszel M., *Ocena bezpieczeństwa dostaw gazu ziemnego do Polski — stan obecny i perspektywa do 2025 r.*, „Polityka energetyczna” 2017, t. 20, z 1.
- Ruszel M., Podmiotko S., *Bezpieczeństwo Energetyczne Polski i Europy. Uwarunkowania — Wyzwania — Innowacje*, Instytut Politechniki Energetycznej im. J. Łukasiewicza, Rzeszów 2019.

Strategia rozwoju PGNiG SA do 2015 roku, referat Polskiego Górnictwa Naftowego i Gazownictwa SA podczas kongresu „Przemysł naftowy i gazowniczy strategicznym elementem programu rozwoju gospodarczego Polski do 2030 roku”, V Polski Kongres Naftowców i Gazowników, Bóbrka 12–14 maja 2010.

Tomczyk M., Kościelski T., *Rola gazu w bezpieczeństwie energetycznym Polski*, „Safety&Defense” 2016, t. 2, nr 1.

Strony internetowe

www.polskieng.pl

<https://biznesalert.pl/reuters-saudi-aramco-wyprze-rope-rosyjska-z-polski/>

<https://biznes.wprost.pl/gospodarka/10322091/co-to-jest-baltic-pipe.html>

<https://energetyka24.com>

<https://pgnig.pl>

<https://pern.pl/naftoport-skuteczna-dyweryfikacja-dostaw-ropy-naftowej-do-polski/>

Nota o autorze

Karol Jankowski — absolwent Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku na kierunku energetyka o specjalności zrównoważony rozwój energetyki oraz na kierunku bezpieczeństwo narodowe w zakresie zarządzania kryzysowego i ochrony infrastruktury krytycznej. Obszar głównych zainteresowań naukowych koncentruje wokół bezpieczeństwa energetycznego Polski.

RECENZJE I OMÓWIENIA

Stanisław Burmistrz, *Znamię epoki. Ludzki los utrwalony w historii Kujaw Leśnych i Borowych*, Dom Wydawniczy MARGRAFSEN, Bydgoszcz 2017, ss. 338.

Książka Stanisława Burmistrzaka *Znamię epoki. Ludzki los utrwalony w historii Kujaw Leśnych i Borowych* jest kolejną publikacją poświęconą miejscom znajdującym się w pobliżu południowego krańca Kujaw. Została wydana w 2021 r. przez Dom Wydawniczy MARGRAFSEN w Bydgoszczy. Stosunkowo niedawno, w 2017 r., spod pióra tegoż autora i w tym samym wydawnictwie ukazała się monografia parafii izbickiej *Coronata z izbickiego wzgórza. Historia Parafii p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Izbicy Kujawskiej*. Wcześniej opublikowano *Niezatarty ślad przeszłości* (2013), *Ślad polskiej ziemi* (2014) i *Ród Drya (Dryja) w polskiej historii* (2016). Tym razem opisu dziejów doczekały się przede wszystkim dwie miejscowości położone niedaleko Izbicy Kujawskiej: Lubomin i Pasieka. Książka Burmistrzaka to przywołanie jego „kraju lat dzieciennych”, ponieważ autor, urodzony w 1946 r. we Włocławku, mieszkający od ponad dwudziestu lat w Bydgoszczy, swoje dzieciństwo przeżył w Lubominie, wsi należącej dziś do gminy Boniewo. Los mieszkańców Lubomina i okolicznych miejscowości, szczególnie w czasach II wojny światowej i w okresie powojennym, interesuje go najbardziej. Los ten, w przekonaniu autora, ma wymiar ponadlokalny, bo jak pisze we *Wstępie* „życie każdego człowieka tworzy kartę księgi dziejów danego społeczeństwa”. Księgę tę, według Burmistrzaka, należy czytać nie tylko po to, by wiedzieć, jak było naprawdę (nie wszystko jest zapisane w oficjalnych życiorysach, relacjach, opracowaniach), ale też, by księga „żywej pamięci minionego czasu” świadczyła przeciwko wojnie, przypominała współczesnemu pokoleniu, że należy troszczyć się o bezpieczeństwo kraju, uczyła prawdziwego patriotyzmu, budowania narodowej zgody, tworzenia relacji opartych na zrozumieniu i miłości. Pierwszy rozdział *Sąsiedzkie historie* rozpoczyna krótka prezentacja dziejów wsi Lubomin (wykopaliska świadczą, że na tym terenie już setki lat temu istniała osada), a większość rozdziału poświęcona jest tragicznym wydarzeniom, które rozpoczęły się we wrześniu 1939 r., represjom, zbrodniom niemieckim (uczestniczyli w nich również miejscowi Niemcy, przed wojną w okolicznych miejscowościach żyła ludność pochodzenia niemieckiego), wysiedleniu

mieszkańców wioski w Lubelskie, m.in. do Wąwolnicy, Nałęczowa, Opola Lubelskiego (gospodarstwa wysiedlonych Polaków zajęli osiedleńcy niemieccy), a także odbudowie po wypędzeniu okupantów.

Druga część rozdziału poświęcona jest sąsiedniej wsi Pasieka, znajdującej się w gminie Izbica Kujawska. Podobnie jak w pierwszej części, przedstawiona została historia wioski, ze szczególnym uwzględnieniem XVIII i XIX w. (sprowadzenie osadników olenderskich i niemieckich, ożywienie gospodarcze i zróżnicowanie religijne, znaczną część społeczności stanowili ewangelicy).

Rozdział drugi *Przerwana młodość* podzielony jest na sześć części, każda z nich zawiera spisane przez autora wspomnienia osób pochodzących z Lubomina i okolic, dla których lata niemieckiej okupacji stanowiły swoistą „wyrwę” w ich młodości. Są to wspomnienia ludzi dziś już nieżyjących lub będących w sędziwym wieku. Bohaterowie poszczególnych fragmentów rozdziału opowiadają o wysiedleniu z rodzinnej wioski, o pobycie na wygnaniu w Lubelskiem, z daleka od ukochanych Kujaw (Irena Wypijewska, Anna Biernacka, Teodor Bet, Regina Zworniakiewicz), o przeżyciach więziennych w niemieckiej katowni w Łodzi, w Radogoszczu (Jan Wypijewski), o sytuacji tych, których okupant pozostawił na miejscu, bo ich gospodarstwa były małe i nie nadawały się dla niemieckich osadników, a poza tym byli potrzebni, by pomagać, oczywiście nieodpłatnie, niemieckim gospodarzom (Wojciech Lewandowski, Zenon Woźniak). Obszerny fragment rozdziału stanowi wywiad z Filipem Skurzewskim, potomkiem kresowców i zesłańców, przybyłych na Kujawy „tragicznymi drogami powojennej tułaczki”. Drogi prowadziły zarówno do niemieckiej niewoli, na przymusowe roboty do Rzeszy, jak i na bezkresne obszary Związku Radzieckiego, gdzie zesłańców czekały ciężka praca, zimno i głód. Wielu z nich okrężną drogą przez Bliski Wschód i Afrykę przywędrowało z armią gen. Andersa do Europy, niektórzy do Ojczyzny, do kujawskiego Lubomina. Ze wspomnień możemy dowiedzieć się nie tylko o tym, co ludzie przeżyli w czasie wojny, ale też o ich powojennych losach, o ich pracy na rzecz lokalnej społeczności, wierze w Boga, Boską Opatrzność i opiekę Matki Bożej, przywiązaniu do religii katolickiej, bogatym życiu religijnym, skoncentrowanym wokół parafialnego kościoła, o radości, jaką, mimo wielu przeszkód i trudów (np. represji w okresie stalinowskim), dawało tworzenie nowej powojennej rzeczywistości. Można też znaleźć nawiązania do czasów współczesnych, do obecnej sytuacji żyjących bohaterów książki, wzmianki o ich dzieciach, wnukach, uroczystościach rodzinnych, jubileuszach.

Szczególny charakter ma fragment autobiograficzny, poświęcony boleśnie doświadczonej najbliższej rodzinie autora, mieszkającej w czasie okupacji niemieckiej we Włocławku. Zawarta jest opowieść o maleńkim bracie Waldemarze zastrzelonym przez niemieckiego lotnika z broni pokładowej, o siostrze Ani, zmarłej z powodu zapalenia płuc, bo w okupacyjnych warunkach nie otrzymała żadnej lekarskiej

pomocy, o skatowanym przez gestapowców ojcu i dziadku, zmarłym z powodu skutków pobicia przez Niemców zaraz po wyzwoleniu Włocławka. Mowa o niewolniczej pracy rodziców wywiezionych do Niemiec na przymusowe roboty. Autor nie tylko opowiada o tych wydarzeniach, które są dla niego wciąż „niezabliźnioną raną” (taki jest również tytuł tego fragmentu), ale też nie bez emocji pyta: czy to tragiczne ZNAMIE EPOKI ma być zapomniane i mordercom wybaczone? Pisze też o swoim dzieciństwie przeżytym we Włocławku (w dzielnicach Bularka i Kokoszka), a później na wsi, w Lubominie, gdzie jego mama pracowała jako nauczycielka w miejscowej szkole. Wspomina o kilku latach spędzonych na Ziemiach Odzyskanych, na Dolnym Śląsku, u podnóża Gór Sowich w miejscowości Walim.

Rozdział kończą wspomnienia ks. Antoniego Jerzego Czyżewskiego, prof. KUL, kuzyna autora. Nie dotyczą one Kujaw, lecz losu Polaków zamieszkałych na Kresach Wschodnich, ale są, co podkreśla autor, swoistym wstępem do rozdziału trzeciego.

Rozdział trzeci *Przygarnęły ich Kujawy* poświęcony jest ludziom mieszkającym na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej, którzy musieli opuścić swoje miejsca zamieszkania, gospodarstwa, domy. Zostali wysiedleni, brutalnie wyrzuceni ze swoich ojczystych siedzib, skazani na pracę w nieludzkich warunkach, w syberyjskiej tajdze i w stepie Kazachstanu, a następnie tułaczkę, by w końcu trafić do kujawskiej wsi Pasieka, niedaleko Izbicy Kujawskiej. Taki los spotkał Jana Zawadkę i Alfredę Emilię Brachę (z domu Siarkiewicz), urodzonych w Marysinie, w powiecie Baranowicze, w województwie nowogrodzkim, Marię Leonę Gładyś (z domu Godycka-Ćwirko), urodzoną w Kazachstanie, ich bliskich, sąsiadów, znajomych. Byli wówczas dziećmi i sowieckie represje wobec polskiej ludności zdeptały ich dzieciństwo. Na Kujawach znaleźli swoją życiową przystań, otrzymali nowe gospodarstwa, nowe domy, założyli rodziny, wychowali dzieci, ale syberyjska odyseja wpłynęła na ich życie — zabrała młodość, wielu osobom zdrowie, choć też, jak podkreślali, stworzyła nową wartość, nową rodzinę — Rodzinę Sybiraków. Do końca swoich dni (większość tych osób już nie żyje) czuli szczególną więź z tymi, którzy przeżyli i z tymi, których mogiły pozostały na „nieludzkiej ziemi”.

Czwarty, ostatni rozdział *Życie w czasach spełnionych marzeń* przedstawia życie w Lubominie, w Pasiece i w okolicznych miejscowościach po II wojnie światowej. Mowa tu o stopniowym „zabliźnianiu się” wojennych ran, o odbudowie z wojennych zniszczeń, o odrodzeniu gospodarczym i religijnym. Sporo miejsca poświęcił autor odbudowie kościoła i funkcjonowaniu parafii w Lubominie po roku 1945. Opisał też działalność szkoły podstawowej, koła gospodyń i Ochotniczej Straży Pożarnej w obu wymienionych wyżej wsiach.

W *Zakończeniu* Stanisław Burmistrzак ocenił życie na kujawskiej wsi w czasach swego dzieciństwa i młodości (lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX w.). Jego zdaniem i zdaniem jego bliskich (szczególnie przywołuje wypowiedzi dziadka

Franciszka), mimo biedy i wielu przeszkód, ludzie „Dzielili ze sobą codzienne radości i smutki. Bardzo się kochali, a oprócz tego łączyło ich wielkie, wspólne marzenie — lepsza przyszłość. (...) Na każdym kroku odczuwało się wzajemną sympatię, nawet obcych sobie. Potrzebujący zawsze mogli liczyć na pomocną dłoń”. Dużą rolę w kształtowaniu tych postaw miały Kościół i szkoła. Autor przedstawia cel, któremu ma służyć książka i ogólnie jego twórczość. Postanowił, że nie odejdzie z wielkim bagażem wiedzy: „W moim dorobku pisarskim pozostawiam historię swojego życia, moich przyjaciół, naszych rodziców, dziadków i wcześniejszych pokoleń. (...) Wierzę, że następne pokolenia będą mi wdzięczne za pozostawienie im wartości i celów życia ich przodków, bo dla nich i przyszłych pokoleń życie musi trwać dalej”. Jako potwierdzenie tej opinii autor przytacza wypowiedzi różnych osób (listy, fragmenty homilii księży: ks. prof. Antoniego Jerzego Czyżewskiego z KUL i biskupa Józefa Zawitkowskiego), a także fragmenty wierszy Marii Konopnickiej, Kazimierza Józefa Węgrzyna, Cypriana Kamila Norwida, Juliana Tuwima, Bułata Okudźawy.

Książkę zamyka Aneks *Historia gminy Boniewo* oraz kilkanaście kolorowych fotografii ilustrujących rozmaite wydarzenia z życia Lubomina, wsi szczególnie bliskiej autorowi.

Obraz kujawskiej wsi w książce Burmistrzaka jest oczywiście w znacznym stopniu subiektywny, wieś została pokazana tak, jak ją widzi autor — głównie przez pryzmat jego wrażliwości i doświadczeń — i jak ją widzieli inni bohaterowie tej opowieści. Lektura nie jest łatwa: książka jest obszerna (338 stron), dużo w niej nazw, nazwisk, szczegółowych informacji, uzupełniających tekstów (m.in. wierszy), podanych miejscami nieco chaotycznie, jednak dla osób interesujących się historią regionu i historią Polski jest bardzo cennym źródłem informacji, ważnym dokumentem epoki. Wypowiadają się w niej bezpośredni świadkowie wydarzeń, zarówno tych tragicznych (wojna, okupacja, tułaczka), jak i tych związanych z radością odbudowy i kształtowania nowego, powojennego, a także współczesnego życia. Ludzie przedstawieni nie tylko imieniem i nazwiskiem, bo podano też rok i miejsce ich urodzenia, datę śmierci, miejsce pochówku. Wypowiedzi poszczególnych osób przytaczane są z zachowaniem usterek stylistycznych, co nie razi, a zwiększa poczucie autentyczności. Niezbyt obszerne, ale istotne informacje znajdują w książce zainteresowani okupacyjnym rozdziałem historii Włocławka. Cennym uzupełnieniem są archiwalne fotografie (opisane), mapy, odwołania do wcześniej napisanych książek autora, odwołania do konkretnych dokumentów, materiałów źródłowych.

Henryk Wasilewski (Włocławek)

Był tu wśród nas...: wspomnienia o ks. dr. hab. Józefie Dębińskim, pod redakcją Władysława Stawickiego, Toruń 2021, ss. 238.

Publikacja ma charakter wspomnień poświęconych osobie ks. dr. hab. Józefa Dębińskiego, prezbitera diecezji włocławskiej, duszpasterza i pracownika naukowego. Pomysłodawcami jej napisania są Jadwiga i Marian Ogniewscy, którzy uczęszczali razem z ks. Józefem do golubskiego liceum. Tym zaś, który uporządkował wspomnienia i nadał książce ostateczny kształt, jest Władysław Stawicki, przyjaciel zmarłego.

Książka składa się z trzech rozdziałów i wstępu. We *Wstępie* autor jasno precyzuje cel powstania dzieła — w miarę możliwości całościowe spojrzenie na osobę ks. Józefa, a także „zapisanie pamięci o nim dla tych, którzy będą żyć po nich, aby mogli też z nim «obcować»”.

Rozdział pierwszy *Duszpasterz, pracownik naukowy* to biogram ks. dr. hab. Józefa Dębińskiego oraz wykaz jego dorobku naukowego, a także spis konferencji naukowych, na których wygłaszał referaty.

Bohater wspomnień urodził się 8 III 1951 r. w Klonowie, na ziemi dobrzyńskiej. W latach 1958–1965 uczęszczał do szkoły podstawowej w rodzinnej miejscowości, a następnie kontynuował naukę w Liceum Ogólnokształcącym im. Anny Wazówny w Golubiu-Dobrzyniu, gdzie w czerwcu 1969 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. W latach 1969–1975 studiował w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku, a 1 IV 1975 r. w katedrze włocławskiej przyjął święcenia prezbiteratu z rąk bpa Jana Zaręby. Po święceniach przez 13 lat pracował jako wikariusz w różnych parafiach diecezji włocławskiej, a następnie w latach 1988–2001 pełnił obowiązki proboszcza. W tym czasie obronił doktorat w zakresie nauk humanistycznych na UMK Toruniu. W czerwcu 2001 r. zrezygnował z pracy duszpasterskiej i złożył prośbę do biskupa o urlop naukowy. W dniu 29 XI 2011 r. uzyskał tytuł doktora habilitowanego współczesnej historii Polski oraz historii Kościoła w XX w. za pracę *Duchowieństwo rzymskokatolickiej diecezji włocławskiej w latach 1918–1939*. Po habilitacji od 2012 r. pracował w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu na stanowisku prof. nadzwyczajnego. Zmarł 20 IX 2020 r. w Instytucie Kardiologii w Warszawie po operacji serca. Został pochowany na cmentarzu w Ciepieniu.

Ks. Dębiński, jak wynika z zamieszczonego wykazu, jest autorem licznych publikacji i artykułów naukowych, głównie z zakresu historii, ale także teologii i filozofii. Jest autorem sześciu książek, 93 artykułów naukowych, 20 haseł encyklopedycznych i słownikowych, 30 recenzji, 146 artykułów popularnonaukowych. Publikował w czasopismach polskich i zagranicznych. Warto podkreślić, że jest to dorobek znaczący i ciekawy. Ważnym wymiarem działalności naukowej ks. Józefa było uczestnictwo w sympozjach naukowych w kraju i za granicą. Jako wykładowca

akademicki uczestniczył w 32 sympozjach, na których wygłosił konferencje z zakresu historii, teologii, eklezjologii oraz politologii. Był pełen pasji badawczej, czego przejawem były liczne kwerendy prowadzone w różnych bibliotekach i archiwach polskich oraz zagranicznych, co zaowocowało bogatą wiedzą historyczną i teologiczną. Należy również odnotować, że był współtwórcą i zastępcą redaktora naczelnego czasopisma naukowego „Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie”.

Rozdział drugi *Takim go znaleźliśmy — wspomnienia* zawiera reminiscencje osób znających ks. Józefa, stanowiące trzon publikacji. Wspomnienia osób (36) zostały logicznie uporządkowane w cztery grupy, niektóre ubogacone fotografiami. Najpierw czytelnik otrzymuje możliwość zapoznania się z wypowiedziami koleżanek i kolegów ze szkoły podstawowej, liceum i seminarium duchownego we Włocławku, do których należą: Dariusz Grzywiński, Ewa Buczkowska, Marian Ogniewski, Krystyna i Roman Buczkowscy, Anna Bochowicz, Elżbieta Ciszewska, Jerzy Muchewicz, Ryszard Maćkowiak, ks. Wojciech Kochański, Danuta Maćkiewicz, ks. Władysław Piechota, ks. Janusz Gręźlikowski. Następnie ma możliwość poznania ks. Dębińskiego przez pryzmat wspomnień uczących go nauczycieli i wykładowców. Wśród nich znaleźli się: Zofia Znajewska, ks. Wojciech Hanc, Zbigniew Karpus. Kolejny podrozdział to ogląd znajomych i parafian. Grupę tę tworzą: Władysław Stawicki, Urszula Wardyńska, ks. Sławomir Bącela, Katarzyna Gawrońska, ks. Lucjan Górniak, Roman Urbański, Anna Nowicka, ks. Piotr Obolewski, ks. Stanisław Majewski, Krystyna Kaźmierczak, Piotr Świątkowski, Katarzyna Daniszewska, ks. Maciej Kępczyński. Prezentację osoby ks. Józefa kończą wspomnienia najmłodszych, byłych uczniów, ministrantów i studentów: Arkadiusza Ciechalskiego, Anny Armanowskiej, Barbary Kalkowskiej, ks. Dawida Drapały, Pawła Machalskiego, Marty Kamysz, Szymona Malinowskiego, Janusza Przychodnego.

Każda z tych wypowiedzi podkreśla i akcentuje jakiś charakterystyczny i szczególnie rys osobowościowy, kapłański, duchowy i ludzki księdza Józefa. Każda z nich jest na swój sposób piękna i ciekawa, bo za każdą kryje się historia niepowtarzalnych relacji autora z ks. Józefem. Nie jest możliwe dokonanie syntezy czy podsumowania. Można jednak pokusić się o wyłonienie najważniejszych i najczęściej powracających w wypowiedziach wątków i tematów. Z tak bogatej listy wspomnień wyłania się na pewno postać człowieka i kapłana głęboko wierzącego, ofiarnego, wielkiej pracowitości i wielkiej pokory. Humanisty o dużej wrażliwości na krzywdę i cierpienie, otwartego na potrzeby zarówno duchowe, jak i materialne innych. Zdolnego do poświęcenia im swojego czasu i środków materialnych. Wiernego w przyjaźniach i wytrwałego w dążeniach do wyznaczonego celu. Rzetelnego historyka-badacza zanurzonego w przeszłości, ale również otwartego na problemy współczesne trapiące Kościół i świat. Prezbitera, który kochał swoje kapłaństwo i był do niego przywiązany „jak pies”, dla którego tytuł „ksiądz” był najwyższy

i najpiękniejszy. Dzięki świadectwom jego przyjaciół i znajomych „widzimy go takim, jakim był — człowieka, który patrzył na siebie z pewnym dystansem, który zdawał sobie sprawę ze swoich słabości i niedoskonałości, ale jednocześnie mocno wierzącego” i bardzo kochającego Boga i ludzi. Ks. Józef był człowiekiem towarzyskim, radosnym, dowcipnym, miłym i dzięki temu miał wielu kolegów i przyjaciół zarówno wśród osób duchownych, jak i świeckich. Był zasadniczy w swoich poglądach, zawsze bronił prawdy, nie szedł na żadne układy i kompromisy, w dyskusjach pozostawał niekiedy zadziorny i uparty, lubił, aby jego było na wierzchu. Był cholerykiem i wyjątkowym ironistą, potrafił wiele rzeczy wykić. Chętnie też posługiwał się sarkazmem, co momentami mogło być denerwujące i męczące dla rozmówcy, i zniechęcać do niego ludzi. Bez wątpienia był osobowością ciekawą, człowiekiem wrażliwym na piękno naszej historii, kultury i przyrody, którą kochał.

Rozdział trzeci *Ostatnie pożegnanie* zawiera tekst kazania wygłoszonego na pogrzebie przez księdza Ireneusza Świątka.

Wielkie podziękowanie i wdzięczność należy się tym wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej ciekawej książki. W pierwszej kolejności jej inicjatorom, autorom wspomnień i przede wszystkim jej redaktorowi za trud zredagowania i wydania. To piękny i trwały pomnik, który grono przyjaciół i znajomych wystawiło swojemu przyjacielowi „w sutannie”.

Ks. Krzysztof Konecki (Toruń)

Władysław K u b i a k, Słownik Biograficzny *Oni tworzyli historię gminy Wielgie*, Wielgie 2021, ss. 369.

Na rynku wydawniczym ukazała się kolejna publikacja stanowiąca wyjątkowe kompendium wiedzy o postaciach, których wkład w rozwój, w tym wypadku gminy Wielgie, jest niezmiernie istotny i niepowtarzalny. Autor, dr Władysław Kubiak, w mojej ocenie jest wybitnym specjalistą w dziedzinie publikowania zarówno dziejów poszczególnych miejscowości na terenie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, jak i biografii zasłużonych postaci dla wielu tzw. „małych ojczyzn”. Dotychczas dr Wł. Kubiak opublikował ponad 20 publikacji zwartych oraz liczne artykuły. Wydane obecnie opracowanie wpisuje się w opublikowaną w 2018 r. publikację autorstwa Wł. Kubiaka i A. Wróbla pt. *Dzieje gminy Wielgie*.

Jak stwierdzają w *Przedmowie* władze gminy Wielgie, Halina Sztypka, przewodnicząca Rady Gminy Wielgie oraz Tadeusz Wiewiórski, wójt Gminy Wielgie „Wartość poznawcza tej pracy jest nie do przecenienia. To hołd oddany wszystkim mieszkańcom gminy Wielgie, którzy od początków aż po lata współczesne budowali kształt i współtworzyli więzy naszej Małej Ojczyzny. Ten słownik uświadamia nam, jak wielkie znaczenie dla naszej tożsamości ma pamięć pokoleń”. Właśnie w tym duchu, autor zgromadził 471 biogramów postaci tak mocno związanych z dziejami tej ziemi. Jak podkreśla, publikacja zawiera życiorysy nie tylko mieszkańców tej gminy, ale „ukazuje też osoby, które urodziły się na terenie gminy Wielgie (wcześniej gminy Czarne — p. SK), ale późniejsza ich praca i działalność miały miejsce już daleko poza jej obrębem, a nawet poza granicami Polski. Istotny okazał się element związków rodzinnych i emocjonalnych, gdyż te osoby tęskniły i często wracały, choćby we wspomnieniach i myślach, do swoich rodzinnych miejscowości”.

Autor zamieścił biogramy według przyjętych w tego typu wydawnictwach standardów. Prezentowane są najistotniejsze i najważniejsze daty biograficzne danej osoby, a także relacje rodzinne, zawodowe i społeczne. Autor podzielił każdy biogram według przyjętych przez niego części. Pierwsza dotyczy bezpośrednio danej postaci (imię i nazwisko, używane pseudonimy, herb i daty obejmujące narodziny, schyłek życia oraz najważniejsze funkcje zawodowe i społeczne, a także związki z daną miejscowością w gminie). Najważniejszą częścią danego biogramu jest wykazanie przez autora, uzyskanych z różnych źródeł, podstawowych informacji, które charakteryzują poszczególne osoby. Trzecią zaś częścią hasła jest sporządzona bibliografia, a więc źródła, opracowania zwarte, informacje prasowe, wywiady, życiorysy itp. Autor, jak podkreśla we *Wstępie*, korzystał przy tym również z już opracowanych biogramów, które znajdują się m.in. w publikacjach ks. M. Grzybowskiego, M. Krajewskiego, A. Bilińskiego i wielu innych. Jak w każdym słowniku, tak i w tym, pokażną grupę biografii poszczególnych osób zajmują postaci związane z duchowieństwem, których działalność duszpasterska na przestrzeni wieków odegrała znaczącą rolę.

W publikacji znajdują się, jak podkreśla autor, również biogramy osób, które czytelnicy uznać mogą za kontrowersyjne. Jednak jako uzasadnienie autor podkreśla, że nie jest to słownik prezentujący tylko postaci wybitne, lecz także takie, które w jakimś stopniu spletały się z historią gminy na przestrzeni minionych lat i niejednokrotnie odbiły na niej istotne piętno, niekoniecznie pozytywne. Zaslugą autora, podobnie jak w jego innych słownikach, jest unikanie dokonywania ocen, które czytelnik mógłby uznać za subiektywne i mijające się z prawdą.

Czytelnik, zapoznając się wnikliwie z poszczególnymi biogramami, może zauważyć, że różnią się od siebie pojemnością tekstu dla każdego życiorysu. Nie jest

to uchybienie autora książki, lecz brak możliwości zdobycia niezbędnej literatury, a przede wszystkim udokumentowania i potwierdzenia w dostępnych źródłach. W początkowej treści słownika znajduje się spis biogramów, w którym autor obok podania alfabetycznie nazwiska i imienia poszczególnego hasła dodaje m.in. wykonywany zawód, pełnioną funkcję lub stanowisko, a także pochodzenie społeczne.

Analizując poszczególne biogramy ujęte w książce należy podkreślić, iż autor wykorzystał przy ich redagowaniu, w moim odczuciu, wszystkie dostępne źródła archiwalne znajdujące się m.in. w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, Archiwum Państwowym w Płocku, w Toruniu, we Włocławku, a także w archiwach kościelnych diecezji płockiej i włocławskiej. Ponadto autor wykorzystał dostępne źródła znajdujące się w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku — Delegatura w Bydgoszczy, Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego oraz Medycznego Uniwersytetu im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. Istotne dokumenty osobowe dotyczące poszczególnych postaci pochodzą również z archiwów instytucji znajdujących się na terenie ziemi dobrzyńskiej, a mianowicie Skrwilna, Wielgiego, Nowej Wsi, Lipna, Tłuchowa, Dobrzyń nad Wisłą, a także Warszawy i Włocławka.

Reasumując, autor publikacji dr Władysław Kubiak wykazał się dużym doświadczeniem przy gromadzeniu, wykorzystaniu i redagowaniu poszczególnych biografii. Opracowanie zaś cechuje przystępny język, logiczne formułowanie treści zaczerpniętych z dostępnych źródeł i literatury. Książka wyróżnia się pod względem edytorskim przejrzystością i czytelną szatą graficzną.

Stanisław Kunikowski (Ciechocinek)

Józef Nowakowski, *Łowiczek. Dzieje wsi, parafii i kościoła pod wezwaniem Świętego Krzyża*, Radom 2021, ss. 525.

Jestem w posiadaniu niezwyklej publikacji, której autorem jest Józef Nowakowski — osoba związana z Kujawami od przeszło 40 lat, nauczyciel historii, niezwykle prężny propagator tradycji związanych z małymi ojczyznami. Pochodzący z Wielkopolski mgr historii osiadł na stałe wraz z rodziną w gminie Bądkowo, w której historii i teraźniejszości zakochał się wraz z upływem czasu, zapoznając się zarazem z tradycjami kujawskimi, a przede wszystkim nawiązał wyjątkową więź z osiadłymi od pokoleń mieszkańcami okolicznych miejscowości. To powolne, aczkolwiek bardzo skuteczne, wrastanie w nowe środowisko oddał J. Nowakowski

w *Przedmowie* do czytelników tejże publikacji: „A jednak los tak naszymi życiowymi i zawodowymi decyzjami pokierował, że osiedliliśmy tu na stałe, dodając wyniesioną z domu rodzinnego wielkopolską pracowitość do nieznanymi początkowo kujawskich zwyczajów i tradycji. Jako nauczyciel historii z każdym kolejnym rokiem wrastając w nowe środowisko, poznawałem coraz więcej epizodów z jego przeszłości, z których powolutku jak z puzzli zaczął wyłaniać się coraz bardziej interesujący i pełniejszy obraz nie tylko tych wspaniałych, ale niekiedy również tych nieco bardziej wstydlivych wydarzeń, czynów i zasług ludzi tu od wieków żyjących, które uznałem za godne odkrywania i opisywania w kilku książkach i kilkudziesięciu artykułach w regionalnej prasie, aby to piękne dziedzictwo przodków od zapomnienia uchronić”. W ten właśnie sposób autor wrastał w środowisko, z którego się nie wywoził, ale z biegiem lat pokochał i stał się jednym z członków tej społeczności lokalnej.

Prezentowana publikacja jest dziełem, nad którym autor, z przerwami, pracował prawie dziesięć lat. Jak podkreśla, inspiracją do opisania dziejów parafii Łowiczek była praca magisterska Jadwigi Muszyńskiej z 1998 r. pt.: *Z dziejów parafii Łowiczek* oraz wydane drukiem w 2014 r. opracowanie ks. prof. Witolda Kujawskiego *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiakoniat kruszwicki i włocławski*. Obie prace nie wyczerpały jednak bogatej historii Łowiczka, w tym również kościoła pod wezwaniem Świętego Krzyża. Początki parafii i jej kościoła sięgają okresu średniowiecza. Pierwsze wzmianki pochodzą z 1325 r.

Całość opracowania autor podzielił na trzy części. W pierwszej omówił dzieje wsi od czasów najdawniejszych aż po czasy współczesne. Drugą część zajmują dzieje poszczególnych kościołów, poczynając od drewnianego kościółka, kończąc na odbudowanym po spaleniu w 1700 r. drewnianym kościele parafialnym, który stoi po dziś dzień. Trzecią zaś poświęcił opisowi architektonicznemu kościoła oraz jego detalom, wystrojowi i uposażeniu.

W części pierwszej opisał w oparciu o źródła i dostępną literaturę:

- położenie geograficzno-przyrodnicze i strukturę społeczno-demograficzną wsi i parafii Łowiczek w gminie i regionie;
- przynależność administracyjną wsi i parafii Łowiczek od średniowiecza po czasy współczesne;
- pradzieje — czyli zanim powstała wieś i parafia Łowiczek;
- dzieje Łowiczka i łowickowskich wsi parafialnych od średniowiecza po czasy współczesne;
- Łowiczek w latach II wojny światowej i okupacji;
- dzieje Łowiczka od zakończenia II wojny światowej po czasy współczesne 1945–2000;

— działalność polityczną, oświatową i kulturalną w Łowiczku w pierwszych latach powojennych;

— oświata i szkolnictwo w Łowiczku po roku 1945;

— kierowników, dyrektorów i nauczycieli Szkoły Podstawowej w Łowiczku w latach 1945–2015.

Część druga obejmuje dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Świętego Krzyża w Łowiczku i zawiera następujące treści:

— parafia Łowiczek w strukturach kościelnych;

— erekcja i kształtowanie się terytorium parafii w Łowiczku do XVI w.;

— dzieje kościoła i parafii łowickowskiej w wiekach XV–XVI;

— dzieje kościoła w wieku XVII;

— wizytacje parafii Łowiczek w wieku XVIII;

— Kościół i parafia Łowiczek w strukturach kościelnych XIX w.;

— Kościół i parafia Łowiczek w wieku XX;

— Kościół i parafia Łowiczek w pierwszym dwudziestoleciu XXI w.

Część trzecią i ostatnią zatytułował *Barokowe piękno ukryte w prostocie, czyli cechy architektoniczne łowickowskiej świątyni oraz najcenniejsze zabytki sztuki w niej zachowane*.

Niewątpliwą zaletą publikacji są liczne ryciny, mapy oraz zdjęcia. Wiele z nich sporządzonych jest po łacinie. Wśród zdobytych przez autora zdjęć są również fotografie z okresu międzywojennego przedstawiające m.in. Oddział Strzelców z Łowiczka w latach trzydziestych XX w., przystanek na stacji kolejki wąskotorowej w Łowiczku w okresie międzywojennym czy też pochodzące z lat trzydziestych XX w. zdjęcia uczniów szkoły powszechnej w Łowiczku. Najliczniejsze zdjęcia publikowane w książce pochodzą z lat 1945–2020, w tym m.in. widoki na drewniany kościół, drewnianą dzwonnice, a także zdjęcia z wnętrza kościoła: drewniany strop z namalowanym wizerunkiem Matki Bożej, ołtarz z obrazem Serca Jezusa, który pełni zarazem funkcję zasuw, zakrywający obraz Matki Bożej z dzieciątkiem oraz ołtarze boczne z neorenesansowymi obrazami św. Idziego, patrona pierwszego kościoła w Łowiczku i ołtarz Ukrzyżowania z początku XVIII w. Na uwagę zasługują zdjęcia przedstawiające osiemnastowieczną późnobarokową ambonę z baldachimem, na którym stoi rzeźba Jezusa Chrystusa Błogosławiącego oraz granitową kropielnicę z XV w. z wydrążoną owalną misą na wodę święconą.

W końcowej części zamieszczono *Bibliografię*, w której autor wymienia opracowania zwarte, artykuły w czasopismach naukowych, źródła drukowane, archiwa, wydania gazetowe oraz wspomnienia, kroniki, relacje ustne. Autor nie omieszczał również wykorzystał informacji zaczerpniętych z internetu.

W *Przedmowie* J. Nowakowski ocenia swoje opracowanie książkowe jako pracę popularnonaukową. Wynika to z pewnością ze skromności samego autora,

który ma na swoim koncie wiele innych opracowań książkowych. Jako wytrawny i ceniony w swoim środowisku historyk i regionalista, a przy tym działacz społeczny i samorządowy, posiada wyjątkową umiejętność wykorzystania swojej wiedzy i doświadczenia w gromadzeniu materiałów źródłowych i nie tylko, dotyczących regionu, z którym jest związany od kilkudziesięciu lat. Efektem tej pracy, w pewnym stopniu hobbystycznej, są niezmiernie wartościowe publikacje oraz interesujące artykuły umieszczane w licznych czasopismach.

W mojej ocenie prezentowane opracowanie książkowe ma charakter naukowy. Autor w maksymalnym stopniu wykorzystał dostępną literaturę zarówno źródłową, jak i drukowaną, która pozwoliła przygotować publikację wpisującą się w polską historiografię, szczególnie wartościową w aspekcie regionalnym i lokalnym. Zapewne środki finansowe nie pozwoliły przygotować dokładnego tłumaczenia wszystkich zdobytych źródeł łacińskich, ale i tak autor poradził sobie z zaprezentowaniem tychże zapisów w treści swojej publikacji. Uzupełnieniem książki mógł być sporządzony indeks osobowy oraz miejscowości, co ułatwiłoby czytelnikowi poruszanie się po tej jakże unikatowej publikacji.

Słowa uznania należą się autorowi, który niezależnie od swojej jakże odpowiedzialnej pracy zawodowej nauczyciela i wychowawcy, poświęcił swój czas, a także środki finansowe na przygotowanie publikacji do druku i jej wydanie.

Stanisław Kunikowski (Ciechocinek)

Tomasz Łaszkiewicz, *Brześć Kujawski 1918–1939. Problemy społeczne małego miasta w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2021, ss. 136, [1], il.

W 2021 r. ukazała się publikacja dotycząca dziejów Brześcia Kujawskiego w latach 1918–1939. To kolejna książka poświęcona temu miastu położonemu na Kujawach wschodnich¹. Autorem jest Tomasz Łaszkiewicz, historyk zatrudniony w Pracowni

---

¹ Do tej pory ukazały się trzy monografie Brześcia Kujawskiego, zob. *Dzieje Brześcia Kujawskiego i ziemi brzeskiej*, t. I: *Do roku 1918*, red. D. Karczewski i S. Łaniecki, Brześć Kujawski 2020; t. II: *1918–1989*, red. ciż, Brześć Kujawski 2022; S. Kuliński, *Monografia Brześcia Kujawskiego. Pamiątka 700-lecia kościoła parafialnego*, Włocławek 1935; *Monografia Brześcia Kujawskiego*, red. B. Głębowski, Włocławek 1970. W drugim tomie *Dzieje Brześcia Kujawskiego...*, s. 11–84 jest rozdział dotyczący historii Brześcia Kujawskiego w latach 1918–1939 autorstwa Tomasza Łaszkiewicza. Zawiera takie same treści jak recenzowana praca tego autora.

Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich w Toruniu, Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

Praca składa się ze wstępu, siedmiu części (zagadnień), zakończenia oraz bibliografii.

W części *Rozwój terytorialny miasta i stosunki demograficzne* (s. 11–16) autor ukazał zmiany granic miasta, jakie nastąpiły w wyniku dołączania do Brześcia Kujawskiego otaczających go osad, kolonii. Scharakteryzował dane statystyczne dotyczące ludności miasta w latach 1918–1939.

W drugim zagadnieniu *Życie gospodarcze* (s. 17–30) przedstawił działalność cukrowni Brześć Kujawski, cegielni „Rumaki” oraz suszarń cykorii, funkcjonujących na terenie i w pobliżu miasta. Omówił pracę innych zakładów, w tym komunalnych, które prowadziły działalność w Brześciu. Opisał również sprawy związane z motoryzacją.

Najbardziej obszerną część książki stanowi ta poświęcona *Administracji i życiu politycznemu* (s. 31–75). Autor dokonał w niej charakterystyki Związku Zawodowego Robotników Rolnych, stowarzyszenia spóżywców „Przyszłość”. Opisał działalność burmistrzów (Antoniego Zajdy, Henryka Ciborowskiego), rady miejskiej oraz partii politycznych działających na terenie miasta. Przedstawił inicjatywy podejmowane w celu modernizacji Brześcia. Ważne miejsce zajmuje opis wizyty Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego, która odbyła się 28 V 1930 r.

Zagadnienia związane z kościołami istniejącymi w Brześciu — pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika oraz poddominikańskim pw. św. Michała Archanioła zostały poruszone w części zatytułowanej *Życie religijne* (s. 77–100). Autor omówił sprowadzenie do miasta koncepcjonistów, a następnie elżbietanek. Przybliżył postać wieloletniego (1902–1941) proboszcza brzeskiego, ks. Stefana Kulińskiego. Zamieścił także informacje dotyczące wikariuszy brzeskiej parafii. Scharakteryzował działalność m.in. Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej (od 1934 r. wchodzącego w skład Akcji Katolickiej) i „Caritasu”. Autor w tej części omawia również kwestie związane z Żydami (gmina wyznaniowa, stosunki polsko-żydowskie).

Na stronach 101–112 zaprezentowano działalność szkół powszechnych, trzyklasowej Publicznej Szkoły Dokszałcającej Zawodowej, szkoły rolniczej w Starym Brześciu oraz ochronek. Przedstawiano działalność bibliotek, które funkcjonowały w granicach miasta. Opisano zagadnienie amatorskich przedstawień teatralnych i organizacji nastawionych na kulturę fizyczną, a mianowicie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” oraz Związku Strzeleckiego.

W szóstej części *Higiena, zdrowie i opieka społeczna* (s. 113–119) autor opisuje sprawy związane z opieką lekarską (działalność lekarzy, pielęgniarek, stomatologów, funkcjonowanie aptek) oraz opieką nad starszymi.

Ostatnia część recenzowanej książki została poświęcona *Bezpieczeństwu i wymiarowi sprawiedliwości* (s. 121–124), w której scharakteryzowano zagadnienia związane z Towarzystwem Straży Ogniowej oraz sądem, które działały w Brześciu Kujawskim w okresie międzywojennym.

Autor oparł się na źródłach archiwalnych zgromadzonych m.in. w Archiwum Państwowym w Toruniu Oddział we Włocławku, Archiwum Państwowym w Warszawie, na źródłach drukowanych, opracowaniach oraz prasie z okresu, w tym głównie „Dzienniku Kujawskim”. Pomimo tak przeprowadzonej kwerendy daje się odczuć pewien niedosyt, zarówno odnośnie archiwaliów, jak i opracowań.

Dziwi brak wykorzystania akt zgromadzonych w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Znajdują się w nim dokumenty dotyczące zakładów ceramicznych „Rumaki”², nauczycieli i szkół działających na terenie miasta³. Sprawy związane ze szkolnictwem poruszają akta zgromadzone we włocławskim archiwum, których brak jest w opracowaniu autora⁴. Istotnym mankamentem recenzowanej pracy jest brak kwerendy w prasie wychodzącej we Włocławku, np. w „Głosie Kujawskim”⁵, „Słowie Kujawskim”⁶ czy „Życiu Włocławka i Okolicy”⁷.

Zdarza się, że omawiając pewne zagadnienia, autor nie odwołuje się do dostępnej literatury przedmiotu. Czytając o zmianach w składzie narodowościowym miasta, czytelnik nie znajdzie informacji na ten temat z roku 1933. Wówczas Brześć Kujawski liczył 5 997 mieszkańców, w tym 5 285 Polaków, 707 Żydów i 5 Niemców⁸. Przy opisie przejścia cukrowni w Choceniu przez fabrykę w Brześciu brak

² Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: APB), Państwowy Bank Rolny Oddział w Grudziądzu [1851] 1925–1936 [1961], sygn. 1857–1858, 9826, 9828, 9841, 9843, 9882.

³ Tamże, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego z siedzibą w Toruniu [1901] 1920–1939, sygn. 994 (budowa szkół powszechnych w powiecie włocławskim w związku z budową próbnej wzorcowej sieci publicznych szkół powszechnych), 995 (Pożyczki, kredyty państw. i dotacje na budowę szkół w pow. włocławskim), 996 (Zestawienie kosztów budowy szkół w pow. włocławskim), 1260–1262 (akta Inspektoratu Szkolnego we Włocławku), 3316 (Publiczna Szkoła Przynależności Rolniczego w St. Brześciu 1938–1938), 4272, 6768, 6839, 6846 (grupa akt osobowych nauczycieli).

⁴ Archiwum Państwowe w Toruniu, Oddział we Włocławku, Wydział Powiatowy Włocławski we Włocławku 1918–1939, sygn. 114 (Akta Publicznej Szkoły Przynależności Rolniczego w Starym Brześciu); tamże, sygn. 138 (Akta dotyczące budowy szkoły powszechnej w Brześciu Kujawskim).

⁵ Zob. m.in.: M.T., *Z działalności Z.P.O.K. w Brześciu Kujawskim*, „Głos Kujawski” z 30 listopada 1934, nr 19 (22), s. 5; Ref.-pras., *Z działalności Z.P.O.K. w Brześciu Kujawskim*, tamże, z 19 marca 1935, nr 7 (30), s. 4; *Z Brześcia Kujawskiego*, tamże, z 2 czerwca 1935, nr 18 (41), s. 5.

⁶ Na przykład: *3-ci maj w Brześciu Kuj.*, „Słowo Kujawskie” z 18 maja 1921, nr 72 (920), s. 1; *O zbieranie ofiar na odbudowę kościoła poddominikańskiego w Brześciu Kujawskim*, tamże, z 27 stycznia 1924, nr 23 (1684), s. 1; *Z Brześcia Kujawskiego*, tamże, z 10 lipca 1921, nr 115 (963), s. 3–4.

⁷ Zob. m.in. *Wycieczka do cukrowni Brześć Kujawski*, „Życie Włocławka i Okolicy” z września 1930, nr 1, s. 9.

⁸ *Sytuacja społeczno-polityczna i gospodarcza obszaru Okręgu Korpusu nr VIII w Toruniu w latach 1933–1937. Wybór źródeł*, wyd. P. S t a w e c k i, W. R e z m e r, Toruń 1992, s. 157.

odniesienia do książki Arkadiusza Ciechalskiego⁹. Ta sama uwaga odnosi się także do przedstawienia przez autora spraw związanych z oświatą. Pisze on (s. 101): „Wraz z włączeniem w latach dwudziestych w granice miasta otaczających je osad znacząco zwiększyła się liczba dzieci w wieku szkolnym, powodując pilną potrzebę utworzenia nowej powszechnie dostępnej placówki edukacyjnej”. W tym miejscu warto byłoby przytoczyć dane dotyczące liczby uczniów w poszczególnych szkołach, które można znaleźć w drukach wydawanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹⁰. Omawiając działalność bibliotek w Brześciu brak odniesienia do spisu bibliotek z 1930 r. W tym roku w mieście funkcjonowała czytelnia zorganizowana w 1926 r. przez Spółdzielnię Pracowników Cukrowni „Brześć Kujawski”. Było zapisanych 68 czytelników, którzy w roku 1929 korzystali z czytelnicy 624 razy¹¹. Również opisując funkcjonowanie „Sokoła” w mieście, autor nie powołał się na organ prasowy tego związku¹². Na jego łamach pojawiały się przecież sprawozdania ze zjazdów okręgu kujawsko-dobrzyńskiego, w których znajdujemy informacje o osobach z Brześcia Kujawskiego, biorących udział w zawodach sportowych¹³.

Niestety autor nie ustrzegł się błędów w swoim opracowaniu, spośród których wymienimy te najważniejsze. W przypisie 19 na s. 15 podaje, że w Brześciu Kujawskim oraz w osadach: cukrowni Brześć, młynach Topielec i Bugaj, cegielni Ruma-ki oraz w koloniach: Nowo-Stary Brześć, Karaskowo mieszkały 4634 osoby (3803 katolików, 804 wyznawców judaizmu, 13 ewangelików, 9 prawosławnych i 2 innych wyznań). Narodowość polską wykazało 3977 osób, 654 żydowską i 3 inną. W rzeczywistości miejscowości te liczyły 4625 osób, w tym 3797 katolików, 804 Żydów, 13 ewangelików, 9 prawosławnych oraz po 1 grekokatoliku i mariawicie. Z narodowością polską identyfikowało się 3968 osób, z żydowską 654, 2 z rosyjską i 1 osoba określiła się jako Rusin¹⁴. Nieprecyzyjne jest określenie na s. 22, w którym autor

⁹ A. Ciechalski, *Cukrownia w Choceniu. Powstanie — rozwój — upadek*, wyd. II rozszerzone, Włocławek 2019, s. 115–120.

¹⁰ *Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26 (stan z dnia 1 grudnia 1925 roku)*, Warszawa 1927, s. 54: do szkoły powszechnej nr 1 było zapisanych 581 uczniów, a do szkoły powszechnej nr 2 — 199; *Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1930/31*, red. M. Fałski, Warszawa 1933, s. 81: w szkole nr 1 było 633 uczniów, a w nr 2 — 342.

¹¹ *Biblioteki oświatowe. Spis na dzień 1 stycznia 1930 roku oraz tablice statystyczne*, Warszawa 1932, s. 22.

¹² „Przewodnik gimnastyczny Sokół. Organ Związku Tow. Gimnastycznych «Sokół» w Polsce”. (dalej: „Przewodnik gimnastyczny Sokół”).

¹³ Zob. m.in. *Z okręgu kujawsko-dobrzyńskiego*, „Przewodnik gimnastyczny Sokół” z września 1932, nr 9, s. 197–198.

¹⁴ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, t. I: M. St. Warszawa, województwo warszawskie, Warszawa 1925, s. 197, 199–200, 203, 207. Należy zaznaczyć, że spis nie rejestrował osób, które zostały objęte spisem wojskowym.

o Bronisławie Grodzickim i jego synach pisze jako o ziemianach z Sokołowa. W tym czasie, tj. w 1921 r., właścicielem Sokołowa, Sykuły oraz Manieczek był Kazimierz Grodzicki, natomiast Stanisław Grodzicki posiadał Kazanie, Lubraniec i Turowo¹⁵. Opisując wybory w 1922 r., Tomasz Łaskiewicz nie napisał, czy z samego Brześcia byli kandydaci startujący do Sejmu. Na liście okręgowej z Polskiej Partii Socjalistycznej znalazł się Franciszek Spryszyński, szewc, lat 36. Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie” i „Lewicę Ludową” zarówno na liście państwowej, jak i okręgowej reprezentował Henryk Ciborowski, nauczyciel¹⁶. Uściślić też można informację odnośnie odstonięcia pomnika Józefa Piłsudskiego, które to wydarzenie miało miejsce 18 X 1930 r.¹⁷

Nie do przyjęcia jest stwierdzenie autora: „Brzeski proboszcz ks. Stefan Kuliński już w pierwszym okresie okupacji niemieckiej został osadzony w obozie koncentracyjnym w Dachau i w 1942 r. zginął zamordowany w komorze gazowej w Hartheim” (s. 85–86). Po raz pierwszy ks. Kuliński został aresztowany przez okupanta w marcu 1940 r. i osadzony w więzieniu we Włocławku, z którego został zwolniony w maju lub czerwcu tego samego roku. Ponownie aresztowany w Brześciu Kujawskim 6 X 1941 r. trafił do obozu przejściowego w Łądzie nad Wartą, skąd 30 października przybył do KL Dachau (nr obozowy 28410). Dnia 18 V 1942 r. przetransportowano go do zamku Hartheim, gdzie został zamordowany poprzez zagazowanie 30 czerwca tego samego roku¹⁸.

Również błędny jest zapis w przypisie 150 na s. 104. Autorem książki o szkole w Starym Brześciu wydanej w 2012 r. nie jest Janusz Borkowski. Materiał zebrała i opracowała Karolina Pińkowska, natomiast Janusz Borkowski jest redaktorem wydania¹⁹.

¹⁵ „Kujawianin 1921. Informator handlowo-przemysłowy”, Włocławek [1920], s. 57. Por. A. Grodzicki, B. Konarska, *Grodzicki Kazimierz h. Gryf*, w: *Ziemianie polscy XX wieku. Słownik biograficzny*, cz. 5, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 2000, s. 38–40; B. Grodzicki, *Grodzicki Stanisław h. Gryf*, w: tamże, cz. 6, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 2002, s. 53–55.

¹⁶ Ogłoszenie na temat list kandydatów do Sejmu. Włocławek, dnia 20 października 1922 r.

¹⁷ *Minister Prystor w Brześciu Kujawskim*, „Express Poranny” z 19 października 1930, nr 290, s. 2.

¹⁸ Akt zgonu ks. Stefana Kulińskiego, <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/10161692?s=kulinski%20szczepan&t=222839&p=1>, [dostęp: 31.03.2022]; karta obozu Dachau. Kuliński Stefan, <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/person/10689260?s=kulinski%20stefan&t=222841&p=1>, [dostęp: 31.03.2022]; S. Librowski, *Materiały do dziejów diecezji włocławskiej czasu wojny 1939–1945. Seria I — ogólna*, Lublin 1979, s. 304–305; t e n ż e, *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa diec. włocławskiej*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” z listopada 1947, nr 11, s. 280–282 (tu szczególnie s. 282). W obydwu swych publikacjach, ks. Librowski określa datę śmierci ks. Kulińskiego na dzień 18 V 1945 r.

¹⁹ *Redecz Krukowy i Okolice... kraina prastara*, t. XIII: *Monografia Szkoły Rolniczej w Starym Brześciu 1926–2011. W 86. rocznicę powstania szkoły*, zebrała i oprac. K. Pińkowska, Stary Brześć 2012, s. 4.

Pomimo powyższych uwag należy z zadowoleniem odnotować kolejną publikację poświęconą dziejom Brześcia Kujawskiego. Praca posłuży nie tylko zawodowym historykom, ale także mieszkańcom miasta i regionu zainteresowanych lokalną historią.

Michał Raczkowski (Gdańsk)

Jerzy Lewandowski, *Księga Pamiątkowa wydana z okazji 70. rocznicy urodzin Jerzego Ludwika Lewandowskiego*, Włocławek 2020, ss. 408.

Na wstępie godzi się zauważyć i przypomnieć zarazem, że w t. 33 (2018) „Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich” Jerzy Lewandowski opublikował artykuł pt. *Fundacja Humanitarna we Włocławku w dwudziestolecie działalności charytatywnej*, w którym „prezentuje i omawia 20-letnią działalność Fundacji Humanitarnej we Włocławku. Przedstawia genezę pierwszej we Włocławku fundacji, która działa do chwili obecnej”. Natomiast w następnym, t. 34 (2019) „Zapisek” zamieszczono pozytywną recenzję autorstwa Agnieszki Galczak-Froch publikacji Barbary i Jerzego Lewandowskich, *20 lat Fundacji Humanitarnej 1998–2018*. Nie bez przyczyny w zakończeniu tegoż omówienia Autorka przywołuje bardzo ważne, znamienne informacje zaczerpnięte z recenzowanej publikacji: „Fundacja Humanitarna we Włocławku jest doskonałym przykładem tego, jak można bez kadry administracyjnej, bez kosztów na reklamę, ale przy dużym zaangażowaniu podopiecznych, przyjaciół, wolontariuszy, biur rachunkowych, podatników, dyrektorów placówek, realizować cele społeczne, pomagać potrzebującym, aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym regionu i kraju”.

I właśnie taka szczerą i serdeczną gotowość pomocy wszystkim potrzebującym na pewno była naczelną dominantą życia Jerzego Lewandowskiego, Autora omawianej *Księgi Pamiątkowej*, która jest wspaniałym dokumentarnym odzwierciedleniem przebiegu Jego życia, doświadczeń, przeżyć... *Księga* jest bowiem doskonałą prezentacją, utrwaleniem owych życiowych niepowszednich doświadczeń oraz przemyśleń nagromadzonych przez kilkadziesiąt lat. Stanowi znakomite odzwierciedlenie takiego społecznego środka międzyludzkiego współżycia, serdecznego, humanitarnego porozumienia, które decyduje o prezentowanych w niej treściach, o jej odpowiedniej kompozycji. Na uwagę zasługuje zamieszczony w publikacji imponujący zbiór przeróżnych bezcennych, oryginalnych materiałów źródłowych

gromadzonych skrupulatnie przez kilka dziesięcioleci: fotografii, skanów dyplomów, świadectw, listów gratulacyjnych, pism urzędowych itd. itp.

Księga składa się z kilkunastu części, zawierających najczęściej odpowiednie bogate, nierzadko bardzo ciekawe, zazwyczaj bardzo obszerne materiały o niebywałych, niezaprzeczalnych walorach dokumentacyjnych, na co będziemy jeszcze, nie bez przyczyny, zwracać uwagę. Wiele z nich dotyczy działalności Włocławskiego Towarzystwa Naukowego (choćby: s. 41 oraz s. 137–144), albowiem: „Od 1995 r. jest członkiem Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, od 2007 r. przewodniczącym Komisji Rewizyjnej”.

O przebogatej, ciekawej treści świadczy chociażby spis treści *Księgi*, przeto go przywołajmy: *Wstęp wydawcy* (s. 9–12); *Na cześć Jubilata* (s. 13–16); *Wstęp żony Jubilata* (17–18); *Listy i akcenty okolicznościowe* (s. 19–31); *Biografia Jerzego Ludwika Lewandowskiego* (s. 33–46); *Dyplomy, listy gratulacyjne i podziękowania* (s. 47–76); *O Jubilacie w wydawnictwach* (s. 77–92); *Biografie Jubilata w encyklopediach i słownikach* (s. 93–105); *Akcenty autobiograficzne* (s. 107–150); *Działalność społeczna Jubilata* (s. 109); *Związek Młodzieży Wiejskiej i związki sportowe* (s. 111–136); *Włocławskie Towarzystwo Naukowe* (s. 137–144); *Dobrzyńskie Towarzystwo Naukowe* (s. 145–150); *Działalność dobroczynna* (s. 151–196); *Spółeczny Komitet Walki z Rakiem* (s. 159–172); *Fundacja Humanitarna* (s. 173–196); *Działalność Jubilata jako przedsiębiorcy* (s. 197–285); *Pierwsze biznesy* (s. 199–203); *Praca w eksportowym przedsiębiorstwie Venatex* (s. 205–229); *Jak zostałem rzeczoznawcą majątkowym* (s. 231–287); *Wymiar ilustracyjny aktywności* (s. 287–394); *Spotkania okolicznościowe* (s. 289–318); *Nuta historyczna* (s. 319–336); *Nuta rodzinna* (s. 337–358); *Nuta hobbystyczna* (s. 359–394); *Indeks nazwisk* (s. 395–404).

W obszernym, ciekawym, przepełnionym serdecznością oraz wdzięcznością *Wstępie wydawcy* wiceprezes Kujawsko-Pomorskiego Klubu Biegłych i Rzeczoznawców, mgr inż. Stefan Kwiatkowski napisał m.in.: „Zarząd Klubu uznał, że z okazji 70. rocznicy urodzin Jerzego Lewandowskiego, twórcy Kujawsko-Pomorskiego Klubu Biegłych i Rzeczoznawców, warto wydać specjalną *Księgę Pamiątkową*, której przygotowanie i autorstwo większości rozdziałów będzie należeć do Jubilata. Stanie się to wyrazem podziękowania i uznania dla działalności Prezesa Jerzego Lewandowskiego. Jubilatowi, któremu działalność specjalistyczna, inżynierska w Klubie i jako przedsiębiorcy zajęła znaczący okres dorosłego życia, składam w imieniu własnym i jego członków najlepsze życzenia dalszych ciekawych pomysłów i wytrwałości w ich wdrażaniu”.

Księga ma charakter autobiograficzny — jest osobista, wspomnieniowa... A owe wspomnienia są szczerze, serdeczne, ciepłe, nierzadko zaprezentowane z rozcucieniem, wzruszeniem, rozrzewnieniem. Zawierają opisy doświadczeń, wydarzeń, spotrzeżeń, różnego rodzaju wielu czynów, bogatych przeżyć wewnętrznych Jubilata.

Jest to wyjątkowo obszerna publikacja, liczy bowiem aż 408 stron formatu B5, starannie opracowana, ma oczywiste, niezaprzeczalne wartości poznawcze oraz przeogromne, niebywałe i nieocenione walory sentymentalne, ewokujące miłe, serdeczne, sentymentalne wspomnienia, pełne wdzięczności, m.in. takie są właśnie opowieści o wielu kolegach. Doskonale się ją czyta i ogląda, uwagę zainteresowanego czytelnika przyciąga ciekawa, bogata, głęboka, zajmująca, bardzo wciągająca, ujmująca wprost treść, a także bardzo urozmaicona, piękna szata graficzna — dobrej jakości papier, atrakcyjne, liczne fotografie, skany podziękowań, autentycznych listów, dyplomów itd. itp. Na pewno takie właśnie, jakże bogate było i jest oczywiście nadal, życie, niebywała działalność, dokonania Szacownego, Dostojnego Jubilata. Tak więc właśnie z tymże ogromnym zainteresowaniem czyta się urzekające wprost opisy życia wielce ciekawego, tak bardzo twórczego, przepełnionego uczynnością i troską o innych ludzi, i ogląda się, podziwia się te przepiękne fotografie, dyplomy, listy... Ta cenna publikacja jest prawdziwą kopalnią, skarbnicą wiedzy, bogatym zbiorem o ponadpółwiecznej historii, także i tak bardzo bliskiego nam regionu: różnorodnych ciekawostek związanych z wydarzeniami, z ludźmi itp. itd.

Z wielką atencją, niebywałą sympatią, wdzięcznością oraz rozrzewnieniem wspomina Jubilat swoje dni młodzieńczej działalności w ZMW. Wspomnienia są pełne uroku i niebywałego wdzięku (zresztą tak naprawdę nadal jest w rozkwicie teje młodości i jesteśmy święcie przekonani, głęboko w to wierzymy, że właśnie zawsze będą zachowane te nieskazitelne ideały młodzieńcze, walory wiecznej, ambitnej młodości!): „ZMW to moja młodość, którą oddałem wsi i Polsce i małżeństwo, to wspomnienia dobrej zabawy, to wycieczki poznawcze. To, co w życiu osiągnąłem, kim jestem, ma też w jakimś sensie swoje źródło w moim ZMW. To tam poznałem liczną grupę kolegów i przyjaciół, którzy tworzyli wielkie rzeczy, poświęcając osobisty czas dla innych. Serdecznie wspominam Tadeusza Chojnickiego [...] Tadeusza Wiewiórskiego [...]”.

Niezwykle ciekawy, wręcz wzorcowy jest także motyw małżeński. Najpierw więc przywołajmy jakże znamiennej informację: „Ile to małżeństw się tam zawiązało! Jestem tego najlepszym przykładem. Koleżankę Barbarę, przyszłą żonę, poznałem właśnie w ZMW. Jako przewodniczący ZP ZMW w Lipnie organizowałem spotkania, narady, szkolenia dla przewodniczących kół. Basia była przewodniczącą Zarządu Szkolnego w Technikum Rolniczym w Wymyślinie koło Skępego, powiat Lipno. To te spotkania w organizacji sprawiły, że między nami zrodziła się miłość, w wyniku czego zawarliśmy małżeństwo, które trwa do dziś”.

Jako uczeń wymyślińskiego Liceum Pedagogicznego wiem doskonale, że na pewno w Wymyślinie uczyły się, zdobywały wszechstronną wiedzę piękne, urocze, bardzo zdolne, mądre, kochające — wyjątkowe dobrzyńskie dziewczyny, a potem

wierne, gospodarne żony! (Wszak zarówno Jubilat Jerzy, jak i jego żona Barbara pochodzą z naszej Ziemi Dobrzyńskiej).

W *Księdze we Wstępie żony Jubilata* znajdujemy m.in. następujące informacje: „Mój mąż miał głowę do interesu i ciało do grzechu. Nie zmarnował talentu. Człowiek wielu pasji. Zawsze szedł do przodu. Widział więcej, rozumiał więcej, czuł więcej, chciał więcej. Odnosił sukcesy — bo talent łączył z bardzo ciężką pracą i ciągłym rozwojem. W każdej pracy osiągał mistrzostwo, co szczególnie stało się widoczne po roku 1989 (zmiana systemu politycznego Polsce), kiedy już nie było «posad», tylko należało umieć dać pracę sobie i innym. W wieku 40 lat zaczął prywatny biznes. W latach 1991–2005 w Przedsiębiorstwie Handlowym Venatex zarobił takie pieniądze, że zbudował dom. Prowadząc Kancelarię Rzecznawcy Majątkowego, na problemy patrzył globalnie. Dokumenty przygotowywane przez Kancelarię służyły jako materiał dydaktyczny na wyższych uczelniach. W wieku 70 lat zauważył, że życie to nie tylko praca — ale *work life balance*. Równowaga. Znalazł czas na swoje pasje. Napisał własną biografię”.

Nie bez kozery prof. dr hab. Stanisław Kunikowski napisał m.in. w okazjonalnym, pochwalnym piśmie *Na cześć Jubilata!*: „Z wielką atencją i nieukrywaną satysfakcją mogę użyć stwierdzenia, że skromność, koleżeńskość, dar dostrzegania tych, którzy potrzebują pomocy i wsparcia — cechy, którymi obdarzyło Jerzego życie — charakteryzują ludzi wyjątkowych, jeżeli nie wielkich. Te wyjątkowe przymioty osobowości wyniósł Jubilat z domu rodzinnego, stąd tak często wraca myślami do rodzinnej wsi Makowiec na ziemi dobrzyńskiej, do trudnego okresu dzieciństwa i młodości lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych minionego wieku. Otrzymał wsparcie rodziców, a szczególnie matki, która wykształciła w Jerzym wyjątkowy hart ducha. Ów hart, owa wrażliwość na cudzą krzywdę i niesprawiedliwość stały się Jego dewizą życiową. Drugą osobą równie ważną w życiu Jubilata, która dzieliła i dzieli te wyjątkowe wartości jest żona Barbara. Razem wzięli na siebie to, co też przynosi im największą satysfakcję — dar niesienia pomocy i solidarność z innymi. Nawzajem wspianiale się uzupełniają i wspierają, niejednokrotnie w bardzo trudnych chwilach. Zyskują przy tym wyjątkową sympatię przyjaciół i instytucji, pobudzając ich wolę udzielania wsparcia inicjatywom prospołecznym podejmowanym przez Barbarę i Jerzego.

Swój stan posiadania, którym dzielą się z podopiecznymi Fundacji, zawdzięczają jedynie sobie, pracując i gromadząc środki, niejednokrotnie z dużym wysiłkiem, szczególnie po 1990 roku”.

W monumentalnym, jubileuszowym wydawnictwie: *100 lat Zespołu Szkół im. Romualda Traugutta w Lipnie. Wiek historii, tradycji, wspomnień...* znajdujemy też takie serdeczne i wdzięczne wspomnienia Jubilata, które doskonale korespondują z tymiż serdecznymi treściami zawartymi w omawianej *Księdze Pamiątkowej*,

trafnie charakteryzują też Jubilata: „Trafiłem na wspaniałych profesorów, pedagogów, a po latach dojrzałem do tego, że byłem szczęściarzem, iż moim wychowawcą był profesor Józef Kosiński. Pedagog o wielkim autorytecie, wymagający, jak trzeba srogi, ale i wyrozumiały, wspaniały matematyk”. [...]

Tacy profesorowie, jak Józef Kosiński, Henryk Gawarkiewicz, Tadeusz Zieliński, Ryszard Tuliszewski, Elżbieta Hildebrandt-Sadowska, Jerzy Węgierski, Marian Urbański i Mieczysław Maciaszek na zawsze pozostaną w dobrych wspomnieniach i w pamięci.

Szkoła dała mi wiedzę ogólną z każdej dziedziny życia. Przygotowała mnie do wejścia w dorosłość, dała mi szkołę życia, przygotowała do pracy, prawo jazdy na motocykl, zaszczepił dyscyplinę, obowiązkowość i poczucie dumy, że jest się absolwentem prestiżowej, z najwyższą pozycją w powiecie i regionie szkoły. Ale profesor Józef Kosiński jako wychowawca zaszczepił coś szczególnego, to swoim postępowaniem pokazał, że warto być dobrodusznym i uczynnym, pomagającym innym młodszym kolegom i koleżankom będącym w potrzebie. [...]

Ten przykład pokazuje, że można robić coś więcej niż tylko dla siebie, tak jak pokazał mój wychowawca. Oprócz działalności społecznej w Fundacji Humanitarnej pełnię funkcję Przewodniczącego Komisji Rewizyjnej Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Prezesa Włocławskiego Oddziału Polskiego Stowarzyszenia Rzeczoznawców Nieruchomości, Biegłego Sądowego. Posiadam wyższe wykształcenie (mgr inż.), zawodowo jestem rzeczoznawcą majątkowym i prowadzę swoją Kancelarię Rzeczoznawczą we Włocławku, w której wspiera mnie 5 pracowników zatrudnionych na pełne etaty”.

Także sentymentem niebywałam tudzież uzasadnioną wielką radością zabarwiona jest informacja, że Zespół Szkół Rolniczych w Dobrzyniu na Wisłę przyjął imię właśnie Związku Młodzież Wiejskiej: „Pamięć o historii ZMW to podtrzymywanie jej tożsamości. Wspólnym wysiłkiem ZMW i LZS oraz dzięki środkom z Urzędu Wojewódzkiego w drugiej połowie lat 80. wybudowano salę gimnastyczną w Zespole Szkół Rolniczych w Dobrzyniu nad Wisłą. Byłem wtedy społecznym przewodniczącym Rady Wojewódzkiej LZS we Włocławku. Wysoka aktywność miejscowej organizacji ZMW oraz wybudowanie Sali gimnastycznej były bezpośrednią przyczyną przyjęcia w 1989 r. przez Zespół Szkół Rolniczych imienia Związku Młodzieży Wiejskiej. Dyrektorem tej szkoły był wtedy Jerzy Gładkowski — wybitny specjalista w hodowli roślin sadowniczych. Imię to przetrwało do teraz — napis «Zespół szkół im. Związku Młodzieży Wiejskiej» wyhaftowany na sztandarze szkoły widziałem podczas uroczystości stulecia Liceum Ogólnokształcącego im. Romualda Traugutta w Lipnie”.

Zdumiewająco bogata jest *Literatura* zamieszczona na końcu tejże części *Księgi*, która prezentuje *Biografię Jerzego Ludwika Lewandowskiego*.

Wielokrotnie, jakże wdzięcznie i serdecznie, przywołuje się w publikacji wiele nazwisk ludzi, których spotykał Jubilat, Jego znajomych, przyjaciół. Zamieszczony na końcu *Indeks nazwisk* jest więc imponujący i budzi podziw. Zawiera nazwiska w znakomitej większości serdecznych, oddanych i zacnych przyjaciół Jubilata, przywoływanych w omawianej publikacji.

Pragniemy wyraźnie podkreślić, że przecież nie sposób w tymże krótkim omówieniu zaprezentować walory *Księgi* — teźże niezwyklej publikacji, zawierającej niebywałe osiągnięcia Niezwykłego Jubilata, który jest Człowiekiem Nadzwyczajaj Serdecznym i Wielce, Nadzwyczajajnie Uczynnym, Uwielbiającym Wprost Pomagać Ludziom Potrzebującym... (żadne słowa nie potrafią tego oddać!). *Księga* ma na pewno duże znaczenie informacyjno-biograficzne. Jest to niezwykle interesująca, wzorcowa, barwna, pociągająca tudzież bardzo wciągająca, niekończąca się opowieść o ciekawej, jakże bogatej drodze życiowej Jubilata, opowieść o niezaprzeczalnych walorach historycznych zarazem, albowiem jest doskonałym świadectwem naszych ciekawych czasów, moich czasów, świadectwem, barwnym obrazem minionych wydarzeń. Szanowny Jubilat jest jeszcze bardzo, bardzo aktywny, jesteśmy więc pewni, że kolejne lata przyniosą nowe, ważne dokonania, ciekawe wydarzenia, które bez wątpienia zostaną zaprezentowane w kolejnej tak ze wszech miar potrzebnej, wręcz niezbędnej, koniecznej *Księdze*, na co bardzo liczy szerokie grono gorliwych, wdzięcznych czytelników. Autor — Szacowny Jubilat jawi się więc jako skrupulatny, dokumentalista, wyborny kronikarz, przeto *Księga* zawiera bogatą, rozległą, wszechstronną dokumentację, ma więc niepoślednie, ważne walory dokumentacyjne. Rozległa, rzetelna, gruntowna, imponująca wiedza doskonale łączy się z takim młodzieńczym, niesłabnącym, szlachetnym, szczerym zapałem, na co dobitnie wskazują przywołane przykłady. Jest to więc przepiękna (zarówno w formie, jak i treści), arcyciekawa, autobiograficzna niezwykle wprost publikacja. *Księgę* czyta się i ogląda z niebywałym podziwem tudzież najserdeczniejszą wdzięcznością.

Na zakończenie podkreślmy wyraźnie, że przykładowe, takie bardzo wzorowe życie Szanownego Jubilata, przepełnione wszechstronną, tak bardzo zaangażowaną, pełną pasji działalnością zawodową, społeczną, humanitarną etc. etc. dobitnie wskazuje na Jego mądrość, dobroć, serdeczność. Zakończmyż, podsumujmy przeto nasze rozważania takim oto serdecznym, pięknym, poetyckim cytatem, zaczerpniętym z twórczości Adama Asnyka, będącym doskonałym sednem, istotą naszych rozważań tudzież cenną wskazówką:

„Dla serc szlachetnych najwyższą rozkoszą, gdy drugim radość w niedoli przynoszą”.

Adam Wróbel (Wierznica-Toruń)

Lubraniec i okolice. Historia, kultura, sztuka, t. 1, pod redakcją dk. Waldemara Rozyńkowskiego, Toruń–Lubraniec 2021, ss. 135, il., w tym kolorowe.

W 2021 r. na rynku wydawniczym ukazał się pierwszy tom studiów zatytułowany *Lubraniec i okolice. Historia, kultura, sztuka* pod redakcją Waldemara Rozyńkowskiego, historyka związanego z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wydawnictwo jest pokłosiem konferencji, która odbyła się 12 V 2019 r. w Lubrańcu. Jej organizatorami byli: Urząd Miejski w Lubrańcu oraz Instytut Historii i Archiwistyki UMK, przy współudziale Publicznej Szkoły Podstawowej im. Aleksandra Kamińskiego w Lubrańcu i Lubranieckiego Centrum Dziedzictwa Kulturowego. Okazją do konferencji były obchody 510. rocznicy nadania praw miejskich Lubrańcowi (14 V 1509 r.).

Recenzowana praca składa się z przedmowy burmistrza Lubrańca, wstępu, sześciu artykułów oraz komunikatu odnośnie wyżej wymienionej konferencji.

Władysław Kubiak w artykule *Lokacja miasta Lubrańca w 1509 r. Dlaczego została powtórzona?* pokrótce omówił pierwszą lokację miasta z 14 V 1509 r. Następnie scharakteryzował początki kształtowania się Lubrańca. Opierając się na wiadomościach odnoszących się do kościoła parafialnego (XIV w.), stawia późniejsze miasto w gronie starszych miejscowości na Kujawach. Autor omawia również rozwój przestrzenny osady, następnie miasta. Po przedstawieniu przyczyn powtórnej lokacji, przeszedł do omówienia historii Lubrańca w XVI–XX w.: jego rozwoju, upadku w wyniku wojen, m.in. potopu szwedzkiego, wojen północnych oraz w wyniku panujących zaraz. Artykuł wieńczy omówienie utraty praw miejskich po powstaniu styczniowym i ich odzyskanie w 1916 r.

Kolejny szkic autorstwa Andrzeja Tomczaka opisuje działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Lubrańcu w latach 1918–1939. Omówiono początki towarzystwa w mieście oraz pokrótce scharakteryzowano najważniejsze postaci, które miały wpływ na powstanie i rozwój „Sokoła”.

Waldemar Rozyńkowski swój artykuł poświęcił związkom błogosławionego Prymasa Stefana Wyszyńskiego z Lubrańcem i gminą Lubraniec. Przedstawił biogram Prymasa, następnie opisał wydarzenia związane z obecnością późniejszego kardynała w mieście i okolicy, a mianowicie: pogrzeb Marii Grodzickiej (1937 r.), działalność wrocławskiego seminarium duchownego w Lubrańcu (1945 r.) oraz posługę duszpasterską Kardynała Wyszyńskiego na terenie trzech parafii: Lubraniec, Kłobia i Zgłowiączka.

Historię Szkoły Podstawowej w Lubrańcu w okresie stulecia (1919–2019) opisał Wojciech Przybysz. Autor scharakteryzował działalność placówki oświatowej w poszczególnych okresach: 1919–1939, 1939–1945 oraz po 1945 r. Omówił w nich

m.in. liczbę uczniów, którzy pobierali naukę, grono pedagogiczne, budowę nowych siedzib szkoły (zarówno w okresie międzywojennym, jak i w latach 1974–1976), działalność kół zainteresowań, np. Szkolnego Koła Krajoznawczo-Turystycznego czy działalność Zbiorczej Szkoły Gminnej, obejmującej kilka placówek oświatowych zlokalizowanych w Lubrańcu, Marysinie, Sarnowie, Siemnowku, Redczu Wielkim, Zgłowiączce, Dąbiu Kujawskim, Kłobi, Świątnikach, a później także w Boniewie i Lubominie. Artykuł wieńczy spis kierowników/dyrektorów i ich zastępców oraz zestaw zdjęć.

Sylwester Roszak na podstawie akt z Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku, Delegatura w Bydgoszczy, a także literatury przedmiotu przedstawił losy lubrańskiego podziemia antykomunistycznego działającego w Lubrańcu w latach 1945–1947. Scharakteryzował działalność poszczególnych oddziałów: Pułku Ziemi Kujawskiej Armii Krajowej, Oddział w Lubrańcu, oddziały zbrojne: Jerzego Gadzinowskiego „Szarego”, Gabriela Fejcho „Ognia”, Antoniego Fryszkowskiego „Rysia” i Stanisława Matuszewskiego „Mściciela” oraz grupy Jana Szczapńskiego „Waligóry”. Opisał powstawanie, działalność, a następnie likwidację grup. Załączył również spis należących do nich osób. Pokrótkę przedstawił biografie przywódców tych oddziałów i ukazał ich działalność w walce z władzą komunistyczną.

Ostatni artykuł autorstwa Jana Wroniszewskiego jest przedstawieniem postaci prof. Jana Pakulskiego, historyka związanego z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu, ale pochodzącego ze Stoku, miejscowości położonej niedaleko Lubrańca. Profesor Pakulski ukończył Szkołę Podstawową w Dąbiu Kujawskim, a Liceum Ogólnokształcące w Lubrańcu. Autor omówił edukację bohatera artykułu, począwszy od szkoły podstawowej, skończywszy na edukacji uniwersyteckiej. Zaprezentował działalność naukową prof. Pakulskiego, której zwieńczeniem było otrzymanie tytułu profesora nauk humanistycznych dnia 14 XI 2006 r. W szkicu przedstawiono działalność prof. Pakulskiego na polu nauki (prowadzone badania, publikacje), dydaktyki (promotorstwo prac magisterskich i doktorskich) oraz organizatorskim.

Omawiany tom wieńczy komunikat Sylwestra Roszaka — *510. rocznica lokacji Lubrańca*, opisujący konferencję, która odbyła się 12 V 2019 r. w Lubrańcu. Został on wzbogacony fotografiami z tego wydarzenia.

Pomimo że artykuły zostały przygotowane na podstawie źródeł rękopiśmiennych zgromadzonych w archiwach państwowych oraz literatury przedmiotu, ustalenia autorów można skorygować lub uzupełnić.

Władysław Kubiak napisał (s. 10): „Król Zygmunt I w celu ożywienia i rozwoju handlu zezwolił odbywanie w mieście trzech jarmarków w ciągu roku oraz targu w każdą sobotę. Jarmarki te zostały wyznaczone na św. Jakuba (25 lipca),

św. Jadwigi (15 października) oraz na 4 niedzielę Wielkiego postu²⁰. Odnośnie utraty praw miejskich przez Lubraniec po powstaniu styczniowym autor ukazuje dwa stanowiska. Pierwsze — historiografia przedstawiała utratę praw miejskich przez miasta jako represje popowstaniowe rządu carskiego, z kolei drugie stanowisko reprezentowane przez mniej liczne grono uczonych mówi, że był to rezultat nowej organizacji całego Królestwa Polskiego, a dodatkowo decyzje odnośnie zmian miast na osady podejmowano ze względów ekonomicznych. Przy przedstawieniu drugiej teorii powołuje się na artykuł Ryszarda Kołodziejczyka. Oczywiście sprawy utraty przez Lubraniec praw miejskich nie można wiązać z represjami popowstaniowymi, o czym pisze m.in. Sławomir Kalembka: „W rzeczywistości był to jednak przede wszystkim zabieg oszczędnościowy [zamiana miasteczek na osady — M.R.] w zakresie utrzymywania administracji i rezultat zastoju gospodarczego tych miast²¹”.

Wielką szkodą dla wartości artykułu Andrzeja Tomczaka jest brak wykorzystania przez niego źródeł archiwalnych oraz prasy z okresu międzywojennego, w tym „ABC dla Włocławka i Kujaw”, w której znalazłby wiele informacji na temat działalności „Sokoła” w Lubrańcu, np. *Z Lubrańca. Loterja fantowa T-wa Sokół*²², *Sprawozdanie z zawodów wojskowo-sportowych*²³ czy *Z „Sokoła”*²⁴. Nie można zgodzić się z autorem, że lubrańiecki „Sokół” powstał prawdopodobnie w 1928 r. Towarzystwo istniało w mieście już w 1927 r. Wówczas to w dniach 24–25 IX członkowie „Sokoła” z Lubrańca brali udział w zawodach wojskowo-sportowych, jakie odbyły się we Włocławku na stadionie 14 pułku piechoty²⁵. Za wcześniejszym powstaniem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Lubrańcu niż w 1928 r. przemawia także fakt, że w maju 1929 r. po półtorarocznej przerwie wznowiło ono swą działalność. Prezesem został dh. Filip Grodzicki, który urząd piastował od powstania tej organizacji od 1927 r.²⁶ Andrzej Tomczak jest zdania, że powstanie lubrańieckiego „Sokoła” wiąże się z powrotem do miasta Mariana Szulca, co oczywiście w świetle przytoczonych danych jest nie do obronienia.

²⁰ *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, t. 4, cz. 2, Warszawa 1912, wyd. T. Wierzbowski, nr 8972, s. 37.

²¹ Cyt. za: S. K a l e m b k a, *Kujawy wschodnie w powstaniu styczniowym. Rys wybranych zagadnień, w: Z dziejów powstania styczniowego na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej*, red. t e n ż e, Warszawa 1989, s. 12.

²² „ABC dla Włocławka i Kujaw” z 10 XII 1929, nr 347, s. 1.

²³ Tamże, z 28 IX 1927, nr 267, s. 6.

²⁴ Tamże, z 29 V 1929, nr 145, s. 1.

²⁵ Tamże, z 28 IX 1929, nr 267, s. 6.

²⁶ Tamże, z 29 X 1929, nr 145, s. 1.

Również artykuł dotyczący Szkoły Podstawowej w Lubrańcu w minimalnym zakresie wykorzystuje archiwalia. Autor w swojej pracy nie uwzględnił publikacji prasowych. Źródła do dziejów szkolnictwa podstawowego znajdują się w Archiwum Państwowym w Toruniu, Oddział we Włocławku oraz w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. W placówkach tych materiały dotyczące oświaty obejmują okres międzywojnia oraz lata powojenne, np. we włocławskim archiwum znajduje się poszyt zawierający wykaz nauczycieli z roku szkolnego 1933/34²⁷. Z kolei w archiwum bydgoskim są przechowywane m.in. akta osobowe nauczycieli, np. Władysława Winieckiego²⁸, Marii Winieckiej²⁹, czy też akta dotyczące projektów organizacji publicznych szkół powszechnych, obejmujące również Lubraniec³⁰. Kwerenda w prasie pozwoliłaby na odnalezienie wielu informacji na temat samego funkcjonowania szkoły, jak i problemów, z jakimi się borykała, np. przeprowadzenie jej elektryfikacji w 1929 r.³¹, zmiany personalne wśród nauczycieli³². Szkoda że autor artykułu nie wspomniał o udziale uczniów lubranieckiej szkoły w akcji zbierania podpisów w celu uczczenia 150-lecia niepodległości Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Na dokumencie tym znajdują się podpisy uczniów uczęszczających do szkoły — niestety nie wiadomo czy wszystkich — co umożliwiłoby odtworzenie spisu dzieci szkolnych z roku szkolnego 1925/1926³³.

Również artykuł dotyczący prof. Jana Pakulskiego można uzupełnić o pewien szczegół dotyczący jego działalności organizacyjnej. Jan Pakulski, wspólnie z Andrzejem Mietzem, byli pomysłodawcami, a także autorami *Memoriału w sprawie utworzenia Włocławskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki* wraz ze statutem powołania we Włocławku towarzystwa naukowego³⁴.

Artykuły autorstwa Waldemara Rozynkowskiego oraz Sylwestra Roszaka zostały przygotowane w oparciu o różnorodny materiał archiwalny i na podstawie literatury przedmiotu, co skutkuje brakiem uwag odnośnie tych prac.

²⁷ Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku, Inspektor Szkolny Okręgu Włocławskiego we Włocławku 1917–1918, 1933–1934, sygn. 1, k. 6.

²⁸ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu [1901] 1920–1939, sygn. 6615.

²⁹ Tamże, sygn. 6612.

³⁰ Tamże, sygn. 1260–1262.

³¹ „ABC dla Włocławka i Kujaw” z 23 VII 1929, nr 199, s. 1.

³² *Mianowania w szkolnictwie powszechnym*, „Słowo Kujawskie” z 15 IX 1922, nr 209 (1286), s. 2.

³³ *Polish Declarations of Admiration and Friendship for the United States*, t. 94, s. 117–118, https://polska1926.pl/karty?place_1926=Lubraniec [dostęp: 02.04.2023].

³⁴ M. Pałka, *Pakulski Jan (1941–2008), historyk, profesor nauk humanistycznych, badacz dziejów Kujaw i Wielkopolski*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, red. S. Kunikowski, t. 6, Włocławek 2011, s. 120–121; M. Raczowski, *Mietz Andrzej Witold (1947–2014), historyk, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, pracownik naukowo-dydaktyczny Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku*, w: tamże, t. 7, Włocławek 2018 [druk 2019], s. 99.

Pomimo wyżej przedstawionych uwag należy z zadowoleniem przyjąć kolejną publikację, poświęconą historii regionalnej, a w szczególności Lubrańcowi i okolicom. Trzeba mieć nadzieję, że część z poruszonych przez recenzenta zagadnień zostanie przez autorów uwzględniona i przyczyni się do powstania opracowań, mocniej osadzonych w źródłach rękopiśmiennych i prasie. Recenzowana praca będzie służyła nie tylko historykom, ale przede wszystkim osobom zainteresowanym lokalną historią.

Michał Raczkowski (Gdańsk)

Z ŻYCIA WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

SPRAWOZDANIE ZARZĄDU WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2020

Działalność Zarządu WTN w 2020 r. warunkowana była ogłoszeniem na terenie całego kraju pandemii Covid-19. Stałe i narastające zagrożenie epidemiczne, a także związane z nim ograniczenia prawne uniemożliwiły pełną realizację przyjętych planów, dotyczących działalności merytorycznej i organizacyjnej naszego Stowarzyszenia. Wszystkie zaplanowane konferencje, seminaria oraz spotkania zostały odwołane. Ze względu na ograniczenia dotyczące organizacji spotkań wystąpiły również problemy związane z organizacją posiedzeń Zarządu. Tym niemniej Zarządowi udało się zapewnić normalne funkcjonowanie Stowarzyszenia w zakresie niezbędnego administrowania, realizacji zadań związanych z przygotowaniem wydawnictw, a także wypełniania obowiązków założycielskich wobec Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku. Ponieważ w czerwcu w 2020 r. kończyła się czteroletnia kadencja władz WTN, Zarząd rozpoczął niezbędne działania formalne i organizacyjne, mające na celu zwołanie Zwyczajnego Walnego Zebrania Sprawozdawczo-Wyborczego Członków WTN. Procedury związane z tym przedsięwzięciem rozpoczęły się 3 IV 2020 r. podjęciem Uchwały nr 100 w sprawie terminu i porządku obrad wspomnianego zebrania. Jednak postępująca pandemia, a wraz z nią wprowadzanie kolejnych obostrzeń oraz lockdownu spowodowały, że ostatecznie Zarząd Uchwałą Nr 113 z dnia 25 VII 2020 r. odstąpił od organizacji Zwyczajnego Walnego Zebrania Sprawozdawczo-Wyborczego Członków WTN.

Zarząd WTN do 15 VII 2020 r. pracował w następującym składzie: dr Zdzisław Jan Zasada — prezes, dr Zbigniew Brenda — wiceprezes, mgr Piotr Bielicki — wiceprezes, dr Adam Wróbel — sekretarz generalny, mgr inż. Elżbieta Mostowiak — skarbnik, dr Marek Szuszman — członek, mgr Ryszard Bartoszewski — członek. Od 15 VII 2020 r. Zarząd pracował w składzie: dr Zbigniew Brenda — prezes, dr Marek Szuszman — wiceprezes, mgr Piotr Bielicki — wiceprezes, mgr Ryszard Bartoszewski — sekretarz generalny, mgr inż. Elżbieta Mostowiak — skarbnik (do 17 IX 2020 r. — złożona rezygnacja z pracy w Zarządzie), dr Adam Wróbel

— członek (do 17 IX 2020 r. — złożona rezygnacja z pracy w Zarządzie), dr Zdzisław Jan Zasada — członek (do 1 X 2020 r.), dr Marek Stefański — członek (od 1 X 2020 r.).

Skład Komisji Rewizyjnej był następujący: mgr Jerzy Lewandowski — przewodniczący, mgr inż. Stanisław Pawlak — wiceprzewodniczący, dr Maria Palińska — sekretarz.

Sąd Koleżeński pracował w składzie: inż. Zygmunt Gdaniec — wiceprzewodniczący, dr Beata Płaczekiewicz — sekretarz, mgr Jerzy Giergielewicz — członek.

W styczniu 2020 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe liczyło 159 członków. W ciągu 2020 r. w poczet czynnych członków Towarzystwa przyjęto 45 osób, 6 osób przywrócono w prawach członka, 3 osoby zrezygnowały z członkostwa, 3 osoby zmarły. Na dzień 31 XII 2020 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe liczyło 188 członków.

Wśród członków Włocławskiego Towarzystwa Naukowego najliczniejszą grupę stanowiły osoby z tytułem zawodowym magistra, których w 2020 r. było łącznie 88. Drugą grupę pod względem liczebności stanowiły osoby posiadające stopień naukowy doktora — 49. Stopień naukowy doktora habilitowanego i tytuł naukowy profesora posiadało 16 członków Towarzystwa. Pozostali członkowie posiadali następujące wykształcenie: dr inż. — 5 osób, mgr inż. — 22 osoby, inż. — 4 osoby, wykształcenie średnie lub licencjackie — 4 osoby.

Na dzień 31 XII 2020 r. wśród członków WTN było 9 członków założycieli: prof. dr hab. inż. Witold Czarnecki, prof. ucz. dr inż. Jan Felicki, dr inż. Jan Mieczysław Kowalczyk, dr hab. Szymon Kubiak, prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prof. dr inż. Eugeniusz Ratajczyk, mgr inż. Marek Schab, prof. dr hab. Bogdan Wawrzyniak, prof. dr hab. Mieczysław Wojciechowski, dr Stefan Paczkowski (zm. 25 IV 2020 r.).

W 2020 r. zmarło 3 członków: dr Stefan Paczkowski — członek założyciel WTN (1979), ks. dr hab. Józef Dębiński — członek WTN od 2000 r., mgr inż. Władysław Borkowski — członek WTN od 1996 r.

W 2020 r. odbyło się dziewięć posiedzeń Zarządu (w tym jedno w formie elektronicznego podejmowania uchwał). Zarząd podjął 32 uchwały, w tym 23 uchwały dotyczące działalności statutowej Towarzystwa i 9 dotyczących działalności KSW — w związku z pełnieniem funkcji organu założycielskiego Uczelni. Frekwencja na poszczególnych posiedzeniach Zarządu kształtowała się następująco: 3 kwietnia — siedem osób, 13 maja — sześć osób, 9 czerwca — siedem osób, 18 czerwca (dwa posiedzenia) — po siedem osób, 15 lipca — cztery osoby, 19 sierpnia — cztery osoby, 1 października — pięć osób, 12 listopada — pięć osób. Średnia frekwencja udziału w posiedzeniach wyniosła 83%.

Włocławskie Towarzystwo Naukowe pozyskało środki finansowe na działalność statutową z następujących źródeł: Gminy Miasta Włocławek (składka członkowska), Fundacji „Anwil dla Włocławka” w ramach grantu „Budujemy mosty”, a także od osób prywatnych w ramach wpłaty 1% podatku od osób fizycznych na OPP (w bieżącym roku kwota na OPP wyniosła 2 825,20 zł). Pozostałe środki pochodziły ze sprzedaży wydawnictw oraz z czynszu za wynajem lokali w siedzibie Towarzystwa.

Zarząd WTN czynił również starania o pozyskanie dotacji z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu oraz od Gminy Miasta Włocławek na dofinansowanie organizacji konferencji pn. „Ocalić od zapomnienia. Z historii współistnienia różnych religii na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej w latach 1918–1920”. Niestety, Gmina Miasto Włocławek odwołała konkurs z powodu ogłoszenia w kraju stanu pandemii. Urząd Marszałkowski, wprawdzie przyznał grant na podstawie złożonego wniosku, jednak WTN musiało z niego zrezygnować, ze względu na obostrzenia i brak możliwości terminowego zorganizowania zaplanowanej konferencji.

Włocławskie Towarzystwo Naukowe w ramach działalności wydawniczej, w 2020 r. wydało następujące publikacje:

1. „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 35 pt. *Życie społeczne i kulturalne we Włocławku w okresie międzywojennym*, pod redakcją Stanisława Kunikowskiego.

Periodyk zawiera trzy artykuły poświęcone tematowi wiodącemu, w tym: *Środowisko architektoniczne Włocławka lat międzywojennych* (autor: Michał Pszczółkowski), *Działalność zakonów i zgromadzeń zakonnych na rzecz społeczności Włocławka w okresie międzywojennym* (autor: ks. Henryk Witczak) oraz *Działalność kulturotwórcza Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego we Włocławku w 20-leciu międzywojennym* (autor: Eliza Sutkowska). Tom zawiera także: Materiały i źródła; recenzje publikacji dotyczących regionu oraz bibliografię; kalendarium wydarzeń; sprawozdania z działalności Zarządu i sekcji WTN za rok 2019. W skład Rady Redakcyjnej, powołanej do oceny materiałów przeznaczonych do publikacji, wchodzi: prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski — przewodniczący, prof. dr hab. Olena Bida (Ukraina), ks. prof. PaedDr. ThDr. Jozef Biel'ak PhD. (Słowacja), mgr Marianna Gruszczyńska, prof. dr hab. Larysa Lukianova (Ukraina), mgr Piotr Nowakowski, ks. mgr Kazimierz Rulka, prof. ThDr. Marian ŠurábPhD. (Słowacja), prof. dr hab. Mieczysław Wojciechowski, prof. dr hab. Witold Stankowski. Komitet redakcyjny pracował w składzie: prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski — redaktor, mgr Piotr Nowakowski — zastępca redaktora, dr Miłosz Kłobukowski — sekretarz. Recenzentami 35 tomu „Zapisków” byli: prof. dr hab. Witold Stankowski — prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie oraz ks. dr hab. Lech Król — prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

„Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” wydano z pomocą Fundacji „Anwil dla Włocławka” oraz środków otrzymanych przez WTN w ramach 1% na Organizację Pożytku Publicznego.

2. *Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce*, pod redakcją Marka Szuszmara. Publikacja zawiera materiały z sesji naukowej zorganizowanej 20 IX 2019 r. w Radziejowie z okazji 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej.

Zaproponowane przez organizatorów konferencji interdyscyplinarne spojrzenie na problematykę działań wojennych i obronnych we wrześniu 1939 r., szczególnie na terenie Kujaw wschodnich oraz ziemi dobrzyńskiej, stało się kluczem do zgłębienia tematyki lat 1939–1945. Niniejszy zbiór materiałów pokonferencyjnych niemal w całości stanowi pokłosie konferencji naukowej.

Jako pierwszy zaprezentowany został artykuł Władysława Kubiaka (WTN, KSW) na temat bitwy pod Szczytnem, która pozostaje mało znana i niedoceniana w historii całej bitwy nad Bzurą, ale biorąc pod uwagę wszystkie walki wojsk polskich między 9 a 12 IX 1939 r., okazuje się mieć wielkie znaczenie. Autor następnego opracowania — Sławomir Łaniecki (UKW w Bydgoszczy) — ukazał działania powietrzne lotnictwa polskiego i Luftwaffe nad Kujawami w kampanii wrześniowej 1939 r. Zaś Zdzisław Jan Zasada (WTN, KSW) w swojej pracy omówił dzieje straży pożarnych w zakresie ich przygotowania do obrony życia i majątku w obliczu niemieckiego zagrożenia i w pierwszych miesiącach okupacji hitlerowskiej. Z kolei Adam Wróbel (WTN, KSW) w opracowaniu, które ma charakter wojennej kujawsko-dobrzyńskiej antologii literackiej, zaprezentował fragmenty wspomnień świadków tragicznych wrześniowych dni 1939 r. Ksiądz Józef Dębiński (WTN, KSW) ukazał tragiczne dzieje duchowieństwa katolickiego i społeczeństwa Włocławka i okolic pod okupacją niemiecką. Cennym owocem konferencji był szkic Sławomira Augustyniaka (Polskie Towarzystwo Historyczne, Koło w Radziejowie) dotyczący ruchu oporu na terenie powiatu radziejowskiego w latach 1939–1945.

Organizatorom i autorom konferencji przyświecała nadzieja, iż zgromadzone w tym zbiorze materiały pozwolą na poszerzenie wiedzy historycznej z tematyki II wojny światowej, przybliżą przebieg działań obronnych na terenie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej oraz potwierdzą, że początek wojny miał miejsce w Polsce.

Publikację wydano z pomocą finansową Urzędu Gminy Radziejów.

W związku z zagrożeniem epidemicznym, czytelnia Biblioteki Naukowej WTN została zamknięta dla czytelników od marca 2020 r. do odwołania. W czasie pandemii kontynuowane były jedynie prace wewnętrzne w siedzibie Biblioteki.

Na dzień 31 XII 2020 r. biblioteka posiadała w swoich zbiorach 35 746 woluminów książek i czasopism o wartości 566 131,39 zł, ponad 1760 jednostek inwentarзовych dokumentów życia społecznego, 50 prac doktorskich, 86 prac magisterskich, 35 prac licencjackich i inżynierskich. Jej integralną częścią jest wydzielony

księgozbiór regionalny, w którym gromadzone są materiały dotyczące Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. W Bibliotece WTN znajduje się kilka bardzo cennych (wyodrębnionych) księgozbiorów, które są darami od instytucji lub osób prywatnych. Są to m.in. zbiory: Włodzimierza Puchalskiego, Bernarda Kleca-Pilewskiego oraz prof. Stanisława L. Bagdzińskiego. Dzięki bogatym, niezwykle ciekawym i unikatowym zbiorom biblioteka wyróżnia się spośród bibliotek działających w naszym mieście.

Biblioteka prowadzi również działalność informacyjną, która polega głównie na udzielaniu pomocy użytkownikom w ich poszukiwaniach związanych z pracą naukową, zawodową, szkoleniową. Poszukiwania biblioteczne ułatwia katalog elektroniczny w programie MAK.

W 2020 r. wpisano do księgi inwentarzowej 72 egz. książek i czasopism. Kontynuowano także prace nad katalogiem elektronicznym w programie MAK. Do baz na bieżąco wprowadzano książki i czasopisma. W minionym roku zakupiono dwie publikacje: *Włocławek 1920* (autor: Tomasz Dziki), *Polski Słownik Biograficzny* za kwotę 53,22 zł, a dzięki wymianie międzybibliotecznej oraz darom księgozbiór wzbogacił się o 70 woluminów. Dzięki licznym darom od osób prywatnych oraz instytucji zbiory biblioteki znacznie się powiększyły.

Funkcjonowanie elektronicznej skrzynki pocztowej (e-mail: wtn@wtn.pl) pozwoliło członkom Włocławskiego Towarzystwa Naukowego na zdalne zamawianie poszukiwanych książek z biblioteki.

W roku sprawozdawczym tj. (od stycznia do lutego, w okresie udostępniania księgozbioru czytelnikom) czytelnię odwiedziło 12 osób, którym udostępniono 51 wol. książek i czasopism¹.

Wyjątkowa sytuacja z jaką nasze Stowarzyszenie miało do czynienia w 2020 r., spowodowana pandemią, przyczyniła się do tego, że nie wszystkie zamierzenia i plany udało się do końca zrealizować. Zważywszy jednak na okoliczności jakie temu towarzyszyły, ograniczenia w kontaktach międzyludzkich, problemy z pozyskiwaniem funduszy czy ogólny zastój w działalności wielu instytucji należy uznać, że Zarząd, wspierany aktywnością, zrozumieniem i życzliwością wielu członków, poradził sobie z tymi problemami. Pozwoliło to na utrzymanie działalności wszystkich struktur organizacyjnych WTN, zachowanie relacji z innymi podmiotami, a także sprawne pełnienie funkcji założycielskiej wobec KSW we Włocławku. Korzystając z okazji pragniemy złożyć gorące podziękowania wszystkim, którzy swoją pomocą i zaangażowaniem w sprawy WTN pomogli przejść ten trudny okres.

Opracowała
mgr Dorota Szklarska

---

¹ Informacja opracowana przez pracownika Biblioteki WTN — mgr Elżbietę Zaborowską.

Kalendarium najważniejszych wydarzeń WTN w 2020 r.

23 I 2020 r. dr Adam Wróbel, sekretarz generalny WTN uczestniczył w Zgromadzeniu Sprawozdawczo-Wyborczym Stowarzyszenia Gmin Ziemi Dobrzyńskiej w Dobrzyniu nad Wisłą, które odbyło się w Gminnym Ośrodku Kultury w Tłuchowie.

14 II 2020 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe wraz ze Stowarzyszeniem Króla Kazimierza Wielkiego w Kowalu i Burmistrzem Miasta Koło zorganizowało konferencję naukową pn. „Kobiety w społeczeństwie Polski średniowiecznej”, która odbyła się w Sali Sesyjnej Ratusza Miejskiego przy Starym Rynku w Kole. Podczas konferencji referaty wygłosili m.in.: dr Zdzisław Jan Zasada — prezes WTN, dr Urszula Kempieńska — członek WTN, dr Anna Prokopiak-Lewandowska — członek WTN, dr Adam Wróbel — prof. KSW, sekretarz generalny WTN, dr Hanna Szczechowicz — członek WTN.

18 II 2020 r. dr Zbigniew Brenda, wiceprezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego uczestniczył w spotkaniu konsultacyjnym, którego celem była dyskusja na temat kierunków rozwoju regionu oraz zebranie propozycji do nowej strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do 2030 r. Spotkanie odbyło się w Urzędzie Miasta Włocławek przy Zielonym Rynku.

20 II 2020 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe objęło patronatem projekt edukacyjny III Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej we Włocławku „Wspólna przeszłość kluczem do przyszłości” w roku szkolnym 2019/2020. Podczas finału, który odbył się w siedzibie szkoły zostały wręczone nagrody książkowe przekazane przez wydawnictwo WTN.

16 III 2020 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe objęło patronatem VII edycję konkursu literackiego im. Marii Danilewicz pn. „Słowo i tożsamość” organizowanego przez III Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej we Włocławku.

21 III 2020 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe wraz z Kujawską Szkołą Wyższą i Miejskim Przedsiębiorstwem Energetyki Ciepłej we Włocławku zaplanowało VIII Włocławskie Sympozjum Naukowe o Bezpieczeństwie i Higienie Pracy pn. „Ochrona przeciwpożarowa — wymagania podstawowe”. Sympozjum nie odbyło się, ze względu na wprowadzenie w kraju obstrzeżeń i zakazu gromadzenia się, związanego z pandemią Covid-19.

1 X 2020 r. członkowie Towarzystwa uczestniczyli w promocji książki *Wojenne drogi rotmistrza P.* autorstwa Jerzego Pietraszewskiego jr, członka Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Spotkanie odbyło się w sali widowiskowej Centrum Kultury „Browar B” we Włocławku.

SPRAWOZDANIA Z DZIAŁALNOŚCI SEKCJI NAUKOWYCH WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO ZA ROK 2020

SEKCJA FILOLOGICZNO-ARTYSTYCZNA

Prezydium Sekcji: dr Adam Wróbel — przewodniczący, mgr Henryk Wasilewski — wiceprzewodniczący.

W bieżącym roku, pandemicznym członkowie Sekcji prowadzili mniej ożywioną działalność. Mniej było spotkań o charakterze otwartym, na których prezentowano i omawiano literacko-artystyczne, kulturowe, historyczne, językowe dziedzictwo naszego Regionu Kujawsko-Dobrzyńskiego.

Członkowie Sekcji współpracują z lokalnymi mediami, gdzie publikowali różnorodne teksty i fotografie, np. w: „Tu i Teraz. Gazecie Włocławka i powiatu włocławskiego”, „Informatorze Kowalskim”, „Ekowieściach”, „Biuletynie Przewodnickim”, „Zapiskach Kazimierzowskich”, „Gazecie Lipnowskiej. Piśmie Społeczno-Kulturalnym Towarzystwa Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie”, „Studiach Włocławskich”, wydawanych przez Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku itp.

Czesława Chojnicka — 3 marca odbyła spotkanie literackie w Przedszkolu Samorządowym w Karnkowie z okazji Dnia Pisarza. Skupiła się na kompletowaniu materiału do kolejnego tomiku poetyckiego, który najprawdopodobniej będzie zatytułowany *Czas*.

Dariusz Chrobak zorganizował 19. Otwarty Gminny Konkurs Literacki imienia K.K. Baczyńskiego „Rzeczy Niepokój” w Czernikowie. Kilkakrotnie brał udział w spotkaniach Lipnowskiej Grupy Literackiej, której jest wiceprzewodniczącym. Poeci spotkali się także we Włęczu, na podsumowaniu akcji rewitalizacji cmentarza. Brał również udział w Chojnickich Spotkaniach Poetyckich w sierpniu 2020 r. Odbył kilka spotkań literackich w Czernikowie i okolicy. Publikował w zbiorowym dziele poetyckim *Horyzonty* (Włocławek 2020) i w wydawnictwie *Alkierz* (Włocławek 2020). Wydał tomik *Twarze drzew* (Wąbrzeźno 2020) i przygotował do druku tomik zbiorczy z 20 lat konkursów „Rzeczy Niepokój”.

Arkadiusz Ciechalski, kontynuując współpracę ze znanym miłośnikiem i znawcą kujawskiej gwary oraz lokalnego dziedzictwa materialnego Antonim Benedyktem Łukaszewiczem, napisał wstęp pt. *Wiersze i wierszowane opowieści kujawskie* do jego kolejnej publikacji traktującej o tej tematyce, która wydana została we Włocławku

pn. *Zbiór opowieści i wierszy — miodem na serce, nektarem na duszę*. Na początku roku 2020 ukazała się książka *Z pedagogiki kultury słowa ważne, ciekawe, piękne, serdeczne... Księga pamiątkowa wydana z okazji 70. rocznicy urodzin prof. nzw. KSW Adama Wróbla*, w której zamieścił dociekania genologiczne „Nienasycenie Stanisława Ignacego Witkiewicza a powieść rozwojowa (Entwicklungsroman)”. Ponadto w t. 22 „Studiów Włocławskich”, roczniku wydawanym przez Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, którego jest redaktorem językowym, opublikował recenzję IV zbioru wierszy ks. Piotra Stanisława Głowackiego pt. *Perły rozmaitości*. Natomiast w bydgoskim miesięczniku literackim „Akant” zamieścił artykuł poświęcony twórczości Marii Kaloty-Szymańskiej, poetki i publicystki związanej z naszym regionem, urodzonej w osadzie cukrowniczej w Choceniu, mieszkającej we Włocławku, później w Toruniu.

Arkadiusz Ciechalski kontynuował również współpracę z innymi ogólnopolskimi pismami takimi jak „Spotkania z Zabytkami” czy „Wiadomości Ziemiańskie” oraz lokalną prasą, publikując swoje teksty i zdjęcia głównie w: „Tu i Teraz. Gazecie Włocławka i powiatu włocławskiego”, „Informatorze Kowalskim”, „Kurierze Okolicościowym Specjalnym”, „Zapiskach Kazimierzowskich”, których jest sekretarzem redakcji i korektorem, a także w Internecie, przede wszystkim na stronach: www.zskowal.edu.pl, www.kujawy.media.pl, www.kazimierz Wielki.pl, szlakikultury.ariari.org. W swoich artykułach poruszał problematykę związaną z literaturą i historią naszego regionu, wybitnymi ludźmi tu żyjącymi, a także dziedzictwem kulturowym miejscowości położonych na terenie Kujaw wschodnich.

Jako członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego, Towarzystwa Miłośników Kowala i Okolic im. Kazimierza Wielkiego, Stowarzyszenia Aktywny Kowal oraz Towarzystwa Miłośników Kłóbki im. Marii Wodzińskiej-Orpiszewskiej brał udział w zebraniach, uroczystościach i imprezach organizowanych przez te stowarzyszenia. Współpracując z Fundacją „Ari Ari”, aktywnie uczestniczył w realizacji projektu „Spacerowe lokalne 2020. Historie polsko-rosyjskie na Kujawach i Ziemi Dobrzyńskiej.” Była to kolejna odsłona wędrówek szlakami kultury zapoczątkowana w roku poprzednim, do których zaproszono mieszkańców Włocławka, Kowala i Skępego. W dniu 29 VIII 2020 r. A. Ciechalski w ramach „Spacerów historycznych po Kowalu” po raz trzeci oprowadzał licznie zebranych mieszkańców tego miasta i okolic po miejscowych zabytkach. Opracował także trasy i opis historyczny wycieczek, co zostało zamieszczone w *Spacerowniku*, tj. kieszonkowym przewodniku po Włocławku, Kowalu i Skępem, zawierającym zestaw pocztówek, na odwrocie których prezentowane są propozycje tras spacerowych, opisy miejsc, mapki i ciekawostki. *Spacerownik*, poszerzony o dodatkowe informacje historyczne i materiały multimedialne, zamieszczony został również na stronie: szlakikultury.ariari.org.

Miłosz Kłobukowski z ramienia III Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej we Włocławku organizował 7. edycję Międzynarodowego Konkursu Literackiego im. Marii Danilewicz Zielińskiej „Słowo i tożsamość.” Przygotowywał również spotkania, wykłady, warsztaty w ramach działań Kawiarni Obywatelskiej „Śródmieście Cafe”, której operatorem była Fundacja na Rzecz Rozwoju Kujawskiej Szkoły Wyższej „Vladislawia”. Spotkania dotyczyły literatury, kultury, lokalnej historii, arcydzieł światowej kinematografii. W Kawiarni gościli pisarze: Marcel Woźniak, Katarzyna Sarnowska, Krzysztof Niedziałkowski, Mirosława Stojak, Małgorzata Ziółkowska vel Kochanowicz, blogerka i pisarka Anna Bałuta, lokalni poeci: Monika Grzanka, grupa poetycka „W Zakamarkach Duszy”, badacze, członkowie WTN: prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, dr Władysław Kubiak, dr Tomasz Dzik, mgr Tomasz Wąsik, mgr Adam Zapora.

Małgorzata Pietrzak była przewodniczącą jury Ogólnopolskiego Konkursu Poezji Więziennej „Brzeg 2020”.

20 października Anna Stanek wystąpiła w filmie emitowanym w TVP3 Bydgoszcz w serii „Małe miejscowości, wielcy ludzie” pt. „Z miłości do książki, z tęsknoty do Kujaw” poświęconym życiu i twórczości Marii Danilewicz Zielińskiej.

26 listopada w Kawiarni Obywatelskiej we Włocławku Henryk Wasilewski wirtualnie, ze względu na pandemię, wygłosił prelekcję na temat związku Marii Kuncewiczowej z Włocławkiem. Prelekcja jest dostępna w Internecie.

W dniach 3–4 X 2020 r., przy pomniku Obrońców Wisły 1920 r. i w Centrum Kultury „Browar B.” uczestnikom XIV Wojewódzkiego Zlotu Aktywnych Krajoznawców opowiadał o obronie Włocławka przed bolszewikami w 1920 r.

Sprawował opiekę merytoryczną nad pracami literackimi, napisanymi przez uczennicę (obecnie już absolwentkę II LO) Katarzynę Jaroszewską w konkursie wojewódzkim „Być jak Rydygier, czyli o łączeniu lekarskiej, wojskowej i wolnościowej pasji w życiu jednego człowieka” (II miejsce) oraz w XIV Międzyszkolnym Konkursie Poetyckim im. Leona Stankiewicza (III miejsce), a także w konkursie literackim na list do przyjaciela, zawierający refleksje dotyczące słów kardynała Stefana Wyszyńskiego pt. *Życie trzeba przeżyć godnie, bo jest tylko jedno* — z okazji XVI Narodowego Dnia Życia i Dnia Świętości Życia (II miejsce).

Małgorzata Wdowczyk wraz z Wiesławem Nosowskim przygotowała materiały do II wydania książki o Marii Danilewicz Zielińskiej. Z tej okazji zaprezentowała wirtualny wykład dla ponad 300 osób.

Adam Wróbel 14 lutego wygłosił referat „O literackich obrazach Nawojki z Dobrzynia — pierwszej średniowiecznej emancypantki polskiej” podczas konferencji naukowej pt. „Kobiety w społeczeństwie Polski średniowiecznej” zorganizowanej w Kole przez Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego, Burmistrza Miasta Koło oraz Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

W październiku przewodniczył jury Międzygminnego Konkursu Recytatorskiego „W kręgu poezji Miłosa” w Szkole Podstawowej im. Polskich Noblistów w Chalinie.

Występował w filmach emitowanych w TVP3 Bydgoszcz w serii: „Małe miejscowości, wielcy ludzie”: pt. „Z miłości do książki, z tęsknoty do Kujaw” (20 października) poświęconemu Marii Danilewicz Zielińskiej oraz „Ścieżki krainy dzieciństwa” (17 listopada) poświęconemu Jerzemu Pietrkiewiczowi.

Opublikował artykuły: *O literackich obrazach Nawojki z nadwiślańskiego Dobrzyńa — pierwszej średniowiecznej emancypantki polskiej*, „Zapiski Kazimierzowskie” 2020, nr 24, lipiec, s. 116–132; *Z dziedzictwa kulturowego, językowego w Ziemi Dobrzyńskiej. O nazwach miejscowych i wodnych Gminy Zbójno*, „Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej” 2020, t. 24, Dobrzyń nad Wisłą, s. 97–188; *Literackie opisy wojennego września 1939 r. na Kujawach i w Ziemi Dobrzyńskiej*, w: *Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce. Materiały z sesji naukowej Druga wojna rozpoczęła się w Polsce zorganizowanej 20 września 2019 r. w Radziejowie z okazji 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej*, pod red., M. Szuszmana, Włocławek 2020, s. 115–137. Publikował także artykuły, recenzje w „Gazecie Lipnowskiej. Piśmie Społeczno-Kulturalnym Towarzystwa Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie”.

dr Adam Wróbel
przewodniczący Sekcji

SEKCJA NAUK HISTORYCZNYCH

Prezydium Sekcji: dr Agnieszka Galczak-Froch — przewodnicząca, dr Władysław Kubiak — wiceprzewodniczący, mgr Mark Prus — sekretarz.

Ze względu na ogłoszony w marcu stan pandemii związany z Covid-19, plan działalności sekcji historycznej na rok 2020 musiał ulec zmianie.

W dniu 26 II 2020 r. odbyło się posiedzenie Sekcji. W programie spotkania było omówienie spraw bieżących, a także ustalenia dotyczące organizacji konferencji naukowej „Ocalić od zapomnienia”, zaplanowanej na miesiąc czerwiec. Niestety ze względu na ogłoszoną pandemię konferencja została odwołana.

Większość członków Sekcji w dobie pandemii pracowała nad własnymi projektami, prowadziła indywidualne badania, przygotowując się do przyszłych projektów. Na szczególne wyróżnienie zasługuje działalność dwóch członków: Dariusza Kozińskiego i Dariusza Chrobaka.

Dariusz Koziński wraz z uczniami Zespołu Szkół Samochodowych im. Tadeusza Kościuszki we Włocławku został laureatem (po raz kolejny) XI edycji Kamieni Pamięci — projektu edukacyjnego Instytutu Pamięi Narodowej. Za bohatera swojego projektu obrali Józefa Rodzenia — oficera włocławskiego 14 Pułku Piechoty.

Dariusz Chrobak w 2020 r. zrealizował szereg projektów z młodzieżą. Zorganizowano konkurs „Ludzie z obelisku i inni”, który miał na celu zachowanie pamięci o mieszkańcach ziemi dobrzyńskiej, którzy odeszli. W ramach projektu realizowanego z fundacją „Ari Ari” pn. „Zagubione wsie i miasta...” zwiedzano cmentarz ewangelicki we wsi Bógpomórz, pozostałości po zamku Władysława Garbacza w Bobrownikach, kaplicę ewangelicką we wsi Rybitwy, pozostałości elektrowni w Wąkolu i urzędzeń młyńskich w Młynie Mień oraz wiele innych miejsc. Dariusz Chrobak był również autorem biogramów do *Słownika biograficznego powiatu toruńskiego*. Pisał o ludziach związanych z Czernikowem, uczczonych Dębami Pamięci: Tadeuszu Kołaczyńskim, Ludwiku Gimplu, nauczycielce szkoły w Czernikowie Wandzie Donarskiej, przedwojennym nauczycielu Janie Klimczewskim, Zenonie Chmielewskim — przyjacielu Władysława Broniewskiego oraz działaczu społecznym — Michale Kokocie.

dr Agnieszka Galczak-Froch
przewodnicząca Sekcji

SPRAWOZDANIE KOMISJI REWIZYJNEJ Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2020

Komisja Rewizyjna WTN we Włocławku w 2020 r. pracowała w składzie wybranym na Walnym Zgromadzeniu Sprawozdawczo-Wyborczym w 2016 r., tj.: mgr inż. Jerzy Lewandowski — przewodniczący, mgr inż. Stanisław Pawlak — wiceprzewodniczący, dr Maria Palińska — sekretarz.

Komisja przeprowadziła badanie sprawozdania finansowego WTN, analizę opłacalności składek członkowskich oraz rozpatrzyła pismo Zdzisława Zasady, prezesa WTN na temat łamania Statutu WTN przez grupę członków Zarządu.

Po otrzymaniu od głównej księgowej w dniu 30 IX 2021 r. sprawozdania finansowego za 2020 r. oraz innych materiałów z biura WTN, Komisja stosownie do § 43 Statutu, zapoznała się z bilansem, rachunkiem zysków i strat, wprowadzeniem do sprawozdania finansowego oraz informacją dodatkową do sprawozdania finansowego za 2020 r. — sporządzonych zgodnie z Ustawą o rachunkowości z dnia 29 września 1994 r. (tj. Dz.U. z 2021 r., poz. 217).

Za rok 2020 WTN:

- uzyskało 221 567,93 zł przychodów działalności statutowej,
- poniosło 215 015,93 zł kosztów działalności statutowej,
- wypracowało zysk brutto/netto (+) 3 793,56 zł.

Wynik finansowy za rok 2020 w kwocie (+) 3 793,56 zł, w całości przeznaczony został na działalność statutową w latach następnych.

Przychody z działalności statutowej w 2020 r. były niższe o 58 tys. zł w stosunku do roku ubiegłego, podobnie koszty działalności statutowej — niższe o 52 tys. zł. Jednym z powodów była pandemia Covid-19 i związany z tym lockdown (#zostań w domu).

Komisja Rewizyjna po przeprowadzeniu badania sprawozdania finansowego za rok 2020 pod względem celowości, rzetelności i gospodarności, pozytywnie go zaopiniowała, nie wnosząc uwag i przyjęła stosowną w tej sprawie Uchwałę.

Zapoznała się również z sytuacją w zakresie opłacania składek członkowskich za 2020 r. Na początku 2020 r., liczba członków WTN wynosiła 159 osób, a na dzień 31 XII 2020 r. — 88. Tak gwałtowny wzrost przyjęć (51 osób) nastąpił po zmianach na stanowiskach Zarządu WTN tj. od 18 VI 2020 r. Spośród 188 członków 50% nie miało zaległości w opłacaniu składek, 85 osób miało zaległości jednoroczne. Tylko 9 członków posiadało zaległości za dwa lata i więcej. Komisja przyjęła do wiadomości informację o opłacalności składek.

W czerwcu 2020 r. Komisja otrzymała pisemną informację od dr. Zdzisława Zasady, prezesa WTN o nielegalnym posiedzeniu grupy członków Zarządu,

przesyłając w załączeniu stosowne dokumenty. Komisja, zgodnie ze Statutem WTN, jest wewnętrznym organem Towarzystwa (§ 42 pkt 1). Do zakresu jej działania należy kontrola całokształtu działalności finansowej, gospodarczej i administracyjnej Towarzystwa pod względem celowości, zgodności z prawem, statutem i uchwałami Walnego Zebrania (§ 43 pkt. 1.1). WTN we Włocławku posiada status organizacji pożytku publicznego i zgodnie z Ustawą z 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2003 r., nr 96, poz. 873 z późn. zm.) wyznaczyło Komisji Rewizyjnej rolę organu kontroli lub nadzoru, odrębnego od organu zarządzającego i niepodlegającego mu w zakresie wykonywania kontroli wewnętrznej lub nadzoru (art. 20 ust. 1, pkt 4). Dlatego też zajęcie się informacją zgłoszoną przez prezesa Zarządu nie było „nadmiernym” zainteresowaniem ze strony Komisji ani „wtrącaniem się” w działania Zarządu. Było jedynie wyrazem troski o dobro organizacji i czytelność zasad, które w niej obowiązują.

Komisja w dniu 15 VII 2020 r., po zapoznaniu się z pismem prezesa WTN z dnia 26 VI 2020 r., dokonała analizy przebiegu zebrania grupy członków Zarządu, mającego miejsce 18 VI 2020 r. i przyjęła Uchwałę. W Uchwale zapisano m.in., że zebranie grupy członków Zarządu pod przewodnictwem dr. Zbigniewa Brendy, wiceprezesa WTN w dniu 18 VI 2020 r., nie miało znamion zebrania Zarządu. Nie zostało zwołane zgodnie z wymogami Statutu, a określenie, że była to „kontynuacja”, jest również Statutowo nieuprawnione.

Stwierdzono również, że w sprawie wyboru rektora Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku (KSW), na okres kadencji 2020–2024, procedura wyboru nie została zakończona z powodu niemożności przesłuchania przez Zarząd WTN wyłonionego w wyniku konkursu kandydata na rektora oraz odmowy zaopiniowania wyłonionego kandydata na rektora przez Senat KSW. Dotychczasowy proces wyłaniania kandydata na rektora i jego opiniowania wskazuje, że dokończenie procedury zatwierdzenia rektora KSW powinno zostać dokonane przez nowy Zarząd, który zostanie wybrany podczas Walnego Zjazdu zwołanego przez Zarząd WTN na dzień 18 IX 2020 r.

Tekst Uchwały Komisji Rewizyjnej został przekazany do wszystkich członków Zarządu WTN. Zwołany Walny Zjazd na dzień 18 IX 2020 r. został odwołany dwa dni przed wyznaczonym terminem przez Zarząd wpisany do KRS w dniu 15 IX 2020 r. Spowodowało to rezygnację trzech członków Zarządu, co pozbawiło Zarząd możliwości działań prawnych.

mgr inż. Jerzy Lewandowski
przewodniczący Komisji Rewizyjnej
WTN we Włocławku

SPRAWOZDANIE SĄDU KOLEŻEŃSKIEGO Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2020

Sąd Koleżeński Włocławskiego Towarzystwa Naukowego w bieżącym roku funkcjonuje w składzie: inż. Zygmunt Gdaniec — wiceprzewodniczący, dr Beata Płackiewicz — sekretarz, mgr Jerzy Giergielewicz — członek.

Uzupełnienie składu członkowskiego będzie możliwe po Walnym Zebraniu Sprawozdawczo-Wyborczym.

W obecnym okresie sprawozdawczym, tj. w roku 2020, do Sądu Koleżeńskiego nie wpłynął żaden wniosek o wszczęcie postępowania wyjaśniającego lub dyscyplinarnego.

inż. Zygmunt Gdaniec
wiceprzewodniczący Sądu Koleżeńskiego
WTN we Włocławku

Z ŻYCIA WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

SPRAWOZDANIE ZARZĄDU WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2021

Analogicznie do roku 2020 działalność Włocławskiego Towarzystwa Naukowego warunkowana była sytuacją spowodowaną ogłoszeniem przez władze kraju w minionym roku pandemii, związanej z rozprzestrzenianiem się wśród społeczeństwa wirusa SARS-CoV-2. Istniejące poważne zagrożenie epidemiczne, a także związane z nim zapisy prawne ograniczyły lub uniemożliwiły pełną realizację przyjętych planów dotyczących działalności merytorycznej i organizacyjnej naszego Stowarzyszenia. Ze względu na ograniczenia dotyczące organizacji spotkań wystąpiły również problemy związane z organizacją posiedzeń Zarządu, zwłaszcza w pierwszej połowie 2021 r. Tym niemniej Stowarzyszenie było zarządzane w zakresie niezbędnego administrowania, realizacji zadań związanych z przygotowaniem wydawnictw, a także reprezentowania Włocławskiego Towarzystwa Naukowego na zewnątrz w kontaktach z innymi podmiotami i organizacjami.

W 2021 r. skład poszczególnych organów władzy przedstawiał się następująco:

Zarząd WTN: dr Zbigniew Brenda — prezes, dr Marek Szuszman — wiceprezes, mgr Piotr Bielicki — wiceprezes, mgr Ryszard Bartoszewski — sekretarz generalny, mgr inż. Elżbieta Mostowiak — skarbnik, dr Adam Wróbel — członek, dr Marek Stefański — członek.

Komisja Rewizyjna: mgr Jerzy Lewandowski — przewodniczący, mgr inż. Stanisław Pawlak — wiceprzewodniczący, dr Maria Palińska — sekretarz.

Sąd Koleżeński: inż. Zygmunt Gdaniec — wiceprzewodniczący, dr Beata Płaczekiewicz — sekretarz, mgr Jerzy Giergielewicz — członek.

Od września 2020 r. Zarząd Włocławskiego Towarzystwa Naukowego został zdekompletowany ze względu na złożone rezygnacje przez trzech członków. Zatem jako organ nie mógł podejmować uchwał prawnie wiążących dla Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Biorąc powyższe pod uwagę prezydent Włocławka dr Marek Wojtkowski, jako organ nadzoru nad stowarzyszeniami, wystąpił w maju 2021 r. do Sądu Rejonowego w Toruniu (KRS) o ustanowienie dla WTN kuratora, w celu

zwołania Walnego Zebrania i dokonania wyboru nowego Zarządu. Po rozpatrzeniu wniosku prezydenta, Sąd Rejonowy w Toruniu, w październiku 2021 r. ustanowił kuratora dla Włocławskiego Towarzystwa Naukowego w osobie r. pr. Anny Malickiej z Torunia. Kurator podjęła próbę zwołania Walnego Zebrania na dzień 8 II 2022 r. Jednak ze względu na fakt złożenia odwołania na postanowienie Sądu Rejonowego części członków (tzw. „zarząd kadłubowy”) do Sądu Okręgowego w Toruniu, Walne Zebranie nie odbyło się. Kolejne Walne Zebranie zostało zwołane na dzień 10 V 2022 r., podczas którego dokonano wyboru nowego składu Zarządu. Również w składzie Sądu Koleżeńskiego nastąpiły zmiany. Ze składu Sądu odeszły dwie osoby, co spowodowało, że Sąd Koleżeński nie mógł podejmować jakichkolwiek uchwał¹.

Na dzień 1 I 2021 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe liczyło 188 członków. W ciągu 2021 r. w poczet czynnych członków Towarzystwa przyjęto 58 osób, 4 osoby przywrócono w prawach członka, 3 osoby zrezygnowały z członkostwa, 2 osoby zmarły. Na dzień 31 XII 2021 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe liczyło 245 członków.

Podobnie jak w latach ubiegłych, wśród członków Włocławskiego Towarzystwa Naukowego najliczniejszą grupę stanowiły osoby z tytułem zawodowym magistra, których w 2021 r. było łącznie 131 osób. Drugą pod względem liczebności stanowiła grupa osób posiadających stopień naukowy doktora — 56. Stopień naukowy doktora habilitowanego i tytuł naukowy profesora posiadało 16 członków Towarzystwa. Pozostali członkowie posiadali następujące wykształcenie: dr inż. — 5 osób, mgr inż. — 24 osoby, inż. — 6, z wykształceniem średnim lub licencjatem — 7 osób.

Na dzień 31 XII 2021 r. wśród członków WTN było 9 członków założycieli: prof. dr hab. inż. Witold Czarnecki, prof. ucz. dr. inż. Jan Felicki, dr inż. Jan Mieczysław Kowalczyk, dr hab. Szymon Kubiak, prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prof. dr hab. inż. Eugeniusz Ratajczyk, mgr inż. Marek Schab, prof. dr hab. Bogdan Wawrzyniak, prof. dr hab. Mieczysław Wojciechowski.

W 2021 r. zmarło 2 członków: Andrzej Szczepański — członek WTN od 1983 r. oraz ks. prof. dr hab. Wojciech Hanc — członek WTN od 1981 r.

W 2021 r. odbyło się dziesięć posiedzeń tzw. Zarządu kadłubowego — w składzie pięcioosobowym (w tym trzy w formie elektronicznego podejmowania uchwał). Zarząd podjął 21 uchwał, w tym 10 uchwał dotyczących działalności statutowej Towarzystwa i 11 dotyczących działalności Kujawskiej Szkoły Wyższej — w związku z pełnieniem funkcji organu założycielskiego Uczelni. Frekwencja na poszczególnych posiedzeniach Zarządu kształtowała się następująco: 23 marca — pięć osób,

---

¹ Informacja opracowana przez prof. ucz. dr. hab. Stanisława Kunikowskiego, członka założyciela WTN.

23 kwietnia — pięć osób, 28 kwietnia — pięć osób, 7 maja — pięć osób, 11 czerwca — cztery osoby, 18 czerwca — cztery osoby, 5 sierpnia — pięć osób, 26 sierpnia — pięć osób, 23 listopada — cztery osoby, 8 grudnia — pięć osób. Średnia frekwencja wyniosła 67%.

W roku 2021 Włocławskie Towarzystwo Naukowe pozyskało środki finansowe na działalność statutową z następujących źródeł: Gminy Miasta Włocławek — dotacja otrzymana w ramach otwartego konkurs ofert nr 1 (wspieranie i upowszechnianie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego w 2021 r.) na dofinansowanie wydania publikacji *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. IX; Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu — dofinansowanie do wydania publikacji *Włocławski Słownik Biograficzny*, t. IX, w ramach konkursu nr 1/2021 na realizację przedsięwzięcia związanego z ochroną i popularyzacją tradycji i dziedzictwa kulturowego regionu kujawsko-pomorskiego, budowaniem i umacnianiem jego tożsamości, promocją zasłużonych dla regionu wybitnych postaci i wydarzeń historycznych. Środki pozyskane zostały również od osób prywatnych w ramach wpłaty 1% podatku od osób fizycznych na OPP oraz ze składek członkowskich. Pozostałe środki pochodziły ze sprzedaży wydawnictw, z repartycji opłat reprograficznych za lata 2012–2019 (od Stowarzyszenia Autorów i Wydawców Copyright Polska) oraz z czynszu za wynajem lokali w siedzibie Towarzystwa.

Dzięki dotacjom pozyskanym od Gminy Miasta Włocławek na podstawie Umowy Nr KSP.K.8/2021 dot. 524.8.2021 oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu na podstawie umowy Nr UM_KN.616.1. 109.2021, wydany został IX tom *Włocławskiego Słownika Biograficznego*, pod redakcją Stanisława Kunikowskiego. Periodyk przygotowany na wysokim poziomie merytorycznym i edytorskim, wydany został w nakładzie 300 egz. Tom IX *WSB* jest materialnym efektem pracy wieloosobowego zespołu autorskiego oraz pracowników merytorycznych i technicznych, którzy zadbali o szatę graficzną i wysoki poziom edytorski publikacji. W dziewiątym tomie *Słownika* znalazło się 97 biogramów osób już nieżyjących — działających we Włocławku od czasów najdawniejszych aż po czasy współczesne oraz osób wywodzących się z Włocławka, których dokonania wykraczały poza granice regionu i Polski. W *Słowniku* zamieszczone zostały również biogramy osób, które nie urodziły się we Włocławku, czasami krótko w nim przebywały, ale po opuszczeniu miasta zapewniły sobie poczesne miejsce w życiu społecznym, gospodarczym, politycznym, naukowym bądź kulturalnym. Publikacja zawiera biogramy osób różnych narodowości i wyznań, które piastowały ważne funkcje administracyjne i kościelne w mieście na przestrzeni wieków, osób związanych z walką o niepodległość w czasie I i II wojny światowej, które brały w nich czynny udział, poległy, zginęły w obozach koncentracyjnych lub zostały stracone w innych okolicznościach,

a także tych tworzących najnowszą historię III Rzeczypospolitej. Włocławskie Towarzystwo Naukowe ogłosiło drukiem dziewiąty tom *Włocławskiego Słownika Biograficznego* dla oddania twórcom naszej historii należnego szacunku i przekazania potomnym wiedzy o ich dziełach i czynach. To także woła okazania wdzięczności przodkom za ich codzienną walkę o godne życie dla siebie i lepszą przyszłość dla następnych pokoleń. W tworzenie dziewiątego tomu *Słownika* zaangażowało się 36 autorów, nad którymi pieczę sprawowała Rada Naukowa złożona z samodzielnych ludzi nauki w skład której weszli: ks. prof. dr hab. Zdzisław Pawlak (przewodniczący), prof. dr hab. Zbigniew Karpus, **ks. prof. dr hab. Witold Kujawski**, prof. dr hab. Andrzej Radziwiński oraz Komitet Redakcyjny w składzie: Stanisław Kunikowski (przewodniczący), Dorota Szklarska (sekretarz), Władysław Kubiak, ks. Kazimierz Rulka, Adam Wróbel.

W czasie pandemii od stycznia do czerwca 2021 r. kontynuowane były wyłącznie prace wewnętrzne w siedzibie Biblioteki. Natomiast od lipca 2021 r. czytelnia wznowiła działalność.

Biblioteka Naukowa funkcjonuje w strukturze Włocławskiego Towarzystwa Naukowego od 42 lat. Do zadań biblioteki należy gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych. W 2021 r. (od 1 lipca) udostępnianie zbiorów użytkownikom odbywało się wyłącznie na miejscu w czytelni. Prowadzona była także działalność informacyjna polegająca na udzielaniu pomocy czytelnikom w wyszukiwaniu literatury na dany temat. Biblioteka dotychczas zgromadziła 35 809 woluminów książek i czasopism, ponad 1760 dokumentów życia społecznego, 50 prac doktorskich, 86 prac magisterskich, 35 prac licencjackich i inżynierskich. Wydzielony księgozbiór regionalny, w którym gromadzone zostały materiały dotyczące Kujaw i ziemi dobrzyńskiej był na bieżąco uzupełniany. W Bibliotece Naukowej WTN znajduje się również kilka bardzo cennych — wydzielonych księgozbiorów, które zostały przekazane w formie darów przez osoby prywatne oraz instytucje.

W roku 2021 do księgi inwentarzowej biblioteki wpisano ogółem 63 egzemplarze książek i czasopism, które następnie zostały wprowadzone do katalogu elektronicznego. W minionym roku zakupiono cztery egzemplarze książek za kwotę 113,40 zł. Natomiast dzięki wymianie oraz darom księgozbiór wzbogacił się o 59 woluminów. Wśród darczyńców były osoby prywatne: Bożena Boczarska, Zbigniew Brenda, Stanisław Burmistrz, Witold Czarnecki, Samuel Goo, Stanisław Kunikowski, Jerzy Pietraszewski, Mirosława Stojak, a także liczne instytucje: Biblioteka Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku, Urząd Miasta Aleksandrowa Kujawskiego, Urząd Miasta Brześcia Kujawskiego, Instytut Pamięci Narodowej w Bydgoszczy, Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku, Miejska Biblioteka Publiczna im. Z. Arentowicza we Włocławku, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej

we Włocławku, Państwowa Uczelnia Zawodowa we Włocławku, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, PAN, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Inowrocławiu, Stowarzyszenie Miast Króla Kazimierza Wielkiego w Kowalu, Teologiczne Towarzystwo Nauk Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, Towarzystwo Naukowe Płockie, Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu, Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku.

Stan zbiorów Biblioteki Naukowej na dzień 31 XII 2021 r. wynosił 35 809 woluminów, o wartości 567 537,75 zł.

Należy również zaznaczyć, że udostępniano zbiory biblioteczne członkom Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, którzy zamówili książki telefonicznie lub przez elektroniczną skrzynkę pocztową.

W roku sprawozdawczym czytelnicy odwiedziło 8 osób, którym udostępniono 23 woluminy książek i czasopism².

Drugi z rzędu rok utrudnień i poważnych ograniczeń spowodowanych pandemią, to okres, w którym nie wszystkie zamierzenia i plany udało się do końca zrealizować. Mimo to Stowarzyszenie wspierane życzliwością swoich członków poradziło sobie z wieloma problemami. Pozwoliło to na utrzymanie działalności wszystkich struktur organizacyjnych WTN, zachowanie relacji z innymi podmiotami, a także sprawne pełnienie funkcji założycielskiej wobec Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku. Korzystając ze sposobności pragniemy złożyć gorące podziękowania wszystkim, którzy swoją pomocą i zaangażowaniem w sprawy WTN pomogli przejść ten trudny okres.

Opracowała
mgr Dorota Szklarska

Kalendarium najważniejszych wydarzeń WTN w 2021 r.

3 III 2021 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe objęło honorowym patronatem VIII edycję Międzynarodowego Konkursu Literackiego im. Marii Danilewicz Zielińskiej „Słowo i tożsamość”, organizowanego przez III Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej we Włocławku.

7 IV 2021 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, członek honorowy WTN i dr Zbigniew Brenda, prezes WTN uchwałą Nr 13/492/2 Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego zostali powołani do składu Rady Muzeum przy Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku na kadencję 2021–2025.

---

² Informacja opracowana przez pracownika Biblioteki WTN — mgr Elżbietę Zaborowską.

7 V 2021 r. Dariusz Chrobak, członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego oraz wybrani członkowie sekcji historycznej WTN wzięli udział w uroczystym otwarciu odnowionego cmentarza ewangelickiego we Włęczu, podczas którego nastąpiło zawieszenie dzwonu i otwarcie infrastruktury.

18 VI 2021 r. mgr inż. Maria Balakowicz, członkini WTN uczestniczyła w Walnym Zebraniu Sprawozdawczo-Wyborczym Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej, reprezentując Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

27 VIII 2021 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Kujawsko-Pomorskie Samorządowe Stowarzyszenie SALUTARIS oraz Kujawskie Stowarzyszenie Gospodarcze zorganizowały seminarium naukowe połączone z rejsem po zbiorniku włocławskim na Wiśle, skierowane do samorządów z rejonu zbiornika wodnego.

17 IX 2021 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski uczestniczył w Konferencji Naukowej pn. „Społeczny ruch naukowy w procesie zmiany”, zorganizowanej w Płocku przez Towarzystwo Naukowe Płockie i Radę Towarzystw Naukowych PAN, podczas której wygłosił referat pt. „Przeszłość a przyszłość towarzystw naukowych ogólnych w Polsce. Oczekiwania i dalsze możliwości ich rozwoju”.

2 X 2021 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, reprezentował Włocławskie Towarzystwo Naukowe podczas XXX Inauguracji Roku Akademickiego 2021/2022 Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, zabierając głos w wystąpieniu okolicznościowym.

2 X 2021 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe, w ramach wojewódzkich obchodów 82. Rocznicy Zbrodni Pomorskiej 1939, organizowanych przez Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego, wyróżnione zostało okolicznościowym medalem wykonanym z okazji 100. Rocznicy Powrotu Kujaw i Pomorza do Wolnej Polski. Uroczyste obchody odbyły się w toruńskim Parku Pamięci, a uroczysta gala — w Centrum Kulturalno-Kongresowym Jordanki (Toruń). W imieniu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego Medal, z rąk marszałka województwa, odebrał wieloletni członek WTN dr Władysław Kubiak, który także brał czynny udział w pracach Komitetu Programowego Obchodów 100. rocznicy Powrotu Pomorza do Wolnej Polski.

5 X 2021 r. dr Zbigniew Brenda, prezes WTN podczas inauguracji roku akademickiego 2021/2022 Uniwersytetu III Wieku w Radziejowie wygłosił wykład pt. „Problemy gospodarki wodnej w odniesieniu do rolnictwa na przykładzie Kujaw”.

7 X 2021 r. dr Marek Stefański, członek zarządu WTN wygłosił wykład pt. „Gdzie inwestować i oszczędzać w warunkach kryzysu gospodarczo-społecznego”, podczas uroczystej inauguracji roku akademickiego 2021/2022 Stowarzyszenia Włocławskiego Uniwersytetu Seniora. Inauguracja odbyła się w Auli Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku.

15 X 2021 r. dr Zbigniew Brenda, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego podczas inauguracji roku akademickiego 2021/2022 Uniwersytetu III Wiek w Lubaniu wygłosił wykład pt. „Możliwości rozwoju gospodarczego południowej części województwa kujawsko-pomorskiego w oparciu o potencjał i walory projektowanego stopnia wodnego i zbiornika na Wiśle poniżej Włocławka”.

16 X 2021 r. dr Zbigniew Brenda, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w uroczystej inauguracji roku akademickiego 2021/2022 Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku.

19 X 2021 r. dr Zbigniew Brenda, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wygłosił referat pt. „Problem niedoboru wody dla produkcji rolnej” podczas konferencji pn. „Aktualne możliwości rozwoju ziemi dobrzyńskiej”, zorganizowanej w Brodnicy przez Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej.

27 X 2021 r. dr Zbigniew Brenda, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w konferencji otwierającej konsultacje społeczne programu regionalnego Fundusze Europejskie dla Kujaw i Pomorza na lata 2021–2027 w Toruniu.

16 XI 2021 r. dr Marek Stefański, członek zarządu WTN wygłosił wykład pt. „Inflacja i jej wpływ na decyzje oszczędnościowe i inwestycyjne” dla słuchaczy Kujawsko-Dobrzyńskiego Uniwersytetu Trzeciego Wiek oddziału w Radziejowie.

29 XI 2021 r. dr Zbigniew Brenda — prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w spotkaniu konsultacyjnym, dotyczącym Funduszy Europejskich dla Kujaw i Pomorza na lata 2021–2027 wraz z Prognozą OOŚ, które odbyło się w siedzibie Urzędu Miasta Włocławek.

10 XII 2021 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe objęło honorowym patronatem projekt edukacyjny „Wspólna przeszłość kluczem do przyszłości” organizowany przez III Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej we Włocławku, w roku szkolnym 2021/2022.

SPRAWOZDANIA Z DZIAŁALNOŚCI SEKCJI NAUKOWYCH WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO ZA ROK 2021

SEKCJA FILOLOGICZNO-ARTYSTYCZNA

Prezydium Sekcji: dr Adam Wróbel — przewodniczący, mgr Henryk Wasilewski — wiceprzewodniczący.

W minionym roku ze względu na pandemię członkowie Sekcji prowadzili mniej ożywioną działalność. Mniej było spotkań o charakterze otwartym, na których prezentowano i omawiano literacko-artystyczne, kulturowe, historyczne, językowe dziedzictwo naszego Regionu Kujawsko-Dobrzyńskiego.

Członkowie Sekcji brali udział lub sami organizowali różne wydarzenia.

Czesława Chojnicka 26 III 2021 r. w Szkole Podstawowej im. Jana Kochanowskiego w Trzebiegoszcu zasiadała w jury Powiatowego Konkursu Recytatorskiego, dokonując oceny recytacji wierszy Jana Kochanowskiego — Patrona Szkoły. Oceniała także uczniów biorących udział w Konkursie Twórczym na Fraszkę z okazji 150-lecia Szkoły w Trzebiegoszcu. Uczestniczyła również w uroczystości wręczenia nagród i wyróżnień laureatom tych konkursów oraz ufundowała trzy nagrody. 16 kwietnia udzieliła wywiadu dla „Tygodnika Lipnowskiego”, w którym opowiadała o swojej pracy oraz o wielkości dokonań i nieprzemijającej wartości twórczej Cypriana Kamila Norwida (ur. 24 IX 1821 r. w Laskowie Głuchach na Mazowszu). Wywiad został udzielony w związku z obchodami Roku Cypriana Kamila Norwida, w 200. rocznicę urodzin. We wrześniu wzięła czynny udział w Narodowym Czytaniu, w ogrodzie Gminnej Biblioteki Publicznej — filii w Jastrzębiu oraz na pl. Dekerta w Lipnie. Zaangażowała się również w pracę jury IV edycji Gminnego Konkursu Recytatorskiego Poezji Patriotycznej, który odbywał się w Szkole Podstawowej w Wólce, w trzech kategoriach wiekowych.

Czesława Chojnicka przygotowała materiał do tomiku poezji pt. *I czas ma swój czas...*, a także aktywnie uczestniczyła w działalności Lipnowskiej Grupy Literackiej. Zajęła I miejsce za prozę pt. *Kocham, lubię, szanuję...* oraz zdobyła wyróżnienie za wiersz pt. *Wiatr nad Nietrzebą* w ogólnopolskim Konkursie Literackim na 730-lecie Ziemi Dobrzyńskiej pn. „Rewerans Dobrej Ziemi”.

Dariusz Chrobak w Szkole Podstawowej im. Krzysztofa Kamila Baczyńskiego w Czernikowie zrealizował projekt poświęcony 100-leciu urodzin Patrona Szkoły, podczas którego odbyły się konkursy recytatorskie, literackie, plastyczne,

wieczorki poetyckie, nagranie filmów z montażem poetyckim poświęcone poecie, spektakle teatralne i inscenizacje klasowe „3 minuty dla Klasy”. Odbył się również konkurs wojewódzki wierszy K.K. Baczyńskiego „Znów wędrujemy ciepłym krajem”. Dariusz Chrobak uczestniczył w pracach jury III Ogólnopolskich Potyczek Wierszowanych na Zamku w Golubiu-Dobrzyniu. W toruńskiej grupie „agAT” (arty-styczna grupa Atelier Toruń) wraz z trójką przyjaciół (Zbyszek Trzebniak, Beata Poczwardowska i Magda Grzywaczewska) współorganizował i współprowadził cykliczne, comiesięczne spotkania literacko-artystyczne w restauracji „Mistrz i Małgorzata” w Toruniu. W tym roku m.in. gościli: Aleksandra Bacińska, Kazimierz Rink z Chojnic z Szymonem Bruckim, Janusz Ochocki z Zawiercia, Krystian Wierchow-ski z Torunia, Julia Skonieczna z Golubia-Dobrzynia, Krystyna Mazur i Radosław Sokołowski ze Szczecinka, Maria Domaradzka z Torunia. Brał udział w Ogólno-polskich Spotkaniach Poetów „Biała Lokomotywa”, uczestniczył w slamie poetyckim organizowanym w Akademickim Centrum Kultury i Sztuki „Od Nowa” w Toruniu. Brał udział w pracach jury w ogólnopolskim Konkursie Jednego Wiersza „Obywatel Słowa” im. Grzegorza Ciechowskiego, wręczył nagrodę laureatce na Gali Grzegorza Ciechowskiego w Akademickim Centrum Kultury i Sztuki „Od Nowa” w Toruniu podczas Dni Grzegorza Ciechowskiego. Zorganizował kilka plenerów i wystaw w Czernikowie (A. Bajkowski, J. Kamiński, J. Zaniewska, Krystyna Melita), a także plener dobrzyński w gminie Wąpielsk (Wąpielsk–Radzi-ki–Tomkowo), któremu towarzyszyła wystawa prac Jacka Kamińskiego. Dariusz Chrobak w ramach Festiwalu Wisły 2021, w sierpniu, organizował trady-cyjne spotkanie poetów dobrzyńskich i kujawskich na moście im. Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza we Włocławku pod hasłem „Wisła Łączy Poetów”. Także w ramach Festiwalu Wisły prowadził cykl spotkań poetyckich o Wiśle na statku „Maria” — „Statek poetów i pieśniarzy”. W ramach działań promocyjnych dotyczących odnowienia chaty włockiej wraz ze Stowarzyszeniem CZYŻ-NIE, zorganizował: nocne, letnie kino w plenerze — filmy nagrywane we Włocławku („We-sele dobrzyńskie wg Kolberga”, „Dziady”, „Noc Kupały”, „Obyczaje wielkanocne i Wielkopostne”, „Pusta noc i pogrzeb”).

Poniżej linki do nagranych dobrzyńskich zwyczajów:

<https://www.youtube.com/watch?v=8c8QgG9enK4> — wesele dobrzyńskie,

<https://www.youtube.com/watch?v=N8iisyC-ldQ> — na kolędę do Włocławka,

<https://www.youtube.com/watch?v=CWVGiG5nTms> — inscenizacja Dziadów,

https://www.youtube.com/watch?v=mcfdgG_prS4 — Noc Kupały,

<https://www.youtube.com/watch?v=1nOyCMLfBY8> — pokaz obrzędów wiel-kanocnych i wielkopostnych

<https://www.youtube.com/watch?v=5tIT7TqlK0Y&app=desktop> — pusta noc i pogrzeb

<https://drive.google.com/file/d/1nS5XMt7MaHmeEvROuD5UEA17X-D9fe-V/view?usp=sharing> oraz https://drive.google.com/file/d/1DnfPp0IggvJMUYlb3hF_2YJ-cG0PvtCOL/view?usp=sharing) — życzenia kolędników.

Dariusz Chrobak w ramach Stowarzyszenia Gmin Ziemi Dobrzyńskiej zorganizował i przeprowadził konkurs plastyczny i fotograficzny „Zabytki drewniane Ziemi Dobrzyńskiej” (nagrodzone prace opublikował w XXV t. „Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej”), wziął udział w przygotowaniu regionalnego konkursu multimedialnego SGZD na 100-lecie niepodległości i 190. rocznicę powstania listopadowego.

Na XXV sesję historyczną SGZD w Czernikowie 15 IX 2021 r. przygotował prezentacje historyczne o gminie Czernikowo, o szkole, o działaniach Stowarzyszenia CZYŻ-NIE, ale także o zabytkach gminy Czernikowo, artystach ludowych i plenerach malarskich. Przygotował wystawy rzeźb ludowych Andrzeja Bajkowskiego z Czernikowa i Janusza Drapały z Lubicza oraz obrazów Jacka Kamińskiego.

W styczniu 2021 r., pod redakcją Dariusza Chrobaka, opublikowana została antologia wierszy pt. *Rzeczy Niepokój II*, zawierająca utwory nagrodzone i wyróżnione w latach 2000–2020 w otwartym gminnym konkursie literackim im. K.K. Baczyńskiego pt. „Rzeczy Niepokój”. Pod Jego redakcją ukazał się także tomik Jana Manewicza *Mysli wątpiące* oraz wydawnictwo pokonkursowe *Rzeczy Niepokój III*, złożone z twórczości laureatów konkursów literackich pt. „Rzeczy Niepokój” zorganizowanych w latach 2000–2021 (proza, legendy, bajki, opowiadania, listy).

Dariusz Chrobak swoją twórczość opublikował w tomiku *Słowa szczęśliwie wybrane* (na 30-lecie twórczości) oraz publikował wiersze w kilku antologiach: *Jesienne impresje*, *Arras*, *Rzeczy Niepokój II*, *Rewerans Dobrej Ziemi*. Zajął II miejsce i wyróżnienie w Ogólnopolskim Konkursie Literackim: Poetyckim i Prozatorskim o Ziemi Dobrzyńskiej pt. „Rewerans Dobrej Ziemi”.

Arkadiusz Ciecchalski opublikował swoje teksty i zdjęcia w wydawnictwach zwartych, pismach naukowych oraz prasie ogólnopolskiej i regionalnej. W wydanej w Toruniu pod red. W. Stawickiego książce *Był tu, wśród nas.... Wspomnienia o ks. dr. hab. Józefie Dębińskim*, opublikował tekst pt. *Przeniósł nas w inne rejony*. Napisał *Słowo wstępne* do wydanego we Włocławku II tomu *Słownika gwary kujawskiej (wyrazy, porzekadła, humory)* Antoniego Benedykta Łukaszewicza, zamieszkałego w Kowalu miłośnika i znawcy lokalnego folkloru i dziedzictwa materialnego. Pod koniec roku 2021 we Włocławku ukazał się II tomik poezji Wandy Kudelskiej *W słowa ubrałam milczenie*, który został opatrzony wstępem A. Ciecchalskiego pt. *Kaskada łez otworzyła niebo*. Opracował także dwa hasła, poświęcone Tadeuszowi Findeisenowi (1875–1948) i Stanisławowi Kazimierzowi Leszczyńskiemu (1944–2020), które zamieszczone zostały w IX tomie *Włocławskiego Słownika Biograficznego*. Ponadto w t. 23 „Studiów Włocławskich”, roczniku wydawanym przez Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego

we Włocławku (którego jest redaktorem językowym) opublikował pracę pt. *Czas przenikający w wieczność. Refleksje nad twórczością poetycką ks. Piotra Stanisława Głowackiego*. Natomiast w bydgoskim miesięczniku literackim „Akant” (nr 6/305) zamieścił artykuł *Między fizyką a filozofią* poświęcony twórczości niedawno zmarłego kujawskiego poety i rzeźbiarza w drewnie — Stanisława Kazimierza Leszczyńskiego. Arkadiusz Ciechalski kontynuował również współpracę z innymi ogólnopolskimi pismami takimi jak „Spotkania z Zabytkami” czy „Wiadomości Ziemiańskie” oraz lokalną prasą, publikując swoje teksty i zdjęcia głównie w: „Tu i Teraz Gazecie Włocławka i powiatu włocławskiego”, „Informatorze Kowalskim”, „Kurierze” (wydawany przez Fundację „Ari Ari”), „Zapiskach Kazimierzowskich”, których jest członkiem redakcji i korektorem, „Ładzie Bożym”, a także w Internecie, przede wszystkim na stronach: <http://www.zskowal.edu.pl/>, <http://kujawy.media.pl/>, <http://www.kowal.eu/asp/pl>, <https://www.diecezja.wloclawek.pl/>. W swoich artykułach poruszał problematykę związaną z literaturą i historią naszego regionu, wybitnymi ludźmi tu żyjącymi, a także zabytkami i dziedzictwem kulturowym miejscowości położonych na terenie Kujaw wschodnich.

Jako członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, a także Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego, Towarzystwa Miłośników Kowala i Okolic im. Kazimierza Wielkiego, Stowarzyszenia Aktywny Kowal oraz Towarzystwa Miłośników Kłóbki im. Marii Wodzińskiej-Orpiszewskiej brał udział w zebraniach, uroczystościach i imprezach organizowanych przez te stowarzyszenia. Współpracując z Fundacją „Ari Ari”, aktywnie uczestniczył w realizacji projektu „Spacerowe lokalne. Ważne historie (2021)”. 5 września wraz z burmistrzem Kowala Eugeniuszem Gołembiewskim, w ramach eventu „Kowal — miastem ogrodów”, oprowadzał licznie zebranych uczestników po mieście, przedstawiając obecny stan parków miejskich i terenów zieleni, a także ich historię. Zaś 20 września poprowadził piąty z kolei spacer po Kowalu, tym razem zaduszkowy, po cmentarzu parafialnym. Jego uczestnicy poznali grobowce oraz ciekawe biografie wybitnych zmarłych i pochowanych na tej nekropolii mieszkańców Kowala i okolic. Dodać należy, że staraniem Fundacji „Ari Ari” wydana została publikacja *Spacerownik. Kowal*, gdzie zaprezentowane zostały trasy spacerowe oraz ich opis autorstwa Arkadiusza Ciechalskiego wraz ze zdjęciami i mapkami. Również współpracując z tą Fundacją oraz Wędrownym Uniwersytetem Etnograficznym, uczestniczył w organizacji Wędrownej Wystawy SZEŚĆ MAŁYCH MUZEÓW. Napisany przez niego tekst *Muzeum Szkolne w Kowalu* został wyeksponowany na planszach wystawowych, a także wydrukowany w dołączonym do wystawy katalogu.

Należy też dodać, że A. Ciechalski uczestniczył 21 sierpnia w spotkaniu sympatyków strony internetowej pn. *Choceń na starej fotografii*. Podczas imprezy promował swoje książki, a także udostępnił wykonane przez siebie w końcu XX w. zdjęcia

Chocenia i okolic. Zostały one powiększone i zaprezentowane na wystawie w sali gimnastycznej, znajdującej się przy budynku starej szkoły podstawowej, wybudowanym w 1929 r. Później wystawa przeniesiona została do Chocęńskiego Centrum Kultury — Biblioteka.

Natomiast z inicjatywy Włocławskiego Kurkowego Bractwa Strzeleckiego w ramach działalności propagujących postawy patriotyczno-obronne oraz dziedzictwo kulturowe regionu, Arkadiusz Ciechalski wygłosił kilka wykładów dla dzieci i młodzieży w szkołach na temat: „Założenia parkowo-dworskie okolic Włocławka jako element lokalnego dziedzictwa kulturowego” (Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Kowalu — 15 listopada, Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Starym Brześciu — 8 grudnia, Szkoła Podstawowa w Kowalu — 13 grudnia).

Miłosz Kłobukowski w minionym roku wziął udział w Ogólnopolskiej Konferencji Interdyscyplinarnej „Wpływ pandemii SARS-CoV-2 na zmieniające się egzystencjalne postawy człowieka. Spojrzenie interdyscyplinarne” zorganizowanej przez Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wygłosił referat, który został w dużo obszerniejszej formie opublikowany w tomie pokonferencyjnym: *Edukacja bez twarzy. Zdalne nauczanie a charakter relacji między nauczycielami i uczniami*, „Colloquia Disputationes” 2021, t. 59: *Pandemia Sars-Cov-2 a postawy człowieka*. Ponadto zajmował się pracą redakcyjną wydawnictw naukowych Włocławskiego Towarzystwa Naukowego oraz Kujawskiej Szkoły Wyższej.

Małgorzata Pietrzak 28 maja odbyła spotkanie autorskie online z dziećmi w Szkole Podstawowej w Byczynie. Natomiast 24 listopada wzięła udział w pracach jury 43. Konkursu Recytatorskiego Poezji i Prozy Kujawskiej w Radziejowskim Domu Kultury w Radziejowie.

Henryk Wasilewski, jako wiceprzewodniczący Sekcji utrzymywał stały kontakt (mailowy) z członkami i sympatykami Sekcji. Informował o rozmaitych wydarzeniach kulturalnych we Włocławku i w regionie. Napisał wstęp do katalogu wystawy prac nauczycieli Liceum Sztuk Plastycznych we Włocławku, zorganizowanej z okazji jubileuszu 30-lecia tej Szkoły.

Do IX t. *Włocławskiego Słownika Biograficznego* przygotował dwa biogramy: Andrzeja Szczepańskiego, krajoznawcy, regionalisty, przewodnika PTTK, muzealnika, publicysty, twórcy i redaktora „Biuletynu Przewodnickiego” (współautorem biogramu jest Henryk Wawrzyniak) oraz Stefana Wasilewskiego, ułana, uczestnika kampanii wrześniowej, partyzanta, społecznika. Napisał publikację poświęconą rodzinie Żurawiczów ze Śniedzanowa, w powiecie sierpeckim do książki przygotowywanej z okazji 15-lecia Konfraterni Sierpeckiej (książka ma ukazać się w 2022 r. w Bydgoszczy).

Zrealizował prelekcję na zebraniu Koła Przewodników Oddziału Kujawskiego PTTK we Włocławku. Dwukrotnie występował w Polskim Radiu PiK (Pomorza i Kujaw), gdzie mówił o kurtuazji językowej, o żeńskich formach nazwisk, zawodów i stanowisk, także o odmianie nazwisk polskich.

Był opiekunem merytorycznym konkursowych prezentacji recytatorskich, przygotowywanych przez uczennice II LO im. Mikołaja Kopernika we Włocławku. Jego uczennica Katarzyna Jaroszevska została laureatką etapu wojewódzkiego, reprezentując województwo kujawsko-pomorskie w finale ogólnopolskim, w VII Ogólnopolskim Konkursie Recytatorskim „W kręgu poezji i prozy lagrowej więźniarek obozu KL Ravensbrück”. Przygotował (razem z Iwoną Kotkiewicz, nauczycielką II LO) uczennice Liceum do Wojewódzkiego Konkursu Recytatorskiego „O Księdzu Jerzym wierszem”, które osiągnęły sukces w kategorii szkół ponadpodstawowych.

Małgorzata Wdowczyk 30 maja w Kujawsko-Pomorskim Centrum Edukacji Nauczycieli we Włocławku wygłosiła referat: „Maria Danilewicz Zielińska — człowiek książki, inspirator”. Wraz z Wiesławem Nosowskim opublikowała książkę poświęconą Marii Danilewicz Zielińskiej *Życie usłane książkami. Szkice słowem i obrazem do biografii Marii Danilewicz Zielińskiej 1907–2003*, Bydgoszcz 2021. Z jej inspiracji, w Kujawsko-Pomorskim Centrum Edukacji Nauczycieli we Włocławku, rozpoczęto prace nad nadaniem placówce imienia Marii Danilewicz Zielińskiej.

Adam Wróbel 26–30 kwietnia uczestniczył w projekcie Gminy Miasta Chełmno „Wsparcie w zakresie organizacji społeczności lokalnej i animacji społecznej oraz poprawa jakości kapitału społecznego do roku 2023”, wygłaszając cykl wykładów m.in. o komunikacji społecznej, komunikacji językowej, kulturze słowa, etyce słowa, mowie ciała, emisji głosu, o chełmińskiej, dobrzyńskiej, kujawskiej kulturze regionalnej, nazewnictwie miejscowości, gwarze ludowej, historycznej polszczyźnie chełmińskiej. 28 września w Kolegium Jagiellońskim — Toruńskiej Szkole Wyższej podczas konferencji naukowej „Dialog międzypokoleniowy — rzeczywistość i perspektywy” wygłosił referat: „O literackich obrazach dawniejszych oraz o niebywale znaczącej roli rodzinnej współczesnych dziadków”, który zostanie opublikowany w wydawnictwie pokonferencyjnym. 23 października wziął czynny udział w promocji publikacji pt. *Księga Pamięci Lipna* w kinie „Nawojka” w Lipnie. Książka jest tłumaczeniem publikacji, która ukazała się w Izraelu, w Tel Awiwie w 1988 r. Zawiera wspomnienia żydowskich mieszkańców Lipna związane z przedwojennym życiem, a potem zagładą lipnowskich Żydów. Przeprowadził korektę wymienionej publikacji i napisał *Słowo wstępne Towarzystwa Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie*.

Adam Wróbel przygotował do IX t. *Włocławskiego Słownika Biograficznego* biogram Ryszarda Specjalskiego pedagoga, historyka, regionalisty, pracownika administracji państwowej w Radomicach, w Lipnie i we Włocławku, działacza

społecznego i politycznego, autora opracowań, popularyzatora dziejów Lipna i ziemi dobrzyńskiej, członka Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Publikował także artykuły, recenzje w „Gazecie Lipnowskiej. Piśmie Społeczno-Kulturalnym Towarzystwa Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie”.

dr Adam Wróbel
przewodniczący Sekcji

SEKCJA NAUK HISTORYCZNYCH

Prezydium Sekcji: dr Agnieszka Galczak-Froch — przewodnicząca, dr Władysław Kubiak — wiceprzewodniczący, mgr Mark Prus — sekretarz.

W minionym roku z powodu sytuacji pandemicznej nie odbywały się spotkania członków Sekcji. Nie znaczy to jednak, że pozostawaliśmy bezczynni. Ponieważ niektóre nasze projekty z poprzednich lat czekają na realizację, przygotowywaliśmy się do nich, pozostając ze sobą w kontakcie zdalnym. Poszczególnym osobom udało się w roku 2021 zrealizować szereg projektów.

Jednym z priorytetowych działań Sekcji jest popularyzowanie historii. Alicja Drozd-Lipińska brała udział w wielu warsztatach archeologicznych i antropologicznych dla młodzieży i mieszkańców regionu, wygłaszając wykłady i pogadanki w szkołach podstawowych we Włocławku i okolicach, np. „Niechciane dziedzictwo? Nekropolie ewangelickie i ślady umocnień z czasów II wojny światowej jako część historii naszych małych ojczyzn” czy też w czasie XIX Toruńskiego Festiwalu Nauki i Sztuki — „Kości nie kłamią, czyli nie-spiirytystyczna komunikacja z naszymi przodkami.” Alicja Drozd-Lipińska swoją wiedzę dzieliła się na konferencjach naukowych, przedstawiając prezentację „Życie w czasach zarazy. Epidemia cholery w 1852 r. na wsi kujawskiej w świetle badań biodemograficznych, historycznych i klimatologicznych” (Funeralia Lednicko-Gnieźnieńskie, Spotkanie 21. „Człowiek w perspektywie badań interdyscyplinarnych”) oraz „Badania ratownicze cmentarzyska kultury wielbarskiej w Orłowie/Teodorowie, gm. Wielgie” (X Konferencja Sprawozdawcza Biskupin 2021, 20–22 X 2021 r. „Archeologia województwa kujawsko-pomorskiego w ostatnim dwudziestoleciu. Badania archeologiczne w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2019–2020”).

Dariusz Chrobak w 2021 r. zorganizował całoroczny projekt poświęcony K.K. Baczyńskiemu, w ramach którego odbyły się konkursy: historyczne, wiedzy, recytatorskie, literackie, plastyczne, spektakle teatralne i inscenizacje. Nagrano filmy z montażem poetyckim poświęconym poecie. W ramach promocji odnowienia chaty włockiej, wspólnie z Czernikowskim Stowarzyszeniem CZYŻ-NIE zorganizował nocne, letnie kino w plenerze — filmy nagrywane we Włocławku („Wesele dobrzyńskie wg Kolberga”, „Dziady”, „Noc Kupały”, „Obyczaje wielkanocne i Wielkopostne”, „Pusta noc i pogrzeb”). W maju odbyły się uroczystości: otwarcia odnowionego i ogrodzonego cmentarza ewangelickiego we Włocławku, zawieszenia dzwonu, otwarcia infrastruktury. Ukazała się publikacja o włockiej chacie, dzwonnicy i cmentarzu, jako miejscu wpisanym do rejestru zabytków. Dariusz Chrobak był również organizatorem kilku plenerów poświęconych zabytkom natury i kultury oraz wystaw w Czernikowie (A. Bajkowski, J. Kamiński, J. Zaniewska, Krystyna

Melita), a w czerwcu 2021 r. także pleneru dobrzyńskiego w gminie Wąpielsk (Wąpielsk–Radziki–Tomkowo) połączonego z wystawą prac Jacka Kamińskiego. Zrealizował też projekt starostwa „Klejnoty Powiatu”, dotyczący poznania zabytkowych dworców i pałaców na ziemi dobrzyńskiej. Tradycyjnie już przeprowadził z młodzieżą Objazd Miejsc Pamięci Narodowej. Dariusz Chrobak przygotował publikację na 25. sesję historyczną SGZD w Czernikowie, która odbyła się 15 IX 2021 r. Na sesję zostały przygotowane prezentacje historyczne o gminie Czernikowo, szkole, działaniach Stowarzyszenia CZYŻ-NIE, a także o sztuce i zabytkach gminy Czernikowo, artystach ludowych oraz plenerach malarskich.

Dariusz Chrobak działa w Stowarzyszeniu Gmin Ziemi Dobrzyńskiej. W ramach tej działalności zorganizował i przeprowadził konkurs plastyczny oraz fotograficzny „Zabytki drewniane Ziemi Dobrzyńskiej” (nagrodzone prace opublikował w 25. nr. „Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej”) oraz brał udział w przygotowaniu regionalnego konkursu multimedialnego SGZD na 100-lecie niepodległości i 190. rocznicę powstania listopadowego.

Tomasz Dziki przybliżał historię Włocławka, zamieszczając swoje artykuły z ciekawostkami w „Gazecie Śródmiejskiej” oraz biorąc udział w programach radiowych z cyklu „Koktajl Kujawski” w Radiu „Kujawy”.

Dariusz Koziński wraz z młodzieżą Zespołu Szkół Samochodowych im. T. Kościuszki we Włocławku dokonał „inventaryzacji” kościołów drewnianych dawnego województwa włocławskiego (powiaty: włocławski, aleksandrowski, radziejowski, rypiński, lipnowski). W lipcu 2020 r. opublikowali na stronie internetowej Koła Naukowego Historyków im. kpt. Józefa Kozińskiego w Zespole Szkół Samochodowych we Włocławku listę kościołów drewnianych powiatu rypińskiego, a w listopadzie powiatu lipnowskiego. Na stronie utworzyli też nową kategorię — „Włocławek na kalendarzu”. Kalendarze zaliczają się do tzw. pism „ulotnych”, a zatem działania dokumentujące owe pisma mają niekiedy istotne znaczenie. W tym przypadku zebrali materiał ikonograficzny dotyczący osób, historii i sztuki Włocławka prezentowanych na ośmiu kalendarzach m.in. o Stanisławie Zagajewskim, 100. rocznicy MZKiD i katedrze włocławskiej.

W związku z przypadającą w tym roku 100. rocznicą Wojny Roku 1920, KNH zorganizowało w szkole turniej poświęcony Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu (luty 2020 r.). Uczniowie uczestniczyli w XI edycji ogólnopolskiego projektu edukacyjnego IPN Kamienie Pamięci „Bohaterowie wojny polsko-bolszewickiej” (styczeń–marzec 2020 r.), w którym zakwalifikowali się do finału — sklasyfikowano ich na trzeciej pozycji wśród 30 finalistów.

Poznając historię i zabytki Włocławka Dariusz Koziński zorganizował dwie wycieczki: „Grzywno — unicestwiona dzielnica Włocławka 1939” oraz „Szlakiem Pierwszej Solidarności po Włocławku”. Pierwsza dotyczyła przypomnienia wydarzeń

dotyczących pacyfikacji włocławskiej dzielnicy przez okupanta niemieckiego w grudniu 1939 r. oraz poznania miejsca i historii tej wyjątkowej dzielnicy naszego miasta. Druga zaś związana była z udziałem w XII edycji projektu edukacyjnego Kamienie Pamięci i poznania miejsc na mapie Włocławka związanych z wydarzeniami stanu wojennego 1981–1983.

Członkowie Sekcji Nauk Historycznych Włocławskiego Towarzystwa Naukowego brali udział w pracach szeregu gremiów, zajmujących się konkretnymi projektami. Alicja Drozd-Lipińska uczestniczyła w programach archeologicznych i historycznych, np. „Umieralność mieszkańców wsi kujawskiej w latach 1815–1914 na tle zmian społeczno-gospodarczych i przemian elementów klimatu na przykładzie parafii Kowal.” Zajmowała się również opracowaniem antropologicznym ludzkich szczątków kostnych odsłoniętych w trakcie badań archeologicznych. W minionym roku prowadziła prace antropologiczne w kaplicy grobowej z XVIII w. w miejscowości Garczegorze, gm. Lębork oraz, w ramach współpracy z Wojewódzkim Urzędem Ochrony w Toruniu, zajmowała się organizacją i koordynacją interdyscyplinarnych badań ratowniczych w krypcie Sanktuarium Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Radziejowie.

Przemysław Nowicki, jako przedstawiciel jednego z współorganizatorów (Urzędu Miejskiego), jest członkiem Komitetu Organizacyjnego ds. Koncertów Chopińskich, organizowanych corocznie w Izbicy Kujawskiej w związku z rocznicą urodzin matki Fryderyka Chopina, Tekli Justyny z Krzyżanowskich, która przyszła na świat w Długiem pod Izbicą Kujawską. W 2021 r. brał czynny udział w organizacji koncertu Janusza Olejniczaka (fortepian), Adama Palmy (gitara) i Tomasa Celisa Sancheza (perkusjonalia). W 2021 r. Przemysław Nowicki wszedł m.in. jako reprezentant Włocławskiego Towarzystwa Naukowego do składu osobowego Komitetu Organizacyjnego ds. budowy Skweru Trzech Kultur i Tradycji Religijnych w Izbicy Kujawskiej, zawiązanego przy Urzędzie Miejskim w Izbicy Kujawskiej.

Członkowie Sekcji swoje dokonania naukowe prezentowali w następujących publikacjach: *Włocławskim Słowniku Biograficznym* (t. IX) — Tomasz Dziki, Przemysław Nowicki, Henryk Wasilewski; *Przedborskim Słowniku Biograficznym* (t. I) — Przemysław Nowicki; w publikacji *Oni tworzyli historię. Aleksandrowski Słownik Biograficzny* (t. II) — Przemysław Nowicki. W „Roczniku Kolskim” ukazał się artykuł Przemysława Nowickiego *Medalion „Człowiek jest mocny” opatrzony komentarzem historycznym*. W „Płockim Roczniku Historyczno-Archiwalnym” Tomasz Cybulski opublikował artykuł *Zapomniany biskup z Mazowsza*, natomiast w „Ziemi Kujawskiej” ukazała się praca Tomasza Dzikiego *Rosyjscy naczelnicy powiatu nieszawskiego w latach 1867–1915*. Artykuł *Brdów w latach 1815–1870. Administracja, finanse, majątek miejski* Tomasza Dzikiego został zamieszczony w publikacji „Polonia Maior Orientalis”, a artykuł *Obraz Śląska we włocławskich mediach*

— głównego ośrodka prasowego województwa warszawskiego w latach międzywojennych (1918–1939). Wybrane aspekty w publikacji *Obraz medialny Górnego Śląska w okresie międzywojennym*. Alicja Drozd-Lipińska była współautorką artykułów *Dieta elit państwa wczesnopiastowskiego w świetle badań izotopowych* („Historia Slavorum Occidentis”) oraz *Social status and diet: reconstruction of diet of individuals buried in some early medieval chamber graves from Poland by carbon and nitrogen stable isotopes analysis* („Journal of Archaeological Science”). Przemysław Nowicki pracuje w zespołach historyków przy tworzeniu haseł i biogramów do *Leksykonu getta łódzkiego* przy Centrum Badań Żydowskich Uniwersytetu Łódzkiego oraz *Encyklopedii getta warszawskiego* przy Żydowskim Instytucie Historycznym im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie, dla których w 2021 r. przygotował kilka biogramów i haseł. Henryk Wasilewski napisał artykuł poświęcony rodzinie Żurawiczów ze Śniedzanowa, w powiecie sierpeckim, do książki przygotowywanej z okazji 15-lecia Konfraterni Sierpeckiej (książka ma ukazać się w 2022 r. w Bydgoszczy). Dariusz Chrobak był redaktorem naczelnym dwóch tomów *Rzeczy Niepokój*, na które złożyły się teksty z organizowanych przez niego konkursów literackich. W publikacji *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej* znalazł się tekst popularnonaukowy Marii i Dariusza Chrobak o historii Czernikowa na tle historii Polski, a także teksty o szkolnictwie w gminie Czernikowo (przede wszystkim tekst historyczny poświęcony 100-leciu niepodległości w Czernikowie i okolicy opatrzone przypisami). Opublikował również kilkadziesiąt biogramów ludzi zasłużonych dla historii Polski (regionalnej i lokalnej): nauczycieli, legionistów, powstańców, działaczy Polskiej Macierzy Szkolnej, działaczy OSP, Związku Strzeleckiego, właścicieli ziemskich, artystów.

dr Agnieszka Galczak-Froch
przewodnicząca Sekcji

SEKCJA NAUK TECHNICZNYCH I PRZYRODNICZYCH

Prezydium Sekcji: dr Maria Palińska — przewodnicząca, mgr inż. Władysław Borkowski — wiceprzewodniczący, mgr Iwona Hanna Politowska — sekretarz.

W 2021 r. ze względu na trwającą pandemię Covid-19 Sekcja prowadziła działalność w okrojonym zakresie. Odbyły się dwa spotkania popularyzujące szeroko pojętą ochronę środowiska.

Sekcja gromadziła się na wykładach i spotkaniach plenerowych:

— 23 VII 2021 r. — wizyta studyjna w Zielonej Szkole w Gorenium Dużym, której tematem był Gostynińsko-Włocławski Park Krajobrazowy i jego walory przyrodnicze. Wizyta odbyła się pod kierunkiem przewodniczącej Sekcji Nauk Technicznych i Przyrodniczych WTN (fot. 1 i 2),

— 7 X 2021 r. — spotkanie w siedzibie Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej przy ul. Komunalnej 4 we Włocławku, podczas którego referat „Rezerwat Przyrody Cisy Staropolskie w Wierzchlesie” wygłosiła mgr inż. Maria Bałakowicz.

dr Maria Palińska
przewodnicząca Sekcji

SEKCJA PEDAGOGIKI, PSYCHOLOGII I SOCJOLOGII

Prezydium Sekcji: prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski — przewodniczący, mgr Andrzej Twardzik — wiceprzewodniczący, mgr Iwona Palińska-Kacprowicz — sekretarz.

Według stanu na 27 V 2021 r. Sekcja liczyła 76 osób.

W okresie sprawozdawczym odbyły się dwa zebrania naukowe. Mała częstotliwość organizowanych spotkań Sekcji podyktowana była występującą pandemią Covid-19.

W dniu 9 XI 2021 r., w siedzibie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego odbyło się spotkanie naukowe, podczas którego referat naukowy „Problemy aktywności człowieka w różnych okresach jego życia i działania, w tym szczególnie w wieku senioralnym” wygłosił prof. dr hab. dr h.c. Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy Zygmunt Wiatrowski, członek honorowy Włocławskiego Towarzystwa Naukowego.

W dniu 15 XII 2021 r., w siedzibie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego odbyło się drugie spotkanie Sekcji, podczas którego referat naukowy „Stan służby zdrowia w zakładach karnych w Polsce po 1989 r.” wygłosił mgr Marek Oppermann z Bydgoszczy.

W 2021 r. prezydium Sekcji podjęło decyzję wydania drukiem w 2023 r. kolejnego, drugiego „Zeszytu Naukowego Sekcji Pedagogiki, Psychologii i Socjologii”. Gromadzone są artykuły naukowe, które po uprzednim zrecenzowaniu będą umieszczone w publikacji.

prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski
przewodniczący Sekcji

SPRAWOZDANIE KOMISJI REWIZYJNEJ Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2021

Komisja Rewizyjna w 2021 r. prowadziła działalność w składzie wybranym podczas Walnego Zgromadzenia Sprawozdawczo-Wyborczego w 2016 r., tj.: mgr inż. Jerzy Lewandowski — przewodniczący, mgr inż. Stanisław Pawlak — wiceprzewodniczący, dr Maria Palińska — sekretarz.

Komisja przeprowadziła badanie sprawozdania finansowego WTN oraz dokonała analizy dokumentacji pracy Zarządu WTN za 2020 r. w zakresie przestrzegania przepisów prawa i Statutu WTN przez Zarząd WTN, a w zasadzie przez grupę członków Zarządu. Uczestnicy zebrania Komisji przeprowadzili weryfikację dokumentów pracy Zarządu WTN od dnia 18 VI 2020 r. do chwili kontroli.

Członkowie Komisji zapoznali się z protokołem z posiedzenia Zarządu WTN z dnia 18 VI 2020 r., 15 VII 2020 r., 19 VIII 2020 r. oraz Protokołem nr 36 z dnia 1 X 2020 r. Ze względu na szeroką problematykę posiedzenie rozpoczęto 9 lutego, wznowiono 23 lutego i 10 marca 2021 r.

W pierwszej kolejności rozpatrzono sprawę zgłoszoną przez dr. Zdzisława Zasadę, dotyczącą odwołania Zwyczajnego Walnego Zebrania Sprawozdawczo-Wyborczego Członków WTN. Zebranie, które miało się odbyć 18 IX 2020 r., odwołano dwa dni wcześniej. Decyzję o odwołaniu podjęto na zebraniu Zarządu w składzie czteroosobowym już 15 VII 2020 r., lecz jej realizacja nastąpiła dopiero po dokonaniu wpisu w KRS w dniu zmian w składzie Zarządu. Jedynym argumentem grupy członków Zarządu w trakcie podejmowania decyzji o odwołaniu Walnego Zjazdu była panująca pandemia Covid-19.

Komisja Rewizyjna zapoznała się z dokumentacją dotyczącą rezygnacji trzech członków Zarządu, dokonanych zmian i ich wpisów w KRS. Po dokonaniu wpisu przez KRS zmian w składzie Zarządu WTN postanowieniem sądu z dnia 15 IX 2020 r., dr Zdzisław Jan Zasada dnia 16 IX 2020 r. złożył rezygnację z członka Zarządu. Podobnie dr Adam Wróbel — złożył rezygnację z członka Zarządu 16 IX 2020 r., która w formie papierowej wpłynęła do biura WTN 17 IX 2020 r. Rezygnację z funkcji skarbnika w dniu 16 IX 2020 r. złożyła również mgr inż. Elżbieta Mostowiak — wpływ w formie papierowej do biura WTN 17 IX 2020 r. Rezygnacje były rozpatrywane 1 X 2020 r. przez Zarząd — również w czteroosobowym składzie.

Omówienie sytuacji w Zarządzie, przedstawienie rezygnacji członków zostało zawarte w protokole z posiedzenia Zarządu, w punkcie 4. Na posiedzeniu poddano pod głosowanie wnioski o rezygnacji z pracy w Zarządzie dr. Zdzisława Zasady. Natomiast w sprawie pozostałych rezygnacji w protokole zapisano: „w przypadku

dwóch pozostałych wniosków przesunąć ich rozpatrzenie w czasie, ze względu, iż jest tylko jedna możliwość uzupełnienia składu Zarządu zgodnie ze statutem WTN”.

Zarząd podjął Uchwałę nr 123 przyjmującą rezygnację z członka Zarządu złożoną przez dr. Zdzisława Zasadę. W wakujące miejsce powołano dr. Marka Stefańskiego — Uchwała nr 124. Powołanie dr. Marka Stefańskiego na członka Zarządu WTN może stanowić naruszenie § 32 Statutu WTN. Zgodnie z informacją znajdującą się na stronie Kujawskiej Szkoły Wyższej (KSW) dr. Marek Stefański został bowiem powołany na stanowisko dyrektora instytutu (dziekana) w KSW, której WTN jest założycielem. W § 32 Statutu WTN jest napisane: „do Zarządu nie mogą być wybrani przedstawiciele naczelnych władz uczelni, której WTN jest Założycielem, pełniący funkcje: (...), dziekanów (...)”. Rektor KSW dr inż. Adam Rejmak wydał Zarządzenie Rektora nr 59/20 z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie wprowadzenia Regulaminu Organizacyjnego KSW we Włocławku. W § 4 tegoż Zarządzenia zapisano: „do czasu uchwalenia przez WTN Statutu uwzględniającego zmianę w § 2 (...) dotychczasowe zadania przypisane przez te dokumenty dziekanom zostają powierzone dyrektorom instytutów utworzonych na mocy nowego Regulaminu Organizacyjnego”. Zarządzenie to weszło w życie z dniem 26 listopada 2020 r.

Zarząd WTN przyjął również Uchwałę nr 125 w sprawie nierozpatrywania wniosków o wykreślenie ze składu Zarządu WTN, złożonych przez mgr inż. Elżbietę Mostowiak i dr. Adama Wróbla. Uchwałę taką zgodnie z zapisem w protokole podjęto ze względu na:

- statutowy brak możliwości zmian w składzie Zarządu,
- dobro WTN,
- pełną możliwość do podejmowania czynności prawnych przez Zarząd WTN.

Nie można zmusić nikogo do pełnienia funkcji członka Zarządu, zatem nie ma możliwości podjęcia żadnej uchwały w tej kwestii. Statut WTN nie przewiduje specjalnej formy przyjmowania rezygnacji. Rezygnacja członka Zarządu ze sprawowania funkcji jest jego indywidualną decyzją, na którą nie musi uzyskać niczyjej zgody. To nie były wnioski o wykreślenie z członka Zarządu WTN, lecz oświadczenia woli o rezygnacji złożone indywidualnie przez trzech członków Zarządu WTN, skutkujące od momentu przekazania ich do WTN. Zatem Uchwała Zarządu WTN nr 125 o nierozpatrywaniu wniosków o wykreślenie ze składu Zarządu WTN jest sprzeczna z przepisami prawa. Prowadzi to do wniosku, że zdekompletowany Zarząd nie ma możliwości uzupełnienia swego składu zgodnie z § 34 Statutu WTN lub zmiana przekroczyłaby 1/3 składu Zarządu. Sytuacja ta wskazuje, czytamy w dokumencie Komisji Rewizyjnej, że czteroosobowy Zarząd został pozbawiony możliwości wypełnienia swojej roli i nie ma zdolności do działań prawnych. Wszystkie podjęte uchwały po złożeniu rezygnacji przez trzech członków Zarządu WTN,

tj. podjęte 1 X 2020 r. i ewentualne następne, są sprzeczne ze Statutem, a więc pozbawione mocy prawnej i nie powinny być wprowadzone w życie.

W dokumencie Komisji Rewizyjnej podkreślono, że zdekompletowany Zarząd nie ma zdolności prawnej do działania, może tylko administrować Włocławskim Towarzystwem Naukowym do czasu zwołania Walnego Zebrania.

Stwierdzono również, że Zarządzenie Rektora nr 59/20 z dnia 26 listopada 2020 r. jest niezgodne ze Statutem KSW zatwierdzonym przez Zarząd WTN w dniu 20 IX 2019 r. Dokonywanie przez rektora zmian strukturalnych w Kujawskiej Szkole Wyższej niezgodnych ze statutem uczelni i oczekiwanie, że Zarząd WTN zatwierdzi *post factum* dokonane zmiany, jest nie tylko postawieniem organu założycielskiego w bardzo trudnej sytuacji, ale i konfliktogenne oraz stawia rektora uczelni ponad organ założycielski jakim jest Zarząd WTN.

Komisja przekazała za pośrednictwem biura WTN protokół z ustaleń, o których mowa powyżej, członkom Zarządu byłym i po zdekompletowaniu oraz prezydentowi miasta Włocławek dr. Markowi Wojtkowskiemu.

Protokół z analizy sytuacji w Zarządzie WTN i przyjęte przez Komisję Rewizyjną wnioski były ważną podstawą do wystąpienia przez prezydenta miasta do VII Wydziału Gospodarczego KRS Sądu Rejonowego w Toruniu z wnioskiem o ustanowienie kuratora dla WTN, w celu doprowadzenia do wyboru nowego Zarządu WTN. Sąd Rejonowy w Toruniu VII Wydział Gospodarczy KRS rozpatrzył wniosek prezydenta w dniu 5 X 2021 r. i ustanowił kuratora dla WTN, w celu zwołania Walnego Zgromadzenia Członków i wybrania nowego Zarządu WTN.

W dniach 17–21 X 2022 r. Komisja Rewizyjna dokonała badania sprawozdania finansowego sporządzonego na dzień 31 XII 2021 r., zaakceptowała je, nie wnosząc uwag.

Opóźnienie w badaniu sprawozdania finansowego za rok 2021 miało kilka powodów. Zarząd był kadłubowy i nie miał zdolności do czynności prawnych. Ustanowiono kuratora. Dwoch członków złożyło apelację do Sądu Okręgowego. Stan prawny władz WTN został ostatecznie uregulowany poprzez decyzje Sądu Rejonowego i Sądu Okręgowego w Toruniu. Komisja Rewizyjna mogła więc przystąpić do badania sprawozdania finansowego.

Po otrzymaniu od głównej księgowej w dniu 17 X 2022 r. sprawozdania finansowego za 2021 r. Komisja, stosownie do § 43 Statutu, zapoznała się z bilansem, rachunkiem zysków i strat, wprowadzeniem do sprawozdania finansowego oraz informacją dodatkową do sprawozdania finansowego za 2021 r.

Za 2021 rok WTN:

- uzyskało 273 570,58 zł przychodów działalności statutowej,
- poniosło 265 049,75 zł kosztów działalności statutowej,
- wypracowało zysk brutto/netto (+) 5 749,31 zł.

Wynik finansowy za rok 2021 w kwocie (+) 5 749,31 zł, decyzją Zarządu w całości został przeznaczony na działalność statutową w latach następnych.

Analiza przychodów z działalności statutowej w 2021 r. wykazała, że były wyższe w stosunku do roku 2020 o 52 tys. zł, podobnie koszty działalności statutowej — wyższe o 50 tys. zł.

Komisja po przeprowadzeniu badania sprawozdania finansowego za 2021 r. pozytywnie go zaopiniowała, nie wnosząc uwag i przyjęła stosowną w tej sprawie Uchwałę.

mgr inż. Jerzy Lewandowski
przewodniczący Komisji Rewizyjnej
WTN we Włocławku

SPRAWOZDANIE SĄDU KOLEŻEŃSKIEGO Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2021

W roku 2021 skład Sądu Koleżeńskiego nie uległ zmianie w stosunku do roku poprzedniego.

Funkcję wiceprzewodniczącego pełni inż. Zygmunt Gdaniec, obowiązki sekretarza sprawuje dr Beata Płaczekiewicz, a rolę członka pełni mgr Jerzy Giergielewicz. Nadal jest wakat na stanowisko przewodniczącego. Wciąż czekamy na możliwość uczestniczenia w Walnym Zebraniu Sprawozdawczo-Wyborczym, na którym zostanie uzupełniony skład Sądu Koleżeńskiego.

W obecnym okresie sprawozdawczym, tj. w roku 2021, do Sądu Koleżeńskiego nie wpłynął żaden wniosek o wszczęcie postępowania wyjaśniającego lub dyscyplinarnego.

inż. Zygmunt Gdaniec
wiceprzewodniczący Sądu Koleżeńskiego
WTN we Włocławku

Z ŻYCIA WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

SPRAWOZDANIE ZARZĄDU WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2022

W dniu 10 V 2022 r. odbyło się Nadzwyczajne Walne Zebranie Wyborcze Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Walne Zebranie dokonało wyboru Zarządu Towarzystwa na okres kadencji od 2022 do 2026 r. Wybrano Zarząd w składzie: prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski — prezes, dr Agnieszka Galczak-Froch — wiceprezes, ks. dr hab. Lech Król — wiceprezes, dr Miłosz Kłobukowski — sekretarz generalny, dr Fabian Nalikowski — skarbnik, dr Henryk Rode — członek, mgr Arkadiusz Ciechalski — członek.

Właściwą działalność statutową Zarząd podjął z chwilą uzyskania wpisu w Krajowym Rejestrze Sądowym dokonanego przez Sąd Rejonowy w Toruniu w dniu 5 VIII 2022 r. W okresie od 10 V do 31 XII 2022 r. Zarząd zbierał się sześciokrotnie na posiedzeniach, podczas których podejmował uchwały dotyczące działalności Towarzystwa, jak również działalności Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku, dla której WTN jest założycielem i organem prowadzącym. Podjęto m.in. następujące uchwały:

- w sprawie uchylenia uchwały nr 135 z dnia 28 IV 2021 r. podjętej przez zarząd kadłubowy WTN w sprawie dokonania zmian w Statucie KSW;

- w sprawie przeprowadzenia audytu finansowego w Kujawskiej Szkole Wyższej we Włocławku;

- w sprawie uchylenia niektórych uchwał podjętych przez zarząd kadłubowy WTN w okresie od 1 X 2020 r. do 8 XII 2021 r.;

- w sprawie wprowadzenia zmian do statutu KSW uchwalonego uchwałą zarządu WTN nr 93 z dnia 20 IX 2019 r.;

- w sprawie delegowania dwóch przedstawicieli Włocławskiego Towarzystwa Naukowego do składu Senatu Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku na okres uzupełniającej kadencję 2020–2024;

- w sprawie odwołania dr. inż. Adama Rejmaka z funkcji rektora Kujawskiej Szkoły Wyższej;

— w sprawie powołania dr. Henryka Stępnia na funkcję rektora Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku na kadencję uzupełniającą 2020–2024;

— w sprawie przyjęcia Bilansu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego na dzień 31 XII 2021 r.;

— w sprawie zatwierdzenia planu finansowego Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku na rok kalendarzowy 2023;

— w sprawie poparcia inicjatywy utworzenia przez Kujawską Szkołę Wyższą we Włocławku studiów pierwszego stopnia o profilu praktycznym na kierunkach: Inżynieria środowiska i Informatyka stosowana;

— w sprawie wniesienia do Walnego Zebrania WTN wniosku o nadanie doktorowi Zdzisławowi Janowi Zasadzie godności Prezesa Honorowego Włocławskiego Towarzystwa Naukowego;

— w sprawie ustalenia terminu i porządku obrad Zwyczajnego Walnego Zebrania Sprawozdawczo-Wyborczego Członków WTN;

— w sprawie przyjęcia Planu Działalności WTN na 2023 r.;

— w sprawie zatwierdzenia sprawozdania finansowego Włocławskiego Towarzystwa Naukowego za okres od 1 I 2021 r. do 31 XII 2021 r.;

— w sprawie przyjęcia darowizn woluminów wzbogacających księgozbiór Biblioteki Naukowej WTN przekazanych w 2022 r.;

— w sprawie powołania Redaktora Naczelnego Wydawnictw Włocławskiego Towarzystwa Naukowego na kadencję 2022–2026 w osobie ks. dr. hab. Lecha Króla;

— w sprawie powołania Redaktora Naczelnego „Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich” w osobie prof. dr. hab. Witolda Stankowskiego.

Komisja Rewizyjna działała w składzie: mgr Jerzy Lewandowski — przewodniczący, mgr inż. Stanisław Pawlak — wiceprzewodniczący, dr Maria Palińska — sekretarz Komisji.

Sąd Koleżeński działał w składzie: inż. Zygmunt Gdaniec — wiceprzewodniczący, dr Beata Płaczekiewicz — sekretarz, mgr Jerzy Giergielewicz — członek Sądu.

Na dzień 1 I 2022 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe liczyło 245 członków. W ciągu 2022 r. w poczet czynnych członków Towarzystwa przyjęto 19 osób, 4 osoby przywrócono w prawach członka, 62 osoby zostały wykreślone, 1 osoba zrezygnowała, a 5 osób zmarło. Na dzień 31 XII 2022 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe liczyło 200 członków.

Podobnie jak w latach ubiegłych, wśród członków Włocławskiego Towarzystwa Naukowego najliczniejszą grupę stanowiły osoby z tytułem zawodowym magistra, których w 2022 r. było łącznie 93. Drugą pod względem liczebności stanowiła grupa osób posiadających stopień naukowy doktora — 55. Stopień naukowy doktora habilitowanego i tytuł naukowy profesora posiadało 17 członków Towarzystwa.

Pozostali członkowie posiadali następujące wykształcenie: dr inż. — 5 osób, mgr inż. — 23 osoby, inż. — 4, z wykształceniem średnim lub licencjatem — 3 osoby.

W 2022 r. wśród członków WTN było 9 członków założycieli: prof. dr hab. inż. Witold Czarnecki, prof. ucz. dr. inż. Jan Felicki, dr inż. Jan Mieczysław Kowalczyk, dr hab. Szymon Kubiak, prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prof. dr hab. inż. Eugeniusz Ratajczyk, mgr inż. Marek Schab, prof. dr hab. Bogdan Wawrzyniak, prof. dr hab. Mieczysław Wojciechowski (zm. 30 XII 2022 r.).

W 2022 r. zmarli: mgr Krzysztof Mąkol — członek WTN od 1986 r., mgr Jerzy Giergielewicz — członek WTN od 2006 r. (członek Sądu Koleżeńskiego w kadencji 2012–2016 oraz 2016–do dnia śmierci), mgr Wiesława Bagdzińska — członek WTN od 1999 r., mgr inż. Danuta Pawlak — członek WTN od 2015 r.

W związku z sytuacją ograniczonej działalności Włocławskie Towarzystwo Naukowe nie wydało żadnej publikacji w roku 2022.

Środki finansowe pozyskane na działalność statutową w roku 2022 pochodziły z następujących źródeł: SDiW Repropol — repartycja opłat reprograficznych za lata 2015–2021, od osób prywatnych w ramach wpłaty 1% podatku od osób fizycznych na OPP, ze składek członkowskich członków czynnych i wspierających oraz z czynszu za wynajem lokali w siedzibie Towarzystwa.

Działalność Biblioteki Naukowej funkcjonującej w strukturze Włocławskiego Towarzystwa Naukowego od 43 lat, w 2022 r. była kontynuacją roku poprzedniego. Zadaniem biblioteki jest gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych. Udostępnianie zbiorów użytkownikom odbywa się wyłącznie na miejscu w czytelni. Prowadzona jest także działalność informacyjna polegająca na udzielaniu pomocy czytelnikom w wyszukiwaniu literatury na dany temat. Zbiory biblioteczne udostępniano także członkom Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, którzy zamawiali książki telefonicznie lub drogą mailową.

Stan zbiorów bibliotecznych na dzień 31 XII 2022 r. wyniósł 35 873 woluminów książek i czasopism (o wartości: 569 363,20 zł), ponad 1760 dokumentów życia społecznego, 50 prac doktorskich, 86 prac magisterskich, 35 prac licencjackich i inżynierskich. Wydzielony księgozbiór regionalny, w którym gromadzone są materiały dotyczące Kujaw i ziemi dobrzyńskiej jest na bieżąco uzupełniany. W Bibliotece Naukowej WTN znajduje się również kilka bardzo cennych — wydzielonych — księgozbiorów, które zostały przekazane w formie darów przez osoby prywatne oraz instytucje.

W roku 2022 do księgi inwentarzowej biblioteki wpisane zostały ogółem 64 egzemplarze książek i czasopism, które następnie zostały wprowadzone do katalogu elektronicznego. W minionym roku zakupiono trzy egzemplarze książek za kwotę 75,00 zł. Natomiast dzięki wymianie oraz darom księgozbiór wzbogacił się o 61 woluminów. Wśród darczyńców były osoby prywatne: Witold Czarnecki, Stanisław

Kunikowski, Zdzisław J. Zasada, ks. Krzysztof Konecki, ks. Lech Król, Jerzy Lewandowski, Łukasz Starczewski, Józef Nowakowski oraz liczne instytucje: Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu, Biblioteka Sejmowa, Centrum Kultury „Browar B.”, Urząd Miejski w Brześciu Kujawskim, Państwowa Uczelnia Zawodowa we Włocławku, Instytut Archeologii i Etymologii PAN, Rada Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN, Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Stowarzyszenie Miast Króla Kazimierza Wielkiego w Kowalu, Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku.

W roku sprawozdawczym (wrzesień–grudzień) czytelnię odwiedziło 20 osób, którym udostępniono 56 woluminów książek i czasopism¹.

Opracowała
mgr Dorota Szklarska

Kalendarium najważniejszych wydarzeń WTN w 2022 r.

24 II 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, członek honorowy WTN, członek Rady Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN w Warszawie uczestniczył w Prezydium Rady, poświęconym organizacji III Kongresu Towarzystw Naukowych w Gdańsku w dniach 20–22 X 2022 r.

3 III 2022 r. Włocławskie Towarzystwo Naukowe objęło honorowym patronatem projekt edukacyjny „Wspólna przeszłość kluczem do przyszłości” zorganizowany przez III Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej we Włocławku w roku szkolnym 2021/2022. Towarzystwo przekazało 80 egz. publikacji wydawnictwa WTN dla uczestników projektu, które zostały wręczone jako nagrody podczas finałowej uroczystości.

24 III 2022 r. dr Zbigniew Brenda, jako przedstawiciel Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w Zgromadzeniu Sprawozdawczym Stowarzyszenia Gmin Ziemi Dobrzyńskiej w Dobrzyniu nad Wisłą.

29 III 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, członek honorowy WTN, członek Rady Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN w Warszawie uczestniczył w zebraniu plenarnym Rady Towarzystw Naukowych, które odbyło się w formie wideokonferencji.

29 III 2022 r. dr Zbigniew Brenda, jako przedstawiciel Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w spotkaniu regionalistów pn. „Rozwój ruchu

---

¹ Informacja opracowana przez pracownika Biblioteki WTN — mgr Elżbietę Zaborowską.

regionalistycznego na terenie województwa kujawsko-pomorskiego”, które odbyło się w Ośrodku Kultury i Turystyki w Pakości.

10 V 2022 r. Członkowie WTN podczas Nadzwyczajnego Walnego Zebrania Wyborczego dokonali wyboru nowego Zarządu Stowarzyszenia w składzie: prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski — prezes, dr Agnieszka Galczak-Froch — wiceprezes, ks. dr hab. Lech Król — wiceprezes, dr Miłosz Kłobukowski — sekretarz generalny, dr Fabian Nalikowski — skarbnik, dr Henryk Rode — członek, mgr Arkadiusz Ciechalski — członek.

26 IX 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, członek Rady Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN w Warszawie uczestniczył w posiedzeniu Prezydium Rady Towarzystw Naukowych.

28 IX 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w Seminarium, które odbyło się z okazji 25-lecia działalności Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej.

29 IX 2022 r. dr Agnieszka Galczak-Froch, wiceprezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wygłosiła wykład pt. „Tożsamość współczesnych Polaków” podczas inauguracji roku akademickiego 2022/2023 Włocławskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku. Uroczystość odbyła się w Centrum Kultury „Browar B.”.

1 X 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w inauguracji roku akademickiego 2022/2023 Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy.

20–22 X 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, członek Rady Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN w Warszawie wygłosił wykład inauguracyjny pt. „Wkład Towarzystw Naukowych w tworzenie i rozwój uczelni wyższych w Polsce” podczas III Kongresu Towarzystw Naukowych pn. „Społeczny wymiar działalności towarzystw naukowych”. Kongres został zorganizowany w Gdańsku przez Radę Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN.

26 X 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego uczestniczył w uroczystości z okazji 10-lecia działalności Kujawsko-Dobrzyńskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku Oddziału w Aleksandrowie Kujawskim.

29 X 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego zabrał głos, jako przedstawiciel Założyciela Uczelni podczas inauguracji roku akademickiego 2022/2023 Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku.

18 XI 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w Zjedzie Konopniczańskim, zorganizowanym przez III Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej. Włocławskie Towarzystwo Naukowe objęło Zjazd honorowym patronatem.

23 XI 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w ślubowaniu uczniów klas pierwszych Zespołu Szkół Akademickich Kujawskiej Szkoły Wyższej im. Obrońców Wisły 1920 roku we Włocławku.

1 XII 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, członek Rady Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN w Warszawie wziął udział w zebraniu plenarnym Rady Towarzystw Naukowych, które odbyło się w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie.

3 XII 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego uczestniczył w uroczystości zorganizowanej z okazji jubileuszu 50-lecia działalności Muzeum Historii Włocławka.

3 XII 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wziął udział w promocji publikacji autorstwa mł. bryg. w st. spocz. dr. Zdzisława Jana Zasady (prezesa WTN w latach 2012–2020) pt. *120 lat Ochotniczej Straży Pożarnej królewskiego miasta Kowala*, podczas której wygłosił laudację na cześć autora.

7 XII 2022 r. prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski, prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego uczestniczył w obradach Rady Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, jako przewodniczący Rady Muzealnej, powołany przez Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego na kadencję 2022–2026.

BIBLIOGRAFIA KUJAW WSCHODNICH I ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ ZA ROK 2020 (WYBÓR)

I. ZAGADNIENIA OGÓLNE

1. „Ateneum Kapłańskie” 2020, t. 174, z. 1(665)–2(666)–3(667) – Włocławek: Włocł. Wyd. Diec., 2020 – 623 [1] s.
2. „Ateneum Kapłańskie” 2020, t. 175, z. 1(668)–2(669)–3(670) – Włocławek: Włocł. Wyd. Diec., 2020. – 623 [1] s.
3. **BAGROWICZ Jerzy, KORCZYŃSKI Maciej, ks.:** *Z kapeluszem w rękę. Ks. Piotr Tomaszewski, kapłan, wychowawca, duszpasterz Włocławka* – Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 2020 – 235 s.
4. **BARTCZAK Janusz, ks.:** *Klepsy myśli* – recenzja, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 611–613.
5. **DEC Ignacy, bp:** *Z dziejów nauczania filozofii w Seminarium Duchownym we Włocławku* – recenzja, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 605–607.
6. **KALINOWSKA Dorota:** *Genowefa Giergielewicz (1924–2018)*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 197–198.
7. **KARASIŃSKI Waldemar, ks.:** *Tadeusz Krawczyński kapucyn* – recenzja, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 607–611.
8. **KLUBA Zbigniew, ks.:** *Kapłani spoczywający na cmentarzach parafialnych przedwojennego dekanatu rypińskiego*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 203–265.
9. **KOTUŁA Krystyna:** *Wiesław Dembski (1933–2017)*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 199–210.
10. **KOWALCZYK Jan Mieczysław:** *Stefan i jego garbarze. Wspomnienia*, „Ateneum Kapłańskie” 2020, t. 175, z. 1(668), s. 130–138.
11. **NIEMIRA Artur, ks.:** „*Nie, nie jesteśmy sami, istnieją jeszcze inne światy*”. *Słów kilka o „Trochę świata” bp. Wiesława Meringa*, „Ateneum Kapłańskie” 2020, t. 175, z. 1(668), s. 194–199.
12. **NOWAKOWSKI Piotr:** *Agnieszka Kowalewska (1940–2019)*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 211–214.
13. **PĘTLICKA Katarzyna:** *Wspólnota Miłości Matki Bolesnej dla Chorych i Cierpiących „Pieta” przy sanktuarium maryjnym w Oborach*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 39–51.
14. **PONIŃSKI Antoni, ks.:** *Włocławianin z wyboru. Prymas Polski kardynał Stefan Wyszyński*, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 525–541.
15. „Rocznik Dobrzyński”, t. 13, red. Mirosław Krajewski – Rypin: Dobrzyńskie Towarzystwo Naukowe, 2020 – 374 ss.

16. „Rocznik Muzealny”, t. 18, red. Piotr Nowakowski – Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, 2020 – 294 ss.
17. **SKOCZYLAŚ Kazimierz, ks.:** *450 lat Almae Matris Vladislaviensis* – recenzja, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 603–605.
18. *Sprawozdania z działalności sekcji naukowych Włocławskiego Towarzystwa Naukowego za rok 2019*, dr Adam Wróbel, dr Agnieszka Galczak-Froch, dr Maria Palińska, dr hab. Stanisław Kunikowski, prof. KSW, mgr inż. Jerzy Lewandowski, inż. Zygmunt Gdaniec, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2020, t. 35, s. 162–180.
19. „Studia Włocławskie”, t. 22 – Włocławek: Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2020 – 632 ss.
20. **WITCZAK Henryk, ks.:** *To nie krzyż się chwieje, to świat się chwieje* – recenzja, „Ateneum Kapłańskie” 2020, t. 175, z. 1(668), s. 204–206.
21. **WITCZAK Henryk, ks.:** *Włocławski słownik biograficzny* – recenzja, „Ateneum Kapłańskie” 2020, t. 175, z. 3(670), s. 615–617.
22. **WITCZAK Henryk, ks.:** *Z życia religijnego w parafii Wola-Trutowo* – Włocławek: Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, 2020 – 227 ss.
23. „Zapiski Kazimierzowskie”, nr 23 – Kowal: Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego, 2020 – 123 ss.
24. „Zapiski Kazimierzowskie”, nr 24 – Kowal: Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego, 2020 – 161 ss.
25. „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, t. 35: *Życie społeczne i kulturalne we Włocławku w okresie międzywojennym* – Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe, 2020 – 197 ss.
26. **ZAPORA Adam:** *Aleksandra Ludwika Domanowska (1930–2017)*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 215–220.
27. **ZAREMBSKI Zbigniew, ks.:** *Małżeństwo i rodzina w nauczaniu ks. Stefana Wyszyńskiego w latach 1924–1946*, „Ateneum Kapłańskie” 2020, t. 175, z. 1(668), s. 46–58.
28. **ZASADA Zdzisław J.:** *Sprawozdanie Zarządu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego z działalności za rok 2019*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2020, t. 35, s. 137–160.
29. **ZIÓŁKOWSKA Barbara:** *Bibliografia Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej za rok 2019 (wybór)*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2020, t. 35, s. 181–186.

II. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

30. **CZEREPOWICKI Krzysztof:** *IV Wojewódzki Zlot Aktywnych Krajoznawców, Włocławek 2020, 3–4 października 2020 roku* – Grudziądz: nakładem własnym, 2020 – 32 ss.

III. HISTORIA

31. **ANUSZEWSKI Jarosław, GAŁKOWSKI Piotr:** *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Lipnie, w: Ewangelicy w regionie kujawsko-pomorskim na przestrzeni wieków*, s. 257–290.

32. **AUGUSTYNIAK Sławomir**: *Ruch oporu na terenie powiatu radziejowskiego w latach 1939–1945*, w: *Druza wojna światowa rozpoczęła się w Polsce. Materiały z sesji naukowej „Druza wojna światowa rozpoczęła się w Polsce” zorganizowanej 20 września 2019 r. w Radziejowie z okazji 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej*, s. 153–184.
33. **BARTKOWSKI Edward**: *Franciszek Ciszewski – człowiek dwóch pasji: lekarz i społecznik. Pamięć utrwalona w kamieniu*. „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 131–140.
34. **BORKOWSKI Edward**: *Stulecie niepodległości Golubia (1920–2020)*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 105–112.
35. **BULLER Wojciech**: *Studium o osadnictwie niemieckim w okolicach Bobrownik nad Wisłą (do 1914 r.)*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 53–65.
36. **CIESIELSKA Bożena**: *Józef Feliks Zieliński. Kapitan, emigrant, publicysta, dyplomata, fotograf, bibliotekarz i bibliofil*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 183–185.
37. **CIESIELSKA Bożena**: *Spoleczność żydowska w Skępem. Przyczynek do problematyki*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 99–104.
38. **DEBIŃSKI Józef**: *Duchowieństwo katolickie i społeczeństwo Włocławka oraz okolic pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, w: *Druza wojna światowa rozpoczęła się w Polsce. Materiały z sesji naukowej „Druza wojna światowa rozpoczęła się w Polsce” zorganizowanej 20 września 2019 r. w Radziejowie z okazji 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej*, s. 139–152.
39. **DORCZ Krzysztof**: *Działalność Kacpra hr. Skarbka (1763–1823) w dobrach izbickich w świetle akt podworskich*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 47–59.
40. **DROZD-LIPIŃSKA Alicja**: *Opracowanie antropologiczne ludzkich szczątków kostnych z cmentarzyska kultury pomorskiej w Złotopolu, stan. 2b, gm. Lipno, woj. kujawsko-pomorskie*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 61–80.
41. *Druza wojna światowa rozpoczęła się w Polsce. Materiały z sesji naukowej „Druza wojna światowa rozpoczęła się w Polsce” zorganizowanej 20 września 2019 r. w Radziejowie z okazji 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej*, red. Marek Szuszman – Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe: Oficyna Wydawnicza Włocławskiego Towarzystwa Naukowego „Lega”, Radziejów: Urząd Gminy Radziejów, 2020 – 185 ss.
42. **DZIKI Tomasz**: *Ewangelicy we Włocławku w okresie zaborów (1793–1918) i w Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, w: *Ewangelicy w regionie kujawsko-pomorskim na przestrzeni wieków*, s. 59–96.
43. *Ewangelicy w regionie kujawsko-pomorskim na przestrzeni wieków*, red. Jarosław Kłaczek – Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2020 – 512 ss.
44. **GALCZAK–FROCH Agnieszka**: *Księgi ludności na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej jako źródło badań*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2020, t. 35, s. 105–114.
45. **GOŁĘBIEWSKI Grzegorz**: *Tajne opinie o burmistrzach miast powiatu włocławskiego z 1934 r.*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2020, t. 35, s. 115–119.
46. **GRACZKOWSKI Andrzej**: *Więzień nr 23747. Wspomnienie w 75. rocznicę męczeńskiej śmierci Jana Rudowskiego (1945–2020)*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 119–129.
47. **IWIŃSKA Jolanta Zofia**: *Henryk Orszt w sztafecie walk o wolność ojczyzny*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 267–278.

48. **IWIŃSKA Jolanta Zofia:** *Lipno w czasie wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 81–97.
49. **IWIŃSKA Jolanta Zofia:** *Zenon Jankowski: obrońca Ojczyzny w 1920 r.*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 187–202.
50. **JELEŃIEWSKI Marek K.:** *Zanim nastąpiła Polska. Rzecz o Kujawach i Pomorzu* – Bydgoszcz: Dom Wydawniczy Margrafesen, 2020 – 151 ss.
51. **KLUBA Zbigniew, ks.:** *Homilia na 80-lecie wybuchu drugiej wojny światowej, Obory 28 września 2019 r.*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 113–117.
52. **KRAJEWSKI Błażej:** *Historia rodu Napiórkowskich z okolic Rogowa koło Rypina*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 151–181.
53. **KRAJEWSKI Mirosław:** *Cudowna niedziela, 18 stycznia 1920 r. Powrót Brodnicy i okolicy do Macierzy. W stulecie wydarzeń (1920–2020)*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 67–80.
54. **KRUPNIEWSKI Sebastian, ks.:** *Cmentarz w Dobrzyniu nad Wisłą. Znak wiary ludu Bożego i pamięci o zmarłych*, „Ateneum Kapłańskie” 2020, t. 175, z. 2, s. 344–365.
55. **KRZEMIŃSKI Tomasz:** *Protestanci na Kujawach wschodnich od XVI do połowy XX wieku*, w: *Ewangelicy w regionie kujawsko-pomorskim na przestrzeni wieków*, s. 97–170.
56. **KUBIAK Władysław:** *Bitwa pod Szczytnem jako etap bitwy nad Bzurą*, w: *Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce. Materiały z sesji naukowej „Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce” zorganizowanej 20 września 2019 r. w Radziejowie z okazji 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej*, s. 11–40.
57. **MAŃKOWSKI Maciej:** *Obrona Włocławka i Płocka w sierpniu 1920 roku w świetle prasy łódzkiej*, w: *Łódź i łodzianie wobec wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku – 2020* – s. 211–226.
58. *Materiały z XXIV Konferencji Historycznej „Z dziejów ziemi dobrzyńskiej” w Działyniu w dniu 17 października 2019 r.*, red. Ryszard Bartoszewski, Mirosław Krajewski – Dobrzyń nad Wisłą: Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, Brodnica: Wszechnica Wydawnicza i Edukacyjna „Verbum”, 2020 – 210 ss.
59. **MICHAŁSKI Tomasz:** *Włocławskie stacje paliw w okresie międzywojennym. Wybór źródeł archiwalnych*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2020, t. 35, s. 87–103.
60. **PRACKI Mariusz:** *Niemieckie fortyfikacje Kujaw Wschodnich. Pozycja ryglowa Włocławek–Płock i Pozycja Warty – miniprzewodnik – Osiecinny*: Infotomedia Agencja Reklamowo-Fotograficzna, 2020 – 10 s., [22] s. tablic.
61. **PSZCZÓŁKOWSKI Michał:** *Środowisko architektoniczne Włocławka lat międzywojennych*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2020, t. 35, s. 15–29.
62. **RYPINIANIN:** *Antoni Starorypiński herbu Nałęcz, dziedzic dóbr Godziszewy k. Rypina, pułkownik księcia Józefa Poniatowskiego*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 145–149.
63. **WITCZAK Henryk, ks.:** *Działalność zakonów i zgromadzeń zakonnych na rzecz społeczności Włocławka w okresie międzywojennym*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2020, t. 35, s. 31–60.
64. **ZASADA Zdzisław Jan:** *Straże pożarne w obliczu wojennego zagrożenia i w pierwszych miesiącach okupacji 1939 r.*, w: *Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce. Materiały z sesji naukowej „Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce” zorganizowanej*

20 września 2019 r. w Radziejowie z okazji 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej, s. 73–113.

65. **ŻABIEREK Agata:** *Lotnicy z Brodnicy polegli w Polskich Siłach Powietrznych na Zachodzie*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 283–286.
66. **ŻABIEREK Agata:** *Mieszkańcy powiatu Brodnickiego polegli w szeregach II Korpusu Polskiego*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 279–281.

IV. ZAGADNIENIA GOSPODARCZE

67. **SUTKOWSKA Eliza:** *Radła w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 143–168.
68. **WIŚNIEWSKI Łukasz:** *Rolnictwo ziemi dobrzyńskiej. Identyfikacja typów przestrzennych*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 15–37.

V. ZAGADNIENIA SPOŁECZNO-POLITYCZNE

69. **MARCINIAK Wiesław:** *Spółeczeństwo obywatelskie Włocławka i regionu w dobie transformacji ustrojowej* – Włocławek: Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku, 2020 – 211 ss.

VI. NAUKA, OŚWIATA, KULTURA, SZTUKA, SPORT

70. **ADAMCZYK Barbara:** *Konserwacja zewnętrznych kompozycji ceramicznych Muzeum Historii Włocławka*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 7–18.
71. **BANDZIAK-KWIATKOWSKA Karolina:** *Pamiętki po Józefie Ignacym Kraszewskim w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 19–28.
72. **BORUCKI Janusz, ks.:** *Sprawozdanie z działalności Teologicznego Towarzystwa Naukowego Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku w roku 2019*, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 591–602.
73. **CIESIELSKA Bożena:** *Jan Kazimierz Sobociński (1915–2004)*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 315–316.
74. **CIEŚLAK Marian:** *Grafiki wykonane w obozach jenieckich w czasie II wojny światowej ze zbiorów Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 29–46.
75. **CZAPSKA Jolanta:** *Moje miasto Włocławek* – Włocławek, Pruszków: Jolanta Czapska, 2020 – 40 ss.
76. **JABŁOŃSKI Leonard:** *Garść przemyśleń do artykułu z tomu XII pt. „Wspomnienia z rodzinnego domu” ks. Zbigniewa Kluby*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 141–144.
77. **KALINOWSKA Dorota:** *Odrodzenie i zmierzch hafciarstwa ludowego na Kujawach Wschodnich (1950–2020)*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 81–98.
78. **KOTUŁA Krystyna:** *Korespondencja Marii z Wodzińskich Orpiszewskiej w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 99–122.

79. *Kronika DTN za rok 2019*, oprac. Iwona Zielińska, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 334–337.
80. **KUNIKOWSKI Stanisław**: *Czterdzieści lat działalności Włocławskiego Towarzystwa Naukowego na rzecz integracji środowiska naukowego Włocławka i regionu*, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 417–431.
81. **KWIATKOWSKI Michał**: *Nabytki Działu Etnograficznego w latach 2013–2018*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 123–142.
82. **ŁUKASZEWICZ Antoni Benedykt**: *Zbiór opowieści i wierszy – miodem na serce, nektarem na duszę* – Włocławek, Kowal: Antoni Benedykt Łukaszewicz, 2020 – 249 ss.
83. **MARSZEWSKA Anna**: *Brzemienność w Miłość. Narodziny Lipnowskiej Grupy Literackiej*, „Rocznik Dobrzyński” 2020, t. 13, s. 300–301.
84. *Nasz Długosz to młodości szkoła. W XX rocznicę reaktywacji Szkoły im. ks. Jana Długosza*, red. ks. Jacek Kędzierski – Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 2020 – 256 ss.
85. **PAWLAK Zdzisław, ks.**: *Ks. profesor Józef Szuleta. Włocławski kapłan na Uniwersytecie Warszawskim*, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 542–562.
86. **PSZCZÓŁKOWSKI Michał**: *Dwanaście kryształowych orłów. Kujawsko-pomorskie szkice architektury międzywojennej* – Toruń: Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 2020 – 223 ss.
87. *VI Międzynarodowe Biennale Miniatur „Opowiedz mi o Polsce 1920 roku” = VI-ième Biennale Internationale de Miniature „Parle moi de la Pologne de 1920”. Dla uczniów szkół artystycznych 2020*, red. Piotr Umiański, tłum. Katarzyna Suwalska-Zalewska – Włocławek: Liceum Sztuk Plastycznych we Włocławku, 2020 – 40 ss.
88. **RULKA Kazimierz, ks.**: *Pracownicy Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku* – Włocławek: wydawca nieznany, 2020 – 189 ss.
89. **RULKA Kazimierz, ks.**: *Z dziejów nauczania historii Kościoła we włocławskim seminarium duchownym w latach 1945–2001*, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 501–524.
90. **STOJAK Mirosława**: *Aleja Magnolii* – Włocławek: Miejska Biblioteka Publiczna im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku, 2020 – 208, [5] s.
91. **SUTKOWSKA Eliza**: *Działalność kulturotwórcza Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2020, t. 35, s. 61–86.
92. **WĄSIK Tomasz**: *Nowe ekspozycje stałe w Muzeum Historii Włocławka*, „Rocznik Muzealny” 2020, t. 18, s. 169–196.
93. **WRÓBEL Adam**: *Literackie opisy wojennego września 1939 r. na Kujawach i w Ziemi Dobrzyńskiej*, w: *Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce. Materiały z sesji naukowej „Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce” zorganizowanej 20 września 2019 r. w Radziejowie z okazji 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej*, s. 115–137.
94. **ŻABIEREK Bernadeta**: *Zgromadzenie Braci Sług Maryi Niepokalanej (Bracia św. Józefa) we Włocławku*, „Studia Włocławskie” 2020, t. 22, s. 432–468.

BIBLIOGRAFIA KUJAW WSCHODNICH I ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ ZA ROK 2021 (WYBÓR)

I. ZAGADNIENIA OGÓLNE

1. „Ateneum Kapłańskie” 2021, t. 176, z. 1(671)–2(672)–3(673) – Włocławek: Włocł. Wyd. Diec., 2021 – 623[1] s.
2. „Ateneum Kapłańskie” 2021, t. 177, z. 1(674)–2(675)–3(676) – Włocławek: Włocł. Wyd. Diec., 2021 – 623[1] s.
3. **BORUCKI Janusz, ks.:** *Sprawozdanie z działalności Teologicznego Towarzystwa Naukowego Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku w roku 2020*. „Studia Włocławskie” 2021, t. 23, s. 681–694.
4. **DUSZEŃSKI Dariusz:** *Z życia religijnego w parafii Wola-Trutowo* – recenzja, „Ateneum Kapłańskie” 2021, t. 176, z. 2, s. 406–408.
5. **FRĄTCZAK Wojciech, ks.:** *Formacja intelektualna Sługi Bożego biskupa Wojciecha Owczarka* – recenzja, „Ateneum Kapłańskie” 2021, t. 177, z. 3, s. 613–614.
6. *In perpetuum rei memoriam: troska Biskupa Wiesława Meringa o dziedzictwo kulturowe i materialne Diecezji Włocławskiej*, red. ks. Lesław Witzak, fot. Maciej Kowalczyk, Tomasz Wiśniewski, projekt graficzny Marcin Makowski – Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 2021 – 185, [7] s., il.
7. **KRAJEWSKI Błażej:** *Trzy pokolenia rodziny Samulczyk z Ruskowa koło Rypina*, „Rocznik Dobrzyński” 2021, t. 14, s. 157–164.
8. **KRAJEWSKI Mirosław:** *Ryszard Specjalski (1945–2021). Historyk, popularyzator dziejów Lipna i okolic*, wydawca, „Rocznik Dobrzyński” 2021, t. 14, s. 259–262.
9. **NIEMIRA Artur, ks.:** *Kanoniczne objęcie diecezji włocławskiej i ingres księdza biskupa Krzysztofa Wętkowskiego*, Miesięcznik Diecezji Włocławskiej. Kronika, 1895–4375. Wyd. spec. – czerwiec 2021 – 76 s., il.
10. „Rocznik Dobrzyński”, t. 14, red. Mirosław Krajewski – Rypin: Dobrzyńskie Towarzystwo Naukowe, 2021 – 310 ss.
11. **SITNIK Aleksander Krzysztof, o.:** *Klasztory bernardynów skasowane na Mazowszu i ziemi dobrzyńskiej w XIX wieku i ich dalsze losy*, „Rocznik Dobrzyński” 2021, t. 14, s. 15–29.
12. *Słownik dziennikarzy i publicystów Pomorza i Kujaw (1808–2021)*, zespół red.: Bolesław Aszklar, Ryszard Buczek, Gizela Chmielewska, Zbigniew Kołpacki (szef zespołu), Grzegorz Młokosiewicz, autorzy biogramów (poza zespołem redakcyjnym): Krystyna Bacciarelli, Jerzy Długosz, Zefiryn Jędrzyński, Jerzy Kiss-Orski – Bydgoszcz: Kujawsko-Pomorski Oddział Stowarzyszenia Dziennikarzy RP, 2021 – 320 s., il.
13. „Studia Włocławskie”, t. 23 – Włocławek: Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2021 – 715 ss.

14. **ŚLIWIŃSKI Jarosław:** *Świadek rzeczy niezwykłych. Biskup Bronisław Dembowski o sobie i we wspomnieniach innych*, Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 2021 – 373, [1] s., il.
15. **TOMCZAK Iwona:** *Przyjaciel Boga i ludzi. Opowieść o bp. Wojciechu Owczarku* – Włocławek: Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2021 – 204, [4] s., il.
16. *Włocławski słownik biograficzny*, t. 9, red. Stanisław Kunikowski – Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe, 2021 – 225 ss.

II. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

17. **BORKOWSKI Janusz:** *Zima na Kujawach* – Osłonki: Wydawnictwo „Krukowiak”, 2021 – 363, [5] s., il.
18. *Włocławek. Spacerownik*, oprac. merytoryczne: Krzysztof Cieczkiewicz, dr Tomasz Dziki, Justyna Marcinkowska, prof. Michał Pszczółkowski, Mirosława Stojak, Marta Wasilewska, Tomasz Wąsik – Kowal, Skępe, Włocławek, Bydgoszcz: Fundacja Ari Ari, 2021 – 72 ss.

III. HISTORIA

19. **BURMISTRZAK Stanisław:** *Znamię epoki. Ludzki los utrwalony w historii Kujaw Leśnych i Borowych* – Bydgoszcz: Dom Wydawniczy Margrafen, 2021 – 338 ss.
20. **GRABOWSKI Bartłomiej Piotr:** *Mątwy. Rys historyczny parafii pw. Opatrzności Bożej w Inowrocławiu* – Kraków: Ridero, 2021 – 118 s., il.
21. **KOC Stanisław:** *Inowrocław na tle polityki historycznej Polski. Z okazji 700-letniej rocznicy wyroku w procesie polsko-krzyżackim w Inowrocławiu* – Inowrocław: Drukarnia Totem s.c., 2021 – 178 s., il.
22. *Materiały na XXV Konferencję Historyczną „Z dziejów ziemi dobrzyńskiej” w Czernikowie w dniu 15 września 2021 r.*, red. Ryszard Bartoszewski, Mirosław Krajewski – Dobrzyń nad Wisłą: Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, Brodnica: Wszechnica Wydawnicza i Edukacyjna „Verbum”, 2021 – 210 s., il. Seria: Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej 25.
23. *Saperzy na Kujawach*, płk dr inż. Ryszard Chodyncki, mjr inż. Zdzisław Pierzchała, płk mgr Edmund Kopaczewski, por. mgr inż. Andrzej Dukat, chor. Marek Kożuchowski, „Rocznik Dobrzyński” 2021, t. 14, s. 107–118.
24. **SIBORA Tomasz:** *Inowrocławscy harcerze w walkach o niepodległość. Album fotografii* – Inowrocław: ATS Marketing Tomasz Sibora, 2021 – 140, [22] s., il.
25. **WITCZAK Henryk, ks.:** *Obrona „dolnej Wisły” i bitwa o Włocławek jako istotny epizod Bitwy Warszawskiej 1920 r.*, „Studia Włocławskie” 2021, t. 23, s. 528–552.

IV. ZAGADNIENIA GOSPODARCZE

26. **WITWICKI Piotr:** *Znikająca Polska* – Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo, 2021 – 219, [4] s., il.

V. ZAGADNIENIA SPOŁECZNO-POLITYCZNE

27. **GONERA Wojciech:** *Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” w Inowrocławiu (1980–1981)* – Inowrocław: Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Inowrocławiu, Toruń: Zarząd Regionu Toruńsko-Włocławskiego NSZZ „Solidarność”, 2021 – 325, [2] s., il.
28. *Powiat Lipnowski we wspomnieniach Krzysztofa Baranowskiego, czyli Rozmowy o samorządzie*, red. Agnieszka Grzywaczewska, Daria Sumińska, Anita Iwon, Damian Siedlecki – Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 2021 – 166, [1] s., il.

VI. NAUKA, OŚWIATA, KULTURA, SZTUKA, SPORT

29. **BANDZIAK-KWIATKOWSKA Karolina:** *Lawinit. Między ceramiką i brązem. Wyroby lawinitowe z lat 1923–1939 w zbiorach Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku* – Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, 2021 – 95 s., il.
30. *Haft kujawski wczoraj i dziś: katalog ściągów, motywów i wzorów*, cz. 2 – Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, 2021 – 1 teka (20 kart luzem), il.
31. **KALINOWSKA Dorota:** *Haft kujawski wczoraj i dziś. Katalog wzorów*, cz. 1 – Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, 2021 – 55 s., il.
32. **KŁOBUKOWSKI Miłosz:** *Pracownia polonistyczna jako sala pamięci w przestrzeni edukacyjnej szkoły średniej. Rekonesans na przykładzie III Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej we Włocławku = Polish literature classroom as a hall of memory in the educational space of secondary school. On example of the 3rd Secondary School of Maria Konopnicka in Włocławek*, w: *Przestrzenie edukacyjne przedszkola i szkoły*, red. A. Grudzień, L. Marszałek – Płock: Wydawnictwo Naukowe Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku, 2021 – s. 117–137.
33. **KRAJEWSKI Mirosław, BARTOSZEWSKI Ryszard:** *Dobrzyński wawrzyn. 25 lat i 20 edycji Nagrody im. Adama A. Kochańskiego w Dobrzyniu nad Wisłą* – Dobrzyń nad Wisłą, Brodnica: Wszechnica Wydawnicza i Edukacyjna „Verbum”, 2021 – 149 s., il.
34. **KRAJEWSKI Tomasz Andrzej:** *Woda i wanilia. Opowieść o Sekcji Turystyki Wodnej PTK/PTTK we Włocławku i Włocławskim Klubie Wodniaków PTTK* – Warszawa: Wydawnictwo CM, 2021 – 215, [1] s., il.
35. *Kronika DTN za rok 2019 (wraz z rozstrzygnięciem konkursu poetycko-literackiego)*, opr. Iwona Zielińska, „Rocznik Dobrzyński” 2021, t. 14, s. 266–270.
36. **KWIATKOWSKA Justyna:** *Mieczysław Woźnicki (1901–1968). W 120-lecie urodzin* – Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, 2021 – 35 [1] s., il.
37. **KWIATKOWSKI Michał:** *W harmonii z tradycją. 40-lecie oddziału Stowarzyszenia Twórców Ludowych we Włocławku* – Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, 2021 – 151 [1] s., il.
38. **ŁUKASZEWICZ Antoni Benedykt:** *Słownik gwary kujawskiej (wyrazy, porzekadła, humory)*, t. 2 – Kowal, Włocławek: Antoni Benedykt Łukaszewicz, 2021 – 271 ss.
39. **MORACZEWSKA Barbara:** *Rewitalizacja a zmiany w przestrzeni funkcjonowania przedszkola i szkoły na przykładzie miasta Włocławek = Revitalization and changes in the space of kindergarten and school functioning on the example of the city of Włocławek*,

- w: *Przestrzenie edukacyjne przedszkola i szkoły*, red. A. Grudzień, L. Marszałek – Płock: Wydawnictwo Naukowe Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku, 2021 – s. 81–95.
40. *Rewerans Dobrej Ziemi. Utwory konkursowe i około konkursowe na 730-lecie Ziemi Dobrzyńskiej (1291–2021)*, wybór i opracowanie Mirosław Krajewski – Rypin: Dobrzyńskie Towarzystwo Naukowe, 2021 – 87 s., il.
41. **RULKA Kazimierz, ks.:** *Studia specjalistyczne alumnów i kapłanów włocławskich w latach 1901–1945*, „Studia Włocławskie” 2021, t. 23, s. 553–589.
42. *Stanisław Głowacki. Grafika, rzeźba, malarstwo inspirowane historią, legendą i krajobrazem ziemi dobrzyńskiej*, tekst Joanna Walasiewicz – Lipno: Miejska Biblioteka Publiczna w Lipnie, 2021 – 82, [2] s., il.
43. **STOJAK Mirosława:** *Łąki zwiastowe* – Włocławek: Miejska Biblioteka Publiczna im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku, 2021 – 205 s., il.
44. **ŚMIGIEL Sylwester:** *Zbigniew Padlewski (1932–2021). Nauczyciel, społecznik, wieloletni dyrektor szkół*, „Rocznik Dobrzyński” 2021, t. 14, s. 256–258.
45. *35 lat z Zespołem Pieśni i Tańca Kujawy* – Włocławek: Stowarzyszenie Przyjaciół Zespołu Pieśni i Tańca „Kujawy”, 2021 – 140 s., il.
46. **WASZAK Janusz Krzysztof:** *Nie mogę być z Wami. Dramat sceniczny. Wspomnienia o Janinie Lech i innych polskich Patriotach z Włocławka i ziemi kujawskiej w czasie II wojny światowej* – Owczarnia, Warszawa: Wydawnictwo Pod Sosnami, 2021 – 102 s., il.

KALENDARIUM KUJAW WSCHODNICH I ZIEMI DOBZYŃSKIEJ ZA ROK 2020

ŻYCIE POLITYCZNE, SPOŁECZNE I GOSPODARCZE

Styczeń

- 1 Powitanie Nowego Roku na Zielonym Rynku. Życzenia noworoczne mieszkańcom złożył prezydent miasta Włocławek Marek Wojtkowski. Następnie odbył się *fireshow*, czyli pokaz tancerzy z ogniem oraz pokaz laserowy przygotowany przez firmę znaną z „Sunrise Festival” oraz „Bella Skyway Festival”.

Luty

- 7 W Urzędzie Miasta Rypin odbyła się oficjalna prezentacja logo z okazji 675. rocznicy nadania praw miejskich. Autorem projektu jest Igor Gibas.
- 26 Otwarto centrum handlowe Park Kujawia przy ul. Kapitulnej we Włocławku. Zaczęły funkcjonować sklepy Castorama i Agata Meble.

Marzec

- 1 Odbył się VIII Bieg Pamięci Żołnierzy Wyklętych w Rypinie. W Biegu „Tropem Wilczym” uczestniczyło ok. 200 osób.
- 20 Pierwszy przypadek zakażenia koronawirusem (SARS-CoV-2) potwierdzono we Włocławku u mężczyzny powracającego z Francji (w Polsce 17 marca). We Włocławku (stan na 31 XII 2020 r.) zakażenie koronawirusem stwierdzono u 3601 osób.
- 30 Rozpoczęła się realizacja projektu „Modernizacja i rozbudowa infrastruktury zespołu tężni w Ciechocinku”. Finał prac zaplanowano na koniec 2021 r., wartość całej inwestycji to 21,6 mln zł.

Czerwiec

- 10 W Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, na zaproszenie prezydenta RP Andrzeja Dudy, burmistrz miasta Rypin Paweł Grzybowski i wiceprzewodnicząca Rady Miasta Rypin Barbara Górecka wzięły udział w uroczystości wręczenia tablic upamiętniających stulecie Bitwy Warszawskiej.

Sierpień

- 3 Z inicjatywy radnych Rady Powiatu Włocławskiego (Jadwiga Błaszkwicz, Dawid Dalmann, Jacek Jabłoński i Tomasz Jezierski) powstał klub radnych, który nosi nazwę Samorządowe Porozumienie Powiatu Włocławskiego (SPPW). Przewodniczącym klubu SPPW został radny Jacek Jabłoński.

- 13 Udało się zebrać 4 mln zł na leczenie w Stanach Zjednoczonych 10-letniego Kacpra Tesznera, chorego na raka mózgu.
- 15 Odbyły się wojewódzkie obchody 100. rocznicy obrony Włocławka.
- 19 Pod pomnikiem w Brzozie Toruńskiej odbyły się uroczystości upamiętniające katastrofę kolejową. Mija 40 lat od największej po II wojnie światowej katastrofy kolejowej w Polsce, do której doszło 19 VIII 1980 r. w podtoruńskiej Brzozie. Między Brzozą a Otłoczynem czołowo zderzyły się dwa pociągi.

Wrzesień

- 8 W Kruszynie odbyły się Dożynki 2020 gminy Włocławek.
- 8–10 Burmistrz Brzeźcia Kujawskiego Tomasz Chymkowski uczestniczył w Forum Ekonomicznym „Europa po pandemii: Solidarność, Wolność, Wspólnota” w Karpaczu. Forum od prawie 30 lat jest przestrzenią spotkań i merytorycznych dyskusji.
- 11 W sali sesyjnej Urzędu Miasta Rypin i Starostwa Powiatowego odbyło się odsłonięcie tablicy „Miejsce Pamięci Bitwy Warszawskiej”. Tablicę odsłonili: przewodniczący Rady Powiatu Krzysztof Ceglowski, starosta rypiński Jarosław Sochacki, burmistrz miasta Rypin Paweł Grzybowski i przewodniczący Rady Miasta Rypin Sławomir Malinowski.
- 11–13 W Rypińskim Domu Kultury odbył się jubileusz 30-lecia Targów Rypin Agra.
- 16–22 Po raz czwarty obchodzono we Włocławku Europejski Tydzień Zrównoważonego Transportu. Ideą kampanii jest promowanie ekologicznych, alternatywnych środków transportu miejskiego.
- 28 Z okazji jubileuszu 50-lecia funkcjonowania Stopnia Wodnego Włocławek do Włocławka przybyli ministrowie, parlamentarzyści i przedstawiciele koncernów. Głównym punktem spotkania dnia była konferencja poświęcona doświadczeniom i funkcjonowaniu stopnia wodnego, którą zorganizowano w Hotelu „Rozbicki”.

Październik

- 3–4 Na Zielonym Rynku we Włocławku odbył się V Festiwal Smaków Food Trucków.
- 8 Zakończył się I etap gazyfikacji Kowala.
- 9 Zakończono zadanie „Poprawa infrastruktury wodno-ściekowej na terenie gminy Lubraniec”. Inwestycja zrealizowana w Gminie Lubraniec za ponad 3 mln zł to projekt, zakładający w zdecydowanej większości odbiór ścieków z miasta Lubraniec. Blisko 2 mln zł stanowiło dofinansowanie z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014–2020. Wykonawcą zadania, realizowanego w formule „zaprojektuj i zbuduj” był Zakład Techniki Sanitarnej TECHSAN z Olsztyna.
- 27 Strajk Kobiet we Włocławku. Kilka tysięcy osób wzięło udział w proteście, który był największym w ostatnich czasach zgromadzeniem we Włocławku. Przemarsze w kolejnych dniach nie były już tak liczne. 22 X 2020 r. Trybunał Konstytucyjny orzekł, że przepisy dopuszczające aborcję w przypadku ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu są niezgodne z konstytucją. Z tego powodu tłumy spontanicznie wyszły na ulice.

Listopad

- 12 Za bilet w autobusach MPK we Włocławku można płacić wyłącznie kartą. Urządzenia umożliwiające płatność kartą zostały zamontowane we wszystkich autobusach MPK we Włocławku przez Mennicę Polską. Wartość przedsięwzięcia to 2 mln 66 tys. zł.
- 23 Oddano do użytku przebudowaną ul. Kazimierza Wielkiego w Kowalu. Odcinek o długości 1,3 km znajduje się w granicach miasta, a także gminy Kowal. Wykonawcą inwestycji była firma „Drogom” z Włocławka. Obecni byli m. in. wiceminister i posłanka Prawa i Sprawiedliwości Anna Gembicka, burmistrz Kowala Eugeniusz Gołembiewski, wójt Kowala Stanisław Adamczyk.
- 27 Barbara Moraczewska została odwołana przez prezydenta Marka Wojtkowskiego ze stanowiska zastępcy prezydenta miasta Włocławek. Jej następczynią została Monika Jabłońska.

Grudzień

- 8 Spółka PKP ogłosiła przetarg na wykonanie rozbiórki istniejącego dworca kolejowo-autobusowego we Włocławku i budowę nowego obiektu. Inwestycja ma kosztować 28 mln zł.
- 21–22 Betlejemskie Światło Pokoju za pośrednictwem harcerzy dotarło do starosty Romana Gołębiewskiego i prezydenta Marka Wojtkowskiego.

ŻYCIE KULTURALNE, OŚWIATOWE I SPORTOWE**Styczeń**

- 2 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbyła się Noworoczna Gala — Koncert Wiedeński.
- 7 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się XIII koncert kolęd z cyklu „Tryumfy Króla Niebieskiego”. W koncercie udział wzięli: nauczyciele, absolwenci, uczniowie, rodzice i goście Zespołu Szkół Samochodowych we Włocławku. Organizatorami imprezy byli: Centrum Kultury „Browar B.”, Bazylika Katedralna we Włocławku, Diecezjalne Studium Organistowskie i Zespół Szkół Samochodowych. Patronat objął JE ks. bp Wiesław Mering.
- 9 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się koncert kolęd i pastorałek w wykonaniu uczniów i nauczycieli Zespołu Szkolno-Przedszkolnego nr 1 oraz Zespołu Szkół nr 3 we Włocławku.
- 12 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się 28. Finał Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy.
- 15 W Warszawie odbyła się promocja pierwszego tomu publikacji *Analizy strategiczne Florian 2050*. Jej organizatorami byli Zarząd Główny Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP oraz dr Janusz Gmitruk — dyrektor Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, w którego siedzibie miało miejsce to wydarzenie. W skład rady

naukowej weszli prof. ucz. dr hab. Stanisław Kunikowski — rektor Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku i mł. bryg. dr Zdzisław Jan Zasada — prezes Włocławskiego Towarzystwa Naukowego i wiceprzewodniczący Komisji Historycznej Zarządu Głównego Związku OSP RP.

- 17 W sali kameralnej Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku wychowanki Specjalnego Ośrodka Sióstr Orionistek we Włocławku wystawiły jasełka we współczesnej aranżacji. Przedstawieniu towarzyszył minikoncert kołęd.
- 17 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku odbyło się otwarcie wystawy „Janusz Akermann”. Na wystawie autor zaprezentował linoryty barwne.
- 23 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się koncert „Pod Dachami Paryża” w wykonaniu Grand Orkiestry z Odessy.
- 25 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się trzeci koncert Korteza (właśc. Łukasza Federkiewicza) — polskiego muzyka, kompozytora, wokalisty, gitarzysty, pianisty i puzonisty.

Luty

- 4 W Filii nr 11 Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku odbyło się spotkanie z Mariuszem Szczygłem — dziennikarzem, reportażystą, pisarzem i wykładowcą akademickim.
- 7 W Miejskiej Bibliotece Publicznej w Kowalu odbyło się spotkanie z historykiem dr. Piotrem Głuszkowskim.
- 12 Narodowa Perła Gruzji — spotkanie z egzotyczną i fascynującą kulturą Kaukazu w Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku.
- 14 W Sali Sesyjnej Ratusza Miejskiego przy ul. Stary Rynek w Kole odbyła się konferencja naukowa pt. „Kobiety w społeczeństwie Polski średniowiecznej”. Organizatorami konferencji byli: Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego z siedzibą w Kowalu, Burmistrz Miasta Koła oraz Włocławskie Towarzystwo Naukowe.
- 14 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku otwarto wystawy realizmu magicznego i surrealizmu „Magical Dreams V”.
- 15 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się koncert Marii Peszek „Sorry Polsko SUPER TOUR”.
- 16 Koszykarze Anwila Włocławek po trzynastu latach zdobyli Puchar Polski. W finale „Suzuki Pucharu Polski 2020” w Arenie Ursynów w Warszawie doszło do derbów województwa kujawsko-pomorskiego. Anwil Włocławek pokonał Polski Cukier Toruń 103:96. To czwarty triumf koszykarzy z Włocławka w tych rozgrywkach. Wcześniej Puchar Polski zdobywali w 2007, 1996 i 1995 r.
- 18 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się jubileuszowy koncert zespołu Raz Dwa Trzy.
- 21 Finał Ogólnopolskiego Konkursu Rzeźbiarskiego dla Dzieci i Młodzieży im. Stanisława Zagajewskiego w Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku.

- 28–29 W hali Rypińskiego Centrum Sportu odbyły się XIII Mistrzostwa w Piłce Siatkowej o Puchar Dyrektora Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Toruniu. Organizatorem meczu było Nadleśnictwo Skrwilno.

Marzec

- 6 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku odbyła się wystawa Tomasza Jędrzejewskiego — „KOLeKCJA oDMieNNOŚCI” — rzeźba, instalacja.
- 11 W Filii nr 11 Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku odbyło się spotkanie z tłumaczką, poetką, a przede wszystkim pisarką, Katarzyną Sarnowską. Autorka promowała swoją najnowszą książkę *Serce za burtą* stanowiącą drugą część cyklu „Nad Jeziorakiem”.
- 24 Włocławskie Towarzystwo Naukowe objęło honorowym patronatem VII edycję Konkursu „Słowo i tożsamość”, organizowanego przez III Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej we Włocławku.

Maj

- 16 Nagranie filmu z okazji Jubileuszu 35-lecia działalności Zespołu Pieśni i Tańca „Kujawy”. Dzięki współpracy obecnych członków zespołu i grupy Oldboyów udało się nagrać projekt, w którym wykonano utwór „Za chałupą, za stodołą” napisany przez Tadeusza Zielińskiego, a zaaranżowany na zespół wokalny przez Mariana Szczyńskiego.

Czerwiec

- 25 Igor Milicić po pięciu latach przestał pełnić funkcję trenera koszykarzy Anwilu Włocławek.

Lipiec

- 3 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku odbyła się wystawa prac Aleksandra Dętkoś i Moniki Dętkoś, niezwykłego duetu — ojca rzeźbiarza i córki malarki.

Sierpień

- 3 W Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku otwarto wystawę Fundacji im. Księdza Ignacego Skorupki „Bitwa Warszawska 1920, 18 decydująca bitwa w dziejach świata — cud nad Wisłą”. Autorem wystawy był historyk Jarosław Stryjek.
- 5–9 W Rypinie odbywały się Zawody Balonowe o Puchar Energa.
- 8 Nastąpiło uroczyste otwarcie letnich basenów we Włocławku. Powstały w sąsiedztwie międzysiedlowego basenu OSiR przy ul. Wysokiej. Kompleks tworzą trzy niecki różnej wielkości, plac zabaw i parking. Koszt basenów to około 3,5 mln zł.
- 29 W Kowalu odbyła się impreza z okazji pożegnania lata zorganizowana przez miasto Kowal, Fundację Ari Ari oraz Stowarzyszenie Aktywny Kowal.
- 31 Na placu przy Szkole Podstawowej nr 3 przy ul. Cyganka we Włocławku otwarto szkolne miasteczko ruchu drogowego, powstałe dzięki realizacji projektu „Trójka dla mieszkańców” w ramach Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Włocławek na lata 2018–2028.

Wrzesień

- 4 Małgorzata Waliszewska-Kaniewska, wrocławska artystka obchodziła jubileusz 40-lecia pracy twórczej. Na wystawę w Galerii Stuki Współczesnej we Wrocławku artystka przygotowała nowy cykl składający się z 12 obrazów jednakowego formatu.
- 5 Narodowe Czytanie 2020 w II LO im. M. Kopernika we Wrocławku.
- 18 Kapela z szaconkiem została najlepszym zespołem folkloru miejskiego w Polsce. Wrocławska grupa zwyciężyła w XVI Ogólnopolskim Festiwalu Folkloru Miejskiego w Piotrkowie Trybunalskim.
- 24 W Rypińskim Domu Kultury odbyła się uroczystość z okazji jubileuszu 40-lecia Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie.
- 24 Danuta Dmowska-Andrzejuk, minister sportu odwiedziła Zespół Szkół Katolickich im. J. Długosza we Wrocławku. Spotkała się z uczniami, beneficjentami rządowego programu „KLUB” i przekazała im sprzęt sportowy. ZSK we Wrocławku otrzymał ponad 1,5 mln zł dofinansowania do bazy sportowej.
- 27 W Zespole Szkół Samochodowych we Wrocławku działa pracownia małej poligrafii. Fundacja Anwil dla Wrocławka przyznała grant „Uczę się z ANWILEM” na realizację projektu „Mała poligrafia”, w ramach którego uczniowie dowiedzą się jak tworzyć grafikę komputerową i wykorzystać ją w praktyce.

Październik

- 1 Do Zespołu Szkół nr 3 przy ul. Nowomiejskiej we Wrocławku trafił nowy bus do przewozu uczniów, szczególnie tych niepełnosprawnych. Zakup autobusu został dofinansowany ze środków PFRON. Miasto wyłożyło 30% sumy.
- 2 W Galerii Sztuki Współczesnej we Wrocławku odbyło się otwarcie wystawy zbiorowej „Miasto”. Do prezentacji zostali zaproszeni: Zbigniew Blukacz, Janusz Dziurawiec, Laura Jerzak, Przemysław Klimek, Paweł Lewandowski-Palle, Gabriela Leśniok, Jarosław Lewera, Anna Libera.
- 10 VI odsłona ogólnopolskiej akcji „Noc Bibliotek” odbyła się pod hasłem „Klimat na czytanie”. W Filii nr 11 Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławku Teatr Katarynka wystawił spektakl „W Miejskiej Dżungli”, a Wydawnictwo Dwie Siostry przygotowało wystawę prezentującą fantastyczny świat pszczoł według Piotra Sochy.
- 13 Romanistka z inowrocławskiego I LO im. Jana Kasprowicza, Ewa Furman została Kujawsko-Pomorskim Liderem Edukacji 2020. Podczas gali z okazji Dnia Edukacji Narodowej w toruńskim Dworze Artusa oprócz zwyciężczyni konkursu wyróżnienia odebrało 17 innych pedagogów. Nagrody wręczyli marszałek Piotr Calbecki, przewodnicząca Sejmiku Województwa Elżbieta Piniewska i ubiegłoroczna zwyciężczyni konkursu Wioletta Graczyk, również nauczycielka I LO im. Jana Kasprowicza w Inowrocławiu. W uroczystości wzięli udział: członek Zarządu Województwa Sławomir Kopyść oraz kujawsko-pomorska wicekurator oświaty Maria Mazurkiewicz.

Grudzień

- 26 Para „morsów” z Wrocławka postanowiła powiedzieć „tak” w większym gronie zaprzyjaźnionych osób. Przyjaciele z Klubu Morsy Kujawskie Wrocławek urządzili im miniwesele nad Jeziorem Czarnym.

KALENDARIUM KUJAW WSCHODNICH I ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ ZA ROK 2021

ŻYCIE POLITYCZNE, SPOŁECZNE I GOSPODARCZE

Styczeń

- 22 Obchody 158. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego we Włocławku. Delegacja samorządowców odwiedziła włocławskie miejsca pamięci związane z tym wydarzeniem. Złożono kwiaty przed pomnikiem Stanisława Bechiego. Symboliczne znicze zapłonęły przy: obelisku upamiętniającym pamięć poległych w latach 1861–1863 (przy rondzie na Falbance), pomniku — krzyżu pamięci potyczki powstańczej 1863 (Michelin — Al. Jana Pawła II) oraz na Cmentarzu Komunalnym przy al. Chopina — na mogiłach włocławian związanych z Powstaniem Styczniowym.
- 27 Kujawsko-Pomorskie Centrum Edukacji Nauczycieli zorganizowało konferencję w formie online z okazji Międzynarodowego Dnia Pamięci o Ofiarach Holokaustu. Spotkanie internetowe połączone z prezentacjami pod hasłem „Pamięć o Zagładzie” poprzedzone zostało złożeniem wiązanek kwiatów i zapaleniem zniczy przed macawą przy Zespole Szkół Budowlanych we Włocławku.

Luty

- 14 Włocławek uczcił 79. rocznicę powstania Armii Krajowej. Każdego roku władze miasta oraz poseł na Sejm RP dr Joanna Borowiak oraz struktury PiS pamiętają o Bohaterach Ojczyzny. Z uwagi na panującą pandemię tegoroczne obchody były skromniejsze niż zwykle. Zastępcy prezydenta: Domicela Kopaczewska i Monika Jabłońska złożyły pod pomnikiem Armii Krajowej wiązanek kwiatów i zapaliły znicze. Kwiaty złożyli również poszczególni przedstawiciele na czele z poseł dr Joanną Borowiak. Parlamentarzystka podziękowała Jednostce Strzeleckiej we Włocławku z Zespołu Szkół Akademickich, która każdego roku włącza się w te patriotyczne obchody ze sztandarem Armii Krajowej.
- 19 Z okazji 548. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika pod pomnikiem astronoma złożono kwiaty.
- 25 W Komendzie Powiatowej Policji w Radziejowie, Komendant Wojewódzki Policji w Bydgoszczy, powołał Tomasza Pacholskiego na Komendanta Powiatowego Policji w Radziejowie.
- 27 Przy Pomniku Saperów przy ul. Żytniej odbyła się uroczystość organizowana przez Stowarzyszenie Saperów Polskich we Włocławku, upamiętniająca historyczne wydarzenie, jakim było wbicie słupa granicznego w Czelinie nad Odrą przez żołnierzy 6 samodzielnego zmotoryzowanego batalionu pontonowo-mostowego. 76. rocznica odbyła się z udziałem przedstawicieli władz miasta oraz zaproszonych delegacji.

Marzec

- 1 Przedstawiciele władz miasta złożyli kwiaty przy pomniku Żołnierzy Armii Krajowej w parku im. W. Łokietka we Włocławku. Uroczystość odbyła się z okazji Narodowego Dnia Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”.
- 13 Po trzydziestu latach Zbigniew Lewandowski został odwołany z funkcji Prezesa Spółdzielni Południe we Włocławku.
- 15 Izabela Ochmańska została nowym zastępcą Komendanta Miejskiego Policji we Włocławku.
- 19 Strzelcy z Jednostki 4051 Włocławek podpisali partnerską umowę z Ministerstwem Obrony Narodowej.
- 19 W remizie OSP odbyło się walne zebranie Ochotniczej Straży Pożarnej w Kowalu. Nowym naczelnikiem został Paweł Arkuszewski.
- 21 Odbyła się pierwsza edycja Eko Jarmarku przy Pałacu Bursztynowym we Włocławku. Pomysłodawczynią akcji była Anna Witwicka.

Kwiecień

- 1 Na placu apelowym koszar przy ul. Dworcowej w Inowrocławiu przysięgę złożyło 42 żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej w 82 batalionie lekkiej piechoty.
- 3 Kapituła XIV edycji konkursu „Najpiękniejszy Budynek”, którego organizatorem jest Instytut Europejskiego Biznesu przyznała ten tytuł nowej siedzibie firmy ESEN we Włocławku.
- 16 Pod Pomnikiem Saperów we Włocławku, świętowano trzy wydarzenia: 76. rocznicę forsowania Odry, 75. rocznicę ustanowienia Dnia Saperów oraz 10-lecie Stowarzyszenia Saperów Polskich we Włocławku.
- 21 W Straży Miejskiej we Włocławku nastąpiła zmiana na stanowisku komendanta. Bogdana Mielniczaka zastąpił wieloletni pracownik straży Andrzej Krajewski.

Maj

- 1 Obchody Święta 1 Maja we Włocławku. Działacze lewicy złożyli kwiaty pod pomnikiem „Ludziom Pracy”.
- 8 Pod pomnikiem Żołnierza Polskiego odbyły się obchody Dnia Zwycięstwa i rocznicy zakończenia II wojny światowej we Włocławku.

Czerwiec

- 1 Obchody 30-lecia Samorządu Miasta Kowala.
- 15 Tyberiusz Rajs został nowym właścicielem Fabryki Fajansu we Włocławku.
- 17 W amfiteatrze Muzeum Etnograficznego w Toruniu odbyła się gala Nagród Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Te najbardziej prestiżowe regionalne wyróżnienia przyznano już po raz dwudziesty. Wśród nagrodzonych znalazła się Gmina Brześć Kujawski, która została uhonorowana w kategorii „Gospodarka”. Brzeski samorząd wyróżniono za utworzenie i rozwój Brzeskiej Strefy Gospodarczej. Dzięki zaangażowaniu Gminy Brześć Kujawski podpisano porozumienie o part-

nerskiej współpracy z Pomorską Specjalną Strefą Ekonomiczną oraz Państwową Uczelnią Zawodową we Włocławku. Brzeski ratusz ustanowił również nagrody „Marki Brzeskiej Strefy Gospodarczej”.

- 19 Odbył się ingres biskupa Krzysztofa Wętkowskiego do Bazyliki Katedralnej we Włocławku. W uroczystości udział wzięli m.in. nuncjusz apostolski w Polsce abp Salvatore Pennacchio oraz Prymas Polski abp Wojciech Polak, metropolita gnieźnieński. Biskup Krzysztof Wętkowski został 77. ordynariuszem diecezji włocławskiej.
- 28 Odbędzie się 3. edycja konkursu „Markowy Lokal Śródmieścia”. Laureatem konkursu został sklep „Włóczki” przy ul. Złotej we Włocławku.

Lipiec

- 8 Otwarto nowy sklep Netto we Włocławku. Placówka funkcjonująca w formacie 3.0 powstała w miejscu dawnego sklepu Tesco przy ul. Królewieckiej.

Sierpień

- 1 Obchody 77. rocznicy Powstania Warszawskiego przy Pomniku Żołnierzy Armii Krajowej w Parku im. Władysława Łokietka we Włocławku.
- 15 Przy Pomniku Żołnierza Polskiego na placu Wolności we Włocławku odbyły się uroczystości z okazji Święta Wojska Polskiego. W 101. rocznicę Obrony Włocławka na Bulwarach im. Marszałka Józefa Piłsudskiego odsłonięto Aleję Zasłużonych dla Włocławka. Aleja jest wspólną inicjatywą prezydenta miasta Włocławek Marka Wojtkowskiego oraz marszałka województwa kujawsko-pomorskiego Piotra Całbeckiego. Na granitowych płytach wbudowanych w chodnik zostały upamiętnione osoby zasłużone w Obronie Włocławka 1920 r.
- 20 Odbędzie się uroczyste otwarcie Dziennego Domu Pobytu „Senior+” w Rypinie.
- 27 W Urzędzie Miasta we Włocławku odbywały się obchody 30-lecia Straży Miejskiej.

Wrzesień

- 10–12 Na terenie Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji odbyły się 31. Targi „Rypin Agra”.
- 11 Przy Hali Mistrzów we Włocławku wręczono sztandar Jednostce Strzeleckiej 4051 Włocławek im. gen. broni Władysława Andersa. Odbył się również piknik wojskowy „Zostań Żołnierzem Rzeczypospolitej”.
- 13 W Kowalu odbył się Konwent Burmistrzów Województwa Kujawsko-Pomorskiego.
- 21 W Sali Koncertowej im. Ireny Dubiskiej w Inowrocławiu odbyła się uroczysta gala z okazji 50-lecia istnienia inowrocławskiego Zakładu Energetyki Ciepłej Sp. z o.o.
- 27 Ruszyła budowa Powiatowego Centrum Zdrowia przy ul. Szpitalnej we Włocławku, którego wykonawcą jest Wiksbud z Lipna. W nowym budynku zlokalizowane będą poradnie lekarskie.

Październik

- 2–3 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbyła się pierwsza edycja „Fajans Festiwal”.
- 9 W Skrwilnie odbył się XXV Bieg Niepodległości.

- 11 Związek Kynologiczny w Polsce Oddział we Włocławku zorganizował w Lipnie XXXII Krajową Kujawską Wystawę Psów Rasowych. Honorowy patronat nad imprezą objął starosta lipnowski Krzysztof Baranowski.
- 18 Na tamie we Włocławku odbyły się uroczystości z okazji 37. rocznicy śmierci bł. ks. Jerzego Popiełuszki.
- 21 Kowal gościł liderów polskich samorządowców. Z inicjatywy burmistrza Eugeniusza Gołembiewskiego odbyło się spotkanie liderów najważniejszych ogólnopolskich organizacji samorządowych, których przedstawiciele uczestniczą w pracach Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego: Związku Gmin Wiejskich RP, Związku Miast Polskich, Związku Powiatów Polskich, Związku Województw, Unii Metropolii Polskich, oraz Unii Miasteczek Polskich, która była gospodarzem spotkania.
- 25 W Dworku Prezydenta RP w Ciechocinku odbyła się konferencja podsumowująca wyniki Programu Inwestycji Strategicznych w ramach Polskiego Ładu. W spotkaniu udział wzięli m.in.: wiceminister Anna Gembicka, poseł Jan Krzysztof Ardanowski oraz wicewojewoda kujawsko-pomorski Józef Ramlau. W regionie przyznano 1,256 mld zł na realizację 245 inwestycji samorządowych. Rekordowe pieniądze otrzymał powiat włocławski — 14 mln zł na rozbudowę drogi powiatowej Modlibórz–Kłóbka–Chodecz — etap I.
- 26 W Hotelu Filmar w Toruniu odbyła się uroczysta gala, podczas której wręczono nagrody laureatom i wyróżnionym w IV edycji konkursu „EKO-ORŁY”. Patronat nad konkursem objął Minister Klimatu i Środowiska. Zwyciężyła gmina Łubianka.
- 29 Nowym dowódcą Jednostki Ratowniczo-Gaśniczej nr 1 przy ul. Rolnej we Włocławku został Marcin Czerwiński. Dotychczasowy dowódca Dariusz Krysiński odszedł na emeryturę.

Listopad

- 6–7 W Toruniu odbył się „Festiwal Gęsiny 2021”, którego organizatorem był Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Powstał też film, w którym marszałek Piotr Całbecki i Karol Okrasa przygotowywali gęsinę. Plenerem do kulinarnego spotkania był zamek w Golubiu-Dobrzyniu.
- 10 Podpisano umowę na realizację Interaktywnego Centrum Fajansu, u zbiegu ulic Żabiej i Królewieckiej we Włocławku.

Grudzień

- 2 W restauracji „Dziedzinec” we Włocławku odbyła się pierwsza edycja konkursu na Lokalny Produkt obszaru rewitalizacji, zwyciężyła kawa po kujawsku Bohma. Na kawę internauci oddali 8119 głosów.
- 3 W Klubie „Stara Remiza” przy ul. Żabiej we Włocławku odbyła się uroczystość przekazania dowodzenia Jednostką Strzelecką 4051 Włocławek, a także złożenie przyrzeczenia strzeleckiego przez nowych członków jednostki. Dotychczasowy dowódca Krzysztof Wójcik przekazał dowodzenie Bartoszowi Szymańskiemu.
- 7 W sali Muzeum Diecezjalnego we Włocławku odbył się 3. Konwent Marszałków Województw RP. Ostatni konwent pod wodzą Kujaw i Pomorza.

- 13 W Muzeum Historii Włocławka przy ul. Szpichlernej odbyło się spotkanie „WRON(a) orła nie pokona! W 40. rocznicę wprowadzenia stanu wojennego”.
- 16 W siedzibie Teatru Muzycznego w Toruniu marszałek województwa kujawsko-pomorskiego Piotr Całbecki wręczył „Stalowe Anioły” za działalność społeczną.
- 17 Uczniowie i nauczyciele Liceum Sztuk Plastycznych we Włocławku uczcili pamięć Stanisława Bechiego, bohatera Powstania Styczniowego. W strojach historycznych przeszli w korowodzie ostatnią drogą pułkownika pod stadion OSiR, gdzie znajduje się pomnik z płaskorzeźbą Bechiego.
- 20 W Gminnym Ośrodku Kulturalno-Bibliotecznym w Skibinie odbył się V Zjazd Oddziału Gmin Związku Straży Pożarnych RP w Radziejowie. Nowym prezesem zarządu został Rafał Staszak.
- 23 Na placu Wolności we Włocławku odbyła się Miejska Wigilia.
- 30 Podczas 43. Sesji Rady Miasta we Włocławku z funkcji przewodniczącego zrezygnował Stanisław Wawrzonkoski. Nowym przewodniczącym został wybrany Piotr Kował, radny Lewicy.

ŻYCIE KULTURALNE, OŚWIATOWE I SPORTOWE

Styczeń

- 31 Odbył się 29. Finał Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy we Włocławku. Ze względu na obostrzenia wydarzenia towarzyszące WOŚP 2021 we Włocławku odbywały się online. Kwestowało 400 wolontariuszy. Tegorocznej Wielkiej Orkiestrze Świątecznej Pomocy we Włocławku towarzyszyły koncerty takich zespołów jak: Heaven Rock, Włocławscy Muzycy, Another Way, Old Fashioned, Czaqu oraz ekipy Freshland Events Team: Jack Da Rule, 4FUTURE, DeleŚ, Woxx. Było również światełko do nieba.

Luty

- 18 Nakładem wydawnictwa Novae Res, ukazała się książka *W blasku cieni*, której autorka Wiktoria Piotrowska jest uczennicą Liceum Ziemi Kujawskiej we Włocławku.
- 28 Fundacja „Ładowarka” została nowym operatorem Kawiarni Obywatelskiej „Śródmieście Cafe” przy ul. 3 Maja we Włocławku.

Marzec

- 4 W Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku odbyło się spotkanie autorskie z Wiktorią Piotrowską z Osiecin, uczennicą Liceum Ziemi Kujawskiej we Włocławku. Jej pierwsza powieść społeczno-obyczajowa *W blasku cieni* została wydana przez największe na Pomorzu wydawnictwo Novae Res.
- 8 W Wieńcu otwarta została Filia Biblioteki Publicznej w Brześciu Kujawskim oraz Punkt Obsługi Interesanta Urzędu Miejskiego.
- 15 Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku wydało album *35 lat z Zespołem Pieśni i Tańca „Kujawy”*.

- 18 W Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku odbyło się spotkanie autorskie z Alkiem Rogozińskim.
- 20–21 35 lat temu, w maju 1985 r. założony został Zespół Pieśni i Tańca „Kujawy”, działający w strukturze Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku. Obecna sytuacja nie pozwoliła zespołowi obchodzić urodzin wśród publiczności i gości z całej Polski, jednak dzięki motywacji i ciężkiej pracy byłych i obecnych członków zespołu udało się przygotować koncert jubileuszowy i zaprezentować go na scenie Centrum Kultury „Browar B.”.

Kwiecień

- 9 W Zbiorach Sztuki przy ul. Zamczej we Włocławku ogłoszono wyniki 13. Ogólnopolskiego Konkursu Rzeźbiarskiego im. Stanisława Zagajewskiego. Nagrodę wręczono Aleksandrze Babis z Zespołu Szkół Katolickich im. ks. Jana Długosza we Włocławku.
- 12 Z okazji jubileuszu Liceum Sztuk Plastycznych we Włocławku we współpracy z Włocławską Galerią Sztuki Współczesnej przygotowało wystawę twórczości pedagogów związanych z Liceum w przeszłości i obecnych wykładowców, w tym także absolwentów placówki. W wystawie zatytułowanej „30 lat” wzięło udział dwadzieścioro artystów: Magdalena Bezat, Jerzy Jabczyński, Dariusz Kaca, Magdalena Kaczmarek, Włodzimierz Kaniewski, Elżbieta Kędzia, Anna Krzemińska, Karolina Mioduszewska, Barbara Pakulska, Tomasz Pietrzyk, Zbigniew Purczyński, Małgorzata Siwek, Piotr Stachlewski, Magdalena Szadkowska, Anna Telinga, Jarosław Umiński, Bogdan Wajberg, Maciej Wierzbicki, Anna Woźniak, Adam Zapora.

Maj

- 10 Otwarto sensoryczny plac zabaw przy Przedszkolu Publicznym nr 8 mieszczącym się przy ul. Targowej we Włocławku.
- 12 W Szkole Podstawowej w Wieńcu, gmina Brześć Kujawski, otwarto salę doświadczania świata Snoezelen. Jest to pierwsze w powiecie certyfikowane pomieszczenie terapeutyczne, które w kontrolowany sposób dostarcza różnorodnych bodźców przy użyciu efektów świetlnych, wizualnych, dźwiękowych, kinestetycznych, muzycznych i zapachowych. Sala powstała dzięki wsparciu finansowemu organu prowadzącego — Gminy Brześć Kujawski oraz środkom pozyskanym w ramach programu grantowego „Bądź zdrow” Fundacji Anwil. Pomysłodawcą i koordynatorem projektu jest wicedyrektor szkoły Anna Wojtczak.
- 29 Oficjalne otwarcie Brzeskiego Centrum Kultury i Historii „Wahadło” w Brześciu Kujawskim. Koszt inwestycji to 40 mln zł, z czego 95% stanowił budżet Miasta i Gminy Brześć Kujawski.

Czerwiec

- 3 W Inowrocławiu przed Galerią Solną odbył się XVI Zlot Motocyklowy „Na Soli”.
- 4–6 Odbyły się 23. Długodystansowe Mistrzostwa Polski Jachtów Kabinowych „Anwil Cup 2021” na Zalewie Włocławskim w Zarzeczewie. Memoriał Jerzego Fijki. Główny sponsor to ANWIL S.A.

- 6 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku odbył się finał ogólnopolskiej wystawy „Ciemno wszędzie, czyli od Czerni do Czerni” prezentującej malarstwo polskie początku lat dwudziestych XXI w. Na zaproszenie pomysłodawcy i kuratora wystawy prof. Pawła Lewandowskiego-Palle odpowiedziało 78 artystów. Każdy z nich przedstawił na płótnie 20 x 20 cm coś z siebie.
- 8 Otwarcie klubu seniora „Pałacowe Zacisze” w Wieńcu, gm. Brześć Kujawski. Projekt został współfinansowany ze środków Wieloletniego Programu Senior+.
- 11 Odbył się wernisaż w Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku. Jego bohaterami było troje młodych twórców: włocławski artysta Adam Zapora oraz zaproszeni przez niego Paula Jezior i Joseph Kenia (pseud. art.) z Lublina, którzy przygotowali wspólną wystawę zatytułowaną „DNArt”.
- 11 W Urzędzie Marszałkowskim w Toruniu wręczono „Stalowe Anioły”. Justyna Rykowska ze Stowarzyszenia Pomocy Dzieciom i Dorosłym z Niepełnosprawnością Intelktualną OLIGO we Włocławku została nagrodzona za działalność społeczną.
- 13 Odbył się rajd rowerowy promujący akcję „Puchar Rowerowej Stolicy Polski” Włocławek–Wieniec-Zdrój. Ponad 100 osób z prezydentem Włocławka uczestniczyło w wydarzeniu. Organizatorem byli: Urząd Miasta Włocławek, Ośrodek Sportu i Rekreacji, Informacja Turystyczna we Włocławku.
- 17 Odbył się 7. rajd rowerowy „Odjazdowy bibliotekarz”, którego organizatorem było Centrum Edukacji Nauczycieli we Włocławku.
- 17 Rypińscy artyści Elżbieta i Bartosz Bednarscy otrzymali Nagrodę Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego.
- 23 W Parku im. Henryka Sienkiewicza we Włocławku odbyło się widowisko „Noc Świętojańska”. Wystąpił Zespół Pieśni i Tańca „Kujawy” z Centrum Kultury „Browar B.”
- 26 W Forcie Wielka Księża Góra pod Grudziądzem odbyły się Wojewódzkie Obchody Międzynarodowego Dnia Przewodnika Turystycznego. Z Oddziału Kujawskiego PTTK we Włocławku został wyróżniony przewodnik Krzysztof Cieczkiewicz. Organizatorami byli: Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu, Samorząd Przewodników Turystycznych Województwa Kujawsko-Pomorskiego i Oddział PTTK w Grudziądzu.
- 26 W Brzeskim Centrum Kultury i Historii „Wahadło” odbyło się wręczenie tytułów „Honorowy Obywatel gminy Brześć Kujawski” oraz „Zasłużony dla gminy Brześć Kujawski”. Odznaczenia i podziękowania wręczyli burmistrz Tomasz Chymkowski i przewodniczący Rady Miejskiej Piotr Stanny. Podczas uroczystości została odsłonięta tablica z wizerunkami osób odznaczonych.
- 26–27 Odbyły się Dni Włocławka. Wśród atrakcji należy wymienić: Jarmark włocławski, Festiwal food trucków, „Włomaggedon2021” — integracyjny bieg z przeszkodami dla osób niepełnosprawnych.
- 27 W ramach obchodów Dni Włocławka w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku odbyło się spotkanie z Grażyną Wolszczak znaną aktorką i promotorką zdrowego stylu życia.

- 29 W Zespole Szkół Samochodowych we Włocławku powstała szkolna telewizja internetowa. Projekt został sfinansowany ze środków Fundacji Anwil.

Lipiec

- 2–4 Odbył się 45. Wielki Międzynarodowy Turniej Rycerski w Golubiu-Dobrzyniu.
- 4 Odbyło się oficjalne otwarcie punktu obsługi interesanta i filii biblioteki w Wieńcu, gm. Brześć Kujawski. Z tej okazji zorganizowano również piknik.
- 6 Koło nr 6 Emerytów, Rencistów i Inwalidów z Gniewkowa świętowało Jubileusz 65-lecia działalności.
- 7–11 W Rypinie odbył się Balonowy Puchar Polski. Głównym sponsorem zawodów była Energa Grupa Orlen, a technicznym Gaspol S.A.
- 9 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku, odbyło się otwarcie retrospektywnej wystawy Zbigniewa Jankowskiego.
- 16 Odbył się pierwszy Powiatowy Piknik Strażacki w Lubieńcu, gm. Chodecz. Gwiazdą imprezy był Jerzy Kryszak. Natomiast organizatorem Starostwo Powiatowe we Włocławku.
- 16–17 Odbyły się Brzeskie Spotkania Sztuk Ulicznych 2021 w Brześciu Kujawskim „gramOFFon”. Organizatorem imprezy było Brzeskie Centrum Kultury i Historii „Wahadło” z Towarzystwem Kulturalnym. Wystąpili m.in. Warszawska Kapela z Targówka i Kapela z Szaconkiem.
- 17 Na boisku Zespołu Szkół w Starym Brześciu odbyła się 10. edycja Święta Żuru Kujawskiego. Gwiazdą wieczoru był Zespół Enej.
- 24 W Muzeum Diecezjalnym we Włocławku odbył się koncert jazzowy w ramach projektu „Muzyczne spotkania z Anwilem”. Wystąpili: Dominika Czajkowska-Ptak i Mateusz Woźniak.
- 25 W Kowalu odbyły się uroczystości XX-lecia drugiej reaktywacji Włocławskiego Kurkowego Bractwa Strzeleckiego.
- 30 W Domu Biskupów Włocławskich biskup Krzysztof Wętkowski wręczył nominację nowemu rektorowi Wyższego Seminarium Duchownego — ks. dr. Ireneuszowi Świątkowi.

Sierpień

- 13 We Włocławku odbył się „Festiwal Wisły 2021”. Tłumy włocławian na bulwarach nad Wisłą zgromadziła parada łodzi oraz Jarmark Nadwiślańskie Smaki.
- 14 Z okazji Święta Powiatu Włocławskiego na lotnisku w Kruszynie odbył się koncert Maryli Rodowicz.
- 17–21 Na toruńskiej starówce odbywał się „Bella Skyway Festival”.
- 21 Odbył się 7. Festiwal Smoczych Łodzi 2021 we Włocławku o Puchar Prezydenta Miasta Włocławek. W zawodach uczestniczyło 13 drużyn.
- 21 W Marinie Zarzeczewo odbyły się XX Integracyjne Regaty Żeglarskie „ANTAŁEK 2021”, organizowane przez „Yacht Club Anwil”. W regatach uczestniczyło 21 załóg.

- 27–29 Na budynku Muzeum Etnograficznego we Włocławku odbył się pokaz mappingu „Etnokujawy. Jesteśmy tu nie bez powodu”.

Wrzesień

- 3 W Sali Głównej Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku odbyło się otwarcie wystawy mistrza akwareli Krzysztofa Walczewskiego. Natomiast w Małym Salonie Tomasz Lewiński zaprezentował prace wykonane w technice akwareli i pastelu.
- 4 Odbyła się dziesiąta, jubileuszowa odsłona Narodowego Czytania. W tegorocznej akcji pod patronatem Pary Prezydenckiej, bibliotekarze wspólnie z Teatrem Impresaryjnym im. Włodzimierza Gniazdowskiego zainscenizowali scenę V aktu I „Moralności Pani Dulskiej” Gabrieli Zapolskiej. W rolę Gabrieli Zapolskiej wcieliła się prezydent Domicela Kopaczewska.
- 5 W Parku Kulturowym w Wietrzychowicach, gm. Izbica Kujawska odbył się piknik „Wehikuł Czasu”. Organizatorami byli Miejsko-Gminne Centrum Kultury i Klub KTR Horyzont w Izbicy Kujawskiej.
- 10–11 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się 30. Finał Turnieju Poezji Śpiewanej. W turnieju uczestniczyło trzydziestu wokalistów z całej Polski.
- 11–14 W Biskupinie pod hasłem „Powrót do przeszłości” odbył się XXVI Festyn Archeologiczny.
- 18–19 W Brześciu Kujawskim odbył się XIII Piknik Historyczny pod hasłem „Od średnio-wiecza do...” oraz festyn archeologiczny „Wehikuł Czasu”.
- 20 Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku w Teatrze W. Horzycy w Toruniu otrzymało główną nagrodę w konkursie „Musejon — Kujawsko-Pomorskie Muzealne Wydarzenie Roku 2021”, w kategorii „Edukacja i regionalizm”.
- 22 Hala Mistrzów we Włocławku obchodziła 20 lat istnienia.
- 25 Uroczyste obchody 95-lecia Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Starym Brześciu zostały połączone z XI Zjazdem Absolwentów.

Październik

- 1 Odbyło się uroczyste otwarcie sali gimnastycznej w Zespole Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Kowalu.
- 2 W Centrum Kulturalno-Kongresowym Jordanki w Toruniu, marszałek województwa kujawsko-pomorskiego Piotr Całbecki, wręczył Medal Stulecia Powrotu Pomorza i Kujaw do Wolnej Polski Włocławskiemu Towarzystwu Naukowemu. Medal odebrał wieloletni członek WTN dr Władysław Kubiak.
- 2 W Rypińskim Centrum Sportu odbyła się uroczysta gala z okazji 30-lecia Grupy Estradowej, prowadzonej pod kierunkiem Katarzyny i Mirosława Becmer.
- 5 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbyły się dwa koncerty Korteza.
- 7–12 W Brzeskim Centrum Kultury i Historii „Wahadło” odbywał się festiwal „Kultura Nas Ocali 2021”. Podczas festiwalu wystąpił zespół Retrospective.
- 8 W Teatrze Impresaryjnym im. Włodzimierza Gniazdowskiego we Włocławku odbył się koncert „Solo” Leszka Możdżela.

- 9 VII Noc Bibliotek 2021 we Włocławku przebiegała pod hasłem „Trenuj — Myśl — Czytaj”. W Filii nr 2 Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zdzisława Arentowicza przygotowano „Noc w Hogwarcie”, czyli zajęcia dla fanów Harry’ego Pottera. W Filii nr 11 wystąpił iluzjonista Maciej Gogołowicz. W bibliotece głównej przy ul. Staszica wręczono nagrody w konkursie „Latoczytanie”. Odbyło się także spotkanie z Jolantą Kapuścińską, poetką i pielęgniarką.
- 9 Browar Loft Music & Pub we Włocławku obchodził 5. urodziny. Gościem był Jakub Arendt.
- 15 W Galeriach Sztuki „Antresola” i „Suszarnia” Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się wernisaż „Pejzaż sentymalny” Mikołaja Konczalskiego. Okazją do podsumowania był jubileusz 85. urodzin artysty.
- 22 W Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku odbyło się spotkanie autorskie z Robertem Małeckim, w ramach Dyskusyjnego Klubu Książki, które zostało dofinansowane z Instytutu Książki.
- 23 Odbył się finał Wojewódzkiego Konkursu Recytatorskiego „Trzech poetów” w Inowrocławiu. Organizatorem była Biblioteka Miejska im. Jana Kasprowicza w Inowrocławiu pod honorowym patronatem przewodniczącej Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego Elżbiety Piniewskiej, starosty inowrocławskiego Wiesławy Pałowskiej i prezydenta miasta Inowrocławia Ryszarda Brejzy.
- 23–24 Odbył się 4. Festiwal Modelarski 2021 w Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku.
- 25 W Rypińskim Domu Kultury odbyła się XVI edycja konkursu Rypińskiego Albumu Poetyckiego.
- 26 Odbył się koncert Andrzeja „Piaska” Piasecznego w Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku.
- 29 Wernisaż prac Mirosława Kolińskiego w Teatrze Impresaryjnym im. Włodzimierza Gniazdowskiego we Włocławku.
- 29 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się koncert „Wehikuł czasu”, poświęcony zmarłym piosenkarzom i twórcom przebojów.
- 30 Odbyło się wielkie otwarcie Fenix Clubu w Izbicy Kujawskiej. To nowa marka na mapie imprezowej Polski.

Listopad

- 5 Dwoje nauczycieli z województwa kujawsko-pomorskiego zdobyło statuetki w prestiżowym konkursie o zasięgu ogólnopolskim BohaterOn im. Powstańców Warszawskich: Patrycja Michalik ze Szkoły Podstawowej nr 2 w Nakle nad Notecią oraz Szymon Wiśniewski z Zespołu Szkół nr 2 w Golubiu-Dobrzyniu.
- 6 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się IX Ogólnopolski Festiwal Zespołów Folklorystycznych „O kujawski wianek 2021”. W festiwalu uczestniczyło 12 zespołów z całej Polski.
- 10 W samo południe przy ul. Krakowskiej w Brześciu Kujawskim miało miejsce oficjalnie odsłonięcie muralu ekologicznego w ramach projektu „Street Art w prze-

strzeni publicznej”. Dzięki projektowi wyłonionemu spośród inicjatyw mieszkańców w ramach programu „Dom Kultury + Inicjatywy lokalne” powstał pierwszy mural w Brześciu Kujawskim. Pomysłodawczynią muralu była Paulina Zglińska-Maklakiewicz, a autorką i wykonawczynią projektu absolwentka Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu, artystka, malarka Katarzyna Kręcicka.

- 11 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbył się X Ogólnopolski Festiwal Piosenki Ojczyznianej. Artyści prezentowali swoje umiejętności przed zgromadzoną publicznością oraz jury, w skład którego weszli Natalia Kukulska, Katarzyna Winiarska i Piotr Dąbrowski. Podczas uroczystego koncertu, wyróżnienia otrzymali Katarzyna Sokołowska, Maria Stasiak i Zuza Litz. III nagrodę otrzymała Barbara Majewska z Mińska Mazowieckiego, II nagrodę Alicja Deicka z Lubienia Kujawskiego, a I nagrodę Joanna Kaczmarkiewicz z Torunia. GRAND PRIX Festiwalu zdobyła Zuzanna Worek. Po wręczeniu nagród odbył się koncert Natalii Kukulskiej w towarzystwie Atom String Quartet i Michała Dąbrówki.
- 11 We włocławskiej katedrze z inicjatywy organizatora Mariana Szczepańskiego oraz ANWIL S.A. odbył się uroczysty patriotyczny koncert Chóru „Canto”.
- 13 W sali sportowej Zespołu Szkół nr 2 w Chełmnie rozegrano II Turniej Służb Mundurowych w Piłce Nożnej. Wśród uczestników turnieju były piłkarskie gwiazdy, Tomasz Hajto i Maciej Żurawski.
- 13 W Face Club przy ul. Solnej we Włocławku wystąpił Stachursky.
- 19 W Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku odbyło się spotkanie autorskie z Albeną Grabowską, w ramach cyklu „Czytelnicze oblicze”.
- 19 W sali widowiskowej Gminnego Ośrodka Kultury w Dobrem odbył się pierwszy występ estradowy Kabaretu z Konopi.
- 20 Koncert Artura Rojka w Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku w ramach jesiennej trasy promującej płytę „Kundel”.
- 26 W Radziejowskim Domu Kultury odbył się 43. Konkurs Recytatorski Poezji i Prozy Kujawskiej im. Franciszka Becińskiego. Uczestnikami byli uczniowie ze szkół podstawowych i średnich z powiatu radziejowskiego.
- 28 Odbył się jubileuszowy koncert Lady Pank w Hali Mistrzów we Włocławku. Czterdzieści lat na scenie zespołu.
- 29 W restauracji Rejs we Włocławku odbyła się promocja książki Piotra Witwickiego *Znikająca Polska*. Spotkanie prowadziła dziennikarka Barbara Szejter.

Grudzień

- 2 Odbyła się promocja książki Bożeny Boczarskiej *Klepsydra* w Filii nr 11 Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku.
- 3 Nastąpiło otwarcie wystawy i rozdanie nagród jubileuszowego X Triennale Plastyki Włocławskiej. Do udziału swoje prace zgłosiło 27 artystów. Tegoroczna edycja odbyła się dzięki współpracy z Urzędem Miasta Włocławek. Honorowy patronat nad Triennale objął prezydent miasta Włocławek Marek Wojtkowski. Nagrodę główną za zestaw prac otrzymał Paweł Nowak.

- 3–5 Odbył się Jarmark Bożonarodzeniowy 2021 i Strefa Smaków Food Trucków na Zielonym Rynku we Włocławku. Spotkanie ze św. Mikołajem i Mikołajową, karuzela wenecka i symulator sań świętego Mikołaja to bezpłatne atrakcje przygotowane dla dzieci.
- 4 Otwarcie lodowiska we Włocławku. Od tego sezonu lodowisko na Słodowie przy ul. Wysokiej obok Międzyosiedlowego Basenu Miejskiego będzie zadaszone. Tak jak w latach ubiegłych przy lodowisku będzie możliwość zakupu ciepłych posiłków i napojów, skorzystania z szatni, wypożyczenia i ostrzenia łyżew, wypożyczenia chodzków do nauki jazdy. Inauguracji dokonał prezydent Marek Wojtkowski. Wśród zaproszonych gości byli koszykarze Anwilu Włocławek.
- 5 Odbył się Ogólnopolski Festiwal Piosenki Dziecięcej „Rozśpiewane dzieciaki” w Wąbrzeźnie. W XIV edycji uczestniczyło ponad 50 osób.
- 6 W Teatrze Impresaryjnym im. Włodzimierza Gniazdowskiego we Włocławku odbyło się spotkanie poetycko-edukacyjne poświęcone życiu i twórczości wybitnego Polaka Cypriana Kamila Norwida. III Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej we Włocławku zorganizowało wyjątkową odsłonę z cyklu „Colloquia Konopniczańskie” poświęcone C.K. Norwidowi. W spektaklu poetyckim „Dotknięcie Norwida”, aktorzy Maja Komorowska i Łukasz Borkowski oraz uczniowie i absolwenci Liceum zaprezentowali wiersze, listy i pisma Norwida. Wykład na temat twórczości wieszczą wygłosiła prof. dr hab. Grażyna Halkiewicz-Sojak.
- 6 W Miejskim Centrum Kultury w Ciechocinku odbyła się Konferencja Samorządów Uczniowskich województwa kujawsko-pomorskiego. Spotkanie otworzyła Elżbieta Piniewska przewodnicząca Sejmiku Województwa.
- 6 W Akademii Szkolnictwa AS w Inowrocławiu odbył się IX Festyn „Manufaktury św. Mikołaja”. Uczestnicy mogli podziwiać największy las piernikowy złożony z 935 choinek z pierników, który ustanowił rekord Polski.
- 8 W gmachu Zbiorów Sztuki przy ul. Zamczej we Włocławku została otwarta wystawa „Mieczysław Woźnicki (1901–1968). W 120-lecie urodzin”.
- 9 W Filii nr 11 Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku odbył się benefis włocławskiej pisarki Małgorzaty Kochanowicz z okazji 10-lecia debiutu prozatorskiego. Spotkanie prowadziła Monika Grzanka, a wybrane fragmenty czytał Piotr Gutowski z Teatru Impresaryjnego we Włocławku. Oprawę muzyczną zapewnił zespół Kris Quartet.
- 11 Włocławski Chór „Canto” działający przy Zespole Szkół Muzycznych im. Czesława Niemena obchodził 30 lat istnienia. W Centrum Kultury „Browar B.” odbył się koncert jubileuszowy, który prowadził dyrygent Marian Szczepański.
- 12 W Brzeskim Centrum Kultury i Historii „Wahadło” odbył się Festiwal Mody Wybieg 2021. Galę prowadziła Gabi Drzewiecka.
- 15 W auli bł. kard. Stefana Wyszyńskiego Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku odbył się wykład otwarty „Włocławski okres życia i działalności bł. kard. Stefana Wyszyńskiego”, który wygłosił ks. dr Antoni Poniński. Organizatorem było Teologiczne Towarzystwo Nauk Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku.

ZAPISKI KUJAWSKO-DOBRZYŃSKIE
Wydawnictwo: Włocławskie Towarzystwo Naukowe

Zasady przygotowania materiałów — informacje dla Autorów

UWAGI OGÓLNE

1. Objętość tomu nie może przekraczać 15 arkuszy wydawniczych.
2. Obowiązują złożenie wersji elektronicznej.
3. Artykuł nie może być nigdzie wcześniej publikowany.

BUDOWA ARTYKUŁU

1. Imię i nazwisko autora/autorów (w pełnym brzmieniu) oraz afiliacja (podać pełną nazwę uczelni lub instytucji wraz z siedzibą).
2. Tytuł pracy w języku polskim i angielskim.
3. Słowa kluczowe (7–10 słów) w języku polskim i angielskim.
4. Tekst artykułu.
5. Streszczenie w języku polskim (do jednej strony).
6. Streszczenie w języku angielskim (do pół strony).
7. Bibliografia.
8. Notka o autorze: tytuł, stopień naukowy, aktualne miejsce pracy.

SKŁAD ARTYKUŁU

1. Artykuł nie może liczyć więcej niż 1 arkusz wydawniczy (ok. 13–15 stron wydruku komputerowego, wliczając w to materiał graficzny (mapy, wykresy, tabele, fotografie).

2. Tekst należy składać na formacie A4, przy uwzględnieniu marginesów: górnym i lewym — po 25 mm, czcionką Times New Roman 12-punktową z odstępami międzywierszowymi — 1,5. Tekst powinien być złożony do lewego marginesu z zachowaniem wcięć akapitowych (niejustowany). Nie można samodzielnie dokonywać adiustacji, np. poprzez stopniowanie pisma. Należy unikać stosowania wyróżnień i podkreśleń w tekście (zwłaszcza wielozdaniowych, np. kursywy, pogrubień, wersalików). Podział na śródtytuły należy ograniczyć do pierwszego i drugiego rzędu. Wtręty obcojęzyczne w tekście należy pisać kursywą, cytaty — w cudzysłowie pismem prostym, natomiast źródło cytatu zamieścić w przypisie. Nie należy opatrzyć przypisami tytułów, śródtytułów, tytułów tabel itp. Jeżeli wymagają one objaśnienia — opatrzyć gwiazdką. Notki źródłowe (przy tabelach, ilustracjach, rycinach itp.) podaje się bezpośrednio pod odpowiednim materiałem.

3. Dostarczona praca powinna być kompletna i zawierać: tekst główny, przypisy, bibliografię, streszczenie, przewidziane dodatki i załączniki (aneksy, tabele, ryciny, mapy, ilustracje, fotografie itp.), notkę o autorze.

INFORMACJE UZUPEŁNIAJĄCE

Przypisy, cytowanie dokumentów piśmienniczych

Publikacja zwarta: A. Olubiński, *Konflikty małżeńskie a warunki i efekty wychowania w rodzinie*, Toruń 1987, s. 76.

Artykuł w publikacji zbiorowej: Z. Węgiński, *Swoistość polskiego pedagoga a problemy edukacji globalnej*, w: *Etos pedagogów i edukacji wobec problemów globalizacji*, U. Ostrowska (red.), Bydgoszcz–Olsztyn 2002, s. 89–90.

Artykuły w czasopiśmie: E. Kośmicki, *Jak żyć w warunkach globalizacji*, „Przełom Pedagogiczny” 2002, nr 2, s. 26.

Cytowanie dokumentów internetowych

Praca autorska: Najwyższa Izba Kontroli, *Sprawozdanie z działalności w 2015 roku*, Warszawa 2016, NIK, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,11879.pdf> [dostęp: 16 marca 2019 r.].

Praca zbiorowa: *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, W. Gruszczyński (red.), Instytut Języka Polskiego PAN, <https://svvii.pl> [dostęp: 16 marca 2019 r.].

Artykuł w czasopiśmie: K. Sarek, *Paralelna rzeczywistość chińskiej propagandy*, „Kultura Liberalna” 2019, nr 556, <https://kulturaliberalna.pl/2019/09/04/chinska-propaganda-protesty-hongkongu/> [dostęp: 10 października 2019 r.].

Witryna internetowa (portal internetowy, baza danych): Wydawca. Portal Rynku Wydawniczego, <https://wydawca.com.pl> [dostęp: 5 września 2019 r.].

Tabele: opracowane w programie MS Word lub MS Excel. Każda tabela powinna posiadać kolejny numer, tytuł własny (u góry) oraz źródło (u dołu tabeli). Nie stosować edycji ramek, cieniowania wierszy, kolumn itp.

Ryciny: Ryciny lub rysunki powinny mieć jednolitą numerację. Należy dostarczyć czarno-białe. Legendy powinny być zamieszczone na rycinach, ale tytuł i źródło należy wpisać nad lub pod ryciną. Wykresy mogą być opracowane w MS Excel lub MS Word.

W rycinach opracowanych komputerowo linie nie powinny być cieńsze niż 0,25 pkt., a symbole i opisy muszą być czytelne nawet po zmniejszeniu. Jeśli ryciny opracowane są ręcznie, powinny mieć postać bardzo czytelnego czystorysu nadającego się do skanowania.

Ryciny powinny odpowiadać wielkości, w jakiej wystąpią w publikacji, tj. maksymalnie 126×190 mm. Należy je dostarczyć w postaci odrębnych plików (program graficzny CorelDRAW X3). Ryciny wykonane w innych aplikacjach powinny być zapisane w formacie *.eps lub *.wmf umożliwiającym import do Corela.

Ilustracje: Fotografie muszą być opatrzone podpisem wraz z podaniem nazwiska autora, datą wykonania fotografii, podaniem źródła i/lub nazwy właściciela. Wymagana jest pisemna zgoda autora lub właściciela na bezpłatne reprodukowanie. Zgoda wymagana jest także w przypadku, gdy fotografia lub obiekt znajdujący się na fotografii pochodzi ze zbiorów określonej instytucji. Brak zgody, którą winien dostarczyć autor, uniemożliwi reprodukowanie.

Skanowane fotografie barwne i czarno-białe powinny mieć rozdzielczość minimum 600 dpi, rysunki liniowe czarno-białe 1200 dpi. Autor może dostarczyć materiał ilustracyjny oryginalny, jednakże o wysokiej jakości technicznej, gwarantującej dobrą jakość reprodukcji.

Niedopuszczalne jest wlamywanie fotografii do MS Word. Materiał skanowany powinien być dostarczony w osobnych plikach w postaci bitmapy zapisanej w formatach: *.tif, *.jpg lub *.eps. Miejsce włamywania należy zaznaczyć na lewym marginesie.

Uwaga: Nie przyjmuje się kserokopii materiałów graficznych ani materiałów z internetu.

Prawa autorskie: Jeżeli cytowane fragmenty tekstu lub element graficzny zamieszczone w artykule są chronione prawem autorskim, wymagana jest pisemna zgoda autora oryginału lub właściciela praw autorskich na bezpłatne wykorzystanie w pracy.

Recenzja artykułu zgłoszonego do publikacji w Zapiskach Kujawsko-Dobrzyńskich Włocławskiego Towarzystwa Naukowego

Tytuł artykułu.....

Proszę ocenić artykuł ze względu na poniższe kryteria, zaznaczając kolumnę z właściwą oceną

Kryteria	Tak	Nie	Wymaga uzupełnienia
Czy tytuł artykułu odpowiada jego treści?			
Czy słowa kluczowe i streszczenie artykułu są adekwatne do treści?			
Czy cel artykułu jest wyraźnie określony i został zrealizowany?			
Czy zagadnienia przedstawione w artykule są istotne poznawczo?			
Czy opracowanie jest oryginalne względem istniejących publikacji?			
Czy treści prezentowane są w sposób przejrzysty i logiczny?			
Czy dobór literatury jest właściwy pod względem aktualności i kompleksowości?			
Czy artykuł ma właściwą strukturę i jest poprawny pod względem językowym i redakcyjnym?			
Czy ewentualne materiały dodatkowe (zdjęcia, ilustracje, wykresy itp.) zostały dobrane we właściwy sposób?			

Uwagi i sugestie

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Artykuł:

- nadaje się do publikacji w przedstawionej formie
- nadaje się do publikacji po uwzględnieniu uwag recenzenta
- nie nadaje się do publikacji

Imię i nazwisko recenzenta .....

Tytuł (stopień naukowy) recenzenta .....

Afiliacja recenzenta .....

.....
data sporządzenia recenzji

.....
podpis recenzenta